

T. MAIORESCU

1653

COTA 75 135
Doublet

INVENTAR 153014

S'AU TRAS DIN ACEASTĂ CARTE, PE
HĂRTIE VIDALON, DOUĂZECI ȘI ȘASE
DE EXEMPLARE NEPUSE ÎN COMERȚ,
NUMEROTATE DELA 1 LA 26.

514
E. LOVINESCU

Biblioteca Lic. „Regina Maria”

18 Oct. 1940.

Cump. de Comi.

T. MAIORESCU

II

(1876—1917)

BUCUREȘTI

FUNDAȚIA PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ «REGELE CAROL II»

39, Bulevardul Lascar Catargi, 39

1940

1956

BIBLIOTECA

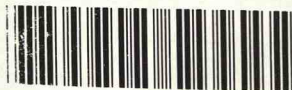
TITAN

75135 Dublet

153014

RC23/01

B.C.U. Bucuresti

C153014

I

1. Acțiunea lui T. Maiorescu ca negociator al convenției comerciale cu Prusia (30 Martie 1876—31 Mai 1876).— 2. T. Maiorescu, agent diplomatic la Berlin (31 Mai 1876—2 Iulie 1876).

1. In al doilea guvern Lascar Catargi, reconstituit după votul de blam dat de Senat lui Maiorescu în ședința din 28 Ian. 1876, guvern de două luni, noul Ministru de externe Ion Bălăceanu îi propuse la 1 Martie ca să plece în aproximativ trei săptămâni la Berlin pentru încheierea convenției comerciale cu Prusia. La 1 Mai N. Krețulescu, agentul nostru diplomatic, urma să fie rechemat și Maiorescu să-l înlocuiască ¹⁾. « Bălăceanu mi-a făcut aceste două propuneri ca inseparabile una de alta și mi-a declarat că, atât timp cât va fi el Ministru de externe, nu va fi trimis la Berlin nimeni altul decât mine.

« Les Prussiens doivent voir là un agent érudit et vous êtes reconnu comme le plus savant et le plus intelligent parmi nous ».

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 242. Părerile lui Maiorescu despre Krețulescu nu erau favorabile. « Dar von Bülow a chemat la dânsul pe tontul nostru agent Nicolae Krețulescu ca să exerciteze presiune asupra noastră », *Insemnări*, I, p. 226.

Krețulescu, după părerea lui Bălăceanu, se făcuse imposibil la Berlin, unde plecase pentru cel mult două luni: «parce que le Prince s'était laissé fléchir». După un răgaz de reflectare de două zile, Miercuri 3 Martie, Maiorescu primi.

Le Berlin mai trecuse ca Ministru de Culte și avusese convorbiri în chestia căilor ferate. «Patru zile la Berlin, nota el la 15 Iulie 1875¹⁾. Convorbire despre calea ferată cu Commerzienrath Schwabach, Justizrath Salomon și fostul primar Russel dela Discontogesellschaft. Ceilalți lipsă, la băi. Vorbit cu v. Radowitz și Excell. v. Bülow la Ministerul de Externe. Raport despre aceasta lui Lascar Catargi, în caietul meu de corespondență ministerială . . .».

Se afla încă în București când, în urma noilor alegeri defavorabile la Senat, guvernul Lascar Catargi se retrase și fu înlocuit la 4 Aprilie prin guvernul de trei săptămâni al generalului I. Em. Florescu (4 Aprilie 1876—24 Aprilie 1876), în care D. Cornea avea Ministerul de Externe iar vechiul adversar dela Senat, Al. Orăscu, instrucția²⁾. În ministerul următor al lui M. Kostake Iepureanu, Mihail Kogălniceanu deținea externele. Ministerul nu dură nici el decât trei luni (24 Aprilie 1876—24 Iulie 1876).

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 230.

²⁾ Maiorescu notează în *Insemnări*, I, p. 245: «În perioada Orăscu de trei săptămâni, în fostul meu minister al instrucțiunii s'au revocat atât de multe, cât a fost cu putință. Nica, Polizu destituiți, Slavici îndepărtat din amândouă locurile ș. a. m. d. Legea mea a instrucțiunii retrasă din dezbateră Camerei. La ce aceasta? Cel puțin aici Principele ar fi trebuit să fie mai energic».

Maiorescu plecă singur la Berlin la 30 Martie, unde nu rămase în tot (ca negociator și ca agent diplomatic), decât până la 2 Iulie 1876, când demisionă din pricina evenimentelor politice din țară, ce aduseseră în fruntea guvernului pe Ion Brătianu, iar la externe pe Nicolai Ionescu.

Din scurta lui ședere la Berlin avem notații numeroase în *Insemnări*, de puțin interes politic, dar trădând penița incizivă a scriitorului, cu caracterizarea pregnantă a unor personalități cunoscute. Iată-l pe Lothar Bucher, secretarul lui Bismarck, întâlnit la masă la Justizrath Möllhausen: «Lothar Bucher îți trezește interesul: mic, uscățiv, blond-încărunțit, ochi bolnăvicioși, față gălbue de bolnav de ficat, o coțofană jumulită, dar izbitor». Iată-o pe d-na von Radowitz întâlnită la contele Redern: «o frumusețe care tocmai își scutură floarea, cam corpulentă, roșie după vin, impertinent-orgolios-atrăgătoare». E primit de Kronprințul, care nu-i e simpatic: «cu reputația de inteligență și amabilitate uzurpată»; la 14 Mai e primit la masă de Impărat împreună cu N. Krețulescu, în concediu de plecare, fiind de față și Gorceacoff: «bătrân, cu un suris amabil, mici ochi inteligenți prin ochelari, ca un mult călătorit negustor și ret-amabil» și Andrassy «șuiu și cu maniere elegante, dar urât, nas mongolic, față gălbenicioasă, ochiul de loc clar și frumos». Impăratul «slăbit de bătrânețe, o față neplăcut de crudă, ridicul de urâte mustățile ce păreau ca rase de tot sub nas, de asemenea și o șuviță de păr care e adusă peste chelie și e prinsă dela cărare cu o panglicuță cenușie-închis, care se vede». Iar despre sine: «eu însumi

liniștit tot timpul, nestingherit, drept vorbind ca într'un vis și ca și când toate aceste lucruri nu m'ar privi câtuși de puțin » ¹⁾).

2. La 29 Mai îl găsim în București. Principele îi mulțumi pentru « succesul dela Berlin, de care nu s'a îndoit niciodată ». Fu primit și de Kogălniceanu, ministrul de externe. « Kogălniceanu, notează el ²⁾), foarte amabil cu mine. Mi-a propus numirea ca agent la Berlin ». Și, în adevăr, la 31 Mai fu numit pe data de 1 Mai 1876: « Miercuri prânz la Kogălniceanu; Joi cină la Principe ». Marți la 8 Iunie plecă la Berlin, așa că Duminică se și instalează în localul agenției diplomatice din Neustädtische Kirchstrasse 6 B., etajul I. Iși predă scrisoarea de acreditare, în absența lui Bismarck, directorului ministerial v. Philipsborn; la 17 Iunie era la ceaiu la Kronprinț la Potsdam. « În zilele următoare, notează, lungi tratative diplomatice în chestiunea neutralității Dunării, pe care noi o voim, care în cele din urmă e chiar obținută ». Și ca observație generală și concludentă: « Oare sunt eu prea dificil sau cei mai mulți oameni sunt într'adevăr fără nicio valoare? » ³⁾).

Situația în țară se schimbase însă. Alegerile din Iunie fuseseră atât de favorabile liberalilor, încât Manolache Kostake preferă să se retragă la 23 Iulie, trecând puterea lui Ion Brătianu. Maiorescu își dăduse demisia încă dela

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 245—249.

²⁾ *Insemnări*, I, p. 251.

³⁾ *Insemnări*, I, p. 255.

2 Iulie și plecă în țară la 18 Iulie. « La 2/14 Iulie 1876, își încheie notele privitoare la acțiunea lui la Berlin ¹⁾, mi-am dat demisia din Berlin: mi-a fost o zi grea din punct de vedere general-filozofic. Este oare cu putință, îmi ziceam, să faci ceva de valoare într'o țară, în care poți fi așa de extraordinar de nedrept judecat și calomniat? Inșă după aceea m'am regăsit și mă duc cu îndoit curaj și seninătate în activitatea privată a advocaturei și să sper în mai mult timp liber cu dispoziție pentru activitatea științifică și literară. Totdeauna asta a fost pentru mine marea fericire! — Berlin 18/30 Iulie 1876 — în ziua plecării înapoi la București ».

Era vorba de darea lui în judecată cu unsprezece foști miniștri din guvernul Lascar Catargi.

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 256.

II

1. Ministerul Manolache Kostake dă în judecată guvernul Lascar Catargi (10 Iulie 1876). — 2. Situația materială a lui T. Maiorescu în această epocă. — 3. Desfășurarea acțiunii de acuzare până la retragerea ei, 26 Ian. 1878. — 4. T. Maiorescu la conducerea ziarului *Timpul*, 27 Ian. 1877—23 Aprilie 1877. Atitudinea «Juniștilor» față de războiu.

1. Minat de exercițiul prea lung al puterii, dislocat prin numeroase defecțiuni ale multora dintre miniștri, turburat prin agitațiile unei opoziții exasperate de a sta prea mult departe de putere, care, părăsind lupta parlamentară, ducea o luptă extraparlamentară, condusă de oameni ca frații Brătianu, M. Kogălniceanu, C. A. Rossetti, Manolache Kostake, Ion Ghica, D. A. Sturdza, într'o conlucrare cunoscută sub numele de «coaliția dela Mazar-Pașa», fără a se da îndărăt dela agitația anti-dinastică, (broșurile și articolele lui D. A. Sturdza, G. Mârzescu etc., atitudinea ziarelor *Românul*, *Alegătorul Liber*, *Ghimpele*, etc.), slăbit înăuntru pe chestia căilor ferate pe punctul de a produce ruperea relațiilor diplomatice cu Germania, — guvernul lui Lascar Catargi trebuise să se retragă la 3 Aprilie, în urma alegerilor pentru Senat din Martie. După un scurt interimat de trei

săptămâni al ministerului generalului I. Em. Florescu, se formă la 27 Aprilie ca expresie a coaliției dela Mazar-Pașa un guvern Manolache Kostake, cu Kogălniceanu la externe și cu I. C. Brătianu, care disolvă Camera; în alegerile din Iunie ieși aproape o unanimitate liberală. Una din primele preocupări ale acestei Camere fu răzbunarea împotriva fostului guvern. După propunerea semnată de optzeci de deputați, citită de A. Stolojan în ședința dela 10 Iulie, Camera hotărî (în ședințele dela 20, 21, 22 Iulie) darea în judecată a unsprezece foști miniștri: Lascar Catargi, I. Em. Florescu, P. Mavrogheni, Al. Lahovari, V. Boerescu, N. Krețulescu, G. Costaforu, P. Carp, Th. Rosetti, G. Gr. Gantacuzino și T. Maiorescu. Se institui un Comitet de acuzare compus din șapte membri: Dimitrie Brătianu, prezident, N. Voinov (vice-prezident), A. Stolojan, N. Fleva, D. Giani, Emil Costinescu și G. Missail (secretar). In disprețul prescripției formale a Constituției, în ședința dela 22 Iulie 1876, Camera acordă Comitetului său de acuzare dreptul mandatelor de aducere cu sila și chiar al arestului în contra celor ce nu s'ar fi prezentat. In urma acestei hotărîri abuzive, Manolache Kostake, Kogălniceanu și Pherkidi se retraseră, așa că la 24 Iulie 1876 se formă ministerul I. C. Brătianu, marele minister de doisprezece ani.

Lăsându-și nevasta și fata la Berlin, Maiorescu sosi la 21 Iulie la București. « Am găsit votată astăzi de Cameră punerea sub acuzare a 11 foști miniștri, între care și eu, notează el ¹⁾. Eu personal indiferent și vesel față

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 257.

cu aceasta. Numai constrâns însă să aștept în neactivitate până se va termina șarlatania. Intru cât însă i se iau în acest mod Principelui Carol cele mai sigure proptele ale sale, îmi pare el însuși primejduit». E drept că mai târziu adaugă în notă «Din contra!».

2. Cu ajutorul câtorva note din *Insemnări*, neregulat ținute, putem reconstitui situația materială a lui Maiorescu, adică a unui bărbat politic care, după ce fusese ministru, apoi agent diplomatic al țării la Berlin, era pus sub acuzare pentru că abuzase de bugetul Statului.

Pe ziua de 11 Sept. 1876 înseamnă: «Să mă anunț (în ziar) ca avocat în București; mutat biroul meu în noua mea locuință, Sf. Vineri 29, și acolo zilnic dela 8—11. După aceia la tribunal și încercări de cunoștință cu locul și cu oamenii».

Cu alte cuvinte, se puna să înceapă viața de avocat în Capitală cu «încercări de cunoștință cu locul și cu oamenii»; la 16 Sept. pledează pentru întâiași dată la Casație, într'un proces politic al prefectului de Focșani, Nicolaide, dat în judecată odată cu guvernul conservator. La 5 Iulie 1877 notează: «Am început avocatura în București și dela Ianuarie cam merge în termen de mijloc, în aceste 6 luni, 650 de franci pe lună. Importantă pledarea mea la Buzău înaintea juraților, pentru fostul prefect al Râmnicului-Sărat, Popescu, de sub ministerul nostru. Achitare». Dar la 9 Iulie 1877, cu îngrijorare: «Liniștit, aproape mulțumit, grijă nu multă numai în

privința gardei naționale¹⁾ care abia Luni se hotărăște și apoi în privința banilor. Acum n'am chiar nimic, 6 franci, și sunt curios-umoristic cum o să ies din această strâmtoare. Am de primit oarecare sume dela clienți. Dar de două săptămâni nu vine nimic. Criză mare. În acelaș timp însă cerințe. Pentru proprietarul meu impozite 90 de franci, pentru portărel, care tocmai fuse pe la mine, 20 de franci, Mitei pentru Slavici 67 de franci și traiul zilnic. De unde va veni ușurarea? M'am adresat lui Melik, lui Stern — în zădar! Fusei acum la Scheinfeld — nu era acasă».

¹⁾ În ploaia de griji materiale și morale ale acelei epoci, amintim șicanele ce i se făceau, chemându-l din trei în trei zile la serviciul gărzii civice de un pălărier devenit căpitan al companiei (Soveja, *op. cit.*, p. 85). Urmele acestei neplăceri se văd în mai multe locuri din *Insemnări*. Abia la 21 Iulie 1877 notează: «Cu garda națională lucrul s'a terminat cu bine, în sfârșit. Abia azi putui să dau «Consiliului de recensiment» adresa Primăriei București (semnată C. A. Rosetti, nr. 10.756 din 19 Iulie 1877) care mă dispensează de serviciu, fiindcă nu domiciliesc în București», *Insemnări*, I, p. 279. De fapt era numai un scurt răgaz, deoarece neplăcerile aveau să reînceapă. «Obținui concediu de 2 luni pentru căutarea sănătății dela garda națională, care mă necăjește mult, notează el la 23 Noembrie 1877. Voiseră totuși să mă înhațe sub un mod grosolan iarăș pentru București». Chestiunea era încă nerezolvată la 20 Ianuarie 1878 deoarece găsim: «Mereu încă necazuri cu garda națională». Iar a doua zi o mare depresiune nervoasă împinsă până la gândul sinuciderii. «În timpul zilei, adaugă, mă chinuipe din nou invitarea (nelegală) la garda națională, dar seara lucrul era terminat, fiindcă Roșca, în urma unui bilet al meu, mă lăsase iarăș liber» (*Insemnări*, I, p. 292).

Iată ce fel de ministru abuziv fusese omul care, la un an dela ieșirea lui din minister, avea în pungă șase lei! ¹⁾.

Două zile după aceea, la 11 Iulie, notează: «Primit 160 franci dela un nou client». In August se reculegea: «Avocatura-mi merge bine. In Iulie d. e. încasat 1400 de franci». La 12 Septemvrie scrie aceste rânduri, din care reiese firea lui optimistă, și credința în biruința dreptății și ordinii: «Advocatura începe să aducă venit bun. Pare, într'adevăr, ca și când o luare liniștită, răbdătoare a lucrurilor, abținere și strictă limitare a trebuințelor sale de mai înainte și, înainte de orice, muncă cinstită pe lângă toate astea, ar avea un fel de putere moralizatoare, care duce înainte mica corabie printre împrejurări. In mijlocul dificultății se produce apoi succesul. Astfel tocmai acum pentru mine, când într'adevăr am nevoie de el spre a plăti lui Volkmar chiria și lemnele» ²⁾.

Puterea moralizatoare a unei munci care duce, în sfârșit, la plata sumei împrumutate pentru chirie și lemne!

3. După șase luni de cercetări pe la toate ministerele, prefecturile, parchetele, consiliile comunale, și după fel de fel de peripeții în amănuntul căroră nu intrăm,

¹⁾ Aceași situație se află descrisă și în corespondență: «Mi-am închiriat aici o locuință, în strada Sf. Vineri 19, alături de sinagogă, plătesc 180 galbeni anual (mai înainte plăteam 450 galbeni), scrie el surorii lui Emilia la 6 Oct. 1876. Mănânc ultimul rest de capital și în două luni de advocatură n'am încasat nicio lețcae, astăzi urmează să primesc dela un părilit de ovrei dela Asigurare cei dintâi zece galbeni, dacă va mai fi atât de prost să mai vie. Cu toate acestea sunt voios și bine dispus ca totdeauna» (I. E. Torouțiu, *op. cit.*, V, p. 11).

²⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 283.

Comitetul de acuzare lansă, în sfârșit, în ziua de 7 Dec. 1876, un mandat de înfățișare pentru 16 Dec. 1876, cu amenințarea mandatului de aducere. Maiorescu răspunde la 12 Dec.:

Domnilor,

La chemarea ce-mi adresați de a mă înfățișa înaintea d-v. în ziua de 16 ale curente, mă grăbesc a întâmpina că — în lipsa unei legi — nu vă pot recunoaște drepturile și atribuțiile de judecători de instrucțiune și că prin urmare sunt hotărît a nu răspunde la niciun fel de interogatoriu ce mi-ați face.

Astfel fiind, este de prisos de a veni înaintea dv. Voi răspunde și mă voi apăra numai înaintea judecătorilor mei legali, adică înaintea Inaltei Curții de Casație și Justiție.

Primiți, etc.

T. Maiorescu
fost ministru

Refuzul de a se prezenta atrase după sine mandatul de aducere. În ziua de 21 Dec. el se înfățișă împreună cu Lascar Catargi. Scena dintre dânsul și Comitet (N. Fleva, D. Giani, Em. Costinescu și G. Missail) a descris-o Maiorescu și în *Istoria contemporană*¹⁾ și o găsim identică și în *Insemnări*²⁾ așa că n'o reproducem, ca prea cunoscută, cu atât mai mult cu cât se limita la confirmarea refuzului de a răspunde. Raportul Comitetului fu prezentat Adunării abia în ziua de 10 Martie 1877, conștând din patru volume, redactate de înveninatul G.

1) T. Maiorescu, *Istoria Contemporană a României*, p. 94.

2) T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 272.

Missail¹⁾. Acuzarea nu se menținea decât pentru: L. Catargi, Al. Lahovari, I. Em. Florescu, T. Maiorescu, P. Mavrogheni și apoi și pentru V. Boerescu.

Reproducem după nota editorului *Insemnărilor*²⁾ un rezumat din «Raportul prezentat Adunării Deputaților în ziua de 10 Martie 1877» relativ la «descoperirile făcute de Comitet în privirea preveniturii T. Maiorescu, fost Ministru al cultelor și instrucțiunii publice»:

«Capitolul I. «Numiri și permutări de profesori»...

«Capitolul II. Răsipă și deturnare de bani publici».

1. Trimiterea a două profesoare (d-ra Marquardt și d-na Băicoianu, directoarea școlii centrale) în Germania și în Elveția «pentru studiarea mai multor stabilimente de învățătură» și «spre a-i face raport despre școlile normale de fete de acolo». Celei dintâi îi ordonanțase pentru aceasta 700 de lei, iar celei de-a doua 1400.

2. «Suma de 2000 lei... pentru cumpărare de calcografii de la Berlin, Dresda și Paris».

3. «Deschiderea unui credit extraordinar de 2307 lei, destinat a acoperi cheltuielile făcute la congresul geografic de la Paris»³⁾.

4. «Revizorii ce luau câte 500 lei pe lună, în loc de 250, după buget» (sunt 9; între ei: M. Eminescu, la Iași-Vaslui; N. I. Filipide,

¹⁾ Raportul prezentat Adunării Deputaților în ziua de 10/22 Martie 1877 de către comitetul de acuzare a foștilor miniștri dați în judecată, Buc. «F. Göbl», 1877.

²⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 258.

³⁾ Despre această călătorie la Paris găsim următoarea notă în *Insemnări*, I, cu data de 20 Iulie 1875 (p. 231): «Prin Carlsruhe, Basel la Paris, la congresul Societății geografice. Callimaki-Catargi (agentul nostru diplomatic la Paris) du doamna și copil. Făcut cunoștința baronului Reille, vice-amiralului Laroncière la Noury, ministrului Wallon cu soția lui de un roșu-cărămiziu, ordinară, la serata ei în clădirea ministerului, cu Cortambert, mai ales însă Schweinfurth, v. Schagintweit și Nachtigall. Ministrul italian Menabrea».

Botoșani-Suceava; I. G. Bănescu, Cahul-Ismail-Bolgrad; I. Eliade, Prahova-Buzău; le dăduse salariul dublu, fiindcă erau revizori, precum se vede, pe câte două sau chiar trei județe).

5. « Sumele luate de d. Maiorescu pentru plata transportului în inspecțiunea școalelor » (320 lei « pentru plata transportului său în inspecțiunea școalelor de peste Milcov, pe timp de 8 zile, calculat a 40 lei pe zi », 1500 de lei pentru inspectarea școalelor de peste Olt și din Basarabia și alte două sume de lei 1800 și 767).

6. « Imprumutul făcut d-lui M. Eminescu și ajutorul făcut d-lui I. Slavici, studinți la Universitatea de Viena și Berlin » (40 de galbeni ajutor lui I. Slavici și 100 de galbeni lui Eminescu, « pentru depunerea doctoratului și tesă, cu condițiune ca în urmă să înapoieze Ministerului acești una sută galbeni . . . Prin acest fapt prevenitul Maiorescu a comis o adevărată răsipă de banii Statului, dând cu împrumut banii publici și cu termen nelimitat la favoriți de ai săi »).

7. Cumpărarea imitărilor de camee și pietre gravate din muzeul de la Berlin (900 de lei).

8. Cheltueli . . . cu mergerea d-lui Maiorescu la congresul geografic din Paris (1500 de lei).

Capitolul III. 1. « Stipendiile studinților de la facultățile din străinătate și Țeară ».

2. « Hartele geografice comandate prin librarul Socec et Co. » (16.200 lei pentru 1200 de hărți).

3. « Subvențiuni la studinții din Țeară, făcute din sumele prevăzute în buget pentru subvenționarea studinților din străinătate ».

4. Subvențiuni acordate în străinătate d-lor T. Micher și C. Meissner (1000 de lei lui Toma Micher, « pe baza eminentului succes cu care studiază la conservatorul din Viena, la care a dobândit în 1874 la concurs medalia premiului II, și 2350 de lei d-lui Constantin Meissner, student în filosofie la Berlin, ocupându-se în special cu pedagogia și seminarele de învățători », « ca bursă întreagă pentru timpul de la 1 Oct. 1874 până la 30 Sept. 1875, precum și 300 franci spese de drum »).

5. Comisiunile instituite pentru examinarea cărților didactice.

6. Chestiunea privitoare la reparațiunea Teatrului Național ».

Acțiunea se împotmoli aici; cu toate demersurile acuzaților, chiar și printr'o petiție colectivă la 1 Mai către Domnitor, Comitetul de acuzare (de altfel mereu descompletat prin demisii și mereu înprospătat prin numiri succesive) nu îndrăznește să deschidă procedura procesului în fața Curții de Casație, deși, la un moment, guvernul se gândise la crearea unei întregi secții noi. Foștii miniștri rămaseră, astfel, acuzați dar nu și judecați. În răstimp, la niște alegeri parțiale, doi dintr'înșii, Lascar Catargi și V. Boerescu fuseră aleși la Senat, încă din April 1878, iar generalul I. Em. Florescu și T. Maiorescu la Cameră în Ianuarie 1878.

În ziua de 26 Ianuarie 1878, I. Brătianu ceru Camerei « să sfârșească odată cu această nenorocită chestiune » — iar Camera cu 55 bile contra 6 votă retragerea acuzației foștilor miniștri conservatori ¹⁾.

¹⁾ Soluția aceasta nu mulțumi pe foștii miniștri acuzați și, în deosebi, pe Lascar Catargi, care voia o reabilitare publică. Iată ce scria în această privință Maiorescu lui Iacob Negruzzi la 8 Febr. 1878: « Una din cauzele acestor covârșitoare supărări ale mele este și prezența lui Lascar Catargi aici, care ne adună în toate serile ca să desbatem asupra atitudinii noastre ca partid și ca foști Miniștri acuzați. În orice caz vom protesta în contra retragerii acuzării. Inșă cum? » (I. E. Torouțiu, *Studii, doc., lit.*, I, p. 10). Și, în adevăr, Lascar Catargi trimise o scrisoare Principelui Carol la 9 Febr. 1878 în care, după ce-i aducea aminte că el îl împiedicase să abdice în Martie 1871, se declara nemulțumit cu simpla retragere a acuzării și cerea să fie trimis în judecata Curții de Casație. Cum nu i se putea da o astfel de satisfacție, el nu se mai prezintă Domnitorului mulți ani; în deosebire de ceilalți foști miniștri acuzați, ce se prezentară de îndată ce acuzația fusese retrasă.

4. «Dela sfârșitul Ianuarie, nota Maiorescu în *Insemnări* pe ziua de 5 Iulie, până la ultima Aprilie (trei luni) am redactat *Timpul*; mai toate articolele de fond ale mele, din acest interval. Aveam pe lună 800 de franci. M'am retras din cauza invaziunii Rușilor, în contra politiceii căroră sunt absolut, pe când mulți conservatori (Florescu, Philippescu, Lahovari, etc.) sunt rusofili».

Timpul din 27 Ianuarie 1877 își anunță, în adevăr, reorganizarea, și retragerea rezervei, pe care o făcuse în public P. P. Carp față de directivele ziarului. În acest chip se semnala, de fapt, trecerea conducerii în mâinile lui Titu Maiorescu, aflat atunci în afară de Parlament. Și după conținut dar și după amănuntul pur formal al dăării editorialului din 29 Ianuarie sub dubla dată: București 28 Ian./9 Februarie, felul lui obișnuit de a data orice, îi putem fixa primul articol la 29 Ianuarie 1877. Chiar din al doilea găsim, de altfel, afirmarea cunoscutei poziții junimiste de apărătoare a Constituției, deopotrivă de ostilă și reacțiunii și radicalismului liberal: «Dacă ar cuteza cineva să ridice stindardul reacțiunii, scria el, asigurăm pe toți că nu noi am rămânea cei din urmă pentru a combate tendințele reacționare și ideile despotice, dela care nu putem aștepta niciun bine».

Articolele lui Maiorescu, aproape zilnice, se recunosc ușor și prin revenirea temelor lui obișnuite, fără ca ele să aibă vehemența și strălucirea pasională a articolelor lui Eminescu; una din ele era, firește, lupta împotriva «fracțiunii libere și independente» dela Iași, al cărei exponent principal N. Ionescu intrase în guvernul lui Brătianu ca ministru de externe. Interpelarea lui M.

Kogălniceanu împotriva «fracțiunii», ai cărei membri cumula diverse ocupații cu cea de profesor, fără a și-o îndeplini, nu putea fi decât bine venită lui Maiorescu pentru a-i ataca: pe N. Ionescu, profesor și ministru, pe P. Suciu și pe Gr. Ureche, profesori și membri la Curtea de apel, pe Șt. Șendrea, profesor și agent diplomatic, pe Al. Gheorghiu, profesor și deputat, pe Andrei Vizanti, profesorul de literatura română, autorul unei singure broșurele, lecția de deschidere, cu dedicația «*hunc munus*» în loc de «*hoc munus*», pe St. Emilian etc. Masca științifică li se scosese mai de mult acestor profesori fără nicio activitate științifică; li se smulgea acum și masca «abnegației naționale», dovedindu-li-se o politică de căpătuială. Senatul votă o moțiune drastică, cerând guvernului să ia măsuri «în privința profesorilor cari au părăsit catederele lor și astfel compromiț viitorul unei întregi generații». N. Ionescu continuă totuși să rămână pe băncile guvernului. Activitatea ziaristică a lui Maiorescu era însă absorbită în bună parte de chestia dela ordinea zilei a dării în judecată a guvernului conservator al lui Lascar Catargi, ce învrăjbise și înverșunase raporturile dintre partide; de aici polemici zilnice împotriva «radicalilor» și a membrilor Comitetului de acuzare.

Evenimentele externe se precipitau însă în așa chip încât înnăbușeau larma certurilor interne: războiul rusoturc bătuse la ușă. Oamenii noștri politici (M. Kogălniceanu, D. Sturdza, conservatorii și chiar și primul ministru Ion Brătianu) erau pentru păstrarea neutralității garantate prin tratatul dela Paris. Singur Domnitorul

Carol dorea o participare la războiu alături de Ruși și izbuti încetul cu încetul să-l înduplece și pe Brătianu, care în întâlnirea dela sfârșitul lui Septembrie 1876 dela Livadia cu Țarul Alexandru II și cu cancelarul Goriacoff, puse bazele unei viitoare convenții pentru trecerea armatelor rusești prin România. Când veni momentul semnării acestei convenții, Domnitorul chemă în consiliu pe toți frunțașii politici; fiind încă sub acuzare, foștii miniștri conservatori nu fuseseră chemați, dar cei mai mulți liberali se declarară pentru păstrarea neutralității afară de Brătianu, Rosetti și Kogălniceanu, care și înlocui pe N. Ionescu la Ministerul de Externe.

Convenția cu Rusia se încheiase la 4 Aprilie, iar trupele rusești pătrunseră în țară la 11 Aprilie. Cum Senatul fusese dizolvat încă de la 23 Martie, modificându-se legea electorală prin decret, alegerile avură loc la 8—13 Aprilie. Senatul putu fi astfel convocat la 14 pentru a ratifica o convenție care și intrase în funcțiune. Prin aceste alegeri pătrunseseră în Senat foștii miniștri conservatori Lascar Catargi, P. Carp, B. Boerescu și G. Gr. Cantacuzino.

În *Istoria contemporană a României*, Maiorescu se arată favorabil convenției noastre cu Rusia, criticând mai ales pe Ion Ghica (autorul broșurii *O cugetare politică*, 1877) și pe D. A. Sturdza pentru că se arătaseră partizanii absoluți ai neutralității; în nota dela pp. 115—116 arată că «Lascar Catargi nu a fost chemat la acea consultare și nici nu putea să fie chemat. De abia cu 12 zile înainte Camera liberală votase acuzarea definitivă a celor șase miniștri conservatori pentru «crime și delict». Ar fi fost o

monstruozitate constituțională ca în același timp să fie chemați de guvern la consultare politică! Dacă ar fi fost chemați, unii dintre ei, deși nu Lascar Catargi, s'ar fi arătat desigur partizani ai războiului în contra Turcilor».

Dacă unii dintre conservatori ar fi înclinat spre Rusia, nu se poate spune tot așa și de « Junimiști ». Termometrul atitudinii lor îl avem în discursurile lui P. P. Carp din ședințele Senatului din 17 Aprilie și 23 Aprilie 1877 cu ocazia Convenției cu Rusia și a Mesagiului ¹⁾.

« Ori care ar fi votul dv. fie pentru, fie contra, el nu poate fi liber atunci când 300.000 de baionete se află pe teritoriul nostru și oricare ar fi răspunderea materială ce va rezulta din votul nostru, eu resping cu toate puterile răspunderea morală a unui act făcut în asemenea condiții și oricât de slab ar fi glasul meu, sunt sigur că în aceste priviri el va răzbate dintr'un unghiu al țării în altul ». Iși exprima apoi teama ca această convenție să nu se transforme într'o alianță.

« Pentru mine convenția de față nu este decât începutul unei politice, pe care eu nu pot să o aprob, — nu este decât începutul unei alianțe, care are să se sfârșească cu cooperarea armatei noastre dincolo de Dunăre; — și atunci voi întreba, ce foloase putem primi noi din o asemenea alianță, ce ne va impune sacrificii enorme » ²⁾.

Și încheie:

« Votéz contra acestei convenții, pentru că ea, fără nici un temei schimbă bazele pe care tratatul de Paris a

¹⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, I, p. 129.

²⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, I, p. 131.

așezat starea politică a României. Votez contra acestei convenții, pentru că este primul pas al unei alianțe, care, în schimbul unor mari sacrificii, nu ne va da niciun folos».

Cu aceeași atitudine revenea în discursul la Mesagiu dela 23 Aprilie: « Eu zic că nu era nevoie, pentru a ajunge la acest rezultat, de a părăsi, înainte de vreme, o garanție colectivă, și a o înlocui cu o garanție unilaterală ».

Sau:

« Ați zis că suntem părăsiți de Europa, ca să deveniți beligeranți. Să dea Dumnezeu ca evenimentele să mă desmintă; dar sunt sigur că aveți să treceți ca aliați peste Dunăre »¹⁾.

Iată adevărata atitudine a « Junimiștilor » față de convenția și de participarea la războiu. Se mai păstrează și o vorbă a lui Carp, încadrată, de altfel, în politica anti-rusească a întregii lui vieți: « Să nu ne unim cu Rușii, căci cine ne garantează împotriva lor? ».

Pentru a reveni la *Timpul*, ziarul publică la 19 Aprilie convenția cu Rusia; iar în numărul dela 26 Aprilie publică o declarație scrisă probabil de Maiorescu, în care arată că se ratificase de Camere convenția cu Rusia, după ce armatele rusești trecuseră Prutul; încheia apoi:

« În fața acestor fapte împlinite, în fața unor împrejurări, de la care poate atârna viitorul Statului nostru, noi conservatorii credem că ar fi nepatriotic și inoportun de a crea guvernului, căruia evenimentele i-au încredințat soarta țării, dificultăți în chestiile exterioare.

¹⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, I, p. 134 și 135.

Opinia noastră despre acest guvern este cunoscută, ea nu s'a schimbat întru nimic. Pentru moment însă credem, că o polemică în contra politicei sale din afară nu este la locul ei».

Sub presiunea acestor evenimente, rolul lui T. Maiorescu la *Timpul* se sfârșise; se retrase deci, identificându-i-se pentru ultima dată colaborația în articolul dela 23 Aprilie. Chiar din notița din *Insemnări* se vedea, de altfel, că era, ca și Carp, împotriva convenției cu Rusia, cu alte cuvinte, ca și în 1916, era împotriva oricărei colaborări cu această țară ¹⁾.

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 276.

III

1. Reintrarea în Cameră la 24 Ianuarie 1878 și lupta pentru invalidarea lui. — 2. Chestiunea ratificării tratatului dela Berlin și a convocării Constituantei pentru modificarea art. 7. — 3. Primul discurs al lui Maiorescu dela 28 Sept. 1878 în chestiunea convocării Constituantei. — 4. Al doilea discurs dela 7 Febr. 1879. — 5. Atitudinea lui P. P. Carp în această chestiune.

1. Cu o majoritate precară în Senatul ales încă sub Lascar Catargi, Brătianu îl disolvă la 23 Martie 1877 și convocă colegiile electorale pentru 21—26 Aprilie. Surprins însă de mersul grăbit al evenimentelor, adică de începutul războiului ruso-turc și de necesitatea ratificării de Parlament a Convenției dela 4 Aprilie 1877 încheiată între noi și Ruși, am spus că a trebuit să modifice legea electorală pentru a putea face noi alegeri, între 9—13 Aprilie, și că dintre conservatori au intrat în Senat Lascar Catargi, P. Carp, V. Boerescu și Gh. Gr. Cantacuzino. Convenția fu ratificată la 16, 17 Aprilie.

La 20 Ianuarie 1878 Maiorescu notează: « aud că sunt candidat al conservatorilor la alegerea de deputat al colegiului I de Iași la 23 și 24 Ianuarie ». Iar la 24: « am fost ales, într'adevăr, deputat al colegiului I de Iași, după

care la 25 Ianuarie acuzarea în contra miniştrilor a fost pur şi simplu retrasă de către Cameră». Astfel se isprăvea neomenia dării în judecată a guvernului Lascar Cărgi — iar Maiorescu intră iarăşi în vârtoarea acţiunii parlamentare..

Reintrarea nu avea totuşi să se întâmple fără una din acele înscenări, care nu depăseau poate nivelul cultural al epocii şi se repetau destul de des, dar care, prin situaţia proeminentă a victimei şi prin răzbunarea firească a talentului de a-şi păstra în chihlimbarul operei sale trupurile fosilizate ale adversarilor, avea să rămână în amintirea tuturor cunoscătorilor istoriei noastre politice. Validarea alegerii lui întârzia de a veni în discuţia Camerei, amânare, în care Maiorescu vedea teama guvernului de a nu lua o atitudine de protestare în chestia Basarabiei, punctul nevralgic al momentului ¹⁾.

¹⁾ Iată ce scria lui I. Negruzzi la 8 Febr. 1878: « Interpelarea lui Beizadea Viţică (Grigore Sturdza) asupra condiţiilor de pace, care se va desbata în Senat mâine, este signalul acţiunii noastre, pe care însă nu cred că e prudent a o comunica într'o scrisoare. En attendant, impresia tuturor este că Basarabia e pierdută şi că ministerul joacă o infamă comedie, cel puţin Kogălniceanu şi C. A. Rosetti dacă nu şi (Principele Carol).

Dovada pentru aceasta e amânarea votării asupra alegerii mele şi aceeaşi amânare pare a o face şi cu generalul Florescu. Nu vor 'ca unul din noi să deştepte Basarabia în Cameră. Nu s'ar putea face o manifestare a alegătorilor din col. I în care să protesteze în contra nereprezentării în Cameră a celui mai important Colegiu în împrejurările de faţă? O depeşă a lui Beizadea Grigore cu ceilalţi? Ai cetit în *Timpul* articolul lui Eminescu (care nu'şi poate stăpâni indignarea) şi, prin urmare, ştii, ce s'a petrecut. Şi *România liberă* le-a aruncat un strigăt de indignare» (I. E. Torouţiu, *op. cit.*, I, p. 10). Scrisoarea e din ziua de 8 Februarie

Cererea de invalidare fusese respinsă, dar în ședința dela 6 Februarie 1878 «fracționistul» ieșean A. D. Holban (devenit mai târziu junimist) izbuti totuși să obțină instituirea unui «comitet judițiar» compus din Locusteanu, Pătărlăgeanu, Dimancea, Pantazi Ghica și Eraclide ca să «ancheteze» alegerea. Raportul conchise la invalidare, iar în ședința dela 1 Aprilie 1878, cu toată opoziția președintelui C. A. Rosetti, care spusese: «Nu este permis, mai cu seamă unui partid democratic, să atace o alegere pentru opiniunile filozofice ale candidatului, A. D. Holban îl atacă pe Maiorescu pentru că susținea «materialismul abjectului Schopenhauer, care propagă concubinatul, dreptul bății cu biciul, disprețul amorului de patrie și sentimentelor de onoare. Aceste lucrări sunt bune la sălbateci, nu la noi!». Au lipsit numai 3 voturi pentru ca propunerea de invalidare să nu obțină cele două treimi de voturi cerute de lege ¹⁾.

1878, adică a respingerii primului atac al lui A. D. Holban, care izbuti totuși să obțină apoi instituirea unui «comitet judițiar» și să amâne validarea lui Maiorescu. Protestul alegătorilor dela Iași organizat prin Iacob Negruzzi a avut loc, după cum reiese din scrisoarea din 26 Febr. 1878 a lui Maiorescu către acesta: «Și eu găsesc protestul alegătorilor în chestia mea foarte bun și cred că poate fi de oarecare însemnătate mai târziu de a-l fi dat. E bine să putem arăta odată că înșiși radicalii au surpat temelia vieții constituționale, împiedicând sub pretexte greșite alegerile opoziției. Trimiteți protestul cu câte subscrieri are: *non numerantur sed ponderantur*». (I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 11).

¹⁾ În această chestiune articolele lui Eminescu din *Timpul*, 8 Februarie și 9 Aprilie 1878. În primul intitulat *Contestarea alegerii d-lui Maiorescu* (ed. I. Crețu, *op. cit.*, II, p. 215) după ce face elogiul rolului lui Maiorescu în cultura românească, intră în amănuntul celor cinci

Cu astfel de greutate pătrunse, în sfârșit, Maiorescu în Cameră și, cum ceilalți doi deputați conservatori D. Donici și G. Gâță nu erau vorbitori, ajunse singurul reprezentant al ideii conservatoare în Cameră din 1878. Acuzăția de adept al lui Schopenhauer avea să revină, de altfel, adese în polemicile duse împotriva lui.

Prezența în Senat a lui P. P. Carp ne dă puțința precizării acțiunii lor comune și a unor nuanțe în atitudinea politică. Potrivit liniei sale de o viață întreagă, P. Carp se opusese, după cum știm, cooperării cu Rușii și deci Convenției dela 4 Aprilie 1876; după armistițiul dela Adrianopole și după pacea dela San-Stefano, atitudinea lor ca și cea a conservatorilor se îndârji mai mult în opoziție. La Senat D. Ghica, Manolache Kostake, P. Carp, V. Boerescu etc. propuseră chiar o moțiune de blam, prin care susțineau că « guvernul nu mai are destulă autoritate pentru a apăra interesele țării față

motive de contestare ale lui Holban, dintre care al patrulea suna în redactarea lui Eminescu: « D. Maiorescu aparține unei școli filozofice periculoase, căci Schopenhauer și Max Stirner spun că: « forța primează dreptul » etc. Aicea citează o frază în franțuzește, ce avea acest cuprins. Intrebat de un deputat cine susține aceasta, d-sa răspunse: Schopenhauer ». La care Eminescu replică: « E absolut neadevărat, că Schopenhauer ar fi zis vr'odată că « forța primează dreptul ». D. Holban a citat în franțuzește un pasaj din Max Stirner și cu nerușinare l'a atribuit lui Schopenhauer, spre a amăgi o adunare incultă, ce nu-i putea controla nici ignoranța sa nici reaua sa credință . . . D. Holban atribue deci lui Schopenhauer idei, pe care acesta le numea șarlatanești și idei de stărpitură, insultă memoria unui geniu, al cărui nume nu e vrednic să-l pronunțe, dă o idee mincinoasă despre scrierile filozofului, pentru a contesta alegerea colegiului I de Iași ». După ce Holban reuși să obțină

de viitorul congres dela Berlin». Singura victimă a acestor atacuri avea să fie mai târziu M. Kogălniceanu, semnatarul Convenției cu Rusia dela 4 Aprilie 1877. Deocamdată el reprezintă alături de Brătianu țara în fața

instituirea unui «comitet judițiar» și chestia reveni în desbaterea parlamentului în ședința dela 1 Aprilie, Eminescu mai scrise un articol *Domnul Holban și Arthur Schopenhauer* dela 9 Aprilie 1878 (ed. I, Crețu, *op. cit.* II, p. 300). Holban spusese: «Eu în rândul trecut v'am indicat printr'o citațiune, care erau doctrinele aceluia candidat și acea indicare mi-a atras critice și grațiozități incivile din partea lui Maiorescu într'o foaie a sa, taxându-mă de *ignorent*. D-lor, nu voi trece nici de filozof, nici de învățat universal, dar țin să constat că tot ce zic este exact, țin să probez că am dat o interpretare justă, veridică înaintea dv. în privirea doctrinei acestei școale funeste, care în Moldova se numește *Noua direcție* și al căreia d. M. este și fondatorul și marele profet. Iată am aicea evanghelia acestei școale *Convorbirile literare*, unde sunt traduse și propagate de d. Maiorescu principiile lui Schopenhauer...». Și mai departe: «Inainte de toate partidul național democratic și liberal are de cea dintâi datorie să apere *proprietatea, onoarea, castitatea familiei, patria*... are datoria să propage în popor *onoarea, moralitatea, virtutea*... iar nu materialismul abjectului Schopenhauer, care etc. (vezi pasajul din text). Acuzându-l că-l confundă pe Schopenhauer cu Stirner, Eminescu exclamă: «D. Holban zice că filozoful în cestiune e contra proprietății! Neadevărat! Că e contra *castității familiei*. Neadevărat. Contra *onorii, a virtuții, a moralității*... De trei ori neadevărat... Șapte neadevăăruri nemai auzite prin colosala lor sfruntare, prin lipsa de rușine a aceluia ce cutează să le pronunțe. Schopenhauer e unul din cei mai aprigi apărători ai proprietății, castitatea o arată ca o virtute principală și ca temeiul familiei, sentimentul de patrie e 'n ochii lui atât de mare, încât în scara virtuților ome-nești, sacrificarea pentru patrie e aproape de sfințenia deplină, de asceză; el cere aspre legiuri pentru păstrarea onorii cetățenești, combate însă *le point d'bonneur* al evului mediu, care etc. In fine în veacul nostru nu există niciun singur filozof, care să fi stabilit atât de înalte ideale de moralitate ca tocmai înțeleptul dela Frankfurt».

Congresului dela Berlin (1 Iunie — 1 Iulie 1878), care fu o mare decepție pentru noi, deoarece prevedea cedarea Basarabiei către Rusia, anexarea Dobrogei și modificarea Constituției în faimosul articol 7, adică ne impunea amestecul străinilor în chestiunile interne ale țării. Tratatul ni se comunică oficial la 4 August, iar Parlamentul se redeschise la 15 Septemvrie. Senatul votă o moțiune autorizând guvernul de a se conforma tratatului dela Berlin, prin luarea în posesiune a Dobrogei și administrarea ei prin regulamente de administrație publică până la convocarea Adunării Constituante. Guvernul mai fu invitat ca « cel mult în cursul sesiunii ordinare de trei luni să adune o Adunare constituantă de revizuire », în vederea modificării articolului șapte.

3. La Cameră se propuse aceeași moțiune cu deosebirea că nu se mai preciza data Adunării constituante de revizuire. În ședința dela 28 Septemvrie 1878 Maiorescu (împreună cu ceilalți deputați, D. Donici, Sc. Rosetti, G. Gâță) prezintă o moțiune, în care nu se pomenește nici de Basarabia nici de Dobrogea ci afirmă numai că « este cazul de a se aplica *imediat* art. 129 din Constituție pentru convocarea Adunării legiuitoare de revizuire » și și-o susțină printr'un discurs ¹⁾, arătând nevoia de a nu complica situația prin amânarea inutilă a

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 177. Despre această cuvântare scrie în *Insemnări*, I, p. 317: « Cuvântarea mea din Cameră asupra tratatului dela Berlin și în contra ministerului Brătianu la 30 Sept. ținută dela ora 4—6 a făcut senzație și mi-a adus neîndoios succes din partea adversarilor. *Monitorul* despre acestea. O public româneste și franțuzește ».

convocării Constituantei, prin care se cerea de statele apusene emanciparea Evreilor ¹⁾. Viitoarea lui atitudine față de această chestiune se străvede de pe acum ²⁾. « Eu unul, declară el, în chestia Israeliților am vederi radical deosebite de acelea ale « fracțiunii libere și independente » (care era antisemită). Le-am avut totdeauna, le voi avea întotdeauna, și cred că sunt bun patriot că le am așa. Cu toate acestea tocmai eu mă văd chemat a vă declara, că am fost foarte dureros atins, când am văzut tractatul de Berlin amestecându-se în această chestie internă a

¹⁾ Atitudinea lui favorabilă față de Evrei e cunoscută de mai demult încă din lupta împotriva școalei naționaliste a lui Simion Bărnuț, când se pusese pe terenul ideilor de umanitate și liberalism. « Contra ultimei consecințe a școalei Bărnuț de a opri comerțul străinilor și de a goni pe toți străinii și mai ales pe Evrei afară din țară ca periculoși existenței române opunem ideile fundamentale de umanitate și liberalism, pe care sub niciun cuvânt, pentru niciun timp și cu niciun pretext nu este permis a le înfrânge », scria el încă din 1868 în *Dreptul public al Românilor și școala lui Bărnuțiu*. Liberalismul lui în chesiunea evreiască intenționase să și-l manifeste în Cameră în discursul din ședința dela 31 Ianuarie 1874 asupra reformei legii comunale, după cum reiese dintr'o scrisoare a lui P. P. Carp din 20 Ianuarie 1874: « În privința legii comunale eu aș fi de părere să vorbești numai într'un caz a. d. în cazul când ai avea speranța de a obține ceva în principiu. Aceasta nefiind, nu știu pentru ce ai da adversarilor tăi de azi o armă mai mult în mână și de ce ai sacrifica interese practice pentru teorii platonice. Va veni vremea unde vei putea apăra pe Evrei cu mai bun succes și poate cu o siguranță de isbutire cu atât mai mare cu cât vei fi tăcut mai mult astăzi (*sapientii sat*) » (I. E. Torouțiu, *Studii și documente lit.*, V, p. 63). Maiorescu n'a mai amintit de Evrei în acel discurs — dar nu e fără interes de a-l vedea pe Carp dând lecții de oportunism politic lui T. Maiorescu!

²⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare* II p. 198.

noastră. Eu, care de altminterlea sunt de opinia că art. 7 nu era bine să figureze de loc în Constituția noastră, îmi pare rău că au venit străinii să ne spună ce să facem cu acel articol». Cu această rezervă de demnitate națională, fără legătură însă cu fondul chestiunii, arată că era patriotic « de a ne supune imediat tratatului dela Berlin și în acest punct, cu riscul de a atrage asupra noastră impopularitatea obișnuită în asemenea lucruri ».

Era, așa dar, necesară imediata convocare a Constituantei, rămânând ca dânsa să decidă, dacă vrea să consimtă la modificarea art. 7. « Iată pentru ce am avut curajul a vă cere să declarați că acea Cameră, care a proclamat independența României, acea Cameră, al cărei vot a fost: « *Nu dau Basarabia, nu primesc Dobrogea* », să-și sfârșească viața ei constituțională și să lase prima direcțiune a viitorului României independente însuși poporului român, care să se exprime prin libere alegeri » ¹⁾.

4. Terțiversarea lui Brătianu venea, susține Maiorescu, din nevoia de a lăsa ca nemulțumirea țării pentru pierderea Basarabiei să slăbească, dar se poate că și din nevoia realizării climatului favorabil discutării unei astfel de chestiuni. În ședința dela 7 Februarie 1879 sub forma interpelării, Maiorescu reveni asupra necesității de a se convoca o adunare Constituantă, măgulindu-se că, poate în urma intervenției lui, guvernul ceruse Parlamentului declararea de revizuire. Cu acest prilej ținu o cuvântare în ședința dela 24 Februarie ²⁾ împotriva moțiunii

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 220

²⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 272.

minorității mai ales fracționiste de a se vota nu numai o simplă declarare de revizuire ci și motivarea ei sub cuvânt că, dacă în votarea principiului revizuirii ar putea fi o unanimitate dictată de condițiile tratatului dela Berlin, « din motivări ar ieși divergența de opinie ». « Este probabil, zicea el, că asupra motivelor nu ne unim, să facem un armistițiu, votăm și noi propunerea majorității d-voastră și în discuția publică fiecare își va face profesia de credință și apoi în viitoarele Camere de revizuire acei din noi, care vom mai veni, vom avea ocazia să spunem ceea ce credem ».

Din acest discurs se explică zelul revizionist al lui Maiorescu. În afară de convingerea că orice întârziere a soluționării chestiunii o va complica, nerecunoscându-ni-se independența, deși politica de amânare e poate, de fapt, politica cea mai bună a statelor mici, atitudinea lui Maiorescu era dictată și de spiritul lui de toleranță religioasă de origine masonică. Constituția din 1866 introdusese o clauză religioasă, pe care o credea intolerantă și barbară; schimbarea ei cât mai repede i se părea un act de civilizație. « Noi nu reprezentăm astăzi, susținea el, ca în trecut poate, la gurile Dunării o misiune ordodoxă ci una națională, a « gintei latine »; noi am fost creați aici ca stat constituțional de generoasa Franță nu pentru că suntem ortodocșii Orientului ci pentru că suntem sentinela *gintei latine* înaintate în Orient; pentru că ni s'a spus că avem naționalitatea latină de susținut în Orient ». Și apoi se întreabă: « ginta latină are ea a face în special cu ortodoxia și cu creștinătatea? . . . Religia, oricât ar fi ea de importantă, este o notă

accesorie a naționalității; sângele, limba, aspirațiile la o cultură comună, aceasta este ginta latină».

Pentru ce am impune ginteii latine din Orient o excludere religioasă? «Luați legile și le faceți oricât de restrictive pe tărâmul economic și social; a pune însă asemenea restricții cu privire la religie, aceasta nu intră în ideile secolului de astăzi, și a fost o mare greșală ce s'a comis când s'a introdus aceasta la 1861 în pactul fundamental al țării». Pe locul unde suntem noi nu ne putem apăra în contra panslavismului în numele ortodoxiei ci al ginteii latine, continuând să primim «germenele de cultură de acolo, de unde le-am luat și până acum, adică dela Occident și nu dela Nord»¹⁾.

¹⁾ Că Maiorescu credea — contrar guvernului — că orice amânare a revizuirii art. 7 va aduce o agravare a chestiunii prin exagerarea pretențiilor Puterilor apusene în favoarea Evreilor o constatăm și dintr'o scrisoare a lui din 16 Ian. 1879 către Iacob Negruzzi. «La Berlin am aflat: I) că Bleichroder umblă din toate puterile după vânzarea drumului de fer către Statul român în forma convenită cu mărginitul și (după indicii sigure) neonestul Costinescu. Fiind lucrul dar așa de folositor pentru bancherii din Berlin, trebuie să fie păgubitor pentru noi; II) că i s'a dat a înțelege lui Rosetachi ca nici să nu vie la Berlin, neputând obține nimic; III) că în chestia Ovreilor tocmai în urma anunțatei călătorii a lui C. A. Rosetti s'a înțeles guvernul german cu cel englez și francez de a respinge orice recunoaștere a României, până când nu se va rezolvi chestia izraelită. (*Républ. franç.* nu mai probează nimic de când este în opoziție cu guvernul actual francez). Acum însă prin tergiversarea Guvernului nostru Puterile nu se mulțumesc cu ștergerea art. 7 din Const. ci așteaptă și legea ulterioară asupra Izraeliților. Et voilà ce qu'on a perdu en ne pas faisant ce que nous autres de l'opposition avions proposé au mois de Septembre de l'année passée (c'est-à-dire la convocation immédiate de la Constituante)» (I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 12).

Intreaga chestiune evreiască era, așa dar, privită numai prin prizma toleranței religioase, atât de scumpă lui Maiorescu și fără alte anticipări asupra modalității de rezolvare a ei din punct de vedere al politicii naționale sau economice.

Aceleași vederi le avea și Carp dar numai cu privire la urgența convocării Constituantei. Deși membru al opoziției, el primi chiar să fie raportorul legii la Senat. Luând cuvântul în ședința dela 28 Februarie 1879 se desvinovățise de învinuirea de a colabora cu partidul liberal, el, care totdeauna se pusese pe terenul intangibilității Constituției. Nici acum nu era pentru modificarea ei în sens liberal; « precum nu le dau dreptul adversarilor s'o modifice în sens mai liber decât este astăzi, tot asemenea și mie îmi refuz dreptul de a o modifica în sens mai restrictiv », declara el. Modificarea Constituției era numai o cerință a tratatului dela Berlin și se limita la articolul 7. Revenise apoi asupra părerilor sale în chestia evrească cunoscute încă dela 1866: « Singura cale ce poate să ne scape este munca pe cale economică; căci, în concurența Evreilor, eu nu văd decât un stimulent de a desvolta pe câmpul economic o muncă mai intensivă decât aceea de astăzi. Convingerea mea este că, dacă am da toți Evrei afară, noi, în loc de a propăși economicește, ne-am întoarce la lenea noastră tradițională și am reveni la starea de acum 50 de ani ».

Acțiunea celor doi conducători « junimiști » în chestia necesității revizuirii imediate a Constituției era, așa dar, unitară; lumina, sub care aveau să-i privească rezolvarea, nu va mai fi însă identică.

IV

1. Alegerile pentru Constituantă din Mai 1879. — 2. Proiectul de modificare a art. 7 redactat de V. Conta în numele minorității devenită majoritate. — 3. Discursul rostit de T. Maiorescu la 10 Sept. 1879 în numele partidului conservator. — 4. Proiectul guvernului și discursul de aprobare al lui T. Maiorescu dela 6 Oct. 1879. — 5. Aprecieri asupra schimbării atitudinii lui T. Maiorescu. — 6. Atitudinea rectilină a lui P. P. Carp; discursul lui dela 28 Sept. 1879. — 7. Atacurile lui I. C. Brătianu împotriva lui T. Maiorescu. — 8. Divergența de M. Eminescu și de P. Carp. — 9. Dislocări în sânul *Junimii* pe chestia evreiască.

1. Alegerile pentru Constituantă avură loc în Mai 1879; dintre conservatori reușiră Lascar Catargi, Manolache Kostake, V. Boerescu, I. Strat, N. Krețulescu, etc. la Senat; iar la Cameră P. Carp la Vaslui, Al. Lahovari, frații Negruzzi. Deși «fracțiunea liberă și independentă» îi opusese candidatura lui Vasile Alecsandri, susținută și de guvern, Maiorescu izbuti la colegiul I de Cameră la Iași. «Încă din Aprilie, am fost din nou la Iași, notează el în *Insemnări*¹⁾, unde comitetul în chestiunea evreească a împins lucrurile mai departe decât doream eu.

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 323.

Apoi am fost ales acolo la 3 și 4 Mai, de colegiul întâi, cu 65 de voturi contra 39 Vasile Alecsandri. Mare uimire, ai mei bucuroși, mie aproape indiferent»¹⁾.

2. Camera de revizuire se deschise la 22 Mai 1879; și în sânul ei se constituie o «comisie de inițiativă parlamentară» pentru noua redactare a articolului 7; proiectul prezentat de ea și combătut de guvern fu totuși aprobat de patru secțiuni din șapte și prin raportorul său Vasile Conta fu redactat definitiv astfel:

Proiect

de dispozițiuni constituționale destinate a înlocui art. 7 din Constituțiune

Art. 7. Străinul, de orice credință religioasă, poate dobândi însușirea de cetățean român, îndeplinind condițiunile și formele următoare:

Va adresa către Domn cererea sa de naturalizare, arătând capitalurile, statul său, profesiunea sau meseria ce exercită și voința de a-și statornici domiciliul pe teritoriul României.

¹⁾ În privința aceasta scrisoarea lui Iacob Negruzzi dela 15 Aprilie 1878 către Maiorescu publicată în Toroușiu, *op. cit.*, III: «Carp și-a scris că Kogălniceanu împreună cu Belferii au pus candidatura lui Alecsandri în coleg. I. Adunare contra ta. De îndată am expediat la Mircești pe Mitică Rosetti ca să roage pe Alecsandri să-și retragă candidatura și, la urmă, să-i explice că noi suntem angajați și că, cu toată părerea de rău, nu-l putem vota». Demersul n'a izbutit; Alecsandri a candidat și a căzut. Iată cine candida din partea «belferilor» adică a «fracțiunii libere și independente»: Colegiul I, Cameră: V. Alecsandri; col. II: Colonel Langa; col. III: Sc. Pastia, A. D. Holban, Al. Gheorghiu, Al. M. Șendrea; col. IV: V. Gheorghian; col. I Senat: V. Adamachi; col. II: Dr. A. Fătu. Din partea grupului junimist: La Cameră: T. Maiorescu, T. Ciupercescu, G. Mârzescu, I. C. Negruzzi, C. Cerchez, V. Conta. La Senat: P. Mavrogheni, P. P. Carp.

de a legifera pentru noi întru cele din afară. S'a făcut deci o demarcație: în ceea ce privește dreptul public internațional, Europa să ne reguleze; iar noi în ceea ce privește dreptul nostru public intern, față cu noi înșine, nu putem primi ca Europa să intervie». Intrebarea e însă: era chestiunea evreiască o chestiune de drept public internațional ori de drept public intern? Art. 46 al Convenției preciza: « Moldovenii și Valahii de orice rit creștin se vor bucura deopotrivă de drepturile politice. Exercițiul acestor drepturi se va putea întinde și la celelalte culte ». Convenția dorea în principiu întinderea drepturilor politice și la Evrei, dar pe cale de dispoziții legislative. Și, în adevăr, art. 16 din Codul civil din 1865 dădea putință Evreilor de a dobândi naturalizarea individuală ca orice alt străin, cerând-o Camerei. Numai Constituția din 1866 prin articolul 7 introdusese o restricție religioasă, care anula dorința Convenției și dispozițiile din art. 16 al Codului civil din 1865. Acest articol 7 ne-a adus toate încurcăturile de acum: « Când proclamăm azi, că nu mai există restricție din cauză de religie pentru obținerea drepturilor politice, când declarăm că orice străin de orice religie poate fi primit la bucurarea de drepturi politice prin naționalizare, prin aceasta satisfacem cererea Europei ».

La apostrofa de amic al Evreilor, el replică:

« Din momentul, când mi se garantează propria naționalitate, (Evreilor) le doresc bună primire și voi fi mulțumit când îi voi vedea bucurându-se în pace sub soarele României de ospitalitatea și de drepturile noastre ».

Dar:

« Ca amic al Evreilor, ca unul care, cu neînsemnata mea persoană, am fost citat în străinătate, de ori câte ori era vorba de chestia Evreilor la noi: ca unul, care am văzut câteva afirmări ale mele, favorabile lor, citate în diferite broșuri asupra chestiei israelite; ca unul, care păstrez aceleași sentimente și aceeași atitudine față de dânsii și astăzi », sfătuește pe Evreii internaționali și în specie Alianța israelită să nu facă presiuni asupra noastră ca să nu revolte sentimentul demnității naționale.

« Nu poate România să admită ca străinii să se introducă în sânul ei prin impunerea străinilor, fără măcar să-și dea osteneala să-și documenteze dorința de a se împământenii » ¹⁾).

4. Discuția se continuă până la 12 Septembrie, când guvernul se văzu nevoit să-și prezinte propriul lui proiect, din care extragem părțile privitoare la Evrei:

« În locul art. 7 din Constituție, care se revizuește, se va pune următorul:

Art. 7. Diferența de credințe religioase și de confesiuni nu constituie în România o piedică spre a dobândi și a executa drepturile civile și politice.

§ 1. Străinii, de orice religie, vor putea dobândi împământenirea prin legi speciale și individuale.

§ 2. Nu vor putea dobândi, sub orice titlu ar fi, proprietăți rurale — afară de vii, locuri sau case în orașe — decât acei care vor fi cetățeni Români, respectându-se însă drepturile acelora, care le au după legile anterioare sau în virtutea tratatelor existente între România și alte staturi.

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 370.

§ 5. Se declară cetățeni, pentru asta una și singura dată, acei supuși Români de orice religie, care s'au asimilat cu națiunea și a căror nume și calități se votează de către Corpurile Legiuitoare de odată cu această lege . . .».

Primejdia era numărul mare al Evreilor, pe care, sub presiunea Alianței israelite, guvernul ar fi voit să-i introducă prin intermediarul paragrafului 5 din proiect. Pentru a înfrânge rezistența majorității delegaților a fost nevoie de concesiuni, neadmițându-se naturalizarea colectivă decât pentru Evreii ce au servit sub drapel în timpul războiului (vreo 900) și părăsindu-se ideea dobândirii imobilelor rurale prin succesiune *ab intestat*.

Cu prilejul votării acestui proiect ieșit din cedarea guvernului față de majoritatea delegaților, printre care erau și delegații conservatori, Maiorescu ținu al treilea și ultimul discurs al său în chestia evreiască ¹⁾, în ședința dela 6 Octomvrie 1879, făcând și elogiul noului proiect, în care, în unele privinți (de pildă, stagiul impus pentru împământenire, sau dreptul la proprietatea rurală) măsurile restrictive sunt mai mari decât în vechea Constituție, și exaltând și meritul opoziției conservatoare care, colaborând cu majoritatea, a silit guvernul la concesiuni, făcându-l să lucreze în conformitate cu simțământul țării.

Proiectul fu votat în aceeași ședință (6 Octomvrie 1879) cu o mare majoritate iar de Senat la 11 Octomvrie, după care Camera și Senatul își continuară lucrările în calitate de Corpuri legiuitoare.

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 374.

5. « Amic al Evreilor », și cu tot spiritul lui de toleranță față de dâșii dovedit în atât de multe feluri, Maiorescu a luat de fapt o atitudine mai temperată și mai restrictivă față de chestia evreiască, unindu-se cu majoritatea naționalistă, împiedecând împământenirea în bloc pe categorii și căderea proprietății rurale în mâinile Evreilor. Ce a putut interveni pentru a-i înăspri toleranța manifestată de atâtea ori înainte alături de Carp? În primă linie, probabil contactul cu țara, adică cu țara electorală, cu alegătorii ieșeni, în bună parte antisemiți, și cu prietenii lui politici ieșeni mai mult antisemiți. O vedem din ultimele lui discursuri cu claritate: « Această părere (proiectul majorității delegaților) nu este ea oare părerea majorității țării și nu este în spiritul mai unanim al țării? ». Sau: « Trebuie să recunosc, că mai toți oamenii inteligenți și independenți din colegiul I de Iași și-au exprimat opinia lor în sensul opiniei formulate de majoritatea delegaților acestei Adunări, și știu că această opinie a lor este cea mai sinceră și cea mai intens manifestată în țară. Această opinie politică este, cu un cuvânt rezumător, *opinia publică a țării* și îndrăznesc să zic, că încă unul din guvernamentalii d-voastră când s'ar prezenta din nou înaintea alegătorilor, zicând că este contra acestei propuneri și că ar vrea să dea mai mult Evreilor, nu va mai fi reales »¹).

Adăpostirea lui îndărătul « opiniei publice » avea să-i atragă, după cum vom vedea, replica lui Carp: șefii nu se iau după opinia publică ci opinia publică după șefi.

¹) T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 329.

Se mai adaugă și faptul că Maiorescu lucra în sânul partidului conservator și, la urmă, chiar în numele lui, care, cum era și firesc, luase nu numai o atitudine de opoziție guvernului dar și în cadrul ideologiei lui. N'a influențat puțin nici presiunea imprudentă, pe care voia să o exercite Alianța israelită asupra noastră într'o chestiune internă: « Și dacă până la un punct, apasă el, unii din noi (adică el, în linia convingerilor de până acum) *chiar de gândeam la întinderea drepturilor Evreilor* în starea legislației noastre de atunci, astăzi procedările imprudente și nedrepte ale Alianței Israelite ne silesc să ne punem în defensivă și să ne gândim mai înainte de toate cum să ne apărăm în contra exigențelor nelegitime și injuste.

... Apoi așa fiind, domnilor miniștri, cum voiți d-voastră ca să faceți introducerea elementului celui nou fie cu naturalizare individuală, fie în liste, fie în categorii, fără ca să fie cu buna și voluntara primire a țării? Și ce soartă credeți d-voastră că rezervați cu siguranță noilor cetățeni, ce s'ar introduce violentându-se voința țării?».

Cu totul neașteptat, îl vedem apoi încheind printr'un apel la liberalismul pașoptist:

« Văd înaintea mea atâția bărbați, care au condus România dela 1848 încoace; văd pe aceia care se mândresc că au venit în mijlocul poporului lor cu ideea libertății populare. Domnilor liberali dela 1848, ați venit cu deviza *Vox populi, vox Dei*. Fost-a vreodată o chestie, care să fi fost așa de populară ca aceasta? Puneți-vă în fruntea

acestei mișcări și fiți siguri că țara vă va binecuvânta și vă va sprijini Dumnezeu»¹⁾.

Guvernul lucra poate din necesități internaționale, a căror răspundere o avea mai mult decât opoziția; liberalii s'ar fi putut putut însă reclama și dela tradiția lor pașoptistă, a proclamației dela Islaz, care cerea emanciparea Evreilor. Un Maiorescu vorbind în numele ideii «libertății populare», al lui «*Vox populi, vox Dei*» și în frazeologia pașoptistă: «țara vă va binecuvânta și vă va sprijini Dumnezeu (el liber cugetătorul!)» e, în adevăr, un aspect cu totul neașteptat, paradoxal.

6. Toleranța lui Carp în chestia evreiască, manifestată dela începutul acțiunii politice avea să rămână egală cu sine până la urmă. Chestiunea evreiască devenise un punct nevralgic nu numai al politicei interne ci și externe încă din 1867, când, pentru a-și asigura concursul «fracțiunii libere și independente» antisemite dela Iași, I. Brătianu îngăduise izgonirea pe cale administrativă a câtorva evrei dela Bacău. Atitudine pe care Maiorescu o apreciasse atunci²⁾: «cu atât mai nechibzuită, cu cât, fără niciun folos, devine în ochii Europei apusene o provocare, tocmai în momentul când țara avea trebuință de creditul din străinătate pentru drumurile de fer». Și, în adevăr, semnele de desaprobară ale Europei nu întârziaseră să se arate din toate părțile și mai ales din Franța. Intrat în Parlament în toamna anului 1867, Carp atacase

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 373.

²⁾ T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, p. 18.

guvernul în ședința dela 26 Aprilie 1868 pe chestia «anarhiei administrative», deoarece «națiunea nu poate fi răspunzătoare decât dacă noi, reprezentanții ei, vom face o lege, prin care să cerem persecuțiunea Evreilor». Atitudine privită cu simpatie de Principele Carol, care nota în *Memoriile* sale la 16 Aprilie: «In Cameră Carp, singurul care e nepărtinitor în chestia evreiască, face o interpelare asupra întâmplărilor dela Bacău și cetește circularile confidențiale ale lui Brătianu, în care acte, acela, ca ministru de interne, însărcinează pe prefecti să expulzeze pe Evreii din comunele rurale, pe când, pe față, ținea cuvântări în contra «fracțiunii» antisemite. Astfel ministrul e atacat din toate părțile».

La 28 Septemvrie 1879 Carp rosti unul din cele mai vehemente și puternice discursuri prin rectitudinea intransigentă a caracterului dintr'o carieră însemnată prin atâtea acte de intransigență ideologică:

«De la 1866, declară el, în luptă continuă cu fracțiunea, am zis că singura cale ce poate să ne scape este munca pe calea economică, căci, în concurența Evreilor, eu nu văd decât un stimulent de a desvolta pe câmpul economic o muncă mai intensivă decât astăzi. Convingerea mea este că, dacă am da pe toți Evreii afară, noi în loc de a propăși economiceste, ne-am întoarce la lenea noastră tradițională și am reveni la starea de acum». E pentru darea dreptului Evreilor în bloc, dar printr'o epocă de tranziție ce trebuie fixată prin legi ordinare. «Când după 10—15 ani, vom avea convingțiunea formată prin experiență, și, dacă ne vom pune pe muncă, atunci încet-încet vom putea lărgi cercul și astfel peste 30 sau 40 de ani, vom ajunge a împlini, în toată întinderea ei, dorința Europei».

«Votul art. 7 a fost votul unei Camere ce se supunea emoțiilor populare și azi putem vedea prin experiență câtă nedreptate au acei, care

vor să ne supunem emoțiilor populare... Abia se votase articolul și s'a constatat că răul merge crescând, căci răul a rămas și ura a crescut. Noi am făcut din ura contra Evreilor o dogmă de partid... Eu admit instinctul la o națiune, admit ca ea să simtă că există un rău, precum fiecă om când e bolnav simte că-l doare; dar nu admit ca bolnavul să zică el: « iată doftoria ce trebuie să mi-o dea doctorul ». Există un rău în țară, un rău economic, un rău social; atât e dator curentul să ne arate, iar mijloacele de leuire suntem noi datori a le arăta. Noi însă în loc de a lumina poporul, când venim să primim inspirațiuni dela dânsul, nu facem de cât a prostitua inteligența pe care Dumnezeu a binevoit să ne-o dea. Și acei care cred că au primit o cultură mai înaltă, aceia au datoria sacră de a veni, când poporul a rătăcit, să-i zică: nu merg după tine; tu ai facultatea de a simți răul, leacul rămâne la nevoie să-l indic, iar datoria ta este să-l urmezi »¹⁾.

În urma acestei trufașe declarații a primatului inteligenței, răspuns la adăpostirea lui Maiorescu după paravanul voinței populare, Carp se abținu dela votul revizuirii.

7. Al treilea discurs al lui Maiorescu în chestia evreiască (dela 6 Octomvrie 1879) atrăsese din partea lui I. Brătianu această violentă replică²⁾:

« Dacă onor. d-l Maiorescu ar fi vorbit în tot discursul d-sale în sensul cum a terminat nu aveam decât să-l aplaudăm și să-l îmbrățișăm. Dar în tot timpul cât d-sa a vorbit, m'am gândit la un lucru: întotdeauna am zis că aceia care vin de peste Carpați, dacă nu au simțimântul libertății dezvoltat, dar în simțimântul naționalității ne întrec pe toți. Ei bine, onor. d-l Maiorescu a venit astăzi să facă la aceasta o patentă excepțiune: fiindcă tot discursul d-sale nu a fost românesc, nu a fost patriotic;

¹⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, I, p. 206.

²⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 388.

d-sa a vorbit numai în numele d-lui și sunt încredințat că în țară nimeni nu este cu d-sa și în străinătate cuvintele d-sale nu vor avea nicio autoritate».

Imputarea de a lucra în interesul străinilor era una din armele politice ale timpului; ce-l făcuse totuși pe Brătianu să-l învinuiască pe Maiorescu de lipsă de patriotism, tocmai pe el care apăraseră proiectul majorității, aprobat la urmă și de guvern, proiect prin care naturalizarea evreilor avea să se facă pe cale individuală, cu condiții de stagiu și de merit și prin vot al Parlamentului, ceea ce reducea și aproape anihila primejdia naturalizării în masă? Era poate prietenia declarată în toate discursurile față de Evrei și mai ales stăruința neobosită de a grăbi și provoca adunarea Constituyentei? Încă dela 28 Septembrie 1878 el propusese un amendament: « Este cazul a se aplica imediat art. 129 din Constituție pentru convocarea Adunării legiuitoare de revizuire ». Intenția lui Brătianu era să amâne Adunarea Constituyentei și poate chiar să o eludeze pentru a nu revizui articolul 7 sub injoncțiunea străinătății. Dacă nu mergea până unde îl împinge intransigența ideologică pe Carp, care declarase: « Eu cred că timpul acesta a venit și din tratatul dela Berlin culeg binele care-l conține, și acel bine este că ne silește să privim cu ochii deschiși acea chestiune, să o studiem mai bine și să vedem ce măsuri trebuie să luăm ca să evităm răul, întru cât ar exista » — nu e mai puțin adevărat că Maiorescu fusese mereu în coasta guvernului pentru a-l sili la grăbirea alegerii Constituyentei și la revizuirea art. 7, cu argumente de logică și din istorie, cu exemple luate din trecut și mai ales

din Tratatul dela Paris, pentru a dovedi că demnitatea națională nu are nimic de suferit din amestecul străinătății în legiferările noastre interne; «trag numai concluzia, declarase el la 28 Septembrie, 1878 că este neserios a se zice că putem să nu executăm tractatul dela Berlin, fiindcă situația țării s'ar lămuri foarte bine și fără aceasta. Nu; situațiunea țării va fi compromisă fără aceasta, și, neexecutând complet tratatul, țara e în pericol». O astfel de grabă de a ne supune clauzelor tratatului dela Berlin într'o chestiune în care rezistența publicului românesc era evidentă, a calificat-o poate Brătianu drept «neromânească», «nepatriotică»¹⁾, dar aceasta e, firește, numai o presupunere. Acuzația avea să se repete după obiceiul timpului și mai târziu cu ocazia Convenției pentru răscumpărarea căilor ferate, când Maiorescu a replicat prin discursul împotriva «insinuărilor și calomniilor» în ședința dela 16 Ianuarie 1880 — legând învinuirea de acum cu cea adusă în aceeași ședință: «In chestia israelită, spusese Brătianu, dându-se soluția ce s'a dat, se credea că toți vor fi împăcați; cu toate acestea s'au

¹⁾ Că toată acțiunea și graba chiar a lui Maiorescu de a vota revizuirea Constituției venia din «europeanismul» lui, crezând cu neputință de a rezista hotărîrilor Europei, ne-o dovedește, de pildă, și o notă din *Insemnările* lui pe data de 1 Iulie 1878 (*op. cit.*, I, p. 297): «In politică, ieri, alaltăeri ședințe de noapte la Cameră, spre a vedea, dacă avem să primim sau nu grelele hotărîri ale Congresului dela Berlin. Eu nu mă duc de loc la ele, atât de mult mă scârbește această comedie. Ca și când am putea face altceva decât să le primim. Toată aceasta e numai agonia partidului roșu în România». E drept că în Sept. 1897 a adaus această notă: «Rău prevăzut! Brătianu s'a menținut încă aproape zece ani».

găsit Români, care nu numai că au vorbit acilea la tribună, dar au scris în străinătate zicând: « guvernul și majoritatea Camerei vă mistifică . . . »¹⁾.

8. Atitudinea lui Maiorescu și de grabă de a rezolva chestiunea evreiască în sensul cerințelor tratatului dela Berlin dar și de anulare a lor prin dispoziții dictate de instinctul de conservare națională, avea să se manifeste nu numai într'o atmosferă de suspiciune ci să-și atragă și critica celor două extremisme: al lui Eminescu și al lui P. P. Carp. Amărăciunea resimțită de Maiorescu transpiră în câteva note ale *Insemnărilor* lui.

Astfel în nota dela 1 Iunie 1879, « Grea epocă Eminescu », găsim:

« Articol al lui în chestiunea evreiască în contra mea și după asta (eu) totuși aceiași simpatie pentru el, poate mai puternică . . . »

¹⁾ Procedul de a ataca pe adversari ca nepatrioți sau chiar vânduți străinilor intra în obiceiurile timpului și în metodele lui I. Brătianu. Și cu ocazia votării modificărilor Convenției pentru răscumpărarea căilor ferate cu societatea acționarilor din Berlin, Brătianu făcuse aluzii la lipsa de patriotism a unor Români, ce lucrează cu străinii împotriva intereselor țării, ceea ce adusesse protestarea lui P. Carp și T. Maiorescu în ședința Camerei dela 16 Ianuarie 1880. Era vorba de insinuarea că Maiorescu, avocat al societății drumurilor de fer, ar fi scris la Berlin pentru a se înăspri mai mult condițiile în contra intereselor țării. T. Maiorescu declarase categoric că era la mijloc o calomnie; că nu scrisese și nici nu vorbise cu nimeni în această chestiune. Brătianu pare a-și retrace insinuarea, dar E. Costinescu produse înaintea Camerei vechea sentință, prin care Maiorescu fusese condamnat de un juriu « ca nedemn și înșelător al bunei credințe » — despre care s'a mai vorbit în volumul întâi. Totul în T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 418—457.

Eu însumi în Cameră în situație nefavorabilă. În chestiunea evreiască privit cu neîncredere, în orice caz ciudat. De fapt, eu nu cunosc și nu pricep de loc ura ce o au oamenii în contra Evreilor. Sentimentul lor național e foarte puternic când vorbesc de rău despre Evrei, dar nicio dată destul de tare ca să facă ceva pozitiv pentru Români. Din simplă negație însă nu se produce nicio dată o evoluție ».

Iar prin Martie 1880;

« De atunci înapoi (până acum Martie 1880) n'am mai notat nimic.

Ce s'a întâmplat de atunci înapoi! Politicește marea mea cuvântare în desbaterea chestiunii evreiești, Septembrie 1879, despre care *Monitorul*, *Timpul*, nemțește *Epoche*. Proastă cuvântare a lui Carp în contra mea . . . ».

Relațiile lui cu societatea drumurilor de fier au lăsat urme și în nota din Ianuarie 1879 (*Insemnări*, I, p. 319). « La înapoierea din Berlin-Viena în București am găsit aici pe Wölfel, fost deputat în Reichstag, din Merseburg (așa zisul isgonitor de socialiști), acum avocat și membru al consiliului de supraveghere al societății pe acțiuni a căilor ferate române din Berlin, cu fiica lui Margareta (logodită, ceva cam înfiptă la vorbă, relații cu Albert Träger). Aveau scrisori de recomandare de la Loewenberg către noi. Eu am devenit (prin indicarea lui Hansemann din Berlin) avocat al căii ferate, asemenea și T. Rosetti (în loc de M. Corne și P. Grădișteanu). Eu pentru un an dela 1 Aprilie 1879 până la 31 Martie 1880 cu 2000 franci aur pe lună (liber parcurs clasa I și dreptul de a călători în clasa întâia cu orice membru al familiei mele cu ½ clasa a treia) ».

Iar în Februarie revine. « E vorba să devin avocatul societății căii ferate, începând dela 1 Aprilie pe un an, cu 2000 franci pe lună. Rosetti cu acelaș salariu pe 3 ani, ca justitiarius, luat dela Curtea de Casație. Veșnica lui nehotărîre și continuile mele dialoguri cu el despre această chestiune (*Insemnări*, I, p. 321).

9. «Proasta cuvântare a lui Carp în contra mea» e vestitul lui discurs din ședința Camerei din 28 Septembrie 1879, cu următorul pasagiu privitor la Maiorescu ¹⁾:

«A venit pe urmă d. Maiorescu și acolo lucrul ia un caracter mai solemn. Nu mai avem a face cu o părere individuală, avem a face cu o declarație formală făcută în numele unui partid întreg, și sunt în drept a cere ca atunci când se face o manifestație de partid într'un mod atât de solemn să nu se zică numai: *sic volo sic jubeo* . . . dar să ni se dea și argumente serioase, care să ne arate pentru ce e de datoria noastră de a urma calea ce ni se indică. Inșă ce s'a făcut? S'a făcut o teorie despre plebiscit. Nu voi să mă întind mult asupra acestui punct; în ochii mei și în ochii partidului conservator deosebirea dintre constituțiune și plebiscit este ca aceia între război și tratatul de pace. Războiul crează starea reală, tratatul îi dă sancțiunea legală. Plebiscitul crează faptul îndeplinit, Constituția însă singură stabilește rapoartele legale între țară și Domn. Aceasta este, dacă nu mă înșel, teoria conservatoare.

Pe urmă a venit un lung șir de explicații istorice și politice, despre modul cum s'a stabilit pozițiunea noastră internațională, începând cu tratatul de Paris, terminând cu tratatul de Berlin etc. și d. Maiorescu are aerul de a justifica este drept, că pe de departe, cum vă zicea d-lui mai deunăzi că are obiceiul de a face, intervențiunea europeană: Nu voi cerceta dar ce poate justifica această intervenție; afirm însă că nici aci nu găsesc niciun argument în favoarea declarației partidului conservator. A treia idee preponderantă în discursul d-lui Maiorescu a fost că trebuie să ne supunem voinței poporului și aceasta ni se dă ca princip conservator. Ideea liberală este următoarea: în locul dreptului divin s'a pus voința suveranității naționale; noi conservatorii susținem că precum s'a făcut abus în dreptul divin, așa au făcut liberalii abus cu dreptul suveranității naționale, și rațiunea noastră ne zice: avem în numele unui principiu o voință tiranică în contra căreia mă revolt; avem în numele altui principiu o altă voință tiranică în contra căreia iarăși mă revolt. Eu admit supunerea la voința poporului, cu rezerva însă că în orice

¹⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, I, p. 198.

moment să pot cerceta dacă acea voință nu este rătăcită, și în numele ideilor conservatoare din lumea întreagă afirm că mă voi opune ei, atunci când cred că, urmând-o, expun țara mea la pericole necalculabile.

Ce rămâne deci? Rămâne simpla declarație că partidul conservator primește opinia majorității de ieri și a minorității de azi, aștept însă argumente serioase, căci o simplă declarație nu-mi este destul, nu numai când vine în numele unui partid, dar chiar când vine în numele țării întregi».

Asupra divergenței de păreri dintre Carp și Maiorescu pe chestia evreiască și a rupturii ce s'a produs între dânsii, Maiorescu avea să revină de mai multe ori, așa, de pildă, în discursul la Mesagiu din 3 Decembrie 1894, răspunzând lui Gr. Păucescu, el afirmă ¹⁾: « Se pretinde că d-l Carp ar fi zis că Evreii trebuiesc preferați Românilor. Multe se mai zic la noi! Dar este evident pentru orice om cu mintea sănătoasă că d-l Carp nu a zis aceasta niciodată. Aici încep iar legendele cele false, obișnuite la noi. Nu a crezut și nu a voit niciodată d-l Carp să fie ginta ovreiască pusă înaintea Românilor sau să fie favorizată în contra Românilor. Această absurditate n'a putut trece prin mintea d-lui Carp. În chestia art. 7 din Constituție, unde d-l Carp avea soluția d-sale și unde eram și eu în opoziție de vederi cu d-sa, am rupt-o cu d-l Carp în Cameră. Dacă este așa, puteți admite că înțeleg și eu, care pot fi deosebirile de păreri între d-l Carp, și între alții în chestia israelită».

Diferența era aceasta: Carp credea numai în mijloacele pozitive de întreținere a activității proprii a Românilor în domeniul economic și susținea că mijloacele negative,

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 347.

restrictive împotriva Evreilor, nu sunt în stare să dea vreun rezultat. Ceialți credeau că activitatea economică a Românilor poate fi sporită prin măsuri restrictive în contra Evreilor. Dar atât Carp cât și ceialți aveau același scop: biruința poporului nostru în marea luptă economică.

La ce atac al lui Eminescu face aluzie în nota din *Insemnări*? Părerile lui Eminescu în chestiunea evreiască sunt cunoscute, dar situația lui de redactor al ziarului *Timpul* îl puna într'o situație destul de grea. Când Camerele votară în Februarie 1878 Adunarea Constituantei, credem că Eminescu era în mod intim de părerea bătrânului deputat Docan, singurul care susținuse să nu ne revizuiem Constituția. « O părere onorabilă, o declară el, dar a cărei răspundere e prea grea pentru oricine din noi, judecând starea precară a relațiilor noastre internaționale și lipsa noastră de putere » ¹⁾. Revizuirea nu se justifica în ochii lui decât prin faptul că era condiția pusă de puteri pentru a ne recunoaște independența: « Propunerea de revizuire nemotivată am susținut-o mai întâi pentru că nu prejudicia chestiunea, ci lasă la discrețiunea Adunărilor de revizuire, care sunt în drept de a declara chiar, că nu e de fel caz de revizuire și că mențin intact art. 7 » etc. Cu alte cuvinte, Eminescu își mai făcea iluzia că o Constituantă de revizuire se poate aduna pentru a declara că nu revizuește! Nu așa credeau Carp și Maiorescu, care reclamau revizuirea cât mai

¹⁾ M. Eminescu în art. *Revizuirea articolului 7 din Constituție* din *Timpul*, 27 Febr. 1878. Ed. I. Crețu, *op. cit.*, II, p. 445.

grabnică pentru a modifica art. 7 în favoarea Evreilor. Că refuzul revizuirii e în convingerea intimă a lui Eminescu reiese clar din alt articol *Secta roșie și Evreii*¹⁾: « Liberă e țara să nu dea nimic Ovreilor, să menție articolul 7, să respingă stipulațiunea art. 44 din tractatul dela Berlin. Și într'adevăr ar fi fost opinia noastră de a menține art. 7, de a respinge art. 44 al tratatului dela Berlin, asta ar fi fost opinia noastră statornică, nestrămutată, dacă am trăi în vechea Românie, cu organizația ei de bresle, de solidaritate de bresle, cu obiceiurile ei drepte, cu datele ei naționale, etc. ». Urmează firește o vehementă tiradă împotriva ideilor demagogice, a oamenilor fără pic de simț istoric, care au stricat tot ce era temeinic în țara noastră, etc.

Când însă în Mai 1879 Camerele de revizuire se adunară pentru a revizui, ne mai cunoscând frână, vehemența lui Eminescu se revarsă într'o serie de articole, care nu cadrau cu atitudinea partidului conservator. În articolul *Conservarea Naționalității, Suprema lege* din 27 Mai 1879 găsim următoarele rânduri: « O iubim (nația adevărată) *sans phrase*. În privința frazelor frumoase și protestațiunilor de uliță și de profesii de credință suntem atât de săraci, încât însuși d-l Simion Mihalescu și bancherul Warșawski ne-ar putea da lecții de retorică, dar o iubim fără a-i cere nimic în schimb, etc., etc. »²⁾. În alt articol din 6 Iunie « *Călăii alianței israelite* »³⁾, guvernul

¹⁾ În *Timpul*, 4 Mai 1879, Ed. I. Crețu, *op. cit.*, II, p. 460.

²⁾ Ed. I. Crețu, *op. cit.*, III, p. 68.

³⁾ Ed. I. Crețu, *op. cit.*, III, p. 71.

I. Brătianu devine guvernul Warszawsky-Mihalescu, care « e însărcinat de a răsplăti cu de prisos un act de înaltă trădare, adresarea Evreilor către străini că sau să li se dea drepturi sau să nu mai existe România ». Iar mai departe pomenește de « oameni din opt ținuturi vânduți prin contract lui Warszawsky ». Camerele au datoriat « să dea țării un guvern, în care toți să aibă încredere, să curețe atmosfera de mirosul Warszawsky-Mihalescu, să despartă pușcăria de guvern și apoi va putea fi vorba de o cercetare liniștită a cestiunii israelite ».

E probabil că la acest articol dela 27 Mai 1879 se referă Maiorescu în nota lui din *Insemnări* dela 1 Iunie: « Articol al lui Eminescu în chestiunea evreiască în contra mea ». Apariția numelui lui Warszawsky în aceste articole îl atingea direct pe Maiorescu, avocatul lui Warszawsky ¹⁾.

¹⁾ Situația materială atât de precară a lui Maiorescu după ieșirea lui din Minister, despre care am cules aiure informații din *Insemnări*, se restabilește în timpul războiului ruso-turc prin intrarea în relațiuni cu reprezentantul societății de aprovizionare a armatei rusești cu facerea contractelor: « Am mari venituri ca avocat. Luna asta până acum d. e. notează el la 18 Oct. 1877, două mii de franci. Avocat al lui I. A. Warschawsky cu o mie de franci pe lună și al lui A. Rubinstein și I. Hessen cu 700 de franci. Așa dar mai mult prin Ruși » (*Insemnări*, I, p. 284). La 16 Noembrie găsim (*Insemnări*, I, p. 288): « Venit dela avocatură pe Oct. la 6500 de franci. Noembrie până acum peste 4800. Deci bine. Incep a respira dinspre partea datoriiilor ».

La 3 Dec. 1877 notează: « Am scăpat de datorii, afară de 1300 de franci dela Marmorosch și Blank. Wilhelm are la mine vreo 5500 de franci cu 10% dobândă, dar numai pentru plasamentul său avantajos. Sunt acoperiți prin suma mult mai mare a părții mele la casa din Iași. Prin urmare dela anul nou 1878 înainte, din nou economii și plasamente

Vehemența lui Eminescu avea să se tempereze apoi până a vedea în modificarea art. 7 « *Triumful cauzei românești în chestia art. 7*¹⁾, afirmând că « grupul conservator din Iași unit cu un grup de bărbați independenți, liberali prin tendințe, dar moderați și circumspecți în prevedere, au stabilit lineamentele esențiale ale unei soluțiuni, care astăzi se va vota poate ca definitivă și sfântă voință a țării. Reamintim dar că, dacă biruință este, ea este a acestor două grupe, căroră, cu grațitudine adâncă o constatăm, nu le-a lipsit nici concursul « fracțiunii »,

nouă ». Și în sfârșit acest buletin de biruință din 20 Ianuarie 1878: « Incasat relativ multe parale, supraocupat de dimineață până târziu, mai mult dela Evrei rusești; acum aproape cinci mii de franci deja pentru plasat. Advocat cu luna al lui Warschawsky (acum à 2000 de franci), Raffalovici (à 1000 de franci), Horwitz (à 800 de franci), Hessen și Kalinowsky (à 600 de franci), Rubinstein (à 600 fr.), Hirschler (à 800 de fr.). Nu citesc nimic, abia dacă *Allgemeine Zeitung*, nu gândesc nimic decât procese ».

La 21 August 1878 îi scria soției sale la Ragatz: « Veniturile mele se mențin la acelaș nivel. Am încă pe Warschawsky cât și pe Horwitz. Cei 5000 de franci care sunt încă de plătit lui Worell îi am puși la o parte, deși termenul de plată e abia la 5 Noembrie... » (*Insemnări*, I, p. 309). Iar în altă scrisoare dela 14 Sept. (*Insemnări*, I, p. 313): « Rușii importanți sunt încă toți aici, veniturile mele deci cam, deși nu în întregime, aceleași, în orice caz Warschawsky și Horwitz încă vreo câreva luni ».

Situația avea să se schimbe odată cu plecarea Rușilor, după cum reiese dintr'o notă din 1880 (*Insemnări*, I, p. 340).

« Financiar, mult mai nefavorabil; trebuie să mă restrâng. În anul 1879, am încasat din advocatură 6500 de galbeni în anul 1880 numai 2700 și în total (vânzarea casei din Iași, diurnele de la Cameră, Aca-demia) 42.000 franci. Mi-o notez. Rușii și calea ferată nu mai sunt ».

¹⁾ *Timpul*, 7 Oct. 1879. Ed. I. Crețu, *op. cit.*, III, p. 185).

nici acel tot atât de prețios și vrednic de laudă al liberalilor moderați din Țara Românească. Oricât de multicoloră ar fi fost opoziția, un singur merit are, că, strâns unită, și-a pus pieptul pentru țară, că mica oștire a fost o oștire de eroi».

9. Chestiunea evreiască avea, de altfel, să producă discuții pasionale și dislocări în însuși sânul grupului junimist dela Iași, în care atitudinea lui P. Carp și T. Maiorescu nu era aprobată în genere ¹⁾. Cel mai înverșunat antisemit dintre toți, Iacob Negruzzi, era prea legat de dânsii pentru a se desface din grup; în schimb A. D. Xenopol, Vasile Conta și Grigore Buicliu și alții părăsiră partidul politic, rămânând numai în societatea literară. A. D. Xenopol își începu colaborarea la *Steaua României*, organul «liberalilor moderați», printre care se înscrisese la 1878. Iar când la 20 Iulie 1880 Vasile Conta intră în ministerul I. Brătianu, grupul se desfăcu și A. D. Xenopol se înscrise la liberali ²⁾.

¹⁾ Cf. A. D. Xenopol, *Istoria ideilor mele* în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 390.

²⁾ Discuțiile asupra Evreilor erau de altfel de mult la ordinea zilei în ședințele *Junimei*, deoarece le vedem consemnate chiar în procese verbale. Așa, de pildă, în ședința dela 28 Aprilie 1872, la care participase și Maiorescu: «După aceasta se naște o discuțiune asupra Evreilor, asupra industriei noastre și mijlocul de a le face concurență. Se ivește ideea unei societăți care să aibă de principii a cumpăra numai de la creștini obiectele ce se află la ei pentru a porni astfel renașterea industriei naționale. Asupra acesteia se decide a se reveni» (I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 454). Aceiași discuție e semnalată și în procesul verbal al ședinței dela 7 Sept. 1872; la fel în ședința dela 29 Sept. 1872 etc.

V

1. Reconstituirea partidului conservator sub Lascar Catargi (20 Dec. 1880). — 2. Articolul lui Maiorescu din *Deutsche Revue*, 1 Ianuarie 1881 și discuțiile în comitetul partidului. — 3. Refuzul conservatorilor de a intra în guvernul național pentru proclamarea regatului; rolul lui T. Maiorescu. — 4. Discuțiile asupra programului în sânul comitetului partidului conservator. — 5. Intemeierea grupului *constituțional* — adică «junimist». — 6. Programul de *eră nouă* expus în contraproiectul junimist dela 3 Dec. 1881. — 7. P. P. Carp primește să fie ministru plenipotențiar la Viena, Noemvrie 1882; alianța României cu puterile centrale în Oct. 1883.

1. Pe când guvernul liberal al lui Ion Brătianu se măcina ca toate guvernele, prin demisiuni precipitate, dar se și refăcea prin iscusința șefului de a-și asocia, fie elemente mature și valoroase ca Vasile Boerescu, cu tot trecutul lui de conservator, fie elemente tinere de talent ca Vasile Conta, partidul conservator se desagrega pe încetul fără putință de a se îmbroșta prin alte elemente noi, atrase de obicei de perspectivele puterii. El încercă să se reorganizeze prin constituirea la începutul anului 1880 a unui Club, al cărui Comitet avea să fie și Comitetul dirigent al partidului. Președintele clubului fu

ales Manolache Kostake Iepureanu, boer moldovean, inteligent, cult, vioi, spiritual, conservator firește; elasticitatea caracterului îl făcuse totuși să iasă din guvernul lui Lascar Catargi, fiindcă nu i se primise ideea înființării uni credit funciar cu capitaliști străini, pentru a deveni șeful conjurației dela Mazar-Pașa formată împotriva aceluiași guvern, și pentru a se reîntoarce acum la conducerea partidului conservator. Programul lui se limita, de altfel, la formule generale și anodine ca: « armonia între proprietari și muncitori agricoli », « o politică modestă și chiar respectuoasă către toate Puterile dar demnă și stăruitoare », « o politică onestă și consecventă, care să ne concilieze bunăvoința și să inspire încredere » etc. fără vreo indicație de ordin faptic. La moartea lui Manolache Kostake întâmplată repede (7 Septemvrie 1880)¹⁾ Comitetul clubului se reconstituie la 20 Decemvrie sub

¹⁾ În afară de aprecierile rezervate ale lui T. Maiorescu asupra personalității lui Manolache Kostake, cunoscute, semnalăm și în *Insemnări* acciaș neîncredere. În *Jurnalul* lui politic găsim la data de 18 Aprilie 1870: « Acum 18 Aprilie, e Manolache Epureanu « en train » de a forma ceva. T. Rosetti mi l-a caracterizat ca fiind un bizantin, care vrea să joace totdeauna « au plus fin »; altminteri, onest. În privința școalelor primare, el e de părere că trebuesc lăsate cu totul în seama comunei. În țara noastră, asta ar însemna de a-dreptul să le distrugi. Această stupidă procedare instinctivă a conservatorilor de a aduce prejudiții școalei primare! Ei nu văd că poporul va cădea atunci, cu absolută siguranță, pradă celor mai răi demagogi » (T. M., *Insemnări*, I, p. 127). O oarecare supărare se întvede și la formația guvernului Manolache Kostake (Aprilie 1870) când, cu toată propunerea de a fi Ministru de Culte, i se preferase totuș V. Pogor și apoi interimatul lui P. P. Carp din motive de care ne-am ocupat aiurea.

președinția lui Lascar Catargi ¹⁾ și cu participarea generalilor I. Em. Florescu și G. Manu, Al. Lahovari, T. Rosetti, Principele Al. Știrbei, Menelas Ghermani, Gr. Triandafil, Gr. Păucescu, P. Teulescu și T. Maiorescu. Rezervându-se pentru o formație mai apropiată de vederile sale, P. P. Carp nu primi însă să intre în comitet.

2. În răstimp, deoarece prin acțiunea Principelui Grigore Sturdza susținută de ziarul lui *Democrația Națională* se desemna chiar în sânul partidului conservator o acțiune de apropiere cu Rusia ²⁾, Titu Maiorescu publică atunci cunoscutul său articol în nr. dela 1 Ianuarie 1881 al revistei *Deutsche Revue*, prin care susținea apropierea României de Puterile centrale, căutându-și sprijinul existenței sale în sfera de acțiune a Austriei, împotriva tendinței de expansiune rusești, ce ni se arătase atât de primejdioasă chiar cu prilejul războiului din urmă ³⁾. Totul îndruma pe Maiorescu spre aceasta politică: influența părintească la fel cu ambianța germană, în care își formase tinerețea, dar mai presus de toate, în aceste momente, însuși simțul oportunității politice. La Maiorescu ca și la Carp, ca și la cei mai de seamă dintre

¹⁾ La alegerea lui L. Catargi luă cuvântul și Maiorescu (*Insemnări*, I, p. 339).

²⁾ *Democrația națională* agita în special pe chestia Dunării și ațâța opinia publică împotriva Austriei, care avea pretenția să fie însărcinată cu poliția fluvială în apele românești.

³⁾ Titlul articolului era *Zur politischen Lage Rumäniens*. Cam în aceeași epocă (26 Dec. 1880) mai apăru și alt articol în *Augsburger Allgemeine Zeitung* despre «*Sucesiunea la tron în România*». Cf. *Insemnări*, I, p. 339.

junimiști cu studiile făcute în Germania, precumpănea mai ales teama de Rusia. « Să nu ni se vorbească, spunea Carp în discursul lui dela 28 Septemvrie 1879, în aceste momente de ortodoxie, căci, dacă am permite ca ortodoxia să iasă din biserică și să intre pe tărîmul politic, cred, cu d-l Maiorescu, că am cădea în brațele Rusiei și ce sunt acele brațe noi o știm, o știm așa de bine, încât ne întrebăm când sunt ele mai periculoase, atunci când ne strâng cu ură sau atunci când ne strâng cu drag? ». Scris pe propria răspundere fără consultarea partidului conservator, dar în comunitate de vedere cu prietenii dela « juna dreaptă », tradus de M. Eminescu și publicat în *Timpul*, articolul avu un mare răsunset și trezi multe atacuri. *Românul*, în deosebi, se deslănțui în cinci articole de fond (12 Ianuarie — 5 Februarie 1881) — cerându-ne să nu fim nici Muscali, nici Austro-Ungari ci Români! Chiar și în sânul Comitetului conservator, Sâmbătă seara 24 Ianuarie, întâmpină critica și rezistența, mai ales din partea generalului Florescu, generalului Manu și chiar a lui Al. Lahovari¹⁾. Urmarea acestor discuții în sânul unui comitet, în care Carp nici nu voise să intre, trebuia să fie în chip logic retragerea « Junimiștilor », care s'ar fi realizat, dacă nu s'ar fi produs o intervenție a lui Ion Brătianu.

3. A doua zi, Duminecă 25 Ianuarie 1881, P. Carp convocă pe T. Rosetti, Al. Lahovari, T. Maiorescu, N. Gane, Gr. Triandafil și Gr. Păucescu pentru a decide

¹⁾ In privința acestor discuții cf. *Insemnări*, II, p. 5.

în privința propunerii lui I. Brătianu a intrării în guvern a trei conservatori pentru a constitui un guvern național cu ocazia proclamării Regatului ¹⁾. În loc de a i se fi adresat, cum se cuvenea, lui Lascar Catargi, Brătianu i se adresase lui Carp. Venită în discuția Comitetului în ziua de 27 Ianuarie, după împotrivirea mai ales a generalilor Florescu și Manu, comitetul hotărî că numai atunci să se pună în discuție propunerea «când se va adresa întregului partid conservator reprezentat prin comitetul său». Tratatивele încetară sub această formă de refuz, deși, probabil, din îndemnul Domnitorului, Ion Brătianu se adresă din nou la 26 Februarie 1881 întregului partid dar tot prin intermediul lui Carp; comitetul răspunse că Lascar Catargi — care nu mai fusese la Palat de cinci ani — era gata să ceară o audiență, dacă Domnitorul își manifesta dorința. Tratatивele se suspendară din nou; proclamarea Regatului se săvârși astfel în ziua de 14 Martie 1881, numai de partidul liberal, cu regretul lui Maiorescu de a-i vedea pe conservatori înlăturându-se singuri dela împlinirea unui mare act național. Conservatorii se mulțumiră doar a-și da adeziunea lor prin Lascar Catargi și G. Gr. Cantacuzino la Senat și prin P. Carp și Al. Lahovari la Cameră; Maiorescu scrisse din însărcinarea partidului articolul din *Timpu*, 21 Martie 1881, prin care pomenea încă odată de serviciul făcut de partid

¹⁾ Din *Insemnări* (II, p. 5) se vede că Brătianu ar fi dorit intrarea lui P. Carp, G. Gr. Cantacuzino și al treilea T. Rosetti ori Maiorescu (acesta crede că l-ar fi preferat pe Rosetti); oferta dizolvarea Camerei, proclamarea regatului, reforma administrativă după principiile lui Carp.

țării, împiedecând pe Domnitor să abdice în ziua de 12 Martie 1871: «dând astfel puțință d-lor Rosetti și Brătianu de a felicita în Martie 1881 de Regé al României pe Principele dela 1871». După ce-și exprimă speranța că atunci când liberalii vor fi în opoziție «vor continua a fi și în această fază a formelor constituționale supuși tot așa de credincioși, ai Majestății Sale Regelui României» — își puse deodată întrebarea: «care mai este deosebirea de principii între partidul numit liberal, astăzi la guvern, și partidul numit conservator, astăzi în opoziție?».

4. Întrebarea lovea, mai ales, în partidul conservator, care, după împlinirea tuturor punctelor divanului *ad-hoc*, nu-și precizase un program nou. Lipsa lui ca și situația neclară, în care se aflau în sânul partidului conservator, îi făcură pe vechii prieteni să se adune tot mai strâns în jurul lui P. Carp pentru a închea un nou program de reforme politice, al cărui miez fu expus în parte în discursul lui Carp dela 30 Martie 1881, cu prilejul discuției asupra bugetului ¹⁾.

Recunoscând înfăptuirea revoluției sociale prin democratizarea Statului ca ceva irevocabil, deosebirea dintre partide pe aceste chestiuni nu mai avea înțeles. «Toți conservatorii serioși, adăuga el, trebuiau să consimtă la faptul împlinit; trebuiau să admită revoluțiunea socială, democratizarea societății noastre, ca un ce irevocabil, — și lupta nu mai poate avea loc decât în

¹⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, 1907, p. 251.

privirea mijloacelor ce trebuie să întrebuițăm ca să micșorăm pe cât se poate relele rezultate ce sporesc din modul defectuos cum această democratizare a fost făptuită. A fost o nenorocire la noi că democratizarea s'a făcut de sus în jos, iar nu de jos în sus».

Rezultatul acestui proces de formație structurală este că «democrația noastră este o democrație bugetară și nu o democrație a muncii». Ce e de făcut pentru a atenua relele acestui proces de formație? — ținând seama de realitatea celor trei clase sociale: clasa țăranilor, clasa meseriașilor și clasa guvernanților, bine înțeleș în cadrul constituției liberale existente, de care nu admitea să se atingă cineva «nici în sens restrictiv, nici în sens lărgitor?».

Pentru țărani el prezentase mai de mult o lege, care să garanteze proprietatea mică în mâinile țăranului — prin înființarea majoratului, apoi întărirea comunei rurale prin autonomizarea ei. Pentru sprijinirea meseriașilor, trebuia revenirea la corporații oricât ar fi ele de medievale. Iar, în ceea ce privește clasa guvernanților, Carp cerea inamovibilitatea magistraturii, scoaterea administrației de sub influența politicei, în materie de învățământ revenirea la spiritul reformelor lui Maiorescu, respinse odinioară. Luptele pe tărîmul principiilor politice urmau să înceteze; ele trebuiau să se pună numai pe tărîmul organizării sociale.

O astfel de atitudine, punctul de vedere definitiv al viitorilor «junimiști», consta, așa dar, în recunoașterea Statului democratic și liberal, rezultat revoluționar din imperativul sincronizării vieții europene, recunoașterea

deci a Constituției din 1866 de teama lărgirii ei prin noi revendicări principiale și organizarea terenului prin legiferări care să traducă în realitate principiile admise anticipativ.

Pe baza acestor principii ale lui Carp se urmară în toamna anului 1881, la Maiorescu, o serie de discuții între P. Carp, generalul Manu, Al. Lahovari, T. Rosetti, principele Al. Știrbei, Gr. Păucescu și Gr. Triandafil, din care avea să iasă programul junimist publicat în *Monitorul Oficial* abia la 3 Septembrie 1888 sub guvernul junimist. Acceptarea lui ca un program de *Eră nouă*¹⁾ presupunea și o schimbare în reprezentanța partidului conservator; Lascari Catargi se retrase dela președinția comitetului conservator²⁾, urmat de generalul I. Em. Florescu dela vice președinție; adunat la 6 Noembrie 1881, prin votul lui Al. Lahovari, T. Maiorescu, T. Rosetti, Gr. Triandafil, comitetul alese ca președinte pe principele Al. Știrbei. Cu toată opunerea lui T. Maiorescu și Al. Lahovari, adunarea generală a partidului conservator din seara zilei de 15 Noembrie nu admise însă aceste modificări, așa că Lascar Catargi reveni în fruntea partidului la 22 Noembrie, urmând a face apoi o înțelegere cu Vernescu, cu fracționistii moldoveni și cu Dimitrie

¹⁾ Titulatura de *Eră nouă* e probabil de origine germană și se leagă de ceia ce s'a numit *era nouă* în Prusia, odată cu suirea pe tron a lui Wilhelm (care avea să devină Impăratul Wilhelm I), reprezentată prin ministrul prezident Anton de Hohenzollern, tatăl regelui nostru, ministrul de interne Schwerin și ministrul de culte și de instrucție publică Bethmann Hollweg (T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III,

²⁾ Demisia i-a fost scrisă de T. Maiorescu (*Insemnări*, II, p. 23).

Brătianu pentru a înjgheba mai târziu coaliția cunoscută sub numele de « opoziția unită » ¹⁾.

5. T. Maiorescu și cu T. Rosetti se retraseră din Comitetul clubului și, cu ei, toți partizanii lor dela Iași, din partidul conservator, pentru a forma o grupare cunoscută sub numele de *gruparea junimistă* ²⁾. A vorbi de partid ar fi desigur exagerat, fiind vorba de o grupare strânsă de mult în jurul personalității excepționale a lui Carp, de nuanță conservatoare progresistă, care, lucrând în chip natural, în debuturile sale în colaborația

¹⁾ Iată cum e descrisă adunarea generală de Luni 9 Noemvrie (în *Ist. contemp. a României* o fixase Duminică 15 Noemvrie):

« Th. Rosetti deschide ședința, Florescu, generalul Tell, Grandea (!), Mura, Hiotu ș. a. m. d. în atitudine amenințătoare. Eu vorbesc o oră înaintea adunării, pe care o simțeam ostilă mie. Știrbey ia prezidenția într'o atitudine de ghiță (a adunării). Tacian, ca un cățeluș obraznic, contra. Și general Tell, Florescu aplaudă și a vorbit demonstrativ de alianța cu Vernescu, care e mai importantă decât Carp și Laurian. Nu s'a luat nici o hotărâre. Tell propune triumfând, ca adunarea să invite pe L. Catargi să vină și să arate motivele demisiunii sale. Sfârșitul la 11½, mie curgându-mi sudoarea, de istovit ce eram, — un animal bătut și hărțuit, fără nici o vină, în cea mai curată intenție (*Insemnări*, II, p. 23—24).

²⁾ Aceste frământări în sânul partidului conservator erau urmate, firește, și de svonuri de colaborație ministerială cu liberalii, al căror ecou îl găsim și într'o scrisoare a lui Maiorescu către Iacob Negruzzi din 28 August 1881: « În urma înroșirii lui Mavrogheni era plin Bucureștii de numirea mea la Berlin sau la Ministerul Cultelor etc. Nu este și nu poate fi vorba de intrarea mea izolată în vreo relațiune mai de aproape cu guvernul. Dar grupul nostru celor mai tineri cred că trebuie să ia o altă poziție în urma pierderii lui Mavrogheni și a căderii în alegerile din Iași (I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 14).

partidului conservator, participând în marele guvern al lui Lascar Catargi, continuându-și colaborarea sa după retragerea dela putere, fără a-și pierde individualitatea, organizându-se acum separat pe o ideologie politică determinată, și păstrându-și libertatea de inițiativă pentru orice colaborare, nu din ambiții politice, ci în vederea unei acțiuni constructive cu partidul liberal al lui Brătianu tot mai puternic. De aici nevoia recunoașterii Constituției în integralitatea ei, a democratizării statului nostru și, prin urmare, a încetării luptelor politice pe principii, ci numai în modalitățile de realizare practică prin legiferare ¹⁾.

6. Cea dintâi manifestare publică a noii grupări, care debuta sub auspiciile unei « *ere noi* » legate de

¹⁾ Iată ecoul ședinței dela Club și al organizării demisiilor ieșene într'o scrisoare a lui T. Maiorescu către Iacob Negruzzi din 16 Noembrie 1881: « In ședința clubului care a fost ieri Duminică, nu s'a hotărît iarăși nimic și s'a amânat pe Duminica viitoare. Florescu se simte bleșat până în rărunchi, dar totuși clubul nu îndrăznește a ne prea nesocoti. Lascar Catargi n'a venit. Rămâne ca noi să prevenim totul și să ne constituim între noi în Cameră și Senat *înainte* de Duminică, fie Vineri și Sămbătă seara. Prezența ta și a lui Gane se crede de *absolut necesară* și așa și este. Il y va du parti pour le moment. Ado însă iscălită de toți foști (?) ai Clubului, o declarare cam așa: « D-le Președinte al Clubului cons. din București. Am onoare a declara că mă retrag din clubul d-voastră conservator și vă rog să binevoiiți a mă șterge din lista membrilor lui. Important iscăliturile Tran. C. Suțu, N. Gr. Suțu, Vogoride, Balș Gr. și T., Aslan Teod., Pogor, Gane, M. Kogălniceanu (?) etc. In fine câți or fi. Rezervă dreptul de a prezenta această hârtie la momentul oportun. (Aceștia sunt membrii fondatori ai Clubului), I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 18.

întemeierea Regatului, care istovise dorințele Divanului ad-hoc și cerea un nou statut, s'a produs odată cu prezentarea contra-proiectului «junimist» la adresă, citit de Carp la Cameră în ședința dela 3 Decembrie 1881 și apărât de T. Maiorescu. Contra-proiectul cuprinde ideile fixate în debaterile grupării în întrunirile dela Maiorescu din toamna anului 1881, și expuse de P. Carp parțial în diverse împrejurări.

Contra-proiectul debutează prin recunoașterea democratizării Statului și limitării acțiunii politice la organizarea lui. Va studia împreună cu guvernul modificarea tocmelilor agricole, stabilind relațiile dintre proprietari și locuitori după obiceiurile locale (e vorba de introducerea dijmei în Moldova). Comuna rurală trebuie ferită de agitațiile politice și modificarea legiilor Consiliilor județene trebuie formată în spiritul descentralizării administrative. De asemenea proprietatea rurală trebuie apărută prin legi împotriva unei parcelări excesive (nu se poate meseriașului român trebuie remediată prin protejarea lui prin constituirea corporațiilor, cu scopul de a desvolta ajutorul reciproc și de a întreține școalele de meserii.

În administrație trebuie impuse condiții de admisibilitate, dar și garantarea funcționarilor în contra fluctuațiilor politice. La fel în magistratură trebuiesc legi de admisibilitate, de înaintare și de inamovibilitate cu depărtarea oricărei forme de electivitate. În învățământul primar, sporirea școalelor normale pentru a da comunei personalul în cantitatea și calitatea cerută; în învățământul secundar, îndrumarea spre școale reale și de

meserii, păstrând liniile clasice numai în vederea studiilor înalte universitare.

Semnat de P. Carp, T. Maiorescu, Gr. Triandafil, N. Gane, C. Bobeica, I. Negruzzi, C. Papadopol-Calimach, citit la Cameră de P. P. Carp, proiectul fu « comentat » de T. Maiorescu, în discursul din ședința dela 3 Dec. 1881 ¹⁾. Aceasta nu înseamnă totuși o ruptură definitivă de partid, întrucât Maiorescu era însărcinat să redacteze în Martie 1882 apelul partidului conservator către alegători: « De la 1½—3 la Știrbei cu Lascar Catargi, Lahovari, mai târziu general Mano. S'a hotărît ca eu să scriu manifestul către alegătorii conservatori și să-l semnez împreună cu ceilalți » ²⁾.

7. Cum din insuficiență numerică, gruparea « junimistă » nu putea deveni un partid de guvernământ de sine stătător, ea ajunsese o forță de colaborare limitată la anumite probleme. Atât de spinoasa chestie a Dunării, prin pretenția Austriei de a prezida cu vot preponderent o Comisie a poliției fluviale, pe porțiunea Dunării, unde ea nu era riverană, fu una din aceste chestiuni, în care tânăra grupare putea colabora cu guvernul, nu fără a trezi totuși învinuiri din partea opoziției, deprinsă cu opoziția pentru opoziție peste interesele mari ale țării. Ion Brătianu se adresă lui P. Carp pentru postul de ministru plenipotențiar, pe care, în urma unei consfătuiri la Maiorescu cu prietenii lui politici, îl primi în Noemvrie 1882, tot așa după cum primise Petre Mavrogheni

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 88.

²⁾ *Insemnări*, II, p. 53.

legația dela Constantinopole iar Nicolae Krețulescu pe cea dela Petersburg ¹⁾. Ecoul comentariilor răuvoitoare ale unei astfel de acceptări, îl găsim în discursul lui Maiorescu la adresa din ședința Camerei dela 12 Noemvrie 1882 ²⁾, cu tema generală a stabilirii « punctelor de unire între partide » și a votării, deși în opoziție, a unei adrese cu un cuprins nepolitic și mai mult omagial. Acceptarea lui Carp i se părea firească întru cât el « rămânea absolut corect cu toate ideile sale, fără nicio schimbare în ceea ce privește politica internă »; desminți însă că și el ar primi olegațiune, după cum se svonise, « până ce nu va fi schimbată opinia publică în această privire »; voia să aibă « dreptul neatins de orice fel de bănueli personale, dreptul de a susține cu toată tăria un princip de Stat, fără a cărui păzire în această sferă, ca și în celelalte menționate mai sus, ducem țara la pieire cu administrarea noastră constituțională ». Sfârșia prin a cere dispariția desbinărilor politice în materie de administrație, de magistratură și mai ales de politică externă.

Nu altfel avea să se apere Carp doi ani după aceea, la întoarcerea din misiunea lui dela Viena. « Când guvernul a făcut apel la mine ca să-mi pun slabele-mi puteri în serviciul unor cauze naționale, avea să spună el în discursul din Noemvrie 1884, am crezut de datoria mea de a răspunde la acest apel. Ieșit însă din minoritatea

¹⁾ Amănunte găsim în *Insemnări*, II, p. 128. Junimiștii ceruseră și prefectura de Iași în vederea viitoarelor alegeri.

²⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, II, p. 129. « Cel mai izbitor, mai straniu succes, și atmosfera transformată ca printr'o lovitură magică », — notează el în *Insemnări*, II, p. 135.

acestei Adunări la plecare, reintru la întoarcere în minoritatea în care mă aflam înainte. Apariția unui grup de oameni, care cred că distincțiunea de partid de până acum nu mai are nicio rațiune de a fi. . . Vechea stângă și vechea dreaptă și-au făcut vremea lor. . .».

Nu e locul de a urmări aici fazele chestiei Dunării privită ca pierdută, întru cât tratarea ei ar intra în studiul activității exclusive a lui P. P. Carp. Ea n'a putut fi rezolvată decât prin acțiunea acestuia pe lângă prințul de Reuss, ambasadorul german la Viena și pe lângă Bismarck, de care fu primit la Friederichsruhe, prin deschiderea perspectivei apropierii României de Puterile Centrale, politică, la care sfârși prin a se alipi și Ion Brătianu, deși *Românul* o combătuse violent în 1881, când T. Maiorescu o propusese în articolul său din *Deutsche Revue*. Ca urmare a acestei noi atitudini avu loc întrevăderea regelui Carol cu Impărații Germaniei și Austriei (14—16 August 1883) și a lui I. Brătianu cu Bismarck la Gastein la 26 August 1882, Austria renunță, astfel, la pretențiile sale întărite prin Tratatul dela Londra, iar România intră în Alianța Puterilor Centrale în Octombrie 1883 printr'un tratat secret valabil pentru 5 ani, la care se alipi apoi și Italia la 15 Mai 1888.

VI

1. Pacea căminului lui T. Maiorescu. — 2. Apariția scriitoarei Mite Kremnitz în *Insemnări zilnice*, în epoca dela Iași — 3. La București, 1874: elementele dramei conjugale: Clara, Mite și Ana Rosetti. — 4. Planuri de sinucidere și, în genere, despre sănătatea lui Maiorescu. — 5. Continuarea dramei până la divorț (1887).

I. Vom fixa în aceste pagini viața de familie și intimă a lui Maiorescu, atât cât ne-o îngăduie prin însăși memorialistica lui. Despre căsătorie și despre primii ei ani, nu găsim nimic în *Insemnări zilnice* într-o cât caietele privitoare la epoca dintre Iulie 1859—5 Ianuarie 1866 au fost suprimate ¹⁾. Când se reiau, Clara devenise « Clärchen »

¹⁾ Măcar sub forma unei note, trebuie să amintim puternicul simț de familie al lui Maiorescu. El a avut copii: pe Livia, azi d-na Livia Dymsha, despre care se va pomeni mai des în aceste pagini și un fiu Liviu (născut în 1871). *Insemnările I*, p. 183, ne păstrează urma dragostei lui pentru acest copil, printr'o pagină privitoare la boala copilului la 12 Februarie 1872, pe care o reproducem în întregime:

« Am încheiat cu acestea aici, ca să-mi pot nota neîntrerupt succesiv boala drăguțului și încântătorului meu Kiki:

Mărti seara 8/20 Febr. spre Miercuri a început să tușească ușor și era foarte răgușit. Clara într'o frică mare, exagerată, n'a dormit aproape de loc toată noaptea.

și apare tihnit, gospodărește, cu funcția ei de menageră și de mamă (se născuse Livia) cu atenții stricte pentru « Clărchen a mea ». În 2 Iunie se duc la Berlin — în plin războiu pruso-austriac; după armistițiu Clărchen și cu Elena merg la Pymont; fac excursii prin pădurea Thuringiei; iar când tânărul profesor se întoarce acasă, Clărchen și Livia mai rămân pe acolo două săptămâni. Când prin Aprilie 1871 sosesc la Iași Principele și Principesa, soții Maiorescu sunt chemați la curte. « Nevastă-mea, notează el, avea încântătoarea ei rochie de culoarea floarei de piersică ». La 14 Aprilie sunt invitați la masă. « Principesa a vorbit cu toate, Principele însă, dintre doamne, numai cu nevastă-mea, încolo, cu aproape toți domnii. Clărchen avea aceeași rochie decoltată », notează el, ca soț și satisfăcut de rochia nevestei, dar și de cinstea ce i se aducea și lui prin ea. Invitați și la ceaiul dat de Principi la 19 Aprilie: « Clărchen a fost drăguț îmbrăcată; rochie albă de atlas cu buchete de trandafiri. Făcută pentru această ocazie ». Bucuria lui Maiorescu devine oarecum lirică la invitația lui Roznoveanu la

Miercuri 9 Fev., Kiki sculat cu tuse ce-i irita laringele, nu violentă; el însuși vesel și cu totul desghețat. Firește, stat în cameră. Clara avut la ora 5 la masă un acces de plâns spasmodic.

Joi 10 Fevr. Clara tot foarte istovită, aproape ușor acces de râs, noi primblat cu sania, dar frig pătrunzător. După prânz însă la ora 4, Kiki avu ceva febră, îl văzui dintr'odată schimbat și trist.

De-atunci, neîncetat friguri, tusea însă mai ușoară (mult mai ușoară decât de pildă la catar al laringelui); de oare ce însă avea pe lângă asta și guturau, dar nu se plângea de junghiu în coaste, nu era pneumonie ci probabil catar bronchial. Nu mânca aproape nimic, vărsa ceea ce

serbarea dela Stânca în cinstea Principilor. « Principele valsând, notează el, îndată după gazdă, cu nevastă-mea, mareșalul curții a luat-o la cadrul, în care am dansat și eu cu d-na Negruzzi și am răs și am dansat fals, prințul Sturdza a căzut cu d-na Roznovanu. La plecare, la gară « Principele și Principesa au vorbit mult și afectuos cu nevastă-mea . . . Nevastă-mea avea costumul ei cel nou dela Berlin, a fost mereu foarte drăguț îmbrăcată, la fiecare dată tratată cu atenție deosebită . . . ». Incolo numele Clarei revine numai în împrejurări de familie, cum ar fi boala micului Kiki (în *Insemnări* citate în note). Totul în notații simple, afectuoase pentru « draga mea Clara » — într'un cuvânt oglinda unei căsnicii solide și

mâncă, scaun tare, i-am dat picături de rubarbă, 1½ sticluță foarte mică aproape fără efect.

Sâmbătă foarte capricios, supărăcios, plângăcios, istovit, cu privirea stinsă, totuși însă putându-l interesa cu o poveste și chiar a-l face să râdă.

Sâmbătă seara, în sfârșit, spre a ne liniști definitiv, trimiserăm după Tausig, care și veni și ne liniști cu totul. (Era vorba numai să nu care cumva să fie o bronșită capilară). Bănue aproape o febră intermitentă, pe lângă și în afară de ușorul guturaiu. Măine, în orice caz, o să examineze lucrul încă o dată. N'a prescris nimic; firește, din partea noastră tratament, ca și până acum. Dacă tusea s'o înțeți, atunci câte o picătură de laudanum (tinctură de opiu) într'o linguriță de apă zaharată, de 2, 3, cel mult de 4 ori pe zi.

13 Februarie 72. E febră intermitentă la Kiki, 2 supozitoare de chinină (date în interval de 5 ore) au făcut minuni. Vechea lui veselie glumeață i-a revenit îndată ».

Nu avem însă și « însemnările » la data morții lui Liviu (26 Noembrie 1872). Abia la 26 Noembrie 1876 găsim: « A patra aniversare a zilei morții frumosului meu băiat neîntrecut de inteligent ».

poate fără poezie. Poezia avea să vină curând sub forma scriitoarei Mite Kremnitz ¹⁾, soția lui Wilhelm, cumnatul, dar odată cu venirea ei avea să înceapă și drama căsniciei lui Maiorescu, punctul central al acestor evocări...

2. În reconstituirea dramei conjugale a lui Maiorescu prin apariția «poeziei», sub forma chipului blond al Mitei Kremnitz, nu ne vom servi în chip exclusiv decât tot de izvorul *Insemnărilor*; neținând atât la restabilirea faptelor în sine ci la repercuția lor cu sufletul eroilor, reconstituirea nu poate avea decât un caracter psihologic, și nicidecum unul detectiv, fără importanță în chestiuni neînsemnate, când sunt proiectate numai sub unghiul valorii documentare. Cum însă cele patru caiete ale *Insemnărilor* relative la faptele întâmplăte dintre Iulie 1859 și 5 Ianuarie 1866 au dispărut, și cum și în cele reluate la 5 Ianuarie 1866 și până în Septemvrie 1873, numele Mitei nu se pomenește, e un spațiu de timp de 14 ani, în care nu avem informații asupra raporturilor lui Maiorescu cu dânsa la Berlin, fie pe când era încă Mite von Bardeleben, fie după căsătoria ei cu Doctorul Wilhelm Kremnitz, încheiată în condiții destul de anevoioase. Prima mențiune o face la 4 Septemvrie 1873. Locuind încă la Iași, el e vizitat de perechea Kremnitz, instalată de mai mult la București. Vizita pare a se fi prelungit destul de mult pentru a fi lărgit senzația unei oboseli și a iritării reciproce în cadrul vieții

¹⁾ Mite Kremnitz (1852 (?) — 1916), fiica profesorului doctor von Bardeleben, doctorul șef al spitalului *Charité* din Berlin.

monotone de provincie. Iată textul acestei ciudate însemnări ¹⁾:

« Mite și Wilhelm sunt aici. Am încercat muzică; cu bucurie și emoțiune nu consimt la asta nici unul; e ca o povară. E nevoie ca eu să stăruiesc cu sila asupra acestui lucru, altfel se înneacă. Le-am scos portrete egiptene — à peine, à peine le răsfoesc. Am vrut să sap la flori, ultima mea îndeletnicire ce am câștigat — ei cască la asta, în curând se lasă de ea, nici unul nu pune mâna cu vioiciune și cu bucurie de creație etc. etc. . . . Iată, scriu cărți, Logica mea înaintază, alături de asta articole de critică, editarea lucrărilor anterioare continuă la București. Nici unul nu întreabă de asta, nici unul nu are dorința de a intra împreună cu mine în viața intelectuală, de a se lăsa transportat de mine acolo, de a simți sufletește împreună cu mine. A năzui spre ceva împreună cu alții și a trăi sufletește împreună cu alții este un ideal irealizabil ».

Notația nervoasă a unui om stânjenit de prezența unor ființe blazate, indiferente față de viața lui intelectuală, poate și cu enervarea de a nu-i trezi femeii interes pentru preocupările lui, totul pe vechiul fond de sete de sociabilitate rănită de constatarea impenetrabilității sufletelor omenești. După o excursie făcută împreună pe la mănăstirile nemțene, familia Kremnitz se află încă la Iași peste o lună, deoarece la 4 Octomvrie 1873 găsim această ciudată însemnare:

« Cum se desvoltă Mite altfel de cât cum era de dorit !

I. Vorbește despre cazurile de moarte în familia Volkmar, și eu, ca să aduc o diversiune, din cauza doliului soției mele, intervin cu

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 208.

obicinuitul ton glumeț. Repezindu-se violent cu vorba asupra mea la masă, în fața Liviei, în mijlocul păcii generale. De unde această cutezanță?

2. La whist, nu suferă nici cea mai mică glumă, se supără când pierde în contra mea, în cât izbucnește în cuvinte jignitoare (« în țara noastră civilizată, asta e modă așa » ș. a. m. d.).

3. Ține la bani, are mereu gândul la asta, ar vrea ca Thea să se mărite cu un om bogat. De obicei, și mai cu seamă față de Wilhelm, fără tact.

4. Cântând cu Wilhelm la 4 mâini uvertura la « Don Juan », face greșeli și în pauză aruncă vina pe el.

5. La mânăstiri, furioasă că are o cameră proastă la Sihlea, nu vrea să bea cafea cu lapte la Secul, fiindcă laptele e fiert, și ea bea nefiert. Pe lângă astea, aproape bolnavă și punând pe bărbatu-său continuu în neliniște pentru starea ei, nemâncare ș. a. m. d.

Cum mi-a apărut acum 2 ani tocmai în această privință altfel, în contrast atunci cu Emily și cu Ernst!

6. Nu mănâncă nici o mâncare străină, nouă, nu încearcă nimic, nu primește cu o dispoziție sufletească generală mai mlădioasă ceea ce-i este și străin. Strimțete de spirit prusacă!

7. La Sihlea, unde eu, în lipsa ce era de toate, căutam, firește să fiu vesel, « pour soutenir le moral », ea-mi zice: « Da! ție-ți dă mâna, cu filozofia ta; tu ești, vezi bine, Moldovean și deprins cu astfel de lucruri! ».

8. Să nu simtă ea că, față cu brutalul tratament, de care a avut parte bărbatul ei, lui Wilhelm nu-i e permis să obțină nimic prin ajutorul și protecția lui Bardeleben! Să arunce totul în spinarea Elenei și să nu bage de seamă că această femeie rea e mult mai puțin rea decât tatăl ei Bardeleben! Să prigonească cu ură « seminția Kremnitzească » și să se gândească cu o tenacitate geloasă și furioasă la tată-su! Și cu toate acestea s'a măritat cu Wilhelm și totul pe jumătate.

9. Cu groază, când e vorba să stea la țară cu Wilhelm. Să strălucească ca femeie la teatru și în splendidă plăcere.

10. Istoria cu Lina Kessler. Mai 'nainte prietenie cu Emily! Ură acum!

Să nu uităm, cu toate astea (că e) un cap pătrunzător, foarte inteligent. Dar nu spre lucruri înalte ».

În cea mai pregnantă manieră maioresciană, de observație tăioasă și de stil categoric, însemnarea trădează o enervare, o înverșunare impulsivă împotriva unei femei ce nu-l putea lăsa rece. Pentru ca totul să-l irite la Mite: indiferență față de preocupările lui până la ostilitatea împinsă la «cutezanță», lipsa de tact față de dânsul ca și față de bărbatu-său, lipsa ei, în genere, de gingășie, inegalitate de umoare în lucrurile cele mai mici (jocul de whist sau cântarea la patru mâini la piano), trebuința de a străluci în societate, etc. denotă un interes sentimental viu, o ciudă amoroasă, ce-l făcea să sufere prin solidaritate de sex chiar când o vedea nedreaptă și cu bărbatu-său — vizibile și prin constatarea: «cum mi-a apărut acum doi ani tocmai în această privință altfel!». Acum doi ani situația era idilică și euforică — azi ea se încordase și se întorsese spre ostilitate. Arătându-le un album de fotografii pentru studiul caracterelor, după fizionomie, el notează: «Numai nevastă-mea s'a aplicat la asta mai serios. Mite a trecut ușuratec cu ochii peste ele» — cu aceeași nemulțumire de a nu se vedea urmărit cu interes în preocupările momentului.

Din aceste notații acide, răuvoitoare, enervate se presimte existența unei vechi legături sufletești ajunsă la punctul critic al tensiunii și nemulțumirii reciproce: indiferență sinceră sau simulată din partea femeii, nemulțumită, jignită din partea bărbatului.

3. *Insemnările* nu ne mai pomenesc de Mite aproape un an și jumătate. Mutat la București și dela 7 Aprilie 1874 Ministru de Culte și Instrucție abia în Ianuarie

1875 Maiorescu notează ¹⁾: « Seara la 6 (Ianuarie) apoi întreaga zi de 7 până în dimineața lui 8 am fost până la Ițcani să primesc pe Wilhelm și Mite » — pentru ca apoi peste alte șase luni să noteze o excursie făcută în lipsa soției și fiicei sale Livia — aflate la Pymont — cu Mite și Wilhelm în dimineața zilei de Duminecă 6 Iulie 1875 la Pitești, apoi la Stâlpeni, Câmpulung, Nămăești, continuată Luni la Rucăr, Marți la Dâmbovicioara, la Bran, la Râșnov, Brașov, unde a doua zi Miercuri notează « am vizitat Brașovul, desenat o casă a unchiului meu, episcopul, Mite aquarell casa bunicei mele « după ziduri »; nu urcat pe Tâmpa, vreme posomorită ». Joi, Mite și Wilhelm se întorceau cu diligența înapoi iar el își continua drumul spre Pymont, la soția și fiica sa. Excursia e vioaie dar și meticulos descrisă, în genul lui de totdeauna (prețul cailor, al diligențelor, al camerelor de hotel), cu o coloratură satisfăcută și idilică. Mite nu mai e nemulțumită ca la Sihlea ci bucuroasă de « mica cârciumă cu cerdac de lemn dela Stâlpeni ». Bătea un vânt lin în relațiile lor . . . Cu vechea lui pasiune pentru natură și preumblări, excursia avea să se repete în August, de data asta și cu Clara și Livia. Duminecă 24 August 1875 pornesc la Titu, Târgoviște, Dealu, Viforita unde poposesc și Luni; apoi Marți la Schitul Gorgota, cu carul cu boi, unde « Mite pictat mult, Livia fericită cu flori și cântând, Clara cu atentă privire a munților înalți; frumoasa vedere a munților Sinaei »; Miercuri 27 August intrarea prin Târgoviște și Ghergani — București . . . ».

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 225.

Totul prezentat idilic cu care cu boi și picturile Mitei, — când iată că în Septembrie și începutul lui Octombrie norii se adună și se ivesc primele semnale ale dramei conjugale. Clara bănuiește sensul acestor excursii. « În Septembrie și începutul lui Octombrie din ce în ce mai mare violența a neveste-mei », notează el, adăugând cu candoare și fără ironie « probabil contribuit la asta efectul apelor dela Pymont ». Apele dela Pymont se numeau Mite Kremnitz . . . « Violența crește. Izbucnirea ei împotriva mea la masă, în prezența lui Burghel și a lui Slavici. Plecarea ei la Lausanne cu Livia, pe care noi, numai după două săptămâni de ședere în pensionul Emiliei (sora lui Maiorescu) la Iași, ne dusesem până la Pașcani să o luăm înapoi . . . ».

Lipsa, evadarea din căminul conjugal am putea spune, a Clarei, cuprinse de gelozie pe Mite, ține până la 23 Noembrie. În răstimp « clipele luminoase » continuă în excursii la Măgurele, Herăstrău, Țigănești, Crivina.

Pe ziua de 29 Ianuarie 1876 părăsind Ministerul, e înlocuit prin P. Carp. Ziua lui de naștere 15 Februarie începe de dimineață dela ora 8 cu o muzică de lăutari « comandată de Wilhelm și Mite ». Și continuă cu o excursie « admirabil de frumoasă » la Ciorogârla . . . Muzica aceasta de lăutari și alte evenimente lăuntrice, pe care nu le cunoaștem, accelerează drama în așa chip încât îl împing să scrie această neașteptată pagină: « în casă, merge greu. Noul meu an începe în această privință tot mai rău. Sunt așa de iritat, încât am dureri de inimă de această rănire sufletească și, probabil din cauza supraîncordării politice, nu mai pot păstra vechea

răbdare; ceea ce mă face să rămân liniștit e momentana imposibilitate de a schimba lucrurile. Imi trec prin minte tot felul de gânduri: ba să las pe nevastă-mea să trăiască despărțită de mine într'un alt oraș, ba să mă refugiez în America uneori chiar să-mi iau viața. Mi-e peste putință să mai suport această stare și trebuie acum să ispășesc vina vieții și a întregii mele slăbiciuni de mai înainte către soția mea. Toate acestea însă vor împinge spre deciziune, îndată ce voi fi scăpat de datoriile de acum și voi fi făcut soției și ficei mele o existență posibilă»¹⁾. La această izbucnire desperată editorul *Insemnărilor*, d-1 I. Rădulescu-Pogoneanu, adaugă această notă în adevăr senzațională:

« Cu câteva săptămâni înainte, consemnase pe o foaie liberă (tot în nemțește) unul din aceste grave gânduri în care se sbătea:

« 13/25 Ianuarie 1876. București. Să emigrez în America. Intâi să fi demisionat din minister.

Clara ar avea:

1. de la casa din Iași anual	200 taleri
2. de la banii în acțiuni	500 »
	anual t(aleri) 700

ar trebui să trăiască la Berlin.

Livia s'ar duce la Emilia pentru educație. Iar eu aş avea să plătesc întâia pensiune anuală, și apoi să trimet pe celelalte din America...

Mai înainte ar trebui să aibă Wilhelm Kremnitz postul la spitalul brâncovenesc.

De la Socec aş lua, pentru vreuna din operele mele vândute, 100 de galbeni pentru călătorie.

Pașaport ca T. M. — Recomandări pentru acolo de la Callimachi? de la Kanitz? de la Peisotto?

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 243.

Intr'un institut, ca profesor de limba franceză».

(Pe întâia pagină a acestui «jurnal 5» sânt însemnate două adrese de la New-York»).

Omul stăpân de sine, echilibrat, olimpiantul de mai târziu se gândește la divorț, după ce s'a gândit mai întâi la sinucidere și chiar la expatrierea în America. Situația turbure se liniștește puțin prin faptul că ministrul de externe Ioan Bălăceanu îi propune misiunea încheierii la Berlin a Convenției de comerț cu Prusia. La 30 Martie pleacă (fără Clara și Livia) și se întoarce în București la sfârșitul lui Mai pentru a fi numit definitiv de Kogălniceanu agent diplomatic la Berlin (31 Mai 1876), unde se duce la 8 Iunie 1876, de data aceasta și cu soția.

Misiunea la Berlin nu ține mult. Predând scrisoarea de acreditare la 12 Iunie 1876, la 2 Iulie, adică după mai puțin de o lună își și prezintă demisia. Pentru viața intimă, Berlinul reprezenta totuși o potolire. «Liniștită viață de familie» notează el. Ii dau Liviei lecții de istorie și literatură; ea ia lecții de piano și cântă minunat». Lăsând pe Clara și Livia în familia Kremnitz, el se întoarce singur la București la 21 Iulie, instalându-se în casa cumnatului său în str. Vestei Nr. 13, unde «Mite așteaptă să nască și Wilhelm e mereu apăsător de lipsa de clientelă . . . cu toate astea în casă e pace, liniște și fel amabil». Dela Berlin, în schimb, vești rele; gelozia Clarei se redeșteaptă: «scrisori de acolo, notează el la 11 August, apăsătoare, sfredelitoare, în fond fără iubire, fiecare gândind la sine și nelăsându-mă pe mine în pace. Aici, de Duminecă 8 August, cred, Wilhelm și Fräulein M. Wilhelm foarte rafinat în ale sale écartes. Noua confir-

mare a vechei convingeri, că germanismul este înșelare de sine însuși. Lor le lipsește curajul naturii lor». «Fräulein M.» e domnișoara Marquardt, profesoară și fostă guvernantă a lui Maiorescu (a cărei trimitere în misiune în Germania și Elveția constituie unul din capetele de acuzație împotriva ministeriatului lui Maiorescu). E evident de aici și din alte părți că, mai mult sau mai puțin înstrăinat de nevastă-sa, Wilhelm își găsisse compensații sentimentale la d-ra Marquardt. Uitând că el e pricina acestei situații, uitându-și și propria-i situație, nu e fără umor observația moralistă și oarecum agresivă împotriva expropriatului său cumnat, căruia nu-i îngăduie ceea ce făcea și el. Oricum, starea lui sufletească trebuie să fi fost nespus de turbure nu numai din pricina Clarei ci și a Mitei, pentru a putea scrie aceste rânduri de mare descurajare și desabuzare: «1856—1866—1876 douăzeci de ani petrecuți cu conștiință de sine. Eu îmi par însă mie însumi ca un fruct copt gata să cadă. Ce-mi mai poate oferi nou viața? Cunosco femeia, știu ce însemnează și căsătoria, cunosc prietenia, m'am urcat până în culmea ambiției și am simțit asta. Am fost profesor și scriitor — ce mai poate veni încă? Cine a agonisit în sine indiferența morții, a încheiat socoteala cu viața. Ce am de făcut? Când însă creerul se umflă din nou, bășica de aer se urcă iarăși în sus, privește din perspectiva aeriană în adâncime și își pare sie-și superbă. C'est une misère» ¹⁾. Câteva zile după aceea notează laconic, meticolos, dar destul de semnificativ: «Vineri 3 Septem-

¹⁾ *Insemnări*, I. p. 260

bric 1876, 10 minute înainte de ora 3 dimineața Mite născut un băiat. 25 de ore dureri, serios 16 ore... Botezat cu numele de Georg Titus».

Copilul avea să fie poreclit Baby. Despre dânsul pomește Mite în *Amintiri fugare* că se afla cu dădaca în odaia de alături când a sărutat-o Eminescu; cu el se juca uneori poetul și lui i-a povestit basmul «caprei cu trei iezi» înainte de plecarea lui la Iași, la moartea lui Ștefan Micle.

La sfârșitul lunii Clara se întoarce la București (Livia rămăsese într'un pension la Dresda). «E tot cea veche, notează Maiorescu la 23 Septembrie, neînduplecat de lipsită de demnitate cu Kremnitzii, excitată, pierdută — încolo, și în afară de asta harnică, rezonabilă».

La 25 Noembrie 1876 are loc la Kremnitz botezul lui Baby odată cu nunta Theei, sora Mitei, cu Volkmar. Pe copil l-a ținut în brațe încă destul de inimoasa Clara, care a ridicat, de altfel ca și Maiorescu, un toast. Totul pare potolit; liniștea se prelungește câțva timp, deoarece peste vreo opt luni nota (5 Iulie 1877): «Cu nevastă-mea schimbare totală; rece însă mai natural și mai adevărat». E drept că ea e la Berlin încă din 8 Iunie iar Maiorescu, rămas în București, dormea la el acasă (str. Sf. Vineri 19) dar prânzea la Kremnitz. Peste câteva zile, Duminică 10 Iulie, prin două cruci †† se declară lapidar «Fericit». Atmosfera din casa Kremnitz nu e totuși senină. Neîndestulat numai cu diversiunea d-rei Marquardt, Wilhelm se arată tot mai nemulțumit în sânul căsniciei. «La Kremnitzi, înseamnă Maiorescu la 11 Iulie (adică a doua zi după ce fusese «fericit»), mai niciodată vioiciune, Wilhelm cam indispus, drept vorbind de luni

de zile abia câte o zi vioi, îndoit de greu, cu natura lui, și fără astă, indolentă, aproape ursuză. Pe lângă asta, copilul aproape mereu, nu bine de trei luni, acum destul de slab, mâncând puțin. Mite, care, de când o cunosc, n'a fost niciodată o natură trandafirie, este, se înțelege, deprimată de aceste stări în casă. Ea, ce-i drept, se silește mereu să fie mai vioaie, deși se lasă să fie încă mult prinsă de copil. Ce des urc greu scara la locuința lor, cu conștiința că acolo sus e iarăși înăbușitor și eu nu mai am destulă putere ca să împing cu ei la căruță. Abia trag la a mea proprie. Mai pot oare, mi-e permis acum să împing la această altă căruță? Face să citim, Mite și cu mine, pe când acest lucru se vede că-l plictisește pe Wilhelm în permanenta lui oboseală . . . O dificilă vară».

După ce se adunaseră de mult norii în căsnicia lui, atmosfera devenise îrespirabilă și în căsnicia Kremnitz.

Micul Georg Titus-Baby se îmbolnăvește. Olimpiantul înseamnă febril la 22 Iulie 1877: «Băiatul recidivă a catarului său intestinal. Diaree. Zăcând palid și istovit. Nopti rele ale Mitei. Wilhelm doarme mereu separat și nu se duce niciodată noaptea să vadă ce mai e». Diversiunea sentimentală cu Fräulein Marquardt nu-i ajunge; doctorul se culcă separat și, spre ciuda lui Maiorescu, se desinteresează de boala copilului. Trei zile după aceea se mută cu Wilhelm, Mite și Baby într'o locuință de vară la capătul străzii Craiova, Casa Laptew. «Aici, notează el la 12 August, băiatul tot cu diaree (6—7 ori în 24 de ore) dar totuși deja mai bine. Wilhelm mereu mai dificil, mai comod și mai bombănit. De nerecunoscut». Nepăsarea doctorului, în deosebi, îl enerva pe criticul ce

număra diareele copilului; preferă să se întoarcă în oraș pentru a merge «la țară» numai câteva ore pe zi! «Am acolo uneori, înseamnă el la 19 August, un sentiment de restriște care mă sfredelește». La 2 Septemvrie, când urma ca Mite cu Marița și copilul să plece la Berlin, Baby are iarăși peste noapte «o strașnică diaree». Plecarea nu se poate face decât Miercuri 7 Septemvrie și cum avea un proces la Dorohoi, el (și nu soțul) conduce pe Mite și Baby până la Cernăuți. «Grea călătorie» adaugă el. Clara și Livia se întorc la București (16 Septemvrie) și deoarece Mite e la Berlin, notează satisfăcut la 18 Octomvrie: «Viață de familie liniștită». În chip neașteptat, gelozia Clarei se transmisese însă fetei, Livia, căreia nu-i plac «*Rumänische Skizzen*» ale Mitei. «Mie, înseamnă criticul, judecata îmi pare falsă și am văzut dintr'asta că Livia era o molipsită de antipatia familiei Kremnitzilor în contra Mitei» și mai departe: «Ce-i drept, mi-era acum, ca și cum este ceva străin între Livia și mine». La 1 Decemvrie, Maiorescu o întâmpină pe Mite la Bărboși; iată-l deci cu Mite, cu Baby și cu Marița sosind la București, unde... soțul era la gară. «Mite și copilul neașteptat de bine» adaugă el.

Odată cu sosirea ei, norii se adună din nou asupra căsniciei lor, așa că, peste o săptămână, la 8 Decemvrie el se găsește «sufletește nefericit». «Advocatura bine, am scăpat de datorii, casa este în bună rânduială, însă dorul după fericire mă chinuește ca o idee fixă. De casa mea mi s'a urât de moarte; e ciudat, cum din timpul ministeriatului meu, imposibil să mă mai găsesc mulțumit cu soția mea».

(La acest loc, fiica criticului adaugă în notă: «Dela venirea doamnei Kremnitz în țară»).

Tolerez numai, și e numai *modus vivendi*. În fundul sufletului, mi-e groază de existența mea zilnică. Sunt însă mai aproape de soluție. Dacă advocatura merge așa mai departe, pot economisi un mic capital pentru soție și fiică. Asta e datoria mea, după aceia însă, n'aș mai vrea să exist. Nu mai pot». Ideea divorțului îl preocupă mult încă. Prin faptul posibilității de a asigura soției și fetei o existență, ideea îl minează tot mai adânc, dar și ideea sinuciderii îl «sfredelește» pe Olimpian. La 14 Decembrie Mite cade la pat «iarăși acces grav ca astă-vară» (e vorba probabil tot de colită). Clara e de ieri acolo, dormit acolo». Anul nou (1878) îl petrec cu toții sănătoși la Kremnitz, unde Fräulein Marquardt e «comic-îndrăgostită», dar de fapt, situația se întunecă tot mai mult și încă odată omul cumpănit, Olimpianul, se gândește la sinucidere de data aceasta și la forma ei precisă: «Eu însumi m'am gândit ieri mult la sinucidere, înseamnă el, și mi-am zis a suta oară că nu pot face asta, cât timp nu las destui bani familiei mele. Dar niciodată la sinucidere prin glonț; din contra când, pe la ora 5, m'am întors puțin în odaia mea de culcare, îmi zugrăveam cu dor moartea prin cloroform, o adormire în neant cu un burete cu cloroform peste față». Obsesia sinuciderii nu era, de altfel, personală, ci o obsesie de familie, căci la 12 Aprilie notează; «a venit Emilia (sora lui) la noi și a rămas vreo săptămână. Gândurile ei de sinucidere». Situația lui casnică merge firește tot mai rău: «Curioasă stare de depresiune, înseamnă la 28 Mai — dar senin — ca de

obiceiul ». Soluția găsită, deocamdată, e plecarea Clarei în străinătate. « I-am spus neveste-mi, scrie el la 6 Iunie, că așa nu mai merge mai departe, că trebuie să plece, că i-aș propune Berlinul. Altfel, însă, Dresda și Geneva, sau oriunde altminteri ar vrea dânsa. Ea a ales, cu relativă liniște, Geneva. Acum pregătiri de călătorie, dar totul liniștit, din când în când veselă cu Livia: încât câteodată chiar nu o mai pricep ». S'ar părea că liniștea Clarei îl irită puțin. În dimineața zilei de 10 Iunie, Clara și Livia pleacă la Geneva « pe mai mulți ani ». « Despărțire foarte simplă, ca o istovire reciprocă dintr'o încordare nu prea de suportat ». Urmau trei foi de însemnări, pe care criticul n'a voit să le lase posterității. Soluția firească a dramei se apropia totuși.

Rămas singur la București, Mite devine « Mica », dar atmosfera e tot îngrijorătoare. Mite cade la pat: « colită neglijată de mult de Wilhelm », înseamnă el cu aceeași ciudă curioasă împotriva soțului, care își « neglijează » soția și copilul; Emilia, sora lui, se sbate cu gândurile sinuciderii; în schimb scrisoarea Clarei dela Geneva, în care-i declară că « consimte la divorț » nu-l împacă. « Încă mereu neliniște din cauza Emiliei », notează la 1 Iulie 1878 și Mite nici nu deplin bine, iar eu nefericit în suflet, din cauza necesității divorțului de nevastă-mea ». Zarul este însă aruncat și în aceeași zi îi scrie Clarei la Geneva: « Despre pasul hotărâtor dintre noi, de care-mi scrii și despre care, precum am aflat după aceea, și soru-mea ți-a scris, să decidem ceva mai târziu. Deocamdată, fiecare dintre noi avem nevoie de liniște și de clarificare în sine însuși ».

Cu totul neliniștitor pentru psihologia lui Maiorescu și aproape neexplicabil, în ziua când trimitea scrisoarea atât de energică Clarei și câteva zile înainte de a pleca cu Mite într'o călătorie patetică în Germania, el scria și unei necunoscute o scrisoare foarte înflăcărată, scrisoare netrimisă și rămasă între hârtiile Emiliei Maiorescu-Humpel ¹⁾. « Cum să te las în pace, când vreau să fii a mea, trebuie să fie? Nu-mi imaginez, cum îmi poți rezista! Îți mărturisesc doar, că nu mai pot trăi fără tine. Vreau inimii tale să-i fac culcuș cald în sufletul meu, unde s'o lași câtva timp să stăruie în pasivitate, înainte de a lua o hotărîre definitivă. Mite care te adoră vrea deocamdată să meargă la tine, apoi împreună să plecați la Borsec sau aiurea. Voi veni și eu la voi prin 20 Iulie pentru câteva zile. Te rog răspunde-mi telegrafic, imediat ce primești scrisoarea aceasta. Nu mă las de tine. Nu fii recalitrantă ci amabilă, cum ai fost totdeauna cu mine ».

Necunoscuta e probabil Ana Rosetti, viitoarea lui soție (1887), al cărei nume apare în anul acesta (1878) în *Insemnări* și intervine ca un element esențial în drama sentimentală a lui Maiorescu.

Nimic din ce propune în scrisoare nu se realizează însă; după cinci zile (Miercuri 5 Iulie 1878) îl vedem plecând în străinătate cu Mite, Baby și îngrijitoarea copilului . . . Singura răzbunare a lui Wilhelm este de a fi uitat să pună la bagaje și cufărul lui Maiorescu. « Dar niciun minut neplăcut, înseamnă, din ambiție în fața Mitei și pentru a nu strica de mult dorita bucurie a călătoriei

¹⁾ Publicată acum în urmă în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, VI, p. 27.

cu dânsa». Lucrul e spus limpede. De altfel «Mite e amabilă și neobosită». Dela Viena se despart în aceeași seară, el ca să plece la Nürnberg, Mite cu Baby la Elster... «Ar fi fost bine să mă odihnesc, scrie criticul, o zi în Viena cu Mite. Veșnica mea greșală, din cauza altora (acum a Theei sora Mitei), să mă las să-mi fie hărțuită viața și să nu ajung niciodată la liniștită fericire proprie».

După ce vizitează Nürnbergul, ajunge la Kissingen, unde e așteptat de Thea, sora Mitei, cu copilul, doica și o prietenă d-ra Lotte; de abia Marți 11 Iulie, ajunge la Elster unde «Mite la gară». Trag la hotel Kronprinz. «Ea la etajul 1 (3 camere dintre care un frumos salon de mijloc, cu balcon cu splendidă privire); el sus. «La sosirea în Elster, notează, Mite mi-a făcut o impresie regală. Drăguță în toți mușchii, plini de spirit, însuflețită în convorbire». . Prezența Theei îl irită însă. «Dispoziție sufletească predominantă, plictiseală. Aș vrea să fiu și să stau de vorbă numai cu Mite, în care m'am răsfirat sufletește»¹⁾. . . Și apoi: «N'o să pot trăi și eu niciodată trei săptămâni din viața mea pentru o deplină bucurie proprie a mea! Așa dar să stau la masă și să dorm, să mă duc și să stau când și unde vreau! Mereu constrângerea altora inoportuni! . . . Aproape sunt sătul de toate, viața îmi apare scurtă și pierzându-se în fața însumi în limitare lipsită de bucurii. Însă Mite singură e mereu ceea ce mă atrage mai mult». Dela gânduri de sinucidere, viața i se pare acum prea scurtă. Pe când se simțea

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 303.

«întâia oară după multe luni, iarăși de o elasticitate tinerească», și bea kissingenul «cu plăcere și cu vivacitate, făcând tot felul de planuri pline de bucurie pentru timpul băilor», o telegramă îl chemă în țară pentru procesul dela Dorohoi. Pleacă deci la 16 Iulie «cu dorita tovărășie a Mitei până la Eger, nebunesc schimb de depeșe». Se poate vedea în acest episod aproape o călătorie de nuntă. La București află de intențiile nevestei de a se întoarce în țară și, sub farmecul încă al vilegiaturii dela Elster, criticul refuză categoric, scriind cea mai autentică pagină maioresciană la 27 Iulie: «Am aflat despre scrisorile tale către M-me Rosetti, Mite, Emilia. Vreau să-ți observ la vreme ceva, fără asprime, dar cu hotărîre: comedia dela Lausanne nu se mai joacă a doua oară (Clara fugise dar se întorsese acasă). Toată această agitație a ta pentru înapoiere, explicări, împăcare, etc. e un punct de vedere depășit. Imi pare rău că tu nu ai destulă tărie și demnitate de mamă, pentru ca, chiar pentru binele Liviei, să nu sgudui mereu iarăși starea respectivă a existenței și să ți-o închipui numai ca un rău provizorat. La situația actuală nu se va schimba nimic de azi înainte, ani de zile. Pentru mine asta e ultima încercare dacă mai pot exista încă. *In ziua în care tu te înapoiezi la București, eu sunt plecat din București.* Aranjează-te potrivit cu acestea. Rămâi unde te afli și îngăduie fiecăruia dintre noi posibilitatea de a se regăsi singur în sine însuși» ¹⁾. Acest «singur» însemna tot doi, dar nu cu Clara ci cu Mite. Și după ce se arată atât de categoric cu

¹⁾ *Insemnări*, I. p. 307

nevastă-sa, se întoarce la 30 Iulie la Elster și apoi la 2 August cu Mite la Berlin «ora 12¹/₄ noaptea la Hôtel Royal» pentru o chestie de dentist și de mode, pentru a se reîntoarce la 5 August la Elster, unde găsește pe «Baby dormind liniștit cu Tinca»; plecase a doua zi împreună la București, cu oprire la Viena, la un hotel prost: «Grea noapte, înseamnă el la 10 August. Mite nu ia niciodată ceva mai ușor și senin vreo dificultate inevitabilă în viața amestecată a unor călătorii, d. e. sala de mâncare prea caldă, faptul de a nu fi singură ș. a. m. d. ci o îngreuiază și o face penibilă cu felul ei de a vedea toate în negru — o foarte supărătoare însușire ereditară a Bardelebenilor». Inclinarea de a vedea totul în rău a Mitei era, de altfel, o notă caracteristică a familiei. A doua zi porniră spre București, așa că Sâmbătă 12 August soseau la ora 10 seara, Baby fiind «încântător» iar pe peron Wilhelm așteptându-i «gentil».

Baby putea fi încântător și Wilhelm putea aștepta «gentil» pe peronul Gării de Nord... Grijile, care, după vorba poetului latin, se urcă și pe corăbiile de aramă, îl urmăriseră și ele. Acasă «pustiu, mirosind urît, cu pânze de păianjen... Totul înăbușitor. Scrisorile Clarei, totdeauna lucrul cel mai trist pentru mine — grea noapte de dezolată singurătate...». Pentru a alunga «pustiul», în casă venise de vreo 9 zile Fräulein Marquardt (cea comic-îndrăgostită) «în gândul meu ca ajutoare în casă, înseamnă el la 1 Septembrie, ea însă era sufletește mai pretențioasă și mie de nesuferit — astfel încât mâine scap de ea, după ce am luat lucrul mai pe

departe și l-am împletit fin; ce-i drept, comedia asta mă costă vreo 640 de franci . . . ».

După o ședință literară la Kremnitzzi, la care participă Eminescu, Slavici, Caragiale, Ronetti Roman, etc. Maiorescu scrie: « La bohème roumaine ». Dar Mite cam obosită. Wilhelm gata să adoarmă, atmosferă grea, apăsătoare, la 9^{3/4} eu am dat semnul de plecare. Nu merge cu Germania, sau nu merge cu Kremnitzzii? In orice caz, așa nu merge ». Și cum, lucru cu totul nou, Maiorescu îi arătase Mitei jurnalul, ea scrie deasupra: « Cât ești de nedrept: Cum ai fi căscat tu la o ședință de lectură engleză: Și nouă ni-i mai străină româneasca decât ție englezeasca ». De altfel, tot de mâna Mitei e transcrisă o lungă scrisoare a criticului către Clara, cu privire la educația Liviei, din care nu lipsește: « Baby de zece zile diaree care nu se poate opri și ceva febră . . . ».

Prin Octomvrie (25) neplăceri iarăși din partea Clarei, care scrie lui și Mitei « din nou incoherent de neliniștit ». « Liniștea mea, la care visam, n'a venit, constată Maiorescu; uneori îmi par ca un vagabond fără domiciliu . . . « Mai presus de toate îmi stă pe suflet să știu acolo *deux femmes éplorées* à cause de moi ». In realitate, la vârsta și situația lui îi trebuia un cămin; locul al treilea în căminul altuia nu-i putea ajunge decât în excursii și la băi. Iată pentru ce la 9 Noemvrie (1878) în chip cu totul neașteptat, o autoriză pe Clara să se întoarcă în țară, unde și sosi la 8 Decemvrie; în schimb pleacă el în străinătate pentru o scurtă călătorie, iar când se întoarce se găsește mutat în noua și istorica lui locuință din strada Mercur, 1. Grija avea să-l urmărească însă și în noua lui casă. Pe

când Wilhelm părea a-și fi găsit mângâierea cu Fräulein Marquardt (W. mereu cu M.; mai rău ca oricând)», el nu-și afla liniștea în căsnicia atât de turburată. « La mine acasă, notează în Februarie 1879, vechea viață cenușie. Nu ajung de loc să mă întreb, dacă îmi face plăcere sau nu în cei patru pereți ai mei. Mașină de trăit». Prin Aprilie pleacă la Viena cu Clara, Livia și cu Caragiale, « pentru care, spre a-i face o surpriză, scosesem eu bilet și în orice caz voiam să-l pun în situația de a vedea Viena (întâia privire asupra civilizației pentru el)». În Dumineca Paștelor se duc la Burgtheater la « *Visul unei Nopti de vară* » spre cea mai mare bucurie a lui Caragiale.

Pe ziua de 1 Iunie 1879 găsim următoarea pagină cu un aspect atât de enigmatic:

« Grea epocă Eminescu

« Dacă ai fi fată, nu te-aș lăsa să trăiești, ci te-aș ucide ».
Ingenunchează.

Sărutare de . . . și de mână.

Scoate un volum de poezii din bibliotecă și zice (citiind ceva de acolo): asta a făcut-o el pentru ea! « Când eu » ș. a. m. d.

Să fugă cu el în Dobrogea.

Articol al lui în chestiunea evreiască în contra mea, și după asta eu totuși aceeași simpatie pentru el, poate mai puternică » ¹⁾.

Rânduri fără șir, de neînțeles prin aluziile conținute, dacă nu le-am avea cheia în *Amintirile fugare* ale Mitei, cu povestirea legăturii ei de dragoste cu Eminescu; nou este numai faptul că toate cele ce se petreceau între

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 324.

dânsa și marele poet, ea găsea de cuviință să le comunice lui Maiorescu și acesta să le consemneze în jurnal, fie și sibilinic. Recunoaștem scena sărutării urmată de lectura pasagiului Francesca da Rimini din Dante, diferitele vorbe și propuneri incoerente ale lui Eminescu relatate acolo: «îmi șopti... că m'ar omori» «îmi spunea cum ar vrea să mă răpească și să mă ducă departe», etc.

Situația în vara anului 1879 continua să fie tot mai turbure: căsnicia se destrămase; toate încercările de a o restabili nu duc la niciun rezultat; ca totdeauna, în astfel de împrejurări timpul lărgiște spărtura. Rolul celui al treilea în căsnicia altuia nu se putea prelungi prea mult la un om cu suflet conjugal; și temperamentul și situația îi cereau un cămin. În afară de această incompatibilitate, apariția lui Eminescu în preocupările sentimentale ale Mitei trebuie să fi adus și un sdruncin în raporturile lor, exprimată prin laconica frază «Grea epocă Eminescu». Ori cât i-ar fi povestit ea actele poetului, se putea bănuși că nu erau toate. Din chiar *Amintirile ei fugare*, reiese iritarea lui Maiorescu împotriva lui Eminescu și învinuirea disprețuitoare de boemă și declasare socială, prin care voia să-l micșoreze în ochii femeii. În drama jucată de cei cinci eroi, desnodământul nu putea veni decât din afară, prin intervenția unui al șaselea, ceea ce se și întruchipa sub forma apariției Anei Rosetti, sora d-nei Iacob Negruzzi, viitoarea soție a lui Maiorescu. Ca totdeauna, idila pornește dintr'o excursie făcută în zilele de 8, 9, 10, 11 și 12 Iulie 1879 la Curtea de Argeș, Râmnicul Vâlcea, Bistrița, Horez, Drăgășani, cu (în afară de perechea Negruzzi) și «Mica (= Mite), Clara,

Livia și d-ra Aneta Rosetti», — adică toate afecțiunile lui feminine de diferite categorii la un loc. «La urcare pe schelă, notează el, cu o atenție egal împărțită, curaj liniștit al Micei și al d-rei Rosetti» —. Notițele nu se mai urmează la zi ci sunt aruncate întâmplător și global pe epoci mai largi. Așa, de pildă: «Politicește marea mea cuvântare în desbaterea chestiunii evreești, Septembrie 1879, despre care *Monitorul*, *Timpul*, nemțește în *Epoche*. Proasta cuvântare a lui Carp în contra mea. Caldul pasaj despre asta în scrisoarea din Craiova a d-rei A. Rosetti». Excursia din Iulie la Curtea de Argeș avea așa dar prelungiri epistolare: «D-ra A. Rosetti iarăși în București, după 26 Octombrie și mama sa. Ocazionat în parte prin dânsa și prin prânzul la noi odată pe săptămână al lui Zizin Cantacuzene, iau naștere iarăși, regulat, seri literare, odată pe săptămână la mine și odată în aceiaș săptămână la Mite». Și cum Clara și Livia pleacă la Amsterdam într'o cură medicală, în timpul lipsei lor «serile literare» și mesele continuă la dânsul. «Mite uimitor de harnică», exclamă el enumerând activitatea ei literară din acest răstimp (pomenește și de «frumosul *Lebensbild*», în care e tratat sub o formă atât de pueril romanzoasă episodul dragostei ei cu Eminescu). Aducă: «Și o admirabilă activitate literară, pentru noi Românii, și importantă, pe care o exercită neobosită. De multe ori bolnavă și din când în când cu nervi moleșiți. Dar mereu iarăși elastică și plină de foc. Intre acestea, înăscuta vedere în negru a lucrurilor». Iar când își încheie bilanțul anului 1879 notează între altele: «Sufletește: renaștere, încetare a moleșelei științifice după epoca ministeriatului și a acuzării (ministeriale) și

altminteri. Primăvară psihologică-fiziologică. Etic: o nouă viață.

Câte trei elementele (alt element era situația materială) angrenate una într'alta, mai ales și esențial ultimul. Astfel anul s'a încheiat bine» ¹⁾. « Primăvara » și « Viața nouă » se numeau Ana Rosetti.

Abia în Aprilie 1880, criticul notează « toate zilele de sărbătoare ale Paștilor până în 24 Aprilie cu d-ra Rosetti, Clara și Livia prin Nămăești, Bran, Brașov, Zaizon, Sinaia », — adică excursia, pe care o făcuse în parte și cu Mite în 1875.

În lipsă, ea avea să trezească mari nemulțumiri, dar nu mai era geloasă Clara ci . . . Mite! « La înapoierea noastră din excursie (și încă mai înainte prin depeși, în răstimp) dispoziție sufletească înveninată în contra mea, că am întreprins excursia în acest fel și am rămas atât de mult timp (d-na Livia Dymysza adaugă în nota *Inseminărilor* « probabil din gelozie contra d-rei Rosetti »). Intrarea mea joi seara la Kremnitz, unde Mite, Emilia (sora lui), Cleopatra Lecca și Wilhelm au fost bizari față de mine. Rea trăsătură de caracter din partea Mitei, lipsă de judecată matură din partea Emiliei, ridiculul lui Wilhelm », — care probabil trecuse de partea Mitei împotriva . . . noii venite.

Maiorescu începe a fi prins acum între focurile concentrice ale geloziei Mitei și a Clarei — căci iată ce notează: « Două izbucniri ale Clarei în contra d-rei Rosetti, odată Duminică pe terasa noastră, la convorbirea despre *Rouge*

¹⁾ *Inseminări*, I, p. 330.

et noir, apoi Sâmbăta următoare la Mite, după ora de logică, fiind furtună. Preumblarea mea în trăsură după aceea, singur, la șosea, din cauza absolut insuportabilei stări sufletești. Hotărît în urmă să pun, în orice caz, capăt acestei vieți, ori mă duc la fund, ori se rezolvă. N'o mai pot suporta. N'am nevastă, mă prăpădesc din punct de vedere fizic și moral. Și fără asta sufletește sunt redus la nenorocire» ¹⁾). Furtuna deslănțuindu-se, așa dar, asupra căsniciei lui, el își pierde din nou echilibrul și e hotărît la măsuri energice . . . Mai temporizează, firește, căci prin Iunie îl găsim făcând o excursie la Căldărușani și Țigănești cu două trăsuri cu Mite, Baby, Ana Rosetti, Clara, Livia — toate patru la un loc, și pe deasupra Baby. Iar la 11 Iulie pleacă — nici mai mult nici mai puțin cu Clara, Ana Rosetti și Livia în străinătate la Viena, Ischl, St. Moritz, Bellaggio, Milan, Veneția, până la 2 August. El rămâne însă la Viena, conduce pe Mite (!) la Linz în Tirol și se întoarce la București abia la 16 August . . . Are dreptate deci să-și încheie bilanțul anului cu: « Anul despre oameni, stăpânit de d-ra A. Rosetti și Grisebach și Zizin Cantacuzène. Impresia finală a anului sufletește mai proaspăt, din nou posibilitate de lucru ». Mai reproducem acum și suplimentul adăugat în Noemvrie 1880 privitor la psihologia și atitudinile mult răbdătorului lui cumnat atât de aspru judecat în cursul acestor *Insemnări* :

« Observarea izolată de atunci despre el este aspră și justă; ar da însă în această izolare o imagine falsă. La

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 334.

câtva timp după acea W. a devenit mai bun, apoi din ce în ce mai bun; în vara 1880 după ce a fost de un devotament și o iubire (dar mereu fără fidelitate în înțelesul german) mișcătoare, absolută, către soția lui. Călătoria lui cu ea la Linz și Grossglockner. Copilărește de drăguț cu copilul lui, în acest timp. (Maioreescu nu observă că apropierea lui W. de Mite coincide cu propria lui îndepărtare.) Veniturile lui acum (Noemvrie 1880) firește însemnate, va deveni chiar unul din cei mai căutați medici și cu mine de o iubire care este ceva mișcător. Mereu însă sub influența nevastă-si. De aceea contra Liviei, firește contra surorii lui Clara. De asemenea din timp în timp contra d-rei A. Rosetti, după cum sunt dispozițiile de gelozie ale nevastă-si.

Poate era influențat atunci la 1877, de d-ra Marquardt în contra noastră a tuturor. Așa ceva însă la el nu ține niciodată mult timp... El e un copil în privința sentimentelor»¹⁾.

Cu această reabilitare oarecum tardivă a mult răbdătorului său cumnat, primul volum al *Insemnărilor* s'ar încheia, dacă n'am mai găsi această ciudată notare pe ultima pagină:

Pentru adormire
eventual în somnul cel veșnic

Z.

Hydrat Chloral

30

Aq. dest.

¹⁾ *Insemnări*, I. p. 341.

Syr Cort. Aur. A. à 45.0

aproximativ 2 fr. 75

Dacă bei jumătate din aceasta și după 10' cealaltă jumătate, ai somn fără nici o neplăcere. Poți merge până la

Hydrat Chloral

8.0

și ai numai somn, porțiune mare;

Dar dacă 16.0 sau 20.0?

4. Cititorul a înțeles că, la fel ca și în alte împrejurări grave ale vieții lui, Maiorescu se gândește la sinucidere, și anume prin soporifice. Așa se întâmplase și la 1 Martie 1876, când la primele furtuni casnice se hotărîse « să-și ia viața », așa și la 11 August^e al aceluiași an, și din aceleași pricini; tot așa la 8 Decembrie 1877: « După aceea însă, n'aș mai vrea să exist. Nu mai pot »; tot așa la 21 Ianuarie 1878: « m'am gândit ieri mult la sinucidere ». Gândul de sinucidere îl avea și sora sa Emilia, o sinucidere pe care o discutase ceasuri întregi cu fratele său « în acea Miercuri noaptea convorbire cu Emilia — dela 10 până la 1 noaptea — (spre a o abate dela sinucidere) în parloirul ei (Casele Millo, la dreapta jos) ».

Nu se poate pune, negreșit, prea mult temei pe astfel de intenții, veleități comune multora; ele par totuși curioase la un om echilibrat și ne dovedesc că sub marmură putea exista și o stare nervoasă cu mari depresiuni și zguduirii ce amenințau cu ruperea echilibrului; faptul de a le fi înfrânat nu poate decât să-i ridice frumusețea morală; omul e adevărat un stăpân al propriului său destin. Nu e vorba, de altfel, numai de aceste zguduirii nervoase produse de situația din afară, de atmosfera

căsniciei sale trecute printr'o criză atât de grea, ci de însăși starea fizică a omului, căruia jumătate de veac i s'a admirat și un organism ce nu părea expus precarității trupești. Din «însemnările» lui zilnice constatăm că nu numai psihologia criticului suferea de pe urma crizelor morale ci chiar și fiziologia lui a primit asalturile continui ale boalei, din copilărie și până la vârsta de 40 de ani, când se isprăvește volumul I al autobiografiei. Ori cât ar fi de fastidioasă spicuirea prin suferinți și mizeriile trupești, o vom face în scurte citate, întru cât e vorba de stabilirea unei imagine în contradicție cu cea pe care au avut-o toți cei ce l-au cunoscut pe Maiorescu, mai ales în manifestările ultimului său sfert de veac de viață olimpiantă. Chiar în primele însemnări ale copilului de 15 ani (Decembrie 1855) luăm act de «o foarte mare amețală; abia mă ridicai în sus și începui să vărs și anume numai fiere; a trebuit să stau în pat». «Aproape trei săptămâni de când sunt bolnav, notează el în Martie 1857, tot nu mi-e bine, capul tot mereu mă doare cum mă apuc să scriu; un doctor zice că am congestiuni de sânge către creier; altul că am stomacul stricat... nu pot ceti nimica; mi s'a urât cu boala; căzui într'o indolență desperată». Această boală fizică are și tulburări sufletești. «Mi-e capul tot greu», scrie el în Aprilie 1857 tot; ... mă apuc de studiu și încă sunt bolnav. Mă duc toată ziua prin biserici și văd la oameni nebuni și râd, râd, până ce odată mă apucă câte o tristețe! Fug și las toată biserica, viu acasă și mă arunc, fără nicio speranță pe pat... Doamne scapă-mă de gânduri rele și de nebunie... Noaptea mă scol pe la 12 ore;

capul sălbatec; niște gânduri fără niciun conținut îmi crucesc capul, trebuie să mă scol și să mă uit la lună și așa șed noaptea la fereastră câte trei ore, etc., etc.». Turburări romantice care sfârșesc cu gândul sinuciderii consemnat pentru prima dată: «*Sunt convins ca niciodată — să-mi scurtez viața*». Și prin Decembrie notează: «De două luni am într'una dureri de cap. Abia mai pot rezista până voi pleca din institut; sunt într'o complectă stagnare» ș. a. m. d. . . . La maturitate pare să fi fost minat de continuă febră. «Eu însumi nu prea bine, pe jumătate cu febră pe jumătate cu gălbinare. Nefăcând nimic, dormitând, dormind mult peste zi» — notează el la 11 August 1876. «Febră și lăncezeală» la 14 Noembrie 1878; «Dilatare de stomac» și friguri prin Aprilie»; pe la 28 Mai «iarăși febră», și la 25 Iunie 1878 «brisé de fièvre»; «grozave dureri în gât» și către 11 Noembrie «La 15, 16, 17 August 1879, laringită acută». Apoi: «Febră intensă, care-mi slăbește puterile. Sâmbătă, Duminică și Luni 6, 7 și 8 Septembrie . . .»; «Încă 10 zile de febră ușoară».

Această minare a sănătății de o febră rebelă, latentă și mereu înviată și acest dezechilibru sufletesc nu sunt numai fenomene de adolescență, ci-l urmăresc în deplină bărbăție, când naturile cele mai discumpănite se așează. Ele apar stăruiitor, obsedant chiar și în al doilea volum de *Insemnări*, adică până la vârsta de 46 de ani, când se oprește volumul. Ori cât ar părea că ne repetăm, mai reproducem câteva însemnări, întru atât fizionomia lui Maiorescu iese de schimbată față de cea pe care am cunoscut-o cu toții.

« Eu mereu încă nu bine, iau într'una chinină », înseamnă la 20 Ian. 1881. « Puternic acces de friguri de Luni seara, încolo chinină », revine în altă însemnare dela 29 August. « Incep a fi deprimat și fără bucurie de viață, din cauza stării mele bolnăvicioase ». Sau: « Fără plăcere de viață, din pricina indispoziției mele fizice », revine la 16 Febr. 1882. Sau: « Am îmbătrânit oare, merg la vale, nu mă mai pot bucura de nimic, când nu sunt deplin sănătos? Sunt prea preocupat de mine și mă simt foarte slab, foarte scăzut », înseamnă peste câteva zile (26 Febr.). Pretutindenii « friguri », iar « chinina » devine aproape un aliment; pe sdruncinul fizic se altoește sdruncinul moral, lipsa unei reacțiuni față de boală sau de împrejurări din afară . . . « Eu fără elasticitate » ori fără « turgescență » îi revin mereu sub pană. « Ciudat de indispus, fără viață », notează la 16 Noemvrie 1885. Sufletește cu totul apăsător. Fără raza de lumină a bucuriei, fără orice rază. Așa nu poate merge mai departe . . . îmi lipsește curajul și bucuria vieții. Sunt zero acum »; « Sunt trist și obosit de viață » revine la 28 Dec. Și așa mai departe. Olimpianul avea o sănătate șubredă și o rezistență morală, pe care numai voința se încorda pentru a-i împrumuta acea seninătate și stăpânire de sine, pe care i-am admirat-o cu toții.

5. Drama casnică avea să continue încă mulți ani până la deslegarea finală a divorțului. Câteva momente le putem reconstitui din scrisorile lui Maiorescu către soru-sa Emilia, publicate recent ¹⁾ și din volumul al

¹⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, VI, pp. 1—81.

doilea al *Insemnărilor zilnice*. Prin 1876 voia să o trimită pe Livia la institutul Emiliei la Iași «pentru că trebuie să o îndepărtez pe Livia de starea hipernervoasă a soției mele», deși își dădea seama de antipatia, pe care Humpel, soțul Emiliei, o avea și față de Livia și față de dânsul ¹⁾. O lungă scrisoare din 12 August 1882, dela Eastbourne, South-Coast of England ne dă toate amănuntele unei operații a Clarei făcută la Londra de doctorul Spencer Wells cu toate preciziunile medicale; era vorba de tăierea unui chist ovarial la care Maiorescu a asistat ²⁾. Operația e descrisă cu toate amănuntele în vol. II al *Insemnărilor* (p. 83—84) și ne arată trăsături de adâncă sensibilitate, pe care atâți i-o tăgăduesc ³⁾. «Clara s'a îmbrăcat pentru operație (la această privediște *m'a podidit plânsul*, pe când mai înainte, în timpul operației și după aceea, am fost liniștit). . . Eu la început, am ținut mâna stângă a Clarei, după ½ de minut i-am dat drumul, am apucat-o iarăși după o altă ½ de minut, etc. etc.». Nu trebuie să uităm, că la această dată, căsnicia lor era de mulți ani zdrobită. O lună după operație, din drum, dela Brienz la 9 August 1882, drama reapare ³⁾: «Nu trece nici o zi, în care să nu simt disonanța între orice fibră a sufletului meu și cel al soției și, din nenorocire, și al fiicei mele. Făcând cu totul abstracție de cine are ori n'are dreptate, ci numai ca dispoziție sufletească organică. Se prea poate că adesea ele să aibă dreptate, iar eu să

¹⁾ Scrisoare din 25 Aug. 1876.

²⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, VI, p. 55.

³⁾ *Insemnări*, II, p. 106.

nu am — dar ce mi-e mie asta? Cu mine, așa cum sunt făcute ele, ele nu se potrivesc . . . Și, astfel, trag mai departe la lanțul de sclav al vieții mele și sunt condamnat să vreau să zbor și să cad iarăși la pământ, din cauza greutateii de plumb. Sfârșitul devine mereu mai pustiu». Căsnicia nu mai mergea, prin urmare, chiar când nu se amestecau motive de gelozie.

La gară îi așteptau Kremnitzii și, firește « Annette », care devine, hotărît, pivotul vieții lui Maiorescu. Zilnic « Annette » la prânz, « Annette la cină », « Annette » la toate mesele și recepțiile, la care ia parte și el. Ca de obicei, viața li se organizează, și intelectual, prin lecturi comune. La 27 August 1882, pornesc să citească împreună *Premiers principes* de Spencer. Apoi la 30: « Obositor, descurajator. Ce vorbărie despre lucruri banale. Astea le-a spus de mult Herbart, mai bine în parte și Hume și chiar Kant. Chiar eu în mica nematura mea carte germană dela 1861 ». Numai « sfârșitul capitolului « relativité de toute connaissance » și capitolul 5-lea « réconciliation » sunt splendid scrise » (3 Sept.) ¹⁾. Prinsă în atmosfera literară a casei, Ana se pune să scrie și ea. S'ar părea chiar că e la mijloc și o întrecere; « transcriu frumoasa nuvelă de concurență a Mitei *Margarethe*, însemnă Maiorescu. Joi 9 Sept. 1882: « a încântat pe Eminescu, pe Burghel, pe Slavici »; Sâmbătă notează: « citit *Cucoana Smaranda* » ²⁾. Recită în mai mulți, schița Anei: « a plăcut tuturor ».

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 114.

²⁾ *Cucoana Smaranda*, copie de pe natură, de A. (Ana Rosetti), a apărut în *Conv. lit.*, 1 Dec. 1883.

Lecturile din Spencer continuă seara, uneori «câte trei ore» cu aceleași aprecieri: «confuz», «difuz», «superficial» și «superflu»¹⁾. «Ce seacă și constând numai din sarbede abstracții devine, zău, filozofia, îndată ce vrea să fie pozitivistă și pierde fantasticul dar profund-necesarul farmec al metafizicei transcendente», exclamă el la 8 Oct. ²⁾; iar mai târziu: «tot mai seci aceste «*Premiers Principes*»³⁾ și ca încheiere definitivă: «plictisitor și rău scris»⁴⁾.

Prieteniiile se întrețin cu mici daruri la diferite serbători de familie; toate sunt consemnate de critic: «Annette mi-a dat de ziua nașterii (15 Febr. 1883) frumoasă mapă roșie, cu inițialele în relief adusă dela Paris». Sau: «de la Annette o frumoasă pernă brodată» (2 Aprilie 1883). Sau: «De la Annette frumos sfeșnic de bronz» (15 Febr. 1884). Sau: «De la Annette primit ieri un frumos ceas vechi» (15 Febr. 1885) și așa mai departe. Prin 1885 îl vedem sătul de atmosfera din jurul lui; nu numai «de nervii Clarei» ci și de «pretențiile» și «lucrările Mitei» și de grijile lui Wilhelm. «In sfârșit, e timpul suprem ca Germania să mă mai lase în pace!» exclamă el cu umor⁵⁾. In ceea ce privește

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 123.

²⁾ *Insemnări*, II, p. 127.

³⁾ *Insemnări*, II, p. 130.

⁴⁾ *Insemnări*, II, p. 132.

⁵⁾ In *Insemnări*, II, p. 284 găsim la data de 29 Ian. 1885 «Astăzi grea convorbire cu Clara. Convenit între noi să ne despărțim la măritișul Liviei. In răstimp, eu să am serile libere și în toate vacanțele să călătoresc singur fără imputări și greutate (ca dela sine înțeleasă libertate și respirație pentru mine)».

chestia divorțului, care se punea, nu va face nimic fără să se sfătuiască cu Emilia.

Dintr'o scrisoare din 21/24 Noemvrie 1886 reiese, că părăsise, în sfârșit, domiciliul conjugal din strada Mercur, nr. 1 și se mutase singur în Calea Victoriei, 55 bis. « Apartamentul are o frumoasă privedeliste înspre grădina Episcopiei; mi-am cumpărat un dormitor și s'au pus și ferestre. Toate ar fi bune, dacă n'ar lipsi principalul, cum se petrece de obicei în viață. Odată și odată o să fie și asta, mai ales că tu ești dispusă să-mi ajuți». Principalul e, probabil, prezența Anei Rosetti. La 30 Noemvrie 1886 anunță o criză a Clarei și o scenă acasă la ea în strada Mercur 1, apoi o scenă de două ceasuri la Regina de explicație asupra căsniciei lui, după care Regina « mi-a mulțumit pentru încrederea cu care am «onorat-O» și mi-a spus plină de căldură «rămâi erou».

Asupra acestor momente penibile avem informații și în *Insemnări*, care ne arată sensibilitatea lui Maiorescu. « Ieri închiriat casa cu 3600 fr. și mobile tocmit pentru iatac de 1000 fr. (pentru mine singur, în Calea Victoriei) », notează el la 13 Noemvrie 1886. « Sunt foarte apăsător sufletește de 5—6 zile, revine el la 17, ca un somnambul din cauza ideii mutatului și a divorțului ». « De duminică spre luni cea mai grea noapte pentru mine, dormit puțin, neliniște cu friguri. Luni și Marți 25 Noemvrie 1886 mutatul meu în Calea Victoriei 55 bis, etajul I ». « Marți seara în noua mea locuință. Desperare. » Și peste două zile: « De oare ce astăzi n'am văzut pe Clara, mi-a fost ziua ceva mai ușoară. Intre cei patru pereți noi ai mei mă simt mai liber și mai ușor și sentimentul de copil:

Numai de aş putea! Numai de m'ar lăsa lumea!». In această « lume » intră şi prietenii lui Th. Rosetti şi P. Carp, care îi spuneau că: « 1. voi suferi pentru tot timpul vieţii mele o *capitis diminutio* şi voi pierde din autoritate, fără putinţa de a o câştiga din nou; 2. voi fi nefericit în a doua mea căsătorie; 3. voi face imposibilă poziţia Liviei în lume; 4. voi fi pus, cu noua mea soţie, într'un fel de excomunicare socială ». Toate absurdităţi. Cel dintâi punct, cea mai mare; despre al doilea, n'am nici o judecată. Voi controla iarăşi lucrurile în doi ani » ¹⁾. Iar după o întrevedere cu Clara notează la 6 Dec. 1886: « Dela 12 1/2 până la 1 1/2 convorbire cu Clara, când după aceea şi cu Livia împreună, în strada Mercur. La *înapoere am plâns spasmodic*. Este un pas greu, care mă sgudue până la ultima fibră, dar hotărîrea este fermă şi n'a ajuns în nici un minut în cumpănă. Livia drăguţă şi foarte înţelegătoare în aceasta ».

Plânsul « spasmodic » nu e al unui Olimpian ci al unui om cu profundă sensibilitate.

Carp insista ca adunările politice să se țină tot în str. Mercur, ceea ce el refuză . . . Il mai îngrijorează consimţământul scris pentru divorţ al Clarei. Vineri 5 / 17 Decembrie anunţă că Luni va introduce divorţul. Se plânge de « prieteni », care « l-au servit de minune ». Aranjează cu Rosetti (probabil Teodor) chestiunile financiare: zestre Liviei, întreţinerea, cheltuelile pentru toaletă (Livia era domnişoară de onoare la Palat), ba se prevede şi cazul remăritării Clarei. Livia îi scrie cu violenţă să

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 369—370.

îndepărteze ca mijlocitori pe «desgustătorii prieteni», și să discute chiar cu Clara. Intrevederea are loc (scrisoarea dela 8/20 Decemvrie 1886), în care Clara se arată aprigă în revendicări materiale. «Trăsătura de caracter moștenită dela mama Kremnitz s'a arătat biruitoare», încheie el capitulând.

Cererea de divorț e înaintată; mai lipsește doar consimțământul. «Mite și Wilhelm nu s'au mai dus de zece zile în strada Mercur; în schimb, Mite a trecut pe la d-na Negruzzi (sora Anei Rosetti) pentru a-i da noul ei roman cu o dedicație «prietenei care a rămas credincioasă cu toate schimbările aduse de vreme».

Maiorescu încheie ironic: «Ingrijorată, își schimbă vechea atitudine și caută să se pună bine cu noua familie!».

Clara și Livia pleacă apoi din țară pentru totdeauna, la 21 Dec. 1886. «Astăzi dejunat la Clara, notează el la 20 Dec., mult mai liniștită și sigură. Ele pleacă mâine. Regina trimis Liviei astăzi portretul ei cu inscripția «*Mai tare ca (=de cât) soarta*». La 22 pleacă și el singur în străinătate pentru a se întoarce la 2 Ianuarie: «Am găsit casa mea mutată din Calea Victoriei 55 bis iarăși în Str. Mercur de Max (fratele Anicuței) și tapițerul Bossel». Astfel s'a sfârșit o căsnicie de un sfert de veac¹⁾.

¹⁾ Asupra căsătoriei cu «Anicuța» avem o scrisoare din 10 Sept. 1887 a lui Maiorescu către Iacob Negruzzi, prin care îi mulțumește că a venit la nuntă, care pare a se fi săvârșit la Curtea de Argeș. I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 20.

VII

1. Reintrarea lui T. Maiorescu la Academia română (24 Mai 1879). —
2. Raportul asupra ortografiei citit de Maiorescu (8 Aprilie 1880). —
3. Maiorescu autorul reformei din 1904: recunoașterea fonetismului integral. — 4. Rolul lui Maiorescu în problema limbii. — 5. «*Neologismele*», 1881. — 6. Predecesorii lui Maiorescu în lupta împotriva latinismului: I. Eliade, C. Negruzzi, Al. Russo, Al. Odobescu. — 7. Maiorescu rămâne totuși adevăratul exponent al acestei lupte. —
8. Contestarea meritului lui T. Maiorescu de O. Densusianu.

1. Neputându-se înțelege cu filologii ardeleni în chestiunile de limbă și de ortografie, Maiorescu se retrăsese din *Societatea academică* încă din 1869. Când se reconstitui sub forma *Academiei Române* prin legea dela 29 Martie 1879, el primi invitația de a-și relua locul, sub cuvânt că locurile sunt «pe viață». Motivul retragerii nu mai era, de altfel, actual. În *Insemnări* (I, p. 324) găsim: «la 24 Mai am primit invitare să vin iarăși la Academie și am făcut-o în același timp cu Alecsandri. Dimineața la ora 8 Academie». Climatul ortografic devenise, în adevăr, mai prielnic și în ședința dela 4 Iunie 1879, împreună cu Hasdeu, Odobescu, Bariț și Caraiani, propuseră «să se aducă la ordinea zilei ortografia, cu care

să se publice de acum înainte toate publicațiile *Academiei Române*»¹⁾. În ședința din 29 Martie 1880 se numi o comisie pentru proiectul ortografic compusă din Maiorescu, Hasdeu, Alecsandri, Quintescu sub președinția lui Bariț; ea ajunse a se înțelege asupra unui proiect, al cărui raport (datat 8 Aprilie 1880) îl citi Maiorescu în sesiunea generală dela 1880—adică 14 ani dela apariția cărții *Despre scrierea limbii române*²⁾. Din cercetarea lui putem vedea și evoluția ideilor lui Maiorescu în materie de ortografie și măsura, în care putuse influența hotărârile comisiei.

2. Noul proiect al Academiei se întemeiază pe un fonetism temperat prin necesități etimologice, pe când proiectul din 1869 se baza pe etimologism temperat prin concesie fonetică. Se vede cât evoluase Academia, dar se vede că și Maiorescu se menținea încă în rezervă față de fonetismul pur, punându-se la adăpostul părerii lui Hasdeu, care afirmase într'o ședință că «în starea lucrurilor de astăzi nu e posibil în ortografie un fonetism pur, căci fiecare individ ar avea dreptul de a aplica idiosincraziile sale personale de pronunțare», ca și cum Academia n'ar fi avut tocmai calificația de a lucra la ortografia limbii literare unificate, și s'ar îngădui oricărui găngav să-și fixeze prin scris infirmitățile sau simplele sale particularități de rostire. Ortografia e pentru toți și nu un act individual; cercetarea particularităților dialectale rămâne pe seama filologilor pentru studiile lor comparate.

¹⁾ *Anale*, seria II, tom. I, (1879—80) pp. 25—26.

²⁾ *Anale*, seria II, tom. I, (1879—80) p. 30.

Raportul conține două categorii:

I. «*Litere și deprinderi ortografice latine, care nu se mai potrivesc cu limba română și trebuiesc dar eliminate din scrierea noastră*». Anume:

a) Eliminarea literelor latine *y, ph, th, qu, k* ca neavând sunori corespunzătoare în limba română, cu excepția numelor proprii;

b) Duplicarea consoanelor admisă numai când provine din alipirea a două cuvinte române. Vom scrie *înotare* dar *colaborare* etc.;

c) Menținerea lui *s* intervocalic chiar atunci când se rostește *z* (*francesă, sintesă* etc.), sub cuvântul că s'ar afla numai în puține cazuri. Și aici mica rezervă a lui Maiorescu împotriva fonetismului integral se arată ca o eroare, pe care modificarea ortografiei academice din 1904 avea să o înlăture în sensul fonetic;

d) Se admite consoana dublă *x*, cu latitudinea de a se scrie totuși: *expediție* și *espediție*, *exemplu* și *esemplu*. Evoluția ulterioară a limbii a înlăturat această latitudine.

II. *Sunete și cerințe ortografice ale limbii române pentru care nu se află litere în alfabetul latin.*

După ce se pronunță în sensul vechilor sale vederi confirmate și de evoluția limbii asupra lui *j, c, g, ș, ț*, admite, totuși, numai din spirit de conciliere, și pe *z* cu *đ* (*veđi, cređi*), adică se cedează unei erori etimologice, pe care timpul și modificarea din 1904 aveau să o înlăture.

Din același spirit de conciliere consimte să primească în formele flexionare și pe *sc* în loc de *št* (*cresc, cresci*, etc.), respins de timp și chiar de modificarea din 1904.

Ceea ce arată că spiritul de transacție în materie de bun simț nu duce la nimic.

Vechea eroare a confundării lui *ă* și *î* într'o singură literă cu semnul scurtării *ă* și-o menține ba o și impune chiar comisiei; în schimb, primește altă eroare a comisiei de a admite indicarea sunetului în formele fleționare: *păstor* dar *vêd*, adică de a admite un principiu etimologic, pe care-l combătuse întotdeauna. În privința lui *î* au fost mai logici Alecsandri și Quintescu, care au cerut un semn deosebit: *î* cu circumflex așa cum e și azi. Nerecunoscându-i lui *î* dreptul de individualitate, Maiorescu impune să se scrie: *pănă, mănă, lăudând*. E una din curiozitățile acestui spirit lucid, după cum e și menținerea lui *ă* numai la persoana III singular a perfectului conjugării I, pentru a-l deosebi de prezent: *află* perfectul pentru a-l deosebi de *află*.

Vechea lui pornire împotriva însemnării lui *î* se întemeiază ca și în *Scrierea limbii române* pe cuvântul că *î* n'ar fi o particularitate esențială a pronunțării române și că scrierea nu e chemată să exprime toate nuanțele pronunțării; ceea ce este destul de ciudat. Ca exemple aducea tot pe *Mutter* și *Vater*, pe care Germanii le citesc *Muttăr* și *Vatăr*, fără să o indice prin scris, făcând și aici eroarea, pe care avea să o facă în filozofia lui socială. Ortografiile germană, franceză, engleză sunt esențial etimologice; ele au de apărut sute de ani de tradiție; de aceea mai toate încercările de fonetizare n'au izbutit și nici nu pot izbuti pentru că ar duce la deformare a sute de ani de literatură intrată sub un anumit aspect în conștiința publică. Un Shakespeare sau un Racine

fonetic nu se pot concepe. Cu totul alta era situația la noi: ortografia română cu litere latine începea la 1860 odată cu circulara lui Ion Ghica, și ne oferea o ocazie minunată de a proceda sănătos la lucru după principiul: fiecare sunet se înseamnă cu o literă. Impotriva imensei erori a etimologiștilor de a ne pune în lanțurile unei tradiții, care nu exista în această materie, Maiorescu a reacționat cu luciditate și succes; e de mirat, totuși, că în amănunt el săvârșea aceiași eroare din antipatie față de fonetismul pur și din credința că servea unui «principiu logic», ca și cum logica ar fi totdeauna prezentă în materie de limbă. Dacă Germanii scriu *Mutter*, deși citesc *Muttär*, o fac pentru a respecta aspectul unei ortografii multisekulare, pe când noi nu aveam nimic de respectat la 1866 și nu trebuia să începem prin a ne crea singuri greutateți, scriind într'un fel și citind în altul. Evoluția următoare a limbii n'a respectat, de altfel, nici de data asta abaterea dela fonetism, pe care Maiorescu îl admitea în cea mai mare parte.

Impotriva lui Bariț și Quintescu, Maiorescu impuse suprimarea lui *ü* și *i*. Neavând nicio cauză paleografică, se suprimau accentele, afară de cazul unei trebuințe logice: *a lăudă, făcū, a simți*. Principiul logic, la care mereu apela Maiorescu, s'a arătat și aici ineficace; uzul l-a înălăturat. Accentele există sau nu există; dacă există ele trebuie indicate la fiecare cuvânt; dacă nu, e de prisos să facem excepții «logice».

Impotriva lui Bariț impuse diftongii *ea* și *oa* în locul lui *é* și *ó*, cu argumente formulate încă din *Scrierea* din 1866: «Oricare va fi decizia d-voastră pentru astăzi,

încheia prudent Maiorescu, cred că toți vom fi inspirați de dorința de a publica *Analele Academiei* sub o formă a scrierii lor, care să nu ne desbine de mișcarea generală a literaturii noastre în această privință, ci să pună Academia Română înlăuntrul și în fruntea acestei mișcări ».

3. Plenul Academiei neadmițând în totalitate vederile raportului, care, după vorba lui Maiorescu, reprezenta «un fonetism temperat prin necesități etimologice» în locul «unui etimologism temperat prin concesii fonetice», Academia rămase încă multă vreme în afara mișcării generale a opiniei publice, așa că, abia după 24 ani, simți nevoia de a-și revizui ortografia. În sesiunea din 1903 se alese altă comisie compusă din Maiorescu, Hasdeu, Quintescu, Iacob Negruzzi și Ioan Bianu pentru a depune un nou proiect de reformă a ortografiei. Deoarece Hasdeu nu participase la lucrări iar Quintescu se arată potrivnic din principiu tuturor propunerilor, se poate spune că raportul prezentat Academiei în sesiunea dela 1904 e nu numai scris de Maiorescu dar exprimă integral vederile lui, nu cu transacții ca raportul dela 1880. Maiorescu fu silit, în sfârșit, să constate că cea mai mare parte a publicisticii române e scrisă pur fonetic fără niciun etimologism; că cei trei profesori dela catedrele de filologie și literatură română dela Universitățile din București și Iași (A. Philippide, Ovid Densusianu și I. Bianu) erau adepții fonetismului pur, și trăgea concluzia că propunerile lui nu puteau fi decât în sensul fonetismului. Ceru, așa dar, ca:

1. Diftongii *ea* și *oa* să nu se scrie *é* și *ó*, propunere refuzată de plenul Academiei în 1880.

2. Grupul *șt* să se scrie totdeauna așa, indiferent, dacă vine dintr'o formă flecționară *sc*: deci *crești* și nu *cresci*; aceasta împotriva concesiunii, pe care fusese silit să o facă la 1880.

3. Eliminarea lui *đ* (*verđi*), pe care-l admisesese tot din spirit de conciliere la 1880.

4. Eliminarea lui *ĩ* și *ũ*, pe care plenul le admisesese la 1880 împotriva raportului comisiei.

5. Să se scrie numai *ă* nu și *ě*, cum primise tot din spirit de conciliere la 1880.

6. Sunetul *î* să se scrie totdeauna așa, afară de cazul când e după *c* și *g* (*când*, *gând*, etc.) și din conveniențe naționale în cuvântul *Român*.

Plenul Academiei primi cinci din propuneri, afară de a șasea, admițând ca sunetul *î* să se scrie *â* în interiorul cuvintelor, ceea ce constitue, și în propunerea lui Maiorescu și în modificarea Academiei, o abatere dela fonetism, ultima abatere, tot atât de neavenită ca și celelalte.

Se poate spune, în câteva cuvinte, că în marea problemă a ortografiei limbii noastre cu litere latine la 1866, lupta s'a dat între cele două mari principii: etimologismul și fonetismul. Etimologismul avea de partea lui pe toți învățații, mai ales Ardeleni, toate forurile constituite: Academia, Ministerul de Instrucție, Universitățile și, în genere, școala și toți cei ce aveau o oarecare cultură clasică; de partea fonetismului era bunul simț al scriitorilor, instinctul lor artistic ce-i oprea de a se depărta de popor, creind un chinezism ortografic, și

timpul care lucra în sensul bunului simț unificator. L-a mai avut și pe Maiorescu, care în memorabila lui broșură din 1866 a pus problema, în genere, în linia fonetismului și a dus lupta pe terenul științific împotriva etimologismului ardelean. Crezând că poate institui deasupra principiului fonetic un principiu logic, intelectual, numai în câteva chestii de amănunt a lunecat la greșeli similare etimologismului. În zadar îi spunea Schuchardt în *Romania*: « *Il n'y a pas de grammaire hors de la langue parlée* », el îi răspundea: « *la moitié de la grammaire est en dehors de la langue parlée* », susținând că « întreaga analiză gramaticală se face în afară de exprimarea fonetică, prin ceea ce adăugăm noi în mod intelectual la sunurile brute ale cuvântului, așa încât propria lui gramatică este *dans la langue pensée* și nu *dans la langue parlée* ¹⁾ . . . ».

Impunerea unui principiu intelectual deasupra fonetismului (= fiecare sunet se transcrie printr'un semn) l-a dus, așa dar, la stabilirea unor excepții în sânul fonetismului primit în linie generală, pe care însă evoluția limbii nu le-a acceptat, dovedind astfel că principiile intelectuale nu au ce căuta în astfel de probleme. Etimologismul pleca și el tot dela un principiu intelectual și ne împingea limba spre dezastre și enormități.

Cu timpul Maiorescu a revenit succesiv în rapoartele din 1880 și 1904 asupra erorilor « principiului intelectual », recunoscând biruința fonetismului pur; în raportul din 1904 revenirea ar fi fost chiar integrală, dacă n'ar

¹⁾ *Romania*, 5 Ian. 1873, p. 75.

mai fi admis încă o excepție în privința lui *î* scris *ă* după *e* și *g* și mai ales în *Român*, pe care timpul n'a rectificat-o și nu se respectă nici azi de cât în publicațiile cu caracter oficial.

Privită în totalitate, lupta lui Maiorescu în problema ortografiei, pornită într'un timp atât de neprielnic, a fost o mare biruință a bunului simț susținută pe o luciditate de viziune și documentare, pe o claritate și sobrietate literară de expunere ce o fac interesantă și vie, actuală și astăzi, când aproape nimic din ce-i opuneau adversarii nu se mai poate citi.

Mai amintim și participarea lui Maiorescu în problema dicționarului. În sesiunea Academiei din 1884 el primi, împreună cu V. Alecsandri și Hasdeu, însărcinarea de a stabili programul viitorului *Etymologicum magnum Romaniae* întreprins prin munificență regală. La propunerea lui Maiorescu lucrarea fu încredințată lui Hasdeu « cunoscut prin lucrările sale lingvistice și prin cunoștințele sale filologice » așa că « ar putea duce cu mai multă energie și succes această sarcină »¹⁾. Cum însă lucrarea lui Hasdeu mergea foarte încet, 13 ani după aceea, în 1897, hotărînd ca publicarea să nu mai continue pe bazele prea vaste de până atunci, Academia numi o comisie compusă din: Hasdeu (care refuză), I. Kalinderu, T. Maiorescu, Quintescu, D. Sturdza, Gr. Tocilescu pentru a stabili alte baze de lucru. Maiorescu redactă raportul pentru stabilirea noilor norme. Al. Philippide fu însărcinat cu redactarea noului dicționar, dar, după

¹⁾ *Anale*, VI, pp. 100—102.

opt ani, în 1905, în urma împotmolirii ei din nou, lucrarea fu trecută în sarcina d-lui Sextil Pușcariu.

5. Pentru a încheia ciclul preocupărilor lui Maiorescu în problemele de limbă vom aminti și de articolul lui *Neologismele* din 1881, cu care se mai ocupase în trecut în *Convorbiri Literare* încă din 1874¹⁾.

Articolul se silește să stabilească unele norme în introducerea neologismelor:

a) Acolo, unde, pe lângă cuvântul slavon există în limba românească populară un cuvânt curat român, cuvântul slavon trebuie să fie depărtat și cuvântul român păstrat. Așa dar: *binecuvântare* și nu *blagoslovenie*, *preacurată* și nu *precistă* etc. Situația e limpede și dezideratul logic. În realitate, ambele cuvinte s'au succedat și coexistă și azi. Vitalitatea lor e condiționată de terenul din care își scot hrana; cât timp vieța spirituală românească a stat sub influența slavonismului religios *blagoslovenie* și *precista* au fost mai tari; cu introducerea unui nou climat

¹⁾ Cităm privitor la acest articol un extras dintr'o scrisoare din 23 Sept. 1881 a lui Maiorescu către Negruzzi, din care se poate vedea propria-i părere despre articol: «Și de art. *Neologismelor* îmi pare foarte rău că nu vi-l pot citi însumi și nu mă pot folosi de observările voastre. Eu cred acest articol cel mai cu temeii și mai sfârșit în felul său din câte le-am scris până acum. Dacă îl citești din întâmplare acum Sâmbătă la «Junimea» (și este d. e. Lambrior sau Burlă de față), te rog, spune-mi, unde ați crede că este ceva de schimbat. Cum știi, eu sunt ușor de convins în privința unor asemenea schimbări (stilistice mai ales) și aș mai avea timp să le fac înainte de a începe tiparul, care pentru numărul dela 1 Noemvrie se face cam pe la 3, 4 Octomvrie». I. E. Torouțiu, *op. cit.* I. p. 15.

sufletesc, *binecuvântarea* și *preacurată* au învins parțial și vor învinge total, cu atât mai mult cu cât aceste cuvinte nu sunt arbitrare ci existente în limbă.

b) Acolo unde avem în limba noastră obișnuită un cuvânt de origine latină, nu trebuie să introducem un neologism. Atacurile împotriva neologismelor lui Heliade:

O belă ești, dilecto, și capelura-ți blondă, etc.

sau a creațiunilor arbitrare ale lui A. T. Laurian și Masim (*cacumen* = vârful, *dedecore* = rușine, *gulos* = lacom, *granditate* = mărime, etc.) sunt îndreptățite.

Principiul e logic, dar e numai logic; în aplicarea lui intră o serie de considerații de ordin particular foarte greu de precizat, care-l fac adesea impracticabil. Cuvintele nu-și suprapun totdeauna noțiunile; sunt infinitezimale înțelesuri ce rămân descoperite și implică necesitatea neologismului; sau chiar dacă se suprapun, ele au intrat în limbă în anumite combinații speciale ce nu pot fi dislocate, fie că nu le îngăduie o nuanță, fie că s'a deprins urechea cu ele și nu se mai lasă înlocuite. Așa, de pildă, Maiorescu propune să nu spunem *a parveni* când avem pe *a ajunge la*. Logic, dar în accepția de *parveniții*, cuvântul nu mai poate fi înlocuit; tot așa propune *împrejurare* în loc de *circumstanță*: dar în expresia: *circumstanțe atenuante*? Tot așa în multe din cuvintele citate de Maiorescu: *dinadins* în loc de *cu intențiune* (dar: *crimă cu intenție*: *intenția* dușmanului este să . . . etc.); *aspru* în loc de *sever*; *a înapoia* în loc de *a restitui*, etc., etc. dublete scoase din aceeași tulpină latină, asupra

căroră viitorul va decide, viitor sprijinit și de scriitori, după legi uneori nepătrunse, dar, cele mai adese, după stabiliri de nuanțe și fixare în anumite construcții permise de-a-gata: nimeni nu zice *dreptul puterii* (ar avea și alt sens) ci *dreptul forței* sau *forța face legea*, etc.

c) Acolo unde astăzi ne lipsește un cuvânt și ideea e indispensabilă, vom lua cuvântul întrebuintat în celelalte limbi romanice, mai ales în cea franceză. E poarta mare, pe care au intrat sutele, miile poate de neologisme odată cu ridicarea țării noastre în planul civilizației europene. Ingrădirile sunt două: neologismele să fie de origină latină nu germană sau maghiară (de ex.: *amăsurat* = *angemessen*; Maiorescu propune *conform*, uitând cele spuse la punctul b) după care nici *conform* nu e necesar într-un cât avem pe *potrivit*.) Limba nu este însă un curs de logică; neologismele nu răspund totdeauna necesității de a exprima o idee nouă. În privința aceasta, sănătoasă în principiu, am arătat mai sus subtilitatea distincțiilor ce se pot pune în discuție asupra celor mai multe cazuri și nimic n'a putut isgoni din limbă expresii noi ca: *îmi asum răspunderea* (= îmi iau răspunderea); *situația politică s'a ameliorat* (= s'a îmbunătățit); *un temperament impetuos* (= aprig), chiar dacă unele n'ar fi îndreptățite prin nimic.

Inlăturarea din limbă a slavonismelor nu e nici de dorit nici nu se poate. Incercările primilor învățați ardeleni, a lui Maior în *Istoria* lui ori a lui T. A. Laurian în *Tentamen*, se îndreptăteau numai prin nevoia de a ne afirma o origine latină, pe care unii istorici străini ne-o contestau; această exagerație latinistă nu-și mai avea însă

de mult rostul întru cât nu ne mai contestă nimeni originea. Când Laurian și Massim susțineau în «*Prefațiune*» la *Dicționarul academic* că: «Vorbele de origine neromanică nu pot și nu se cade să aibă loc într'un dicționar românesc», stăruiau, așa dar, într'un arbitrar neîndreptățit de nimic. Lupta împotriva aberației raționaliste ne pare azi cu totul ușoară; nu tot așa era însă atunci. Slavonismele sunt prea adânci și centenar intrate în țesătura limbii pentru a fi scoase în bloc. Cum să scoți din gura țăranului: *balan*, *bălaur*, *bolovan*, *bob*, *brazdă*, *cârciumă*, *cîrpă*, *clopot*, *cosiță*, *crâncen*, etc. etc.?

Celor ce susțineau că fenomenul unei neologizări în masă s'a realizat totuși în veacul al XIX-lea și nu este cu neputință ca procesul să se lărgescă și mai mult în viitor până la completa înlăturare a slavonismelor, Maiorescu le aducea o argumentare de esență junimistă. Neologizarea în masă dela jumătatea veacului trecut s'a făcut la adăpostul unei mișcări revoluționare a ideilor apusene, cu care ne-au venit «libertatea», «constituția», «reformele» și tot vocabularul ideologic francez; căldura entuziasmului revoluționar dintre 1848—1857 s'a răcit însă astăzi: «încât o mare parte a societății noastre este cuprinsă de un fel de lâncezime sceptică pentru tot ce se mai numește «reformă politică și socială». Cu alte cuvinte, epoca revoluționară dela 1848 încetând i-a luat locul generația critică junimistă, dela 1866. «Din contra, adăuga el, fenomenul cel mai caracteristic al stării noastre de astăzi este abisul între pătura de sus și pătura de jos a națiunii române și, dacă este ceva în stare să

deștepte o direcție nouă și mai salutară a spiritului public nu numai în limbă ci și în politică, ar trebui să fie tocmai simțirea acestui abis și sinceritatea de a-l acoperi.

Intr'o asemenea stare de lucruri noi nu credem că astăzi s'ar putea introduce mai multe neologisme în limba poporului și nu vedem elementul esențial pentru o asemenea reformă, adică mișcarea generală a simțimintelor sociale în această direcție».

Considerații sociale în puțină legătură cu chestiunea: nu e vorba de vocabularul reformelor politice de slabă greutate în discuție întru cât nu atinge structura adâncă a limbii populare, ci de infiltrația, lentă dar statornică, a neologismelor prin contactul tot mai intim cu literatura și cultura franceză. Că ele nu vor putea ajunge până la tuful dela temelie limbii populare pare neîndoios și nici nu e de dorit, dar că în domeniul mai ales al abstracției procesul de neologizare își continuă acțiunea sub ochii noștri, e și mai neîndoios, oricât am căuta să o îngrădim logic. Soarta cuvintelor depinde de multe cauze obscure; ele sunt însă cu atât mai rezistente cu cât sunt mai împlântate în conștiința poporului, în folklor, basme, poezii populare, ghicitori și chiar în poezia și literatura cultă, cu toate că alături de dânsle apar dublete neologice ce se mențin în anumite cazuri și construcții speciale. «Cine ar putea înlocui *sărăcia*, exclamă Maiorescu, din «vorba multă sărăcia omului»!. Nimeni; dar nimeni nu va spune *act de sărăcie* ci de *paupertate*, expresie consacrată de nevoia întrebuițării unei nuanțe mai eufemistice; tot din nevoia de eufemizare *greșeala* devine

eroare judiciară . . . Nimeni nu va scoate cuvântul raiu din:

*Pe un picior de plaiu,
Pe o gură de raiu*

dar toți vor spune: *Paradisul* lui Dante sau *Paradisul pierdut* al lui Milton sau *pasărea paradisului* . . . Tirania unei forme prin fixarea ei într'o formulă uzuală este așa de puternică încât ne impune, înăuntrul aceluiași cuvânt, când o formă când alta. Toți spunem: *limba română, poesia română*, dar, dacă am spune *Viața română, Cartea română*, nici n'am bănui că e vorba de revista *Viața românească* sau de editura *Cartea românească*.

Marea eroare a latiniștilor dela *Dicționarul academic* e de a fi voit să inventeze ei un vocabular scos dintr'o limbă moartă, fără circulație; *ciconia* în loc de *barză*, *trabe* în loc de *bârnă*, *popinariu* în loc de *cârциumar*, etc., nu se puteau introduce prin ucazuri academice; intrate prin întrebuițare cotidiană sau prin infiltrații literare, neologismele înving prin valoarea lor de nuanță, prin calitatea lor estetică sau chiar prin simpla întâmplare, ca în atâtea lucruri omenești, ori dispar după un timp. Reglementarea lor poate cunoaște oarecari indicații logice, limba nu se supune însă totdeauna logicei.

6. Lupta împotriva latinismului sau, mai general, a celor ce voiau să suprime slavonismele din limbă, n'a început, firește, cu Maiorescu. S'ar putea cita cuvintele atât de cunoscute ale lui I. Eliade din prefața *Gramaticii*

din 1828, dacă în conștiința posterității amintirea lui n'ar fi legată de sistemul italianizant de după 1840 și mai neîntemeiat decât fantezia ardeleană. Costache Negruzzi își pune și el chestiunea slavonismelor în *Scrisoarea XVIII*, apărută în *Foaia pentru minte* a lui Bariț în nr. din 16 Noembrie 1841 și constata că «limba noastră e țesută cu ziceri slavone» și ca încheiere: «Cum să le lepădăm acum și, de am și voi, oare putea-vom?»¹⁾.

La Alecu Russo lupta împotriva școalei latiniste lua un caracter de vehemență cu totul neobișnuit. În stilul lui iluminat, abrupt, cu ceva mesianic, chestiunea era pusă și cu mai multă violență decât o va pune zece ani după aceea T. Maiorescu. Vom cita câteva pasagii din *Cugetările* lui apărute în *România literară* din 1855, a lui Vasile Alecsandri, pentru a vedea tonul categoric, indignarea sacră cu care ducea polemica²⁾:

«... Priveliștea adunării dela Blaj, auzirea cuvintelor româno-latine ce s'au rostit pe câmpul libertății și citirea scrierii d-lui A. Papiu (*Istoria Românilor din Dacia superioară*, Viena 1851) ne-a întemeiat în ideea că sistemele lingvistice au amețit capetele a multor Români cu cap încât aceștia par a nu mai ști nici scrie nici grăi.

«*Istoria* d-lui *Ilariu* e personificarea unui sistem; această istorie nu poate sluji de învățătură Românilor, căci sistemul limbii îneacă subiectul. Dacă șefii nu

¹⁾ Const. Negruzzi, ed. *Opere*, ed. Minerva, I, p. 206.

²⁾ Al. Russo, ed. Acad. Rom. 1908.

vorbesc limba soldaților, dacă învățații și autorii nu scriu pentru popor, apoi de ce mai pierd vremea în vorbe și scrieri neînțelese?

«... Ardealul nu ne poate da tălmăcirea istorică a rătăcirii sale și este greu de înțeles cum o familie patriarhală, unită într'un singur gând, sentimentul nenorocirii sale, a ajuns la comedia lingvistică de pe câmpul Blajului! Cu durere o mai spunem odată, Blajul a fost o tribună, unde multe din căpeteniile păreau a se lupta mai mult pentru un sistem scolastic, decât pentru drepturile neamului românesc...

«... Neputând crede că acest jargon va putea învinge vreodată vestita dreaptă judecată a Românului, neputând crede că copiii Românilor vor ajunge a nu se înțelege cu părinții lor, neputând închipui că gramaticile vor fi mai tari decât veacurile, că sistemele vor putea dovedi natura, putem să nu ne îngrijim de a vedea întronarea a unora din sistemele ardelenene în școlile noastre. Va trece și Ardelenismul cum a trecut multe alte sisteme încâlcite, și va rămâne numai românismul! căci limbile care se înțeleg numai prin tipar sunt limbile moarte și Românii sunt încă plini de viață».

Incingându-se apoi o polemică pe această chestiune între Kogălniceanu în *Steaua Dunării* și G. Bariț în *Gazeta Transilvaniei*, interveni din nou Al. Russo cu aceeași vehemență în articolul său *Contra Ardelenilor*¹⁾, împingând atacurile la personalități și având în vedere și pe Aug. Treboniu Laurian, devenit Inspectorul general al

¹⁾ *Steaua Dunării*, nr. 5 din 1856.

învățământului în Moldova, care voia să împlânte în școli latinismul:

«... *România Literară*, își rezuma el acțiunea din trecut, a zis: Ardealul, pe lângă o mare erudiție nu are nici cum filosofia lucrurilor lumii, nu are sau a prăpădit conștiința tradiției istorice, nu are nici a avut ispita educației neamului: de aceea erudiția Ardealului este seacă, stilul său o repetiție desflorită de retorică, știută și îngrijită din respectabila dar moarta vechime și rodul o secătură pedantă ce a născut barbarismul latinesc al școalelor.

«... *România*, după Petru Maior, a zis: limba română e de viță romană iar nu latină, și este mai mult decât o greșală a predica latinirea: este un anahronism; prelungit, anahronismul este un pedantism ridicul și predicatorii anahronismului se cheamă pedanți...».

Ca o acțiune anterioară și pe urmă paralelă împotriva latinizării limbii trebuie să cităm și acțiunea lui Al. Odobescu, teoretic și prin fapt, la *Revista română*¹⁾. Făcând o dare de seamă asupra ședințelor din 1862 ale *Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român*, el scria: «auzeai oratori zicând «In atari circumstări momentoase debue să defigem oficialatelor, etc.; ceea ce se traduce pe românește «In atari sau în astfel de împrejurări grele trebuie să hotărîm dregătoriilor etc.». Dacă vom merge tot așa, apoi negreșit vom ajunge ca peste cincizeci de ani cel mult, Românii de dincolo și de dincoace de Carpați să se înțeleagă între sine tot așa de puțin cât și Spaniolii cu Portughezii».

¹⁾ Al. Odobescu, *Op. complete*, Ed. Minerva, II, p. 275.

De altfel, întreaga această lungă dare de seamă e plină și de respect pentru activitatea *Asociației*, dar și de bun simț. O comisie de filologi fusese însărcinată de guvernul austriac încă din 1860 de a stabili o ortografie română cu litere latine, care adoptă «ortografia inventată de d-l canonic Cipariu», iar profesorul Gavril Munteanu invita Asociația de a o primi, impunând-o ziarelor române, cărților de școală și tuturor membrilor ei. Asociația primi sistemul lui Cipariu, așa că Odobescu are dreptate să exclare: «Așa dar Transilvania, fica cea mai jună a independenței române, ea care a zăcut sub jug străin atâtea mari de secole, păstrând limba română ca un grai clandestin, neiertat nici până azi în sfaturile țării, Transilvania, fiindcă a dat naștere câtorva filologi de merit, vine și impune de sineși o ortografie, judecată bună numai de Ardeleni și nedesbătută cu românimea care a păstrat de secol, pe fața Europei, numele respectat de *România autonomă*. Oare libertatea noastră a intrat în Saturnale?».

Acțiunea lui Odobescu continuă apoi paralel cu cea a *Junimei* împotriva etimologismului ciparian și a dicționarului academic «cel cu vorbe numai plivite, alese și mai cu seamă croite de pe curată latinie»; amintind și de «Glosariul» acestui dicționar, în care Laurian și Massim aruncaseră cuvintele de altă origină decât cea latină, pentru a fi scoase din limbă; glosariu, «unde pricopsiții noștri de lexicografi și scor-nitori de grai nou și pocit asvârlă cu borhot mai bine de jumătate, biata frumoasa noastră limbă românească».

7. Citațiile se mai poate scoate mai departe din Odobescu și din alți scriitori ca, de pildă, Vasile Alecsandri, anterior și paralel. În ochii contemporanilor ca și ai istoriei literare, cinstea luptei și a biruinței va rămâne totuși exclusiv a lui Maiorescu, și prin amploarea campaniei întreprinse, și prin strălucirea talentului lui, prin consecvență și, mai ales, prin latura pozitivă a acțiunii; el dărima pentru a propune altceva în loc; bunul simț al multor scriitori se înarma de data aceasta cu o argumentare științifică, nu se risipea în izbucniri sentimentale de revoltă ca la Alecu Russo ci într'o acțiune susținută și perseverentă de aproape două decenii, în cadrul unei reviste de mare prestigiu, și transformată în materie vie, literară, de o pleiadă de talente, de cea mai strălucită pleiadă ce a apărut în literatura noastră în front organizat.

8. Incercările ce se fac din când în când pentru a scobori sau contesta cu totul meritul lui Maiorescu și al *Convorbirilor* în materie de limbă n'au, așa dar, niciun rost și nici n'au izbutit. Una din cele din urmă, deși nu ultima, a fost cea a filologului O. Densusianu, în care trăia spiritul patern al lui Aron, mult amăritul critic dela *Federațiunea* peștană, poet al *Negriadei* și victimă a faimosului articol *In lături!*. O găsim în articolul *Alecsandri și Junimea* din *Vieața nouă* (1, Anul, 1905, p. 97) cu prilejul apariției volumului de *Scrisori* (I) al lui Alecsandri, publicat de Ilarie Chendi și E. Carcalechi. Iată câteva fragmente din scrisorile adresate lui Iacob Negruzzi în 1868 și 1869 :

«D. Maiorescu va face un mare serviciu limbii și literaturii noastre, combătând tendința transilvană de a le poci, sub cuvânt de a le latiniza orbește sau, mai bine zicând, de a le brașoveni. D-lui, care este înzestrat cu un spirit analitic și ajutat de cunoștințe variate, ar nimeri foarte mult, dacă ar cerceta asemenea lucrările literare din București, care mi se par cam *hop deoparte*, după cum zice Românul»¹⁾).

Alt fragment:

«... Va fi o zi frumoasă pentru mine când voi vedea că te-ai lepădat de Satana ardelean și că *Junimea* noastră are destulă independență pentru a se ridica de sbârciturile «ciuniștilor» de peste Carpați».

«... Nu neglija... Academia brașovenească din București, acea fabrică de brașoave limbistice, condusă de Laurian și Massim...»²⁾).

Sau:

«M'am bucurat când am aflat că v'ați decis a intra în lupta științifică cu pedantismul. Nu mă îndoiesc de victorie, fiindcă niște simpli gramatici care n'au produs nimic în literatură nu pot să stea față cu adevărații literatori. Curaj dar, scumpii mei amici; aveți o frumoasă campanie de făcut, aveți de apărut tezaurul cel mai scump ce ați moștenit dela strămoși, limba... Ardelenii, sub masca românismului, lucrează la despărțirea Românilor, cătând a rupe acel lanț puternic ce leagă strâns

¹⁾ V. Alecsandri, *Scrisori* publicate de Il. Chendi și E. Carcalechi, I, p. 33.

²⁾ V. Alecsandri, *Scrisori*, I, pp. 36 și 66.

pe Români din diferitele provincii, limba strămoșească, etc.».

Ce reiese din aceste fragmente? Că Vasile Alecsandri se bucura în 1868 de o campanie, pe care Maiorescu o ducea încă din 1866, adică din lucrarea lui *Despre scriere*. Lupta împotriva «pedanților» ardeleni se dădea după cum am arătat, și mai de mult, dar numai sentimental sau pe bază de bun simț artistic; acum se dădea însă pe bază științifică, organizat și teoretic dar și practic prin vehiculul celei mai serioase reviste ce am avut.

Atacul fiului lui Aron Densusianu avea să-și sporească obiectivul asupra întregii activități a *Junimii* și a *Convorbirilor literare*.

Maiorescu se exprimase, în adevăr, în *Dirrecția nouă* despre *Convorbiri literare* că e «singura revistă critică ce am avut». În alt articol din 1905 intitulat *O legendă literară*¹⁾, O. Densusianu protestează împotriva acestei «împosturi», citând reviste anterioare, care au luptat cu același spirit critic. Așa, de pildă, în *Dacia literară* din 1840 M. Kogălniceanu se ridică împotriva traducerilor și cerea subiecte naționale. «Intr'o asemenea epocă, când se publică atâtea cărți, afară de bune, nu este de neapărată nevoie ca o critică năpăstuitoare, aspră, să le cerceteze pe toate și ca într'un ciur să le vânture, lăudând pe cele bune și aruncând în noianul uitării pe cele rele, și una și alta după principiile sale și fără a lua sama la persoana și la starea autorilor?»²⁾.

¹⁾ O. Densusianu, *O legendă literară* în *Vieașa nouă*, nr. 14—15 din 1905, p. 313.

²⁾ *Dacia literară*, 1840, p. 205.

« Se putea vorbi mai limpede? » încheia O. Densusianu. Dar aceasta era un deziderat nu o înfăptuire.

« După *Dacia literară* au venit apoi *România literară* (1855) și *Steaua Dunării* în același spirit; lui M. Kogălniceanu i se adăugară V. Alecsandri și Alecu Russo. Și la *Revista română* din 1861, după cum am văzut și Al. Odobescu lucra în același sens. Ideile *Junimii* sunt anterioare apariției *Junimii*. Pentru ce afirmă așa dar Maiorescu că revista *Convorbirile* au fost la apariția lor « singura revistă critică ce a avut-o România » când înainte apăruseră reviste critice ca *Dacia literară* și *România literară* ? ».

Și după ce cita o serie de versuri mediocre publicate în *Convorbiri* încheia:

« Să crezi că poți orbi lumea, când stau revistele timpului să vorbească, operele atâtor scriitori să protesteze contra nedreptății care li se făcea, și să facă pe alții să creadă că a trebuit să așteptăm anul slavei 1867 pentru ca să ne vie adevărata poezie și proză — mana junimistă — că nu însemna tocmai mare lucru ce scriseră Alecsandri, Bolintineanu, Alexandrescu, Negruzzi, Bălcescu, Kogălniceanu — rară îndrăzneală. Și îndrăzneala a reușit câtva timp ».

A reușit « câtva timp » și rămâne și azi în istoria literaturii noastre, oricâte încercări de minimalizare s'ar mai face; *Dacia literară*, *România literară*, *Revista română*, cereau critica, dar n'o practicau. Nimeni nu cunoaște în istorie rolul de critic literar al lui M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, Al. Odobescu, pe când cel al lui T. Maiorescu e neîndoios. Că la *Convorbiri* s'a publicat și multă

literatură mediocră, judecată mai ales la lumina de acum, e firesc: e soarta tuturor revistelor; secerișul făcut depe urma activității lor rămâne totuși cel mai bogat ce s'a strâns vreodată la noi în cadrele unei acțiuni colective.

VIII

1. Lupta lui T. Maiorescu e cu deosebire dusă împotriva Ardealului. —
2. Răspândirea *Convorbirilor literare* în Ardeal. — 3. Pătrunderea ideilor junimiste în diferite publicații din Ardeal. — 4. Societatea academică *România-Jună* dela Viena. — 5. *Tribuna* din Sibiu, 12 Aprilie 1884. —
6. T. Maiorescu și *Convorbirile literare* încurajează producția literară din Ardeal.

1. Prin atacarea etimologismului ciparian, a barnuțismului juridic, a naționalismului istoric și literar, a germanismului lingvistic, acțiunea lui Maiorescu s'a îndreptat cu deosebire împotriva Ardealului, expresia cea mai tipică a « neadevărului » în domeniul limbii, istoriei, literaturii. Era, deci, firesc ca de acolo să vină și polemicele cele mai numeroase și rezistența cea mai viguroasă. Dacă lupta se dădea mai înverșunat în materie de limbă și de ortografie și rezistența era mai viguroasă, lucrul se datorește faptului că Ardealul era o țară cu mulți cărturari și cu puțini scriitori și chiar cu niciun scriitor mai puternic. Lupta în regat a fost de mai scurtă durată, pentrucă puțini scriitori ar fi putut admite o rupere de contact cu limba vie a poporului; bunul simț a biruit destul de repede. În Ardeal, unde aproape nu erau

scriitori, ci numai filologi, istorici și, în genere, « antelup-tători », principiile dela Târnave au dominat multă vreme întreaga publicistică. Pătrunderea bunului simț s'a făcut mai încet, dar s'a făcut totuși. Ne rămâne să arătăm în câteva cuvinte fazele acestei pătrunderi a principiilor junimiste în publicistica ardeleană până la biruința finală ¹⁾.

2. Contactul *Convorbirilor literare* cu Ardealul s'a făcut totuși de timpuriu; încă din anul al doilea al existenței ei, revista fusese trimisă societăților de lectură din Blaj, Beiuș și Satu-Mare, în al treilea la Oradea, Orăștie, Caransebeș, Sibiu, apoi la Viena, Cernăuți, Năsăud, Gherla, Kecskemét. Abonamentele se făceau prin prieteni; fostul coleg de clasa I gimnazială dela Brașov

¹⁾ Asupra acestei chestiuni avem o bibliografie destul de bogată, așa că e lesne de urmărit. Vom cita înainte de toate studiul aproape exhaustiv al lui Ion Breazu: *Literatura « Tribunei »* 1884—1895 în *Dacoromânia*, vol. VIII, 1936. Studiul e precedat de o expunere istorică a chestiunii, înainte de apariția *Tribunei*, adică înainte de 1884, cu amănunte îndestulătoare asupra procesului influenței maioresciene în Ardeal.

Ca amintiri personale sunt de citat Septimiu Albini, *Direcția nouă în Ardeal* în « *Lui Ion Bianu, amintire* », Buc. 1916; I. C. Panțu, *Cartea lui Maiorescu în Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1910 nr. 34—36; I. Slavici, *Unitatea noastră culturală în Tribuna*, Arad, 1907, nr. 6—8; 10—12; *Inchisorile mele*, Viața Românească, 1921; *Lumea prin care am trecut*, extras din *Conv. lit.*, Buc. 1930. Apoi micul studiu al lui Il. Chendi, *Junimea și Ardealul în Impresii*, Buc., Minerva, 1908 și, acum în urmă, studiul de ansamblu al lui Ioan Georgescu, *Din legăturile lui Maiorescu cu Ardelenii în Conv. lit.*, număr jubilar Ian.—Martie 1937, p. 285. Apoi I. Grămadă, *Societatea academică « România Jună » din Viena (1870—1911)* Arad, 1912. Olimpiu Boitoș, *Activitatea lui Slavici la « Tribuna » din Sibiu*, Cluj, 1927.

al lui Maiorescu, Meșota, acum directorul liceului de acolo, făcu, de pildă, în câțiva ani 40 de abonamente la Brașov; Ion Slavici ne vorbește de 40—50 de abonamente la Arad și Oradea, iar Ilarion Pușcariu se străduia cu abonamentele la Sibiu.

Meșota, devenit chiar colaborator al *Convorbirilor*, introdusese încă din 1874 în liceul său ortografia fonetică, și, ajutat și de alți profesori, I. A. Lapedatu, I. Popea, I. C. Tacit, făcea propagandă printre elevi, dintre care I. C. Panțu, Andrei Bârseanu, E. Codru-Drăgușanu, I. T. Mera aveau să devină mai târziu cunoscuți ca propagatori ai ideilor junimiste și chiar prin colaborarea la revistă.

Cea dintâi grupare de forțe se făcu în jurul *Telegrafului român* din Sibiu, tipărit încă cu ortografia cipariană; abia în 1877—78 apăru suplimentul literar, *Foișoara Telegrafului român*, prima încercare în Ardeal de a se scoate o publicație cu ortografia fonetică și în limba vorbită. Publicația era scoasă de N. Cristea, având ca literați pe Dr. Ilarion Pușcariu, Eugen și dr. Emil Brote, D. P. Barcian, I. Bechnitz, I. Popea, D. Comșa și apoi și At. M. Marienescu.

3. Formulele maioresciene începură să pătrundă și printre acești publiciști. Eugen Brote condamnă «încurajarea superficialității și a ignoranței pretențioase în literatură ardeleană din ultimul timp». Numai o critică pozitivă «va da naștere unei lucrări serioase, bazată pe adevăr și știință». Studiul lui critic asupra *Asociațiunii transilvănene* (I, nr. 13-16, 28, 29) fu lăudat și reproduș

de Eminescu în *Curierul de Iași*. « Venerabilul comitet » era acuzat că « a preferat forma goală, înaintea fondului ». În studiul său *Despre sistemul etimologic* (*Foișoara*, II, pp. 133—35, etc., etc.) Ion Bechnitz lovea în Timotei Ci-pariu, ajungând la concluzii identice cu cele ale lui Maiorescu.

Când la sfârșitul lui 1877 *Foișoara* dispăru, lupta continuă chiar în *Telegraful român*, care apărea cu ortografie fonetică temperată. Lupta continuă până în 1883, când directorul Nicolae Cristea trebuise să părăsească redacția cu toți colaboratorii săi junimiști. Paralel, Eugen Brote și D. Comșa scoteau încă din 1877 *Calendarul bunului econom* cu ortografie fonetică și cu literatură luată din *Convorbiri*.

Opera începută de *Foișoara Telegrafului Român* s'a continuat tot la Sibiu de *Albina Carpaților* întemeiată în 1877 de Visarion Roman, având ca redactor pe profesorul și poetul I. At. Lapedatu, care muri însă după un an. Revista dură trei ani dela 18 August 1877—10 Septemvrie 1880 și strânse în jurul ei pe I. Meșota, St. Iosif, Iosif Popescu, Al. M. Marienescu. *Foaia* însă nu avea un caracter strict junimist și, cu toate încercările de a căpăta sprijinul lui Maiorescu, acesta i-l refuzase, probabil pentru că Lapedatu conducea *Orientalul latin* (1874—75), unde colabora activ și Aron Denșianu ¹⁾.

¹⁾ Incercările lui Ion Lapedatu pe lângă Maiorescu și Slavici se pot urmări într'o scrisoare a lui Ion Slavici către Iacob Negruzzi din 5 August 1877. I. E. Toroușiu, *op. cit.* II, p. 281.

4. Penetrația cea mai puternică a ideilor junimiste în Ardeal s'a făcut însă prin societatea *România Jună* dela Viena, ieșită din contopirea celor două societăți existente și rivale: *România* și *Societatea literară și științifică*, care în prima ei ședință dela 8 Aprilie 1871 se constituie sub președinția lui I. Slavici și cu un comitet, unde M. Eminescu figura ca bibliotecar ¹⁾. În acea epocă, Eminescu trimisese la *Convorbiri Venera și Madona și Epigonii*. Se cunoaște din *Amintirile* lui Negruzzi întâlnirea lor în cafeneaua Troidl din Viena ²⁾. Pe Slavici nu l-a cunoscut decât la trecerea lui îndărăt prin Viena. Tinerii erau ocupați cu pregătirea serbărilor dela mormântul lui Ștefan cel Mare, plănuite pentru toamna anului următor. La propunerea lui Slavici și a lui Eminescu se aleseră în comitetul de examinare a discursului ce avea să se țină la aceste serbări Alecsandri, Maiorescu, Negruzzi și Pogor, iar discursul primit fu cel al lui A. D. Xenopol, student la Berlin. Reacțiunea produsă de bucovineanul Ioniță Bumbac îi silii și pe Slavici și pe Eminescu să se retragă; din marile discuții avute, vedem afiliați mișcării junimiste pe Ion Bechnitz, Ilarion Pușcariu, Maior, apoi pe brașovenii Sterie Ciurcu, Teodor Nica precum și alți Ardeleni din diferite centre. Luptele în sânul societății pe chestia ortografiei mai durară multă vreme. În 1874 președintele, bucovineanul Pamfil Dan, impuse alegerea lui T. Maiorescu ca « membru

¹⁾ I. Grămadă, *Societatea academică socială-literară România Jună, din Viena (1871—1911)*, Monografie istorică, Arad, 1912.

²⁾ Iacob Negruzzi, *Amintiri din «Junimea»*, p. 267.

de onoare» al Societății¹⁾; comitetul fu răsturnat, iar Maiorescu (era Ministru de Instrucție) donă 30 de napoleoni bibliotecii *România Jună*. Cam pe la 1880 se formă în sânul societății un grup de tineri ce se adunau pentru lectură și discuții în jurul lui I. Paul; din grup făceau parte I. T. Mera, Silvestru Moldovan, Andrei Bârseanu, A. Sterca-Șuluțiu, I. Moisil, Dionisie Făgărășanu, I. C. Panțu, S. Halița, Enea Hodoș, Septimiu Albinu impunând în sânul societății direcția nouă. Serbarea jubileului de

¹⁾ E cu deosebire frumos răspunsul de mulțumire al lui Maiorescu către comitetul societății, pe care îl reproducem din anexele lucrării lui I. Grămadă, *Societatea academică România Jună din Viena (1871—1911)*, p. 93, în care Maiorescu dă sensul luptei duse până acum.

București 2/1 1875.

Domnilor,

Primesc cu bucurie a lua parte la Societatea dv. sub forma propusă prin adresa nr. 31/1874/5 și vă mulțumesc pentru onoarea ce mi-ați făcut-o.

Lucrările mele literare, la care binevoiiți a vă referi și despre care din parte-mi aș dori să fie mai însemnate, nu sunt născute dintr'un spirit de blândețe. Ele sunt o critică, adeseori amară în contra unor direcții în literatura și știința română, pe care le-am crezut primejdioase pentru națiunea noastră. Căci misiunea cea mai mare a acestei națiuni este astăzi de a-și ocupa un loc în mijlocul popoarelor de cultură ale Europei. O asemenea sarcină însă cere dela oamenii publici o minte aspru disciplinată și o inimă pururea onestă. Unde aceste însușiri lipsesc și se înlocuiesc prin simulări, acolo este datoria criticei de a lovi răul pentru a pregăti binele. Astfel acele lucrări au intrat în luptă cu timpul prezent și prin urmare nu puteau avea speranță decât în viitor.

Viitorul începe cu d-voastră, domnilor. De aceea sunt fericit când văd că tinerimea studiosă — deși împotrivindu-se poate la cutare sau cutare ideie izolată — recunoaște în totalitatea acelor lucrări o luptă sinceră pentru ceea ce trebuie să fie obiectul celei mai înalte îngrijiri în viața publică a unui popor pentru adevăr... T. M.

15 ani de existență a *Convorbirilor* din 1882 fu un semn de biruință a ideilor noi. Ea cuprindea: Discursul festiv al președintelui dr. C. Popazu din Caransebeș (vărul lui Maiorescu), disertația lui S. Halița: *T. Maiorescu și direcția nouă critică în cultura română*; I. T. Mera: *Scriitorii dela «Junimea»*; S. Albin: *T. Maiorescu și poezia românească*; I. C. Panțu dădu lectură studiului: *In contra direcției de astăzi în cultura română*¹⁾.

¹⁾ Interesante sunt foiletoanele întitulate *Cartea lui Maiorescu, «amintiri din viața de student»* de I. C. Panțu în *Gazeta Transilvaniei*, LXXVI, nr. 34, 35 din 1910. Autorul ne zugrăvește mai întâi liric atmosfera liceului din Brașov între 1877—79, în care profesorii I. Meșota, Ion Lapedatu, I. C. Tacit întrețineau o atmosferă junimistă printre elevi, între care se distingeau prin zelul lor Augustin Bunea și Andrei Bărsceanu. La Viena (1879) «cartea» cea mai citită în biblioteca *România-Jună* erau lucrările lui Maiorescu. Ne povestește serbările de 15 ani ale *Convorbirilor literare* în cercul societății la 1882. După serbări, societatea primi o scrisoare de mulțumire din partea lui Iacob Negruzzi, apoi o telegramă colectivă semnată de Negruzzi, Pogor, Gane, Culiănu, Creangă, A. Naum, St. Vârgolici; și o telegramă a lui Maiorescu, și o telegramă din Brașov: «Salutăm pe cei adunați în onoarea *Junimei* din Iași; mai curând sau mai târziu lumina trebuie să iasă învingătoare. Trăiască *Convorbirile literare*» — iscălită de toți foștii membri ai *României June*: N. Piliția, V. Voinea, dr. G. Băulescu, Ciprian Porumbescu, G. Chelaru, Andrei Bărsceanu, I. Socăciu.

Dări de seamă despre serbare: I. C. Frunză (Panțu) în *Gazeta Trans.*, 1882, nr. 66 și 67, reproducă fragmentar în *Conv. lit.*, 1882, p. 157; *Telegraful român*, 1882, nr. 69. Conferința lui I. T. Mera, reproducă în *Telegr. rom.*, nr. 72—73 și *Familia*, 1882, pp. 302—304.

Serbarea a ridicat, firește, reacțiuni. Cea mai violentă fu cea a profesorului Grigore Silaș: «*D. Slavici și serbarea «României June» în onoarea Conv. lit.*» în *Familia*, 1882, pp. 401—403, 414—415, 432—435; 444—447. Ii răspunse I. T. Mera în *Familia*, 1882, p. 479.

În 1883 apare chiar *Almanahul societății social-literare România-Jună* cu colaborația Carmen-Sylvei ¹⁾, V. Alecsandri, T. Maiorescu (*Progresul adevărului*), M. Eminescu (*Luceafărul*), I. Creangă, N. Gane, I. Negruzzi, A. D. Xenopol, adică a celor mai mulți din membrii *Junimii* ¹⁾. Proiectat să fie anual, *Almanahul* mai apăru odată în 1888 cu colaborația lui M. Eminescu (*De ce nu-mi vii?*, *Kamadeva*), T. Maiorescu (*Din experiență*), Alecsandri, A. Naum, I. C. Negruzzi, A. D. Xenopol, Duiliu Zamfirescu, D. C. Ollănescu, etc.

5. Triumful *Junimii* se afirmă odată cu apariția la 12 Aprilie 1884 a ziarului *Tribuna* din Sibiu sub direcția lui I. Slavici ²⁾, ajutat și de I. Bechnitz ³⁾, cu principiul că «soarele românismului răsare la București». Dintre scriitorii dela *Tribuna* însemnăm pe G. Coșbuc, I. T. Mera, Enea Hodoș, Virgil Onițiu, G. Bogdan-Duică, I. Russu-Șirianu, etc.

¹⁾ «Încă noaptea târziu tradus cu Eminescu poezii ale Reginei, eu tradus alegoria ei *Vremea și iubirea*. Livia le-a copiat, și totul trimis dimineața la *România jună* la Viena, pentru *Almanahul ei*». (*Insemnări*, II, p. 134.

²⁾ Despre el spunea Maiorescu într'o scrisoare către Negruzzi din 23 Noemvrie 1876: «Să nu uităm că Slavici este cel mai capabil scriitor al întregii *Junimi*». I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 6. Cf. Olimpiu Boitoș, *Activitatea lui Slavici la «Tribuna» din Sibiu*, Cluj, 1927.

³⁾ Asupra lui Bechnitz, prietenul lui Eminescu dela Viena, unul din capetele cele mai luminoase ale generației sale, foarte activ propagator al ideilor junimiste, dar puțin cunoscut azi, lucrând mai mult în umbră, cf. I. Slavici, «*Tribuna*» și *Tribuniștii*, Buc. 1896, p. 27; *Lumea prin care am trecut*, p. 94; Ion Mateiu, *Figuri din vechea ziaristică ardeleană: Ion Bechnitz în Societatea de mâine*, X (1933), p. 33.

Deși sub influență literară junimistă, legăturile politice ale ziarului cu liberalii sunt totuși neîndoioase chiar dela început ¹⁾; în foileton se dădeau și fragmente din scriitori adversari *Convorbirilor*, chiar și foiletoane din *Românul*. Silit de Negruzzi să-și lămurească situația, Slavici îi răspunse echivoc: «Intre noi nu mai e de discutat nimic. Toate principiile, pe care le-au susținut *Convorbirile literare*, sunt astăzi admise de toți. Dacă ar fi vorba de școală, nimeni nu e mai mult de școala *Convorbirilor*, decât însuși d-l Hasdeu. Și poate tocmai de aceea îl supără că se vede pus pe aceeași temelie literară, pe care o combătea. A discuta mai departe ar fi să facem coterii literare» ²⁾. Explicația cu Maiorescu avu loc în 1889; peste trei ani acesta îl va ataca în Parlament ca agent politic al partidului liberal, iar în introducerea vol. IV de *Discursuri parlamentare* ³⁾ avea să se rostească astfel: «Încă sub ministerul lui Ioan Brătianu, (d-l D. A. Sturdza) trimisese pe un novelist de talent la Sibiu ca să înființeze ziarul *Tribuna* (v. vol. III, p. 65), și oricât de folositoare ar fi fost acțiunea literară a d-lui Slavici (acțiune junimistă, după cum se știe) din sămânța aruncată prin acțiunea politică a *Tribunei* încolțește foarte repede învrăjbirea Românilor de peste Carpați și se

¹⁾ Că Maiorescu a voit să împiedice plecarea lui Slavici la Sibiu, vedem din următoarea însemnare: «26 Febr. 1884. Dela 12 ½ până aproape 3, convorbire cu Dimitrie Sturdza. Intâi în contra ducerii lui Slavici în Transilvania (la Sibiu) spre a lua asupra-și redactarea unui nou ziar» (*Insemnări*, II, p. 233).

²⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, II, pp. 289—290.

³⁾ T. Maiorescu, *Discursuri*, IV, p. 89.

transplantează și acel spirit al sectarilor, cari înveninează partidele politice din România liberă ».

Lucrurile se înăspriră așa că la apariția cărții lui W. Rudov, *Geschichte des rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*, scrisă din punct de vedere junimist, *Tribuna* o critică și reproduse din *Revista nouă: Eine Trilogie*, prin care Hasdeu, Gion și Șăineanu loveau în direcția Junimii.

6. Lărgirea cercului de penetrație a ideilor convorbiriste în tinerimea ardeleană nu se putea face, fără ca revista să nu se preocupe de viața intelectuală locală și să nu încurajeze generația tânără ce se ridica sub semnul « direcției noi ». Am pomenit de traduceri ale camaradului său din Brașov, I. G. Meșota, făcute după manualele de geografie și de istorie ale lui W. Pütz, apărute în editura *Junimea*, și de recenziile scrise de însuși Maiorescu în *Convorbiri literare*¹⁾.

Tot așa cu I. Popescu dela Sibiu, despre al cărui *Compendiu de pedagogie* scrisese o dare de seamă chiar din anul al doilea al existenței lor²⁾. Mult mai târziu în 1881, Maiorescu avea să se ocupe și de *Psibologia empirică sau știința despre suflet între marginile observațiunii*, iar despre ediția a doua a lucrării avea să afirme că e cea mai bună carte de materie filosofică în limba română³⁾. Ioan Slavici devenise de timpuriu unul din cei mai prețuiți și mai

¹⁾ *Convorbiri literare*, I, p. 256; III, p. 136.

²⁾ *Conv. lit.*, II, p. 147.

³⁾ *Conv. lit.*, 1881, XV, pp. 241—252. Ediția II a acestei cărți avea să o propună și pentru un premiu academic. (An. Ac. Rom., seria II, Tom X, 1887—88, p. 146).

fecunzi colaboratori ai *Convorbirilor literare*, urmat apoi de Miron Pompiliu, Ion Pop Florentin, I. T. Mera, Lucreția Suci. Mai târziu avea să prețuiască peste merit pe bănașeni Victor Vlad-Delamarina și pe I. Popovici-Bănașeanul, să consacre marele talent al lui G. Coșbuc și să-i deschidă paginile *Convorbirilor*, să amintească încercările novelistice ale lui Virgil Onițiu dela Brașov, să consacre talentul lui Octavian Goga, să semnaleze pe Maria Cunțan, etc., iar, după serbările *Junimii* dela Viena, să-i acorde strălucita-i colaborație la cele două *Almanahuri* din 1883 și 1888. Chiar și cu *Familia* lui Iosif Vulcan își amelioră situația, colaborând la numărul festiv de 40 ani dela fundarea revistei, în care debutase Eminescu (27 Mai 1904); în 1887 publică la fel un necrolog elogios al lui Timotei Cipariu¹⁾, căruia, de altfel, combătându-i sistemul etimologic, nu-i tăgăduise niciodată alte merite; acum, la moarte, recunoștea că operele lui fuseseră « din cele mai roditoare pentru întreaga noastră dezvoltare intelectuală ».

¹⁾ *Conv. lit.*, 1887, XXI, p. 646.

IX

1. Vicisitudinile mutării lui T. Maiorescu la București.— 2. Ședințele literare bucureștene. — 3. Conferințe la București; cursul liber de logică la Universitate; numirea de profesor la Facultatea de litere pentru *Logică și Istoria Filozofiei secolului al XIX-lea* (10 Oct. 1884).

1. Intrarea în Cameră (1871) îl făcuse pe Maiorescu să-și împartă activitatea între Iași și București; de Iași nu-l mai lega însă catedra universitară pierdută și nici exercițiul avocaturii, ci doar contactul cu alegătorii și posesiunea unei case ¹⁾. Odată cu numirea lui ca ministru (Aprilie 1874) trebui să se mute cu totul în București, păstrând cu Iașii doar intermitente legături culturale și cu prietenii dela *Junimea*.

Ca simplu element călăuzitor, dăm oarecare informații asupra locuințelor lui din București luate din propriile lui *Insemnări*.

După ieșirea din minister (1876) și după întoarcerea din Berlin, pe când Clara și Livia erau încă acolo, îl găsim locuind cu familia Kremnitz în strada Vestei 13 (21 Iulie

¹⁾ Casa a vândut-o în 1874. «Vândut casa (din Iași) lui Demetriu Rosetti pentru 3800 galbeni în mână; pe mine m'a costat 2500». *Insemnări*, I, p. 213, în ziua de 10 Ian. 1874.

1876). În această epocă născu Mite pe Georg-Titus, adică pe Baby (3 Septembrie 1876). Tot aici se porni un început de *Junime* bucureșteană (28 Septembrie 1876) ¹⁾.

De Sfântul Dumitru se mută în strada Sfânta Vineri ²⁾; iată o notiță, după care se vede dragostea lui Maiorescu de cămin: « Sunt azi tocmai două săptămâni de când orânduim locuința noastră din Sf. Vineri, 5 zile din acest timp eu le-am întrebuințat numai cu cărțile mele, apoi am atârnat tablouri ș. a. m. d. Mie îmi face acum impresia unui interior, în care te simți ca vrăjit și înduioșat ».

Vara avea să-și schimbe impresia. « Eu am rămas peste vacanță singur aici, notează pe ziua de 5 Iulie 1877. Prânzesc la Kremnitz; dorm însă în locuința mea, Sf. Vineri 19. Rea locuință, prea caldă și rău mirositoare » ³⁾. La 25 Iulie nota: « mutat cu Wilhelm, Mite și Baby al lor din cauza stării bolnăvicioase a acestuia, în locuința de vară, capătul stradei Craiovei, casa Laptew. Sus un general rus; jos avem 3 camere (dintre care un mare salon, tapetat în galben-auriu) à 35 de franci pe lună (!). Pe lângă asta, bucătărie și cămară gratuit. Vaci în curte pentru lapte proaspăt » ⁴⁾. La 19 August e « iarăși în oraș », deși Kremnitzii mai rămân acolo două săptămâni.

El închiriasse altă casă, în strada Herăstrău 27 prin Iulie 1877 ⁵⁾; în 24 Septembrie 1878 însemna: « Casa din strada Herăstrău o țin până la primăvară, în schimb Worell rămâne

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 268.

²⁾ *Insemnări*, I, p. 269.

³⁾ *Insemnări*, I, p. 276.

⁴⁾ *Insemnări*, I, p. 280.

⁵⁾ *Insemnări*, I, p. 280.

să locuiască în ea și plătește creditorului hipotecar cei 1800 de franci ce ar fi trebuit să-i plătesc eu în Noemvrie».

La începutul anului 1879, după ce-și petrecuse Crăciunul și Anul Nou la Berlin și Viena, la întoarcere, la 9 Ianuarie 1879 notează:

« La înapoiere am găsit totul mutat în noua mea casă, strada Mercur 1 »¹⁾.

Iată adevărata casă a lui Maiorescu și, putem adăuga, o casă istorică: o placă de marmoră o mai arată azi trecătorilor dar n'o va mai arăta mult; destul de chipeșă încă, cu o demnitate burgheză respectabilă acum 40—50 de ani, în noul București ea e strivită între blocuri și pare de o modestie cu totul anacronică și bătrânească... În aceste camere, ce impresiona încă tinerimea literară de odinioară, a trecut și s'a plămădit toată literatura epocii: Eminescu și-a citit aici *Luceafărul*; Alecsandri, *Fântâna Blanduziei* și *Ovidiu*; Caragiale, *Scrisoarea pierdută*; aici au citit și unii s'au și format: Hasdeu, Duiliu Zamfirescu, I. Slavici, I. Al. Brătescu-Voinești, A. Vlahuță, G. Coșbuc, I. A. Bassarabescu, P. Cerna, etc.; aici s'a frământat întreaga acțiune politică junimistă, căci din instinctul de sociabilitate, pe care l-a avut întotdeauna, dela Theresianum încă, și dela Iași, în acești modești penazi s'au desfășurat nenumăratele conciliabule cu oameni ca P. P. Carp, Lascar Catargi, Th. Rosetti, Al. Lahovari, Al. Marghiloman, N. Filipescu, C. Arion, P. Missir, etc.; aici s'au succedat serii

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 319.

de tineri studenți, viitori profesori și a doua și a treia generație junimistă de cugetători (P. P. Negulescu, S. Mehedinți, C. Rădulescu-Motru, M. Dragomirescu, I. Petrovici, etc.); aici s'au succedat armile de începători literari care, dintr'odată, se vedeau ascultați de oameni ca P. Carp sau Th. Rosetti, într'o egalitate neîngăduită decât în bine numita «republică a literelor». Se poate, deci, spune că între aceste modeste ziduri anacronice, ce vor dispărea curând sub târnăcopul civilizator, s'a realizat cel mai mare focar de viață culturală din câte am avut până acum.

2. Nevoia unor întruniri literare o resimți Maiorescu și la București; urmele lor le găsim ca punct de plecare dintr'o însemnare: « Altminteri, Marți 28 Septemvrie/10 Octomvrie 1876 au fost la mine d-nii Anghel Demetriescu, D. Aug. Laurian și Ștefan Mihăilescu cu Nica și a fost una din cele mai animate convorbiri până pe la 12½ noaptea. Pare a fi ca un început de *Junime* bucureșteană». Iar Duminică 3/15 Octomvrie, « ei au fost din nou seara la mine, cu încă St. Vârgolici, Bodnărescu și Verussi, care erau întâmplător aici dela Iași, și cu I. Slavici. După convorbiri literare despre ceea ce este personal și ce e impersonal în artă s'a hotărît să ne întrunim odată pe săptămână la mine și anume *Vineri seara* ¹⁾»; Vineri 26 Noemvrie nota: « Seara *Junimea* care, în genere, merge neîntrerupt bunul ei mers». La 26 Mai 1878, la fel: « ultima *Junime* la mine (ca

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 268.

totdeauna, în timpul din urmă în acest sezon». Printre cei prezenți erau: Vasile Alecsandri, T. Șerbănescu, Eminescu, Slavici, N. Gane, Ollănescu, Caragiale (« bun traducător al *Romei învinse*»). « Splendidă seară! » rezumă el.

Stimulatoarea acestor întruniri, ca și a vieții lui sufletești, devenise, după cum se știe, Ana Rosetti, viitoarea lui soție. « D-ra Ana Rosetti, notează el în 1879 ¹⁾, iarăși în București, după 26 Octomvrie și mama sa. Ocazionat în parte prin dânsa și prin prânzul la noi odată pe săptămână al lui Zizin Cantacuzino, iau naștere iarăși regulat, seri literare, odată pe săptămână la mine și odată în aceeași săptămână la Mite». Tot în această epocă (mai ales că soția și fiica pleaseră la Amsterdam, în căutarea unui doctor pentru Livia) « stimulat la serile noastre literare am scris un « proverb » francez « *N'est pas ami qui veut* », în urma unor convorbiri despre iubire și prietenie. (Intre lecturi: « Splendidul *Budulea taichi* » al lui Slavici; « *Conul Leonida față cu reacțiunea* » al lui Caragiale, poezii ale lui Eminescu; traducerea în limba franceză a lui Zizin Cantacuzino din Schopenhauer și « aforisme făcute de noi. Intâi ale mele, apoi de cele mai multe ori Caragiale, proaspăt improvizate, apoi câteva franceze de Zizin ».

Ședințele se pomenesc apoi din când în când în *Insemnări*, la întâmplare sau după importanța lor. În seara lecturii *Luceafărului* (Sâmbătă 24 Aprilie 1881), de pildă, asistau și Al. Știrbei, P. Carp, Slavici, N. Mandrea,

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 321.

etc. dar și Hasdeu¹⁾ — inconsecventul lui adversar, omul cu farsele făcute *Convorbirilor* — pe care îl găsim foarte des la ședințele din această epocă²⁾; și alte victime ale criticului vin temporar la ședință: V. A. Urechia și chiar C. Esarchu (17 Noemvrie 1882, 8 Ianuarie 1883, etc.); la 8 Decemvrie 1882 « Hasdeu a citit *Gioga*, foarte drăguț». La 23 Martie 1883 ședință mare de 42 persoane (sunt și episcopul Melchisedec și C. Exarchu, Al. Știrbei, etc. cu amestec de literatură, politică și mondanitate) — la lectura *Fântânei Blanduziei* a lui Alecsandri.

Pe lângă vechea matcă junimistă, se adaugă recruți sau prezențe întâmplătoare, academice: Ollănescu, Anghel Demetriescu, Duiliu Zamfirescu, Gaster, P. Missir, P. Ispirescu, Al. Candiano-Popescu, D. Rosetti-Max (fratele Anetei), Gr. Păucescu, I. Cerchez, Vlahuță (la 23 Noemvrie 1883 citește 9 poezii), O. Gârbea, G. Bengescu-Dabija, Bianu, Gion, etc., fără să mai vorbim de doamne de societate, de obicei din familie: Rosetti, Negruzzi, Bengescu, Săvescu, etc. Vasile Alecsandri citi de două ori *Ovidiu*: odată după o masă la 12 Decemvrie 1884, în prezența a 12 persoane și apoi în ședința *Junimii* dela 15 Decemvrie în prezența a 80 de persoane (printre care Episcopul Melchisedec, D. A. Sturdza cu doamna, Al. Lahovari cu doamna, C. Arion, etc., etc.).

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 61.

²⁾ *Insemnări*, II, p. 143. Prin 1885 citia din dicționarul limbii române (*ariciu* etc.). «Frumos dar îmi face impresia că niciodată nu va fi dus la sfârșit» (*Insemnări*, II, p. 285).

Până și Al. Macedonski și-a citit *Noaptea de Noemvrie* în prezența lui Alecsandri și Eminescu! Iată nota dela 5 Martie 1882¹⁾: «Vreo 26 de persoane: Alecsandri, Știrbei, Hasdeu, Bariț, Al. Roman, Simion Florea Marian dela Cernăuți (era dela Suceava), I. Cerchez, Th. Rosetti, I. Negruzzi, Burghilea, D. Laurian, Anghel Demetrescu, St. Mihăilescu, Zizin Cantacuzène, tânărul Rosetti (fratele Anicuței), Jipescu, Băican, Eminescu, T. Nica, Slavici, Chibici, Frollo, Al. Macedonski, Carp. Citit Macedonski (teatral și arogant) poezia lui *Noaptea de Octomvrie* (sau *Noemvrie*), Carp, neplăcut în ocazia asta, etc., etc.».

Reiese din aceste întruniri marea pasiune a lui Maiorescu pentru fenomenul literar, atât de rară la noi dar și de necesară. Nimic nu se face fără pasiune; la temelia oricărei acțiuni literare, se cuvine să stea convingerea profundă că nimic nu e mai presus de înjghebarea armonioasă a câtorva propoziții; împerecherea inedită a unui substantiv cu un adjectiv trebuie să i se pară un fapt de importanță cosmică. Fără această pasiune mistuitoare, unică, toate celelalte încercări de cenacluri literare nu s'au dovedit viabile, ci numai niște simple întruniri de personalități culturale cu preocupări variabile, lipsite de coeziune. Credința lui Maiorescu în «faptul» literar se poate dovedi prin câteva pilde de valoare inegală. Iată-l în fața *Luceafărului*. Prima lui lectură o semnalăm la 17 Aprilie 1882: «Citit frumoasa legendă de Eminescu *Luceafărul*»; după 6 luni, la 8 Oct. «Seara *Luceafărul*».

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 46.

lui Eminescu, eu el și Annette și familia mea¹⁾, citit, corectând». În ședința dela 28 Oct. se citește «frumosul *Luceafăr* al lui Eminescu, șlefuit». În urma lecturilor preliminare, poemul trecuse prin atelier și revenia din nou în ședința publică. Peste câteva zile, iată-l pornit în «lumea bună»; la 31 Oct., la Buftea, la Al. Știrbei: «Le-am citit *Luceafărul* lui Eminescu»²⁾. Criticul făcea deci operă de propagandist. La 12 Ianuarie 1883 *Luceafărul* trecea și hotarele; «Înainte a acestora, citit traducerea germană a *Luceafărului* de Mite»³⁾. Dar și traducerea intra în atelier; la 25 Ian.: «Mite mi-a citit traducerea *Luceafărului*»⁴⁾.

Aceleași însemnări s'ar putea culege și în privința *Fântânei Blanduziei* și a lui *Ovidiu* ale lui V. Alecsandri sau a *Scrisorii pierdute* și a farsei *O noapte furtunoasă* ale lui Caragiale: lecturi în comitet restrâns, apoi în ședință literară și uneori chiar spectaculară, lecturi organizate la palat, aducerea Reginei la reprezentație, banchete literare. Cu privire la *Ovidiu* avem chiar o lungă scrisoare din 13 Dec. 1883. Numai la svonul că va scrie o tragedie asupra poetului, el îi trimise lui Alecsandri un scenario, act cu act⁵⁾. La succesul pieselor lui Caragiale contribuie cu un adevărat zel prozelitic, cu toată incompatibilitatea de caracter ce existau între dânsii. Putea, așa dar, însemna: «Caragiale cam nerușinat cu ceilalți»⁶⁾; ori:

1) *Insemnări*, II, p. 127.

2) *Insemnări*, II, p. 134.

3) *Insemnări*, II, p. 149.

4) *Insemnări*, II, p. 151.

5) *Insemnări*, II, p. 213—216.

6) *Insemnări*, II, p. 138.

«*Caragiale* violent, grosolan și inutilizabil»¹⁾; ori «*Caragiale* lipsit de tact, ca la mahala, în discuția cu Alecsandri»²⁾. — zelul pentru izbânda operei lui rămânea neatins. Zelul se arată, de altfel, și *in minimis*: e cazul, de pildă, a tânărului poet Iuliu I. Roșca, autorul unei drame naționale istorice în 5 acte și în versuri premiată de Comitetul Teatrului Național, în care se afla și T. Maiorescu și V. Alecsandri. «Ieri, notează el la 18 Noemvrie 1882³⁾, la mine la masă, pe lângă Annette și Gane, tânărul Iuliu I. Roșca (24 de ani), cu care, seara, am revăzut dela început până la sfârșit drama lui premiată *Fata de la Cozia*, și am redus-o la 4 acte». În atelierul lui Maiorescu piesa se amputase deci cu un act; rămânea să treacă și în faza a treia a ședinței publice: «Citit în întregime *Fata de la Cozia* a lui Roșca», notează la 12 Ian. 1883. Printre ascultători se afla M. Eminescu, Al. Știrbei, T. Rosetti, etc. Tânărul debuta bine... Exemplele s'ar putea înmulți și cu atâția alții; cazul lui Ion Popovici-Bănățeanul a lăsat o urmă în istoria literaturii române și de solitudinea pasională a criticului și de prestigiul lui pentru a putea impune printr'un singur articol un delicat scriitor minor, autorul unei singure nuvele viabile.

3. Nevoia contactului cu publicul atât de profundă la un om, a cărui calitate esențială era arta cuvântului, și tendința pedagogică a clarificării și vulgarizării ideilor, nu

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 234.

²⁾ *Insemnări*, II, p. 237.

³⁾ *Insemnări*, II, p. 137.

putea să nu se manifeste și acum la București, după cum se manifestase la Viena, Berlin, Paris și Iași. Pierzându-și catedra dela Iași și oratoria parlamentară nesatisfăcându-l deplin, el nu putea decât să reia calea conferințelor publice, ținute cu atât succes la Iași, și, din vocația de profesor, să deschidă un curs liber la Universitatea din București.

Despre cele dintâi conferințe ținute la Ateneu « mai mult pentru însuflețirea micului meu cerc literar decât din alte motive » (de fapt în urma îndemnului Mitei), *Insemnările* ne pomenesc în Ianuarie 1880¹⁾. Ele au fost în număr de patru:

1. Conferința din Duminică 10 Februarie 1880 (între 2 1/2—3 1/2): « *Despre cunoașterea de sine și cunoașterea altora* » în care tratează despre « strimțul cerc al conștiinței în deosebire de larga sferă a amintirii » — teorie atât de des venită sub pana lui Maiorescu²⁾. « Eu personal foarte nemulțumit dela conferință, toți ceilalți însă încântați. E întâia oară, când aproape toate ziarele românești vorbesc despre mine, recunoscându-mi meritul ».

2. Conferința a doua ținută Duminică 17 Februarie 1880, « *Înțelesul cuvintelor* », în care tratează despre a treia circumvoluțiune a vorbirii a lui Broca și localizarea înțelesului vorbirii. « Multă fiziologie, apreciază el. Pentru mine, conferință de progres decisiv. Pentru public, mult

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 331.

²⁾ O găsim de pildă, în *Logică* și, cu deosebire, în escul *Din experiență* (1888).

prea științifică, mai ales grea din punct de vedere fiziologic» ¹⁾).

3. Conferința a treia ținută la 24 Februarie: *Despre visuri*. (Sala grozav de tixită).

4. Conferința a patra ținută la 2 Martie: *Artele în educațiune*. «Teorie nouă a forței morale latente. Aplicare a cunoscutei teorii a eredității. Publicul încântat. Intenție a studenților de a-mi da o cunună de lauri» ²⁾).

În afară de ciclu, îl vedem ținând o conferință tot la Ateneu Duminică 23 Martie 1880, orele 8 1/2, cu subiectul: *Despre ideal și realitate*, în beneficiul unui spital de copii din Iași, ținută la rugămintea d-nei Eva Callimaki-Catargi. «Conferință prea scurtă, decepționant de rea» ³⁾. A asistat și Principesa. La fel o conferință «*Limba și inteligența*» ținută la 21 Februarie 1882 în salonul d-nei Maria Rosetti-Roznovanu dela Iași, în folosul fondului «Comitetelor unite». «Sala plină; conferința mediocră», notează el ⁴⁾).

Din activitatea atât de mare de conferențiar a lui T. Maiorescu nu ni s'a păstrat nimic integral; e destinul genului; și chiar dacă ni se păstrează uneori câte o conferință, îi lipsește esențialul: dicțiunea, gestul, acțiunea oratorică. Dela Maiorescu avem numai aproximativ doar patru conferințe culese în broșura lui Mihai C. Brăneanu

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 332.

²⁾ Conferințele au fost stenografiate, fără ca să se fi publicat totuși.

³⁾ *Insemnări*, I, p. 333.

⁴⁾ *Insemnări*, II, p. 40.

din 1883¹⁾, conferințe de vulgarizare științifică; pilde de claritate, precizie și exemplificare anecdotică.

Prima, *Ipnotismul*, a fost ținută la 11 April 1883 cu titlul « despre magnetismul animal »; « a durat două ore întregi, ceva cam lungă, nu destul de spirituală, dar precisă și limpede. Capetele inteligente mulțumite de ea » — notează el²⁾.

Cea de a doua « *Darwinismul în progresul intelectual* » s'a ținut la 25 Aprilie 1882. « Conferința a fost bună », notează el³⁾.

Temperamente e cea de a treia, la 2 Mai 1882; « după părerea mea incompletă, totuși toți ceilalți foarte mulțumiți: « charmant, supérieur » ș. a. m. d.⁴⁾. A apărut și în *România liberă*: « Corectat conferința despre *Temperamente* și trimis la *România liberă* »⁵⁾.

Conferința a patra « *Originea limbajului* » atinge o problemă ce-l preocupa de mult pe Maiorescu. Tratată sub titlul *Despre limbă și inteligență* — în conferința dela d-na Maria Rosetti-Rosnovanu.

La 22 Martie 1882 notează: « Incep a-mi descătușa iarăși cugetarea. Intâiul cuvânt! uriașă forță latentă a celulelor abstracțiunii omenești, care găsesc în cuvânt o descărcare » (*Insemnări* II, p. 52); Marți 30 Martie 1882:

¹⁾ *Patru conferințe de Mihai C. Brăneanu*. Cu un apendice de d. Anghel Demetriescu. Buc., 1883, 3 f. + 170 p. + 1 planșă.

²⁾ *Insemnări*, 57.

³⁾ *Insemnări*, II, p. 61.

⁴⁾ *Insemnări*, II, p. 62. În broșură e rezumată de Ignota (poate Ana Rosetti).

⁵⁾ *Insemnări*, II, p. 64.

« Până la ora 6½ stat acasă și începuse să fac planul despre *întâiul cuvânt* și înainte de a scrie, am citit încă până la descurajare, să mă tâmpesc de atâta lectură. Trebuie, prealabil, să studiez încă mai multă anatomie și fiziologie a creierului » ¹⁾

Sub formă numai de indicație, amintim că, în afară de preocupările logice, bine cunoscute, atenția lui T. Maiorescu s'a îndreptat de timpuriu, din epoca Iașilor, asupra fenomenelor sufletești, chiar când ele îmbrăcau o formă de aparentă anormalitate și țineau mai mult de viața inconștientă: visurile, a doua vedere, « second sight », « magnetismul animal », ipnotismul, spiritismul etc. intră în continua lui preocupare nu numai teoretică, ci și experimentală. « *Insemnările* » sunt pline de ședințe de ipnotism și de spiritism, făcute nu numai în țară ci chiar și în străinătate. « Lucrul cel mai important din ocupația mea intelectuală de acum este ipnotismul ca drum experimental pentru adevăruri psihologice », notează el la 13 Noembrie 1885 ²⁾ — și tot acolo găsim ciorna unei scrisori netrimise către profesorul dela Breslau dr. Rudolf Heidenhain, în care-i spunea « De 22 de ani m'am silit, cu tot dinadinsul, în continuu studiu și prelegeri, să ies din această, propriu vorbind încă neexistentă știință, prin insuficiența așa zisei observare de sine lăuntrică ». Cetise cartea lui Heidenhain despre « *Der sogennante thierische Magnetismus* » și conchidea: « Trebuie deci să ipnotizez eu însumi. Căci aici în București nu e nici o ocazie de a asista la experimentările

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 53.

²⁾ *Insemnări*, II, p. 317.

altora. Trebuie să fac acest lucru cu seriozitate, cu stăruință și de asemenea cu toată prudența cerută»¹⁾). Ii reclama diferite indicații bibliografice și tehnice. Se duse chiar la Breslau la Heidenhain (la 28 Dec. 1885), care lăsându-se de ipnotism, îl trimise la Hering, la Praga, unde asistă la diferite scene de ipnotism descrise în *Insemnări* cu minuțiozitatea lui obișnuită. Nu reținem din toate aceste preocupări decât tendința lui generală de a cerceta substratul fiziologic al fenomenelor psihologice, eliminând miracolul.

Cursurile libere de logică porniră la sfârșitul lui 1880. «Inceput, înseamnă el²⁾», ca particular, prelegerile mele la Universitate despre Logică și aplicările ei, odată pe săptămână, până la sfârșitul anului ținut 6, despre care dare de seamă în *România liberă*. Afluență și succes». Cursul s'a urmat și *Insemnările* se ocupă adese de dânsul. Pasiunea lui didactică era atât de pronunțată, încât, după cum odinioară, ca student la Berlin, făcea un curs de filosofie într'un cerc de domnișoare, acum, la 40 de ani, după ce fusese ministru, nota la 12 Iunie 1880³⁾: «Lecție de logică odată pe săptămână (ținută dela 3½—5) cu aceleași (adecă: Clara, Livia, Mite și Ana Rosetti) și d-ra Nini Haret» — dar aici era poate mai mult vorba de un curs de logică... pasională.

Numirea lui T. Maiorescu la Universitatea din București se plănuise încă din 1882, din prima fază a

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 319.

²⁾ *Insemnări*, I, p. 339.

³⁾ *Insemnări*, I, p. 334.

tratativelor cu Junimiștii, când P. Carp fusese numit ministru la Viena. « Sturdza, ministrul de externe, notează el la 15 Oct. 1882 ¹⁾, mi-a vorbit la Academie de intrarea mea din nou la Universitate. Mi-a spus că a vorbit de asta cu actualul ministru al cultelor Aurelian». Cum « combinația » politică nu avusese loc, nu se mai pomeni de numire, decât peste doi ani, când legăturile între I. C. Brătianu și « Junimiști » se reluară. « Eu însumi, scria el la 7 Iunie 1884 lui P. Carp, ce se afla încă la Viena ²⁾, aș vrea, ca simplu deputat, să reprezint în Cameră noul guvern de principii și să nu părăsesc advocatura mea plină de succese, în ori ce caz să mă întorc la locul de profesor la Universitate, la București. Influența asupra tinerimii studioase îmi pare mereu foarte importantă ». Combinația politică, în sensul unui nou guvern liberalo-junimist, nu se făcu nici de data aceasta; dar intrarea Junimiștilor în parlament ca « opoziție miluită » și numirea lui Maiorescu avură totuși loc. « Ieri eu, notează el, am primit adresa Ministerului Cultelor nr. 11.866 din 10 Octomvrie 1884 pentru reintegrarea mea ca profesor definitiv, și anume la Facultatea din București, pentru *Logică și Istoria Filosofiei secolului al 19-lea* ». Și cu două rânduri mai jos: « Miercuri, avut cu Brătianu convorbire de alegeri, la Minister ». Aceasta e realitatea numirii lui T. Maiorescu la Universitatea din București. Cu rapiditatea lui conștiincioasă, peste câteva zile (17 Octomvrie)

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 131.

²⁾ *Insemnări*, II, p. 249.

și însemna ¹⁾: « Măine însă, Joi 5—6½ prelegerea de deschidere a cursului de *Istoria filosofiei germane în secolul al XIX-lea* (Fichte, Hegel, Schelling; în special Schopenhauer). Sâmbăta, la aceeași oră, *Logica elementară și metodologia* — și astfel mai departe în aceleași zile și ore».

Dela această numire se înscrie pagina cea mai glorioasă a carierei profesionale a lui Maiorescu și tot odată a Universității române. Timp de un sfert de veac a fost profesorul cel mai ascultat, nu numai de tinerimea studioasă, ci și de oameni culți din diferite categorii sociale și profesori, generații după generații, în valuri tot mai sporite; un nimb de prestigiu s'a răspândit astfel și în jurul cursului său și al Universității ce-l adăpostea. Despre valoare de originalitate de concepție a acestui curs nu se poate totuși vorbi, întru cât el n'a fost vreodată publicat; valoarea lui pedagogică era însă incontestabilă, Maiorescu fiind un mare clarificator de idei filosofice; despre aspectul general al cursului ne vom ocupa în altă parte a studiului de față.

La moartea vechiului său adversar politic, Al. Orăscu, care în trei săptămâni de trecere pe la Instrucție îi desființase toate actele și numirile din timpul cât fusese ministru (1874—1876), T. Maiorescu fu ales rector al Universității din București în Octomvrie 1892. În această calitate făcu un regulament privitor la administrarea Universității, condusă până atunci patriarhal și publică cel dintâi anuar al Universității, după cum în 1863 publicase cel dintâi anuar al Colegiului Național dela Iași.

¹⁾ *Insemnări*, II, p. 267.

Alegerea lui ca rector se prelungi pe un nou period, pe care nu-l duse însă până la capăt. Încă din 18 Noembrie 1896, rectorul protestase împotriva invaziunii poliției în incinta Universității în urmărirea studenților, cu ocazia manifestațiilor produse pe chestia depunerii mitropolitului Ghenadie; în urma unei anchete, obținuse dela Ministrul P. S. Aurelian acordarea unei despăgubiri servitorului maltratat și demisia prefectului de poliție; în Noembrie 1897 se făcu dovada în Parlament că prefectura poliției avea în solda ei studenți, pe care îi întrebuița, după nevoie, ca să producă manifestații sau ca să le înăbușe (era în epoca mișcărilor naționaliste pe tema retractărilor dela Iași ale lui D. A. Sturdza și a decorării lui Ieszenski). Ca protestare împotriva operei de corupție a poliției printre studenți, T. Maiorescu demisionă din rectorat și refuză orice propunere de realegere ¹⁾.

¹⁾ Soveja, *op. cit.*, 95—96.

X

1. Propunerea de modificare a Constituției: discursul lui T. Maiorescu dela 16 Ian. 1883. — 2. Camera revizionistă: discursul lui Maiorescu dela 27 Mai 1883. — 3. Discuția proiectului: intervenția lui Maiorescu la 28 Martie 1884. — Discursul lui dela 2 Aprilie 1884. — 3. Discursul în chestiunea Domeniului Coroanei la 5 Iunie 1884.

1. Colaborația relativă, mai ales în politica externă, a *Junimiștilor* cu guvernul liberal avea însă să fie pusă la o grea încercare prin revizuirea Constituției, întreprinsă sub presiunea lui C. A. Rosetti, ideologul nelecuit, care punea procesul de democratizare a Statului prin legiferare înaintea organizării lui în chip evolutiv.

Prima lectură a propunerii de modificare a Constituției avu loc la 22 Decembrie 1882; la a doua lectură dela 16 Ianuarie 1883 luă cuvântul T. Maiorescu pentru a o combate, în lipsa lui P. Carp, aflat ca ministru la Viena¹⁾.

Intangibilitatea Constituției, adică organizarea pe pozițiile pierdute, era punctul normativ al grupării « constituționale ». Dacă îi admisesese și chiar îi ceruse

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 163.

modificarea în privința articolului 7, o făcuse sub presiunea străinătății și prin existența unui curent de opinie publică în chestia evreiască, pe când modificarea Constituției în articolele privitoare la legea electorală nu era cerută de nimeni în afară de campania de presă a *Românului*. Constituția dela 1866 avea o vechime de 17 ani; ea nu putuse fi experimentată întru cât nu fusese nici aplicată în punctele ei esențiale. Cea mai importantă chestiune într'un Stat modern este lățirea culturii în masele de jos; Constituția prescrisese învățământul public obștesc și obligatoriu, dar în curs de 17 ani nu se făcuse nimic în acest sens. La 1866 existau 4000 de comune rurale și numai 2000 de școli; la 1883 nu erau decât 1950 de școli plus 82 în Dobrogea. Analfabetismul reprezenta un procent de 97 la sută; ce valoare mai putea avea atunci votul și ce neatârnare?

A doua cerință a Statului este independența magistraturii, care să poată la rândul ei garanta independența alegătorului. Nimic nu se făcuse dela 1866, după cum nimic nu se legiferase cu privire la numirea și intrarea în toate funcțiunile administrative sau în privința descentralizării. Constituția dela 1866 cuprindea dispoziții esențiale mult mai importante decât mecanismul electoral nou, pe care voia să-l introducă revizuirea ei, dar ea nu fusese experimentată pentru că nu fusese aplicată. «Prin urmare, conchidea Maiorescu, de ce să revizuiți Constituția? Faceți-o mai întâi să trăiască. Înainte de a o reforma, trebuie să o formați». Să ne ferim de formule abstracte, de idei aduse din alte țări, nerăspunzând nici unei necesități reale. «Țara trebuie scăpată de agitarea

sterilă a unor formule electorale, fără nicio valoare practică în starea de astăzi a poporului român».

Propunerea de revizuire fu, însă, votată și de Camera și de Senat în a treia lectură, așa că la sfârșirea legislaturii, se procedă la alegeri pentru Constituantă la sfârșitul lui Aprilie 1883.

Reacțiunea produsă în sânul opoziției de intențiile de revizuire a Constituției cât și de atotputernicia liberală ce amenința să se mențină la putere încă o legislatură se poate compara cu cea a coaliției dela Mazar-Pașa dela 1875 împotriva guvernului Lascar Catargi. Vechii conservatori se uniră cu grupul Vernescan, cu M. Kogălniceanu, G. Mârzescu, N. Blaremburg, cu «fracționiștii» dela Iași, formând la un loc *Comitete unite ale opozițiunii din București și Iași*. La alegerile din Aprilie izbutiră însă numai doisprezece dintre dâșii (L. Catargi, M. Kogălniceanu, Al. Lahovari, G. Vernescu, etc.) ceea ce-i determină să demisioneze din Parlament pentru a transporta lupta politică în afară. Atitudinea «Junimiștilor» în alegeri se poate considera ca echivocă; Maiorescu ieși la Vaslui, pe un program antirevizionist, dar fără contracandidat guvernamental, prin urmare cu sprijinul guvernului ¹⁾. Ea a și fost criticată mai ales de vechii conservatori, și a rămas pecetluită cu vorba lapidară a lui Al. Lahovari de «opoziție miluită».

2. Camerele revizioniste se deschiseră în ziua de 10 Mai 1883, iar după trei zile «opoziția unită» demisionă.

¹⁾ Despre campania lui amănunte în *Insemnări*, II, p. 174-179.

Lupta parlamentară urma să se dea nu cu opoziția ci chiar în sânul partidului liberal între cele două curente în continuă fricțiune, cel realist al lui Brătianu și cel utopic al lui Rosetti, autorul moral al revizuirii. În urma retragerii opoziției, pentru a-și îndreptăți atitudinea, Maiorescu ținu o cuvântare la adresă în ziua de 27 Mai 1883 ¹⁾, tăgăduind că țara ar dori schimbarea Constituției și propunând cu I. Negruzzi următorul amendament: « Propunem ca pasajele din proiect, care încep cu cuvintele: « în această lucrare » și se termină cu cuvintele: « și la păstrarea tuturor drepturilor lui » să fie înlocuite cu următorul aliniat:

« În această lucrare, Adunarea din nou aleasă are de îndeplinit misiunea principală de a se pronunța, dacă și până unde reforma Constituțiunii în articolele, care au fost indicate de Camera precedentă, ar corespunde adevăratelor trebuințe ale țării și ar fi oportună în împrejurările de față ».

Deși alegerile fuseseră făcute cu ingerințe, Maiorescu le absolvi sub vechea formulă junimistă că orice țară are alegerile ce le merită și « în orice țară își permit guvernele atâta ingerință, fățișe sau ascunsă, cât îl lasă alegătorii să-și permită ». Pe temeiul acestei teorii nu se putea decât recunoaște ca adevărata expresie « momentană » a țării Camera și Senatul. A le tăgădui legalitatea, cum făcuse opoziția unită, era un început de anarhie. Așa susținuseră

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 209. T. Maiorescu apreciază așa: « O oră, rece și nimic deosebit. Dar asupra Camerei cred că a avut efect ». *Insemnări*, II, p. 186.

înșiși conservatorii la guvern după alegerile dela 1875, și așa era logic să susțină și acum când se aflau în opoziție. «Iată pentru ce, conchidea Maiorescu, noi credem că rămânem credincioși principiului conservator, stând aici în Cameră cum stăm și luând parte la discuția de față».

În ceea ce privește revizuirea însăși a Constituției, el rămânea, firește, pe poziția fixată în discursul dela 16 Ianuarie. Situația de azi nu se prezenta ca în 1879 când revizuirea fusese efectul unui puternic curent de opinie publică; alegerile de acum nu se efectuaseră pe bază de principii precise asupra unor modificări anumite, ci numai pe idei generale: revizuire sau nerevizuire? Deputații nu aveau deci un mandat imperativ din partea alegătorilor, așa că ei trebuiau să examineze deocamdată, «dacă și până unde» să se facă reforma constituțională.

Intr'un cuvânt, forme dilatorii, la care nu avea să se oprească o Cameră aproape în unanimitate revizionistă.

3. Deschise la 10 Mai 1883, abia după aproape un an, la 28 Martie 1884, Adunările revizioniste luară în discuție proiectul însuși de revizuire a 25 de articole, așa cum ieșise din desbaterile între delegații Camerei și ai Senatului, în care fricțiunile fuseseră vii între cele două nuanțe liberale. Urmă altă intervenție pur formală a lui Maiorescu în ședința dela 28 Martie 1884, prin care cerea ca fiecare articol să fie votat separat ca o lege de sine stătătoare, cu excepția cazului, când mai multe articole se pot împreuna într'o unitate organică (cum ar fi, de pildă, articolele privitoare la legea electorală) dând,

astfel, deputaților puțința de a vota unele articole și altele nu; propunere ce se primi, după cum se primi în aceeași ședință o ușoară modificare a textului articolului 1 din Constituție, «Regatul României cu județele sale din dreapta Dunării constituie un singur Stat indivizibil» în loç de: «Regatul României, cu tot teritoriul său de dincoace și de dincolo de Dunăre, constituie un singur Stat indivizibil».

După o nouă încercare în ședința dela 1 Aprilie 1884 de a amâna discuția revizuirii legii electorale după vacanțele Paștilor, adevărata luptă se dădu a doua zi 2 Aprilie. . . Ea se încinsese însă de mult în culise, așa că Brătianu se văzuse silit să demisioneze la 26 Martie 1884, și numai un vot de încredere al Camerei dar și oarecare concesiuni făcute Rosettiștilor în privința presei îl făcură să revină asupra demisiei. C. A. Rosetti era pentru colegiul unic și în jurul lui adunase 35 de partizani, printre care și pe G. Panu, apărut atunci întâiași dată în politică drept partizan al lui Rosetti. Sinceritatea acestuia era impresionantă. «Dreptul de vot, declara el în discursul dela 2 Aprilie, este un agent de educație: el dă omului conștiința demnității sale și dorința de a se lumina asupra tuturor chestiunilor sociale; a-l exercita este a se instrui». El mai vedea în lărgirea masei electorale o frână a corupțiunii guvernamentale care nu s'ar mai fi putut exercita, ca în vechile colegii cu cadre restrânse, deși exemplul colegiului al treilea totdeauna guvernamental nu era un exemplu fericit; masei îi mai trebuia și conștiința cetățenească și independența morală și materială. Mai realist, Brătianu cerea reducerea

colegiilor dela patru la trei, mulțumindu-se cu lărgirea colegiului întâi, al marilor proprietari, tocmai pentru a înfrânge independența singurului colegiu scos de sub presiunea guvernamentală. Tendințele celor doi șefi liberali erau, astfel, în divergență, cel puțin ca intenție și convingere, căci, de fapt, amândouă ajungeau la aceeași subjugare a masei electorale influenței guvernamentale.

4. Cu prilejul discuției și votării celor 13 articole din legea electorală Maiorescu rosti la 2 Aprilie 1884 ultimul său discurs împotriva revizuirii ¹⁾. Argumentarea lui nu putea fi alta decât în celelalte. Nu exista mai întâi, afirma din nou, un curent de opinie publică în favoarea modificării legii electorale; el era pe de-a-întregul creația agitației lui Rosetti și a *Românului*. Constituția dela 1866 ieșise prin consensul tuturor partidelor, pe când modificările ce i se aduceau acum, prin retragerea opoziției din Cameră, urmau să fie opera unui singur partid, divizat și acela (unii deputați cereau un colegiu, alții două și alții trei colegii). Argumentului lui Rosetti că la baza vechei legi electorale era corupția, Maiorescu îi răspundea că pretutindeni exista corupțiunea în administrație și indirect în magistratură, dacă nu în sânul ei, cel puțin din partea puterii executive la numirea ei, ca și în numirea funcționarilor administrativi. Acestea

¹⁾ « Astăzi Cameră dela 1 până la 8 $\frac{3}{4}$. Votare asupra revizuirii legii electorale în discuție generală și obținută cu sila asupra art. 1 cu cele 3 colegii. Grădișteanu, răgușit și teatral, a vorbit 2 ore. Apoi cu $\frac{3}{4}$ de oră și 5 minute, cuvântarea principală. După aceea C. A. Rosetti, în sfârșit Brătianu. Toți cel puțin foarte politicoși cu mine». *Insemnări*, II, p. 240.

trebuiau schimbate mai întâi. Revizuirea moravurilor trece înaintea revizuirii legii electorale.

Totul era, firește, în zadar. Camera și Senatul votară în ședințele dela 1 și 7 Iunie cele 25 de articole revizuite, promulgate apoi la 8 Iunie 1884.

Maiorescu judecă această operă de revizuire « ca opera cea mai stearpă a partidului liberal » ¹⁾, părere foarte discutabilă. « Sporirea numărului deputaților și senatorilor (cu nou introdusa diurnă a acestor din urmă) a îngreuit fără nicio necesitate lucrările Corpurilor legiuitoare, iar calitatea discuțiilor parlamentare a scăzut în proporție firească cu creșterea mandatarilor; decapitarea vechiului colegiu I a făcut alegerile și mai dependente de influența guvernului; licența presei în trivialitatea calomniilor private s'a văzut și mai încurajată ».

Mai rămânea totuși educația conștiinței cetățenești prin însuși exercițiul drepturilor cetățenești și aceasta e mult.

5. Ca act ultim al acestor Adunări revizioniste ce-și împliniseră sarcina revizuirii celor 25 articole din Constituție, urmă votarea unei legi, prin care se alcătuiă un domeniu al Coroanei, propusă din inițiativă parlamentară în ședința dela 4 Iunie 1884. Vechii conservatori începură o violentă campanie de presă împotriva acestei propuneri esențial conservatoare; partizanii lui Rosetti și Rosetti însuși se retraseră din Parlament, consumându-se astfel spărtura de mult pornită între cele două ramuri liberale. Guvernul fundă *Voința națională*

¹⁾ T. Maiorescu, *Ist. contemporană a României*, p. 217.

ca organ al partidului național-liberal la 10 Iulie 1884.

La 5 Iunie 1884 Maiorescu interveni pentru cea din urmă oară în Camera de revizuire pentru domeniul Coroanei ¹⁾. Ii veni cu atât mai ușor să dovedească esența conservatoare a unei astfel de dotații, care întărea principiul monarhic, cu cât o majoritate a unei camere conservatoare propusese în 1870 din inițiativa a 65 de deputați o dotație de 300.000 lei Doamnei Elisabeta în momentul căsătoriei ei cu Principele Carol. Regalitatea cerea și sporirea mijloacelor materiale pentru exercitarea înăuntrul și în afară a prestigiului nostru, conform creșterii importanței. Și cum vechiul lui adversar Nicolae Ionescu afirmase că virtutea e adevăratul prestigiu și că mărinimia, înțelepciunea, exemplele proprii, ce le-a dat și le dă Regele, sunt adevăratul lui prestigiu, Maiorescu răspunse: «Fără îndoială. Inșă aceste lucruri sunt ale Regelui. El le are pe aceste, și nu i le dăm noi. Dar noi ce dăm?».

Camera votă proiectul cu 77 de voturi, contra 16 și 4 abțineri, după care fu închisă la 8 Iunie pentru a fi disolvată apoi la 23 Septembrie ²⁾.

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 305.

²⁾ «Dotația Coroanei, scrie el lui P. Carp la 7/19 Iunie 1884, a împins agitația la culme. Eu, firește, am vorbit la Cameră pentru, și am fost îmbrățișat și sărutat de Brătianu, fiindcă (cum a zis el) aș fi salvat chesțiunea, dar oportun n'a fost proiectul acesta». *Insemnări*, II, p. 248.

XI

1. Tratatul Carp-Maiorescu-Brătianu delat 14 Iunie 1884. —
2. Maiorescu în Camera din Noemvrie 1884; același punct de vedere al lui Maiorescu, la 6 Dec. 1884. —
3. Activitatea lui parlamentară. —
4. Noul parlament din Ianuarie 1888 — fără Maiorescu. Căderea guvernului I. Brătianu, Martie 1888. —
5. Judecata istorică asupra atitudinii «Junimiștilor» față de guvernul liberal.

1. Cu toate succesele lui, situația lui Brătianu, după o guvernare atât de îndelungată, era, prin uzura firească, tot mai anevoioasă. Părăsit de vechii săi tovarăși C. A. Rosetti, D. Brătianu, M. Kogălniceanu, având în față o zgomotoasă opoziție conservatoare condusă de Lascar Catargi și Vernescu, era firesc să se gândească la o apropiere de gruparea junimistă, cu care conlucrase și conlucra prin Carp la politica externă, și care, intrată în Cameră cu îngăduința guvernului, îi făcea o opoziție pur principială și academică, în deosebire de cealaltă opoziție scoborâtă în stradă la agitație revoluționară¹⁾.

¹⁾ Svonurile intrării lui Maiorescu în Minister erau foarte răspândite încă din 1883. Propunerile ni le confirmă chiar Maiorescu într'o scrisoare din 4 Oct. 1883 către soru-sa Emilia, publicată recent (Torouțiu, *op. cit.*, VI, 43) «Ar trebui să fiu prea naiv, ca să primesc portofoliul

Intr'o scrisoare dela 7 Iunie 1884 către Carp, care se afla ca ministru la Viena, Maiorescu îi expuse situația și, în eventualitatea unei colaborări, îi arată programul său:

1. Trei ministere: al justiției, al internelor și sau al cultelor sau al domeniilor sau al lucrărilor publice — pentru stârpirea corupției administrative.

2. Inlăturarea unor prefecți cunoscuți ca abuzivi.

3. Moldova la dispoziția « junimiștilor ».

4. 30—40 deputați junimiști.

5. Inamovibilitatea Curților de apel.

Intrarea în minister a lui P. Carp, Th. Rosetti și Al. Știrbei; el se rezerva pentru deputăție și numirea la Universitate.

P. Carp fu chemat dela Marienbad; într'o consfătuire prealabilă își hotărîră programul; Maiorescu nu acceptă să intre în guvern fără Rosetti, iar Rosetti nu voia să primească. Intrevederea cu Brătianu avu loc la ora 9 dimineța Marți 14 Iunie 1884: întrevedere în trei: Brătianu-Carp-Maiorescu; discuțiile rămaseră încă fără

ce mi se oferă. In prezent, pentru acest minister sunt prea bun, de aceea refuz și din calcul. Sunt însă și multe împrejurări potrivnice. Din arena politică mai întâi trebuie să se evaporeze excrocheria revizionismului constituțional. Probabil asta se va 'ntâmpla și eu voi fi văzut a doua oară limpede împotrivindu-mă». Lucrurile nu s'au realizat așa. El prevedea, totuși în restul scrisorii că ar putea intra în minister, dar nu singur, ci cu prieteni care să facă majoritate în consiliul de miniștri (1), ca să nu fie în « haita roșilor ca o ațăătoare ». El bănuia că importanța pe care i-o dădeau I. Brătianu și Regele se datorește și articolului din *Deutsche Revue*, prin care recomandase orientarea politicei noastre spre Germania, spre care înclina acum și guvernul.

soluțiune ¹⁾); D. Sturdza făcu apoi presiuni asupra lui Maiorescu ca să accepte, la fel și asupra mult indecisului Th. Rosetti, care, când primea, când refuza; întrevederea de Vineri 22 Iunie dintre Carp și Brătianu tot nu rezolvă nimic, discuțiile având să urmeze; a doua zi însă, pe neașteptate, ele se rupseră, Brătianu făcând un nou minister pur, fără junimiști. «Carp furios, supărător de impertinent față de mine, abia stăpânindu-și ciuda», notează Maiorescu ²⁾. Prin intrasigența lor și mai ales a lui Maiorescu, junimiștii rămăseseră afară de guvern; își asiguraseră totuși vreo 30 de mandate în parlament, rezervându-și «dreptul de critică față de guvern dar în nici un caz pactând cu «opozitia-unită». Invățătura acestor tratative a scos-o însuși Maiorescu în *Insemnări* ³⁾:

1. «Carp cu prestanță, ferm în privința programului, absolut vrednic de încredere, dar de o ambiție bolnăvicioasă și isbucnind grosolan, când e necăjit că nu s'a realizat.

2. Pe Teodor Rosetti, ca unul care e copilăros de nedecis, a-l lăsa cumva afară din joc și a lucra fără a ține seama de el. După aceea, vine el dela sine.

3. Celor mai mulți oameni le impune numai puterea. Înainte, critică lucrul, cași când ministerul ar fi ceva rău și, Doamne ferește, nu trebuie să-l primești. Dar pe urmă, după ce-l primești, te prețuesc mai puțin».

¹⁾ Istoricul acestei întrevederi în T. Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, p. 220.

²⁾ *Insemnări*, II, p. 258.

³⁾ *Insemnări*, II, p. 259.

2. Prin noile alegeri din Noemvrie 1884, intrară în Cameră: Carp, întors definitiv dela Viena, T. Maiorescu, V. Pogor, Iacob Negruzzi, D. A. Laurian, I. M. Melik, I. Ianov, T. Nica, B. Bossy, iar la Senat: Dimitrie G. Rosetti, L. Negruzzi și I. Iamandi — adică numai doisprezece *Junimiști*. Opoziția unită (trecuse și D. Brătianu în opoziție) se abținuse, singur M. Kogălniceanu renunțase la abținere și se alesese deputat la Brăila.

Poziția în Cameră a « Junimiștilor » de « opoziție mi-luită » continua să fie delicată. Pentru a se justifica atât Carp și Maiorescu se văzură nevoiți să se apere în discursurile la adresă. Apărarea lui Carp în discursul dela 4 Decemvrie 1884 nu putea să nu plece dela aceeași idee expusă de atâtea ori a necesității de a suprima sau atenua luptele dintre partide: « Odată ce luptele constituționale s'au terminat, este oare de demnitatea unui partid, este un act patriotic, de a ne contesta mutualmente legitimitatea? » ¹⁾. Sau: « Oricare ar fi însă eticheta noastră, începem prin a susține că era luptelor constituționale s'a terminat și acesta este și adevăratul sens al cuvintelor ce guvernul a pus în gura Coroanei, anunțându-ne că o eră nouă începe. Dacă începe o eră nouă, este că era veche s'a dus; și, în adevăr, era veche a luptelor constituționale s'a terminat și începe era nouă a organizării Statului nostru ». Urmează apoi schița de program al acestei organizări, așa cum mai fusese expusă și la 1881, pentru că, spunea el, « noi considerăm *organizarea* acestui Stat ca misiunea generației noastre, precum *crearea* lui a fost misiunea generației dela 48 ».

¹⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, I, p. 327.

Două zile după aceea în ședința dela 6 Decemvrie 1884, T. Maiorescu ridică chestiunea svonurilor și calomniilor ce înveninează atmosfera politică, cum ar fi informațiile apărute prin ziare că va fi numit administrator al Domeniului Coroanei, ieșite din faptul că susținuse în Cameră legea dotațiunii domeniului sau că va fi numit la Viena. Se alesese la Vaslui și la Huși fără a fi fost combătut de Guvern iar Pogor, Iacob Negruzzi etc. candidaseră de-a-dreptul pe listele guvernului, ceea ce se întâmpla foarte des în Germania și « constituționalicește corect ». Și încheie cu aceeași idee, aproape program al grupării, de conlucrare a partidelor pe tărîmul organizației: « Cu cât o adevărată muncă pe un tărâm practic ne va găsi pe mai mulți și, dacă se poate, pe toți cei din viața publică gata a lucra; cu cât vom înlătura mai mult prea marile deosebiri între partide; cu cât vom căuta mai mult a ne fixa în idei precise, pentru ca să avem o adevărată luptă de idei, iar nu de închipuiri vane, cu atât ne vom pregăti la ceea ce ne așteaptă. Căci iluzii nu ne putem face asupra viitorului: pe noi ne așteaptă încă lucruri mari și lucruri grele ». Cuvinte sănătoase dar și necesare unei grupări incapabile de a governa prin sine. Vorbind de această conlucrare, Carp avea să recunoască ceva mai târziu: « Este că până acum nu am cules roadele lucrării noastre, din contra suntem huliți din dreapta și din stînga, astfel încât am ajuns a crede că în țara aceasta toți au caracter afară de Petre Carp »¹⁾.

¹⁾ P. P. Carp, *Discursuri*, I, 419.

3. Într'o situație întru câtva echivocă și într'o Cameră cu o capacitate de lucru sleită prin uzura lungii guvernări, e dela sine înțeles că activitatea parlamentară a lui Maiorescu, intermitentă și așa, se reduse la discursuri la adresă și la câteva interpelări, cu spații de tăcere uneori de aproape un an (18 Decembrie 1884—27 Noembrie 1885). Ideile sunt cunoscute, cum ar fi: independența puterii judecătorești prin inamovibilitatea magistraturii, mereu pusă în mesagiu și mereu amânată. Atacul se îndreaptă apoi direct împotriva ministrului de justiție E. Stătescu: «Mai adăugați acum curajul, cu care o persoană de o așa influență se folosește și de poziția sa spre a schimba cu ajutorul aparatului legislativ o dispoziție interpretativă a legii pentru un proces ad-hoc și atunci îmi veți da dreptate când zic că am căzut mai jos decât hatârul turcesc¹⁾ ». Atac ce avea să atragă o scrisoare publică a lui Stătescu și un duel²⁾.

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, 386.

²⁾ Iată cum e povestit acest duel: Duminică 1 Dec. 1885. «In *Voința națională* de astăzi întâia scrisoare deschisă a lui Stătescu către mine, plină de insulte... Lahovari și Pogor de părere să-l provoc la duel. Am făcut asta prin Carp și Al. Marghiloman. El a trimis seara la Marghiloman pe generalul Budișteanu și Emil Costinescu. Eu dela 10—12 seara la Marghiloman. N'am acceptat nici un fel de transacție. Duelul avu loc a doua zi Luni 2 Dec. la ora 11 la hipodrom: «Un foc de pistol la comandă între 1 și 3, la distanță de 20 de pași. Eu nu l'am nimerit, pistolul lui n'a luat foc. După asta ne-am dat mâna». Iar, ca încheiere, vechea indiferență față de viață. «In tot timpul acestei afaceri, cu deosebire și pe teren, așa de complet liniștit și indiferent, dar cu desăvârșire, încât îmi pot explica acest lucru numai prin profundul desgust de viață (*Insemnări*, II, p. 322—323).

De aceeași natură personală e și interpelarea din ședința dela 4 Martie împotriva generalului Alexandru Anghelescu, pentru că declarase într'un ordin de zi că venise în fruntea Ministerului de Război « chemat din încrederea M. S. Regelui și a domnului președinte al Consiliului de Miniștri » ¹⁾.

Alte rare intervenții reveneau mereu asupra situației morale a junimiștilor de opoziție « milită » în lipsa opoziției ce lupta extraparlamentar. « Da, am venit în Cameră, repeta el în ședința dela 5 Iunie 1886 ²⁾, am fost și sunt contra abținerii celorlalți, am venit în Cameră, fiindcă aici este locul legal, unde putem lupta. Am mai susținut în Cameră și vom susține politica externă, nu cea veche dinainte de 3 ani, a cabinetului Brătianu. Asemenea, de câte ori cabinetul este și va fi reprezentantul ordinei monarhice, va fi totdeauna susținut de slabele noastre puteri, precum o puteați ști de mai nainte. Dar niciodată n'am făcut parte din majoritatea d-voastră și mărturisesc că procedurile ce le-am văzut în timpii din urmă nu mă încurajază de a face parte din această majoritate ».

Tonul împotriva corupției regimului, a absolutismului lui I. Brătianu, retras tot mai mult la Florica, schimbându-și miniștrii fără motivări, ne mai venind la Cameră, se urca tot mai dârz spre o opoziție mai virilă și hotărâtă.

Recunoștea, de altfel, toate meritele trecutului lui Brătianu, aducerea partidului în ordinea monarhică,

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 392.

²⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 422.

Independența, Regatul, dar, dela proclamarea lui, în loc de a-l organiza, acceptase revizuirea constituțională nefolositoare și tolerase abuzuri și corupția sub toate formele. Încă din 1886 Maiorescu recomanda oportunitatea retragerii guvernului pentru ca opoziția ce se lăsase târâtă în agitații antidinastice să intre din nou în ordinea monarhică. Ceea ce domina concepția lui Maiorescu și a « Junimiștilor » era și de data asta consolidarea dinastiei. « Numai astfel se va întări situația în fața pericolelor interne și externe », încheia el.

Iar când, în urma atentatului dela 4 Septembrie 1886 al lui Stoica Alexandrescu împotriva lui Brătianu, bande de « cetățeni indignați », organizate poate chiar de primarul Capitalei Ion Câmpineanu, devastară câteva din redacțiile ziarelor opoziției (*Epoca*, *Lupta*, *L'indépendance roumaine*), Maiorescu izbuti abia la 13 Ianuarie 1887 să-și desvolte interpelarea ¹⁾, pe un ton mult mai energic, punându-se în poziția paradoxală de a apăra el, conservatorul și antirevizionistul, libertatea presei împotriva celor ce-i lărgiseră drepturile prin modificarea Constituției. E drept că C. A. Rosetti, animatorul acestei revizuri, murise: « Libertatea însemnează, încheia el, nu exagerarea dreptului meu, ci recunoașterea dreptului tău care-mi ești adversar. Aceasta dovedește un partid liberal, dacă este liberal, iar când tratează pe adversarii așa cum au fost tratați adversarii dela presă în cazul de față, atunci a încetat de a avea dreptul să se mai numească un partid liberal și nu se poate numi nici măcar

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, III, p. 456.

legal». Moțiunea destul de moderată propusă de Maiorescu: « Camera regretând devastările comise în ziua de 3 Septembrie 1886 la redacțiile unor jurnale din Capitală, trece la ordinea zilei », fu respinsă și se votă cu 250 de voturi contra a 35 și 5 abțineri o moțiune de încredere.

Aceasta fu și ultima intervenție a lui Maiorescu în Camera liberală. Fenomenele de desagregare a guvernului se înmulțeau tot mai mult odată cu creșterea violenței opoziției-unite pornită spre antidinasticism. Perspectiva prezidării viitoarelor alegeri tot de Brătianu împinsese pe oamenii de maturitatea și importanța unor bărbați ca Lascar Catargi, Dumitru Brătianu, general I. Em. Florescu, Alexandru Lahovari, G. Vernescu, etc. să publice un manifest, ca răspuns la mesagiul regal din 15 Noembrie 1887, ce se încheia cu amenințarea: « Soveranul, căruia țara i-a încredințat destinele sale, trebuie să știe că, dacă nu-i va cruța această dureroasă încercare, Poporul Român, blând și lung îndurător, va arunca în fine, răspunderea, nu asupra acelor ce înconjoară Coroana, ci asupra Aceluia ce o poartă! ».

Repetate încercări se mai făcuseră și înainte de a atrage pe « Junimiști » în opoziția-unită. Încă dela începutul anului 1887 ademenirile lui Alexandru Lahovari aduseseră sub conducerea lui Lascar Catargi pe Pogor, Leon și Iacob Negruzzi, Dumitru G. Rosetti, I. Diamandi, ceea ce-l făcuse pe Carp să declare în Cameră că, ne mai fiind șeful unei grupări, vorbea în numele său personal. Încercările întreprinse din nou de a-l atrage în opoziția-unită se izbiră de aceeași inflexibilitate a lui Carp, urmat

numai de T. Maiorescu, D. Laurian, T. Nica și Stroici, de a nu voi să participe la acțiuni anarhice.

4. Parlamentul fu dizolvat la 19 Decembrie 1887 iar alegerile încredințate tot lui Brătianu dădură la 23—25 Ianuarie 1888 o mare majoritate liberală. Opoziția obțină totuși 54 de mandate; de data aceasta Maiorescu nu se mai alege. Evenimentele se precipită și nu intră în cadrul lucrării de față de a le urmări în amănunțimi. Procesul și condamnarea lui Maican și a fostului ministru Al. Anghelescu în chestiuni de furnituri militare apăsă ca unul din semnele cele mai fățișe ale corupției generalizate a regimului. Brătianu mai încercă o formație liberală sub conducerea principelui Dimitrie Ghica, președintele Senatului, cu P. Carp, T. Maiorescu, Th. Rosetti, Al. Știrbei, Menelas Ghermani, D. A. Sturdza și Pherechide, dar combinația nu izbuti pe chestiunea programului cerut de Carp; alte încercări avură același in-succes. În ziua de 13 Martie 1888 Opoziția-unită ținu o întrunire la Orfeu, urmată a doua zi de aniversarea proclamării Regatului, de o îmbulzire a mulțimii în curtea Palatului cu spargerea geamurilor, și de șarja jandarmilor călări și de multe răniri. A doua zi o procesiune a deputaților opoziției în corpore, cu capetele descoperite « în semn de doliu pentru sângele nevinovat vărsat eri de guvern », pornită dela clubul « Unirea » de pe Bulevard, se izbi la bolta de sub turnul Mitropoliei de armată cu un procuror înainte. În învâlmășală izbucniră detunăturile de armă, și un ușier lovit de pușca unui soldat căzu mort în pragul Camerei. Se făcu percheziția

corporală a deputaților în însăși incinta Camerei iar N. Fleva și N. Filipescu fură arestați, aruncându-se asupra lor vina omorului. În ședința dela 18 Martie 1886 P. Carp (Măiorescu nu mai era în Parlament) atacă cu violență guvernul. Adunarea votă totuși obișnuita încredere în guvern. Numai izbucnirea răscoalelor țărănești din satele din jurul Capitalei îl sili, în sfârșit, pe Brătianu să demisioneze după 12 ani de guvernare.

5. Nu intră în cadrul acestei lucrări de a aprecia lunga guvernare liberală sfârșită din nefericire, în corupție, desordine și sânge, din faptul de a se fi prelungit cel puțin cu o legislatură mai mult decât era normal; ea a dat totuși Războiul, Independența, Regatul, armătura economică a țării, a pus temeliile unei burghezii naționale și a fixat configurația morală și materială a țării, așa cum o cereau legile sincronizării: se poate spune că regimul a fost organul predestinat al unei modernizări, care trebuia să se înlăptuiască oricum. Oricât ar fi fost de mari pasiunile politice, și cele ale Opoziției-Unite numai mici nu erau, nici P. Carp, nici T. Măiorescu n'au refuzat niciodată în viață și, după aceea, în perspectiva timpului, atunci când imparțialitatea e mai lesne — n'au refuzat de a recunoaște în orice împrejurare meritele istorice și ale lui Ion Brătianu și ale regimului liberal; criticile lor de amănunt nu le întunecă bunul simț și dreapta judecată de a vedea că prin oameni adeseori mediocri și lipsiți de moralitate publică, sub conducerea unui mare bărbat de Stat și printr'o masă disciplinată, pe măsura exactă a timpului, s'a realizat România modernă.

Ce ne interesează pe noi aici e judecata istorică asupra atitudinii junimiștilor față de regim. Părerile contemporanilor fuseseră destul de severe; ea ieșea din concepția timpului intransigentă față de meritul oricărei acțiuni politice a adversarului. Al. Lahovari, cu care, de altfel, *Junimiștii* au colaborat adese, le-a aruncat o vorbă ce i-a pecetluit pentru multă vreme de « opoziție miluită »; chiar bătrânul Lascar Catargi, cu care au lucrat în două mari ministere, i-a acuzat în ședința Camerei dela 14 Decembrie 1889 ca « distrugătorii partidului conservator », dar cu beneficii personale: Carp primind legația dela Viena, Rosetti fiind numit la Casație și T. Maiorescu obținând procese de ale Statului « grase ». Dacă astfel de suspiciune venea dela oameni ca Lascar Catargi și Al. Lahovari, e lesne de bănuț atmosfera din jur a oamenilor mărunți, care nu explică totul decât prin interese materiale.

Adevărul e acesta. Pornită dintr'o mișcare culturală și literară, acțiunea politică a « Junimiștilor » nu s'a putut desvolta decât în sânul unei elite intelectuale și nu se putea propaga înăuntrul maselor ce se pun în mișcare prin alte mobiluri decât cele ideologice. « Pricep alegătorii pe Junimiști?, se întreba Maiorescu într'o scrisoare particulară. Nu. Sunt prea înalte tendințele junimiste pentru majoritatea publicului nostru? Da »¹⁾. O recunoștea Maiorescu în 1898 și era cu atât mai adevărat în epoca dela 1876—1888. Acțiunea lor a fost deci limitată dela început și nici nu se putea întinde decât

¹⁾ C. Gane, *P. P. Carp*, II, p. 211.

într'un cerc restrâns de intelectuali; politica nu li se sprijinea nici pe o armatură economică, singura prin care se poate susține spiritul partizan și în timp de opoziție, și mai ales al unei opoziții de doisprezece ani; mijloacele le erau de asemenea prea rigide și prea corecte pentru a tolera corupțiunea, alt mijloc pentru a menține în obediență spiritul partizan. Prin însăși structura lor intelectuală, și având în frunte și pe un om ca P. P. Carp, intransigent, disprețuitor, ideolog, fără posibilități de a cuceri masele și de a lega aderenți prin satisfacerea intereselor individuale, Junimiștii erau condamnați de a putea constitui o grupare solidă, omogenă de oameni superiori sau cel puțin desinteresați, dar nu de a alcătui un partid tentacular bazat pe apetituri individuale priceput orchestrate sub masca interesului general. Urmează că, neputând face un partid, ei nu puteau veni nici la guvern prin propriile lor mijloace; nu puteau constitui decât o remorcă guvernamentală sau, mai degrabă, un element de aliaj. Cum ideile lor erau mai mult conservatoare, oricât i-ar fi plăcut lui Maiorescu să susțină că reprezentau mai legitim democrația și liberalismul decât liberalii, care fuseseră la început un partid radical, iar acum un partid autocrat, era firesc să activeze mai adese în cadrul partidului conservator fără a se contopi, întru cât se simțeau alții prin metode, prin cultură și întru cât, mai ales Carp, nu voiau să recunoască șefia nimănui, decât doar foarte intermitent pe cea a lui Lascar Catargi, prin vârsta și trecutul lui istoric. Ieșiți din ministerele conservatoare de colaborare, ei își reluau vechea lor poziție independentă, credincioși unei

ideologii dar gata de a colabora cu oricine în vederea realizării ei, fie și parțial. Opozanții sistematici ai timpului spuneau: opoziție «miluită» și de transacție cu guvernul. Istoriceste, ne interesează numai dacă această transacție se făcea pe baza unei ideologii, a unui program sau a unor avantaje materiale? . . . Răspunsul e categoric: colaborația cu guvernul, de altfel intermitentă și lăaturalnică, nu se producea decât atunci când, fie că aprobau anumite acțiuni guvernamentale ca intrând în propriile lor idei, fie că determinau anumite acțiuni în sânul guvernului în vederea unei politice, cum a fost, de pildă, în politica externă. Ceea ce face nobleța acestei grupări mai mult ideologice decât politice este tocmai consecvența, pe care au arătat-o în jumătatea de veac a activității lor. Cum nu aveau să aprobe actele guvernului liberal, prin care se întărea poziția morală și materială a dinastiei, când ei fuseseră sprijinatorii cei mai credincioși și mai desinteresați ai ei, asupra căreia n'au căutat niciodată să facă presiunile de intimidare, de care s'au servit celelalte partide și mai ales liberalii, nu numai în epoca lor revoluționară ci și în epoca dinasticismului acut al lui D. A. Sturdza? La toate încercările de a-i atrage în guvern, ei au pus înainte chestii de program și nu de persoane și, până la urmă, n'au intrat când au văzut că nu li se dădea rolul de conducere programatică, la care aspirau. Colaborația lor parțială s'a mulțumit, deci, la faptul de a fi fost aleși în Parlament fără a fi combătuți de guvern; înăuntrul Parlamentului opoziția lor n'a luat, ce e dreptul, caracterul unei opoziții sistematice ca a celorlalți, ci al unei opoziții academice cum

le era și caracterul mai mult academic decât politic, dar intransigenți pe anumite chestiuni de principii. Maiorescu se poate, astfel, măguli de a fi impus prin sprijinul dat de dânsul minorității punctul de vedere în chestia revizuirii articolului 7 împotriva guvernului; iar, dacă n'a putut împiedeca revizuirea Constituției dela 1884, opoziția lui nu s'a arătat mai puțin categorică și tenace; în politica externă, autorul articolului din *Deutsche Revue* se putea crede premergătorul, inspiratorul politicei, pe care avea să o adopte Brătianu: cum ar fi putut-o desaproba? Colaborația lui P. Carp la Viena s'a făcut pe chestie de politică externă, și politica aceasta era politica țării. Numirea lui Maiorescu la catedra de istoria filosofiei la Universitatea din București în 1884 nu era oare un act de dreptate și restabilirea ilegalității lui Tell de a-l fi considerat demisionat prin faptul că primise să fie deputat în spiritul Constituției? Anii ultimi ai guvernării lui Brătianu au găsit în Maiorescu o opoziție fermă iar în Carp, potrivit temperamentului lui, una chiar vehementă, fără să se fi retras din Parlament sau să se fi dat la manifestații publice sau pe străzi, așa cum era în moravurile timpului. Această atitudine cumpătată de opoziție rațională i-a impus apoi la guvern, guvernul Teodor Rosetti, adică guvernul unei mâini de oameni, care n'ar fi putut aspira niciodată la putere, singurul guvern pur junimist, pentru că celelalte două ale lui Carp și cel al lui Maiorescu de mai târziu au fost tot guverne de colaborare fără omogenitate și direcție unitară.

Se poate deci spune că politica junimistă a fost o politică prudentă și cuminte și în propriul lor interes — ceea

ce n'ar însemna mult pentru noi — dar și în interesul țării. Ea s'a desfășurat într'o linie de demnitate personală, fără abandonarea programului, într'un cadru de consecvență politică incontestabilă. Puțini dintre ei au trecut la liberali pentru căpătuială personală; punctul de contact cu guvernul l-au luat în bloc și numai pe chestii determinate. Nici nu se putea altfel cu un om ca P. P. Carp, a cărui linie de conducere era liniară și al cărui caracter era turnat în bronzul cel mai curat, sau ca T. Maiorescu, om întreg, caracter sobru, nebântuit de ambiții politice și de interese materiale. Iată pentru ce istoria nu ratifică sentința unor contemporani, gata de a explica totul prin interese personale, ci privește acțiunea junimistă din timpul mării guvernări liberale, ca singura, pe care o puteau avea în limita forțelor lor, compatibilă și cu demnitatea, și fără să se abată dela consecvența de principii.

XII

1. Guvernul junimist Teodor Rosetti (23 Martie 1888). Programul. — 2. Alegerile dela 14 Oct. 1888: remanierea cu elemente conservatoare. — 3. Discursul lui Maiorescu (31 Ianuarie — 1 Februarie 1889) în chestiunea dării în judecată a guvernului Brătianu; retragerea guvernului T. Rosetti (29 Martie 1889).

1. Chemarea lui Teodor Rosetti în fruntea guvernului în ziua de 23 Martie 1888 înseamnă formarea primului guvern junimist, — adică a acelei grupări de intelectuali ieșeni, care de un sfert de veac se manifestase în viața publică a țării, la început sub forma unei asociații literare și apoi sub cea a unui restrâns grup politic, unit printr'o identitate de cultură mai mult germană și de desinteresare idealistă în jurul a două personalități: cea politică, viguroasă, altoită pe un mare caracter a lui P. P. Carp și cea mai mult culturală și literară, de mare talent oratoric, dar mult mai puțin impetuoasă în domeniul politic, a lui T. Maiorescu.

Chemarea lor la guvern însemna, așa dar, biruința, parțială de altfel, a rectitudinii sufletești, de care istoria politică a țării noastre nu ne dă multe exemple.

Venirea « Junimiștilor » la putere, puțin numeroși, în locul Opoziției-unite, adică a adevăratei opoziții, se explică prin însăși situația politică a momentului. Opoziția-unită nu reprezintă o unitate de vederi constructive ci numai negative: răsturnarea guvernului liberal, dincolo de care începeau divergențele de vederi, de interese, de pasiuni. Numai ura împotriva lui Ion Brătianu lega pe cei trei conducători ai opoziției, pe conservatorul Lascar Catargi, pe liberalul Dimitrie Brătianu și pe oportunistul G. Vernescu, și cu atât mai mult pe ceilalți, oameni de credințe și de opinii divergente, ca G. Mârzescu, N. Blaremburg, Gh. Panu și N. Fleva. În afară de asta, preferința arătată lui Teodor Rosetti față de P. P. Carp era o măsură de destindere: membru al Curții de Casație, retras din politică, Rosetti părea mai indicat să stăvilească reacțiunile violente ce aveau să se deslănțue împotriva liberalilor căzuți dela putere. Guvernul era, de altfel, pur junimist: P. P. Carp la externe, T. Maiorescu la Culte și până la 3 Iunie 1888 ad-interim la domenii; Menelas Ghermani la finanțe, Al. Marghiloman la justiție și Al. Știrbei la lucrări publice, fără un partid mai puternic în spate și în mod evident cu un caracter de tranziție și de alegeri, ceea ce-l făcu să fie privit de unii drept un guvern personal al Regelui. Înainte de toate era un guvern ce trebuia să împiedece darea în judecată a ministerului Brătianu, după precedentul creat și din angajamentele ce-și luaseră membrii Opoziției-unite.

Cum era în Martie și bugetul nu se votase, el îi obținut votarea la timp, înainte de 1 Aprilie, chiar de

le era și caracterul mai mult academic decât politic, dar intransigenți pe anumite chestiuni de principii. Maiorescu se poate, astfel, măguli de a fi impus prin sprijinul dat de dânsul minorității punctul de vedere în chestia revizuirii articolului 7 împotriva guvernului; iar, dacă n'a putut împiedeca revizuirea Constituției dela 1884, opoziția lui nu s'a arătat mai puțin categorică și tenace; în politica externă, autorul articolului din *Deutsche Revue* se putea crede premergătorul, inspiratorul politicei, pe care avea să o adopte Brătianu: cum ar fi putut-o desaproba? Colaborația lui P. Carp la Viena s'a făcut pe chestie de politică externă, și politica aceasta era politica țării. Numirea lui Maiorescu la catedra de istoria filosofiei la Universitatea din București în 1884 nu era oare un act de dreptate și restabilirea ilegalității lui Tell de a-l fi considerat demisionat prin faptul că primise să fie deputat în spiritul Constituției? Anii ultimi ai guvernării lui Brătianu au găsit în Maiorescu o opoziție fermă iar în Carp, potrivit temperamentului lui, una chiar vehementă, fără să se fi retras din Parlament sau să se fi dat la manifestații publice sau pe străzi, așa cum era în moravurile timpului. Această atitudine cum-pătată de opoziție rațională i-a impus apoi la guvern, guvernul Teodor Rosetti, adică guvernul unei mâini de oameni, care n'ar fi putut aspira niciodată la putere, singurul guvern pur junimist, pentru că celelalte două ale lui Carp și cel al lui Maiorescu de mai târziu au fost tot guverne de colaborare fără omogenitate și direcție unitară.

Se poate deci spune că politica junimistă a fost o politică prudentă și cuminte și în propriul lor interes — ceea

ce n'ar însemna mult pentru noi — dar și în interesul țării. Ea s'a desfășurat într'o linie de demnitate personală, fără abandonarea programului, într'un cadru de consecvență politică incontestabilă. Puțini dintre ei au trecut la liberali pentru căpătuială personală; punctul de contact cu guvernul l-au luat în bloc și numai pe chestii determinate. Nici nu se putea altfel cu un om ca P. P. Carp, a cărui linie de conducere era liniară și al cărui caracter era turnat în bronzul cel mai curat, sau ca T. Maiorescu, om întreg, caracter sobru, nebântuit de ambiții politice și de interese materiale. Iată pentru ce istoria nu ratifică sentința unor contemporani, gata de a explica totul prin interese personale, ci privește acțiunea junimistă din timpul mării guvernări liberale, ca singura, pe care o puteau avea în limita forțelor lor, compatibilă și cu demnitatea, și fără să se abată dela consecvența de principii.

XII

1. Guvernul junimist Teodor Rosetti (23 Martie 1888). Programul. — 2. Alegerile dela 14 Oct. 1888: remanierea cu elemente conservatoare. — 3. Discursul lui Maiorescu (31 Ianuarie — 1 Februarie 1889) în chestiunea dării în judecată a guvernului Brătianu; retragerea guvernului T. Rosetti (29 Martie 1889).

1. Chemarea lui Teodor Rosetti în fruntea guvernului în ziua de 23 Martie 1888 înseamnă formarea primului guvern junimist, — adică a acelei grupări de intelectuali ieșeni, care de un sfert de veac se manifestase în viața publică a țării, la început sub forma unei asociații literare și apoi sub cea a unui restrâns grup politic, unit printr'o identitate de cultură mai mult germană și de desinteresare idealistă în jurul a două personalități: cea politică, viguroasă, altoită pe un mare caracter a lui P. P. Carp și cea mai mult culturală și literară, de mare talent oratoric, dar mult mai puțin impetuoasă în domeniul politic, a lui T. Maiorescu.

Chemarea lor la guvern însemna, așa dar, biruința, parțială de altfel, a rectitudinii sufletești, de care istoria politică a țării noastre nu ne dă multe exemple.

Venirea « Junimiștilor » la putere, puțin numeroși, în locul Opoziției-unite, adică a adevăratei opoziții, se explică prin însăși situația politică a momentului. Opoziția-unită nu reprezintă o unitate de vederi constructive ci numai negative: răsturnarea guvernului liberal, dincolo de care începeau divergențele de vederi, de interese, de pasiuni. Numai ura împotriva lui Ion Brătianu lega pe cei trei conducători ai opoziției, pe conservatorul Lascar Catargi, pe liberalul Dimitrie Brătianu și pe oportunistul G. Vernescu, și cu atât mai mult pe ceilalți, oameni de credințe și de opinii divergente, ca G. Mârzescu, N. Blaremburg, Gh. Panu și N. Fleva. În afară de asta, preferința arătată lui Teodor Rosetti față de P. P. Carp era o măsură de destindere: membru al Curții de Casație, retras din politică, Rosetti părea mai indicat să stăvilească reacțiunile violente ce aveau să se deslănțue împotriva liberalilor căzuți dela putere. Guvernul era, de altfel, pur junimist: P. P. Carp la externe, T. Maiorescu la Culte și până la 3 Iunie 1888 ad-interim la domenii; Menelas Ghermani la finanțe, Al. Marghiloman la justiție și Al. Știrbei la lucrări publice, fără un partid mai puternic în spate și în mod evident cu un caracter de tranziție și de alegeri, ceea ce-l făcu să fie privit de unii drept un guvern personal al Regelui. Înainte de toate era un guvern ce trebuia să împiedece darea în judecată a ministerului Brătianu, după precedentul creat și din angajamentele ce-și luaseră membrii Opoziției-unite.

Cum era în Martie și bugetul nu se votase, el îi obținut votarea la timp, înainte de 1 Aprilie, chiar de

Parlamentul liberal. Singura intervenție ministerială a lui Maiorescu în fața Camerei liberale fu răspunsul dat în ședința Camerei dela 2 Aprilie 1888, de mică importanță, într'o chestie însă, în care avea o situație delicată: votarea legii rămasă dela I. Brătianu pentru aprobarea convenției cu răscumpărarea monopolului pulberilor și a fabricii dela Lăculețe dela concesionarii belgieni, al căror reprezentant fusese însuși Maiorescu, cu două luni înainte, când nu mai era nici deputat în ultimul Parlament liberal; ridicată de Fleva, chestiunea personală se arătă a fi fără obiect. La 4 Aprilie guvernul închise sesiunea Parlamentului și avu răgazul să lucreze la un program pe patru ani, program, de altfel, enunțat în Cameră încă din Martie 1881, dată când avea să înceapă « Era nouă » a Regatului nostru. Disolvarea Parlamentului se făcu la 8 Septemvrie iar alegerile viitoare fură hotărâte pentru Octomvrie. Programul de « eră nouă » elaborat în toamna anului 1881 la Maiorescu acasă fu publicat, astfel, după opt ani în *Monitorul Oficial* din 3 Septemvrie 1888, ca program de guvernământ, și, după cum spune Maiorescu, creând precedentul pentru toate partidele ajunse la putere de a-și publica un program precis de reforme realizabile și nu de promisiuni vagi și de caracter general. Programul recunoaște generației noi obligația de a organiza statul în cadrul constituțional câștigat de generația precedentă prin regularea situației economice, descentralizarea administrativă și independența magistraturii. Anunța, deci, stabilirea unor raporturi mai echitabile între proprietari și săteni, apărarea populației împotriva abuzurilor birocrăției inferioare; o lege a meseriilor, care putea

fi cea a breslelor și chiar o asigurare socială împotriva bătrâneții și accidentelor.

Ca reformă administrativă, organizarea comunei rurale: descentralizarea prin înființarea unor «căpităni» regionale; legea jandarmeriei, legea cadrelor funcționarilor administrativi, legea electorală comunală și județeană. In materie judiciară, inamovibilitatea curților de apel, a președinților de tribunale și a judecătorilor de instrucție și ameliorarea situației materiale a magistraturii. In administrarea financiară, remanierea impozitelor și restabilirea valorii hârtiei monede prin stârpirea agiului. La culte și la instrucție publică se reluau ideile primului ministeriat al lui Maiorescu: îmbunătățirea soartei clevului de mir, organizarea eparhiilor; monopolul în favoarea preoților de mir al producerii și vânzării unor obiecte necesare cultului religios. Pe urmă vechea idee maioresciană: întinderea învățământului real, pornit la liceul din Brăila, și la celelalte gimnazii reale prin completarea de 7 clase, având ca debușeu facultățile de științe și de medicină precum și școala de poduri și șosele; în întoarcerea dela învățământul clasic exclusiv spre studii practice, Maiorescu vedea înfrânarea tendinței spre funcționarism și accelerarea mișcării economice și industriale.

2. Alegerile încheiate la 14 Octomvrie 1888 aduseră în Parlament o majoritate de elemente conservatoare: junimiști, vechi conservatori, vernescani, destul de mulți liberali (vreo 40), ba și doi socialiști; singur Ion Brătianu căzu la București. Parlamentul de deschise la 1 Noemvrie iar compoziția guvernului se lărgi prin

remanierea dela 12 Noemvrie 1888, primind în sânul lui și pe G. Vernescu la justiție, pe Generalul Manu la războiu și pe Al. Lahovari la domenii. T. Maiorescu rămânea numai la culte. Abia schițată, activitatea guvernului fu împiedecată și prin nemulțumirea lui Lascar Catargiu, care demisionase dela președinția Camerei și de agitația pentru darea în judecată a cabinetului Brătianu « în cele două ultime formațiuni ale sale ». Toată atenția politică se îndreptă, așa dar, asupra unei chestiuni pasionale.

În timpul acestui scurt guvern minat și de patimi politice și de acțiunea interioară a lui G. Vernescu, ce ținea la răsturnarea lui, avem câteva scurte intervenții parlamentare ale lui Maiorescu, ca cererea de validare a doi deputați socialiști I. Nădejde și V. G. Morțun din cunoscuta lui toleranță pentru libertatea de opinie: « Fiindcă este știut, insista el, că există un număr de alegători în colegiul III, care sunt partizani ai ideilor reprezentate prin d-nii Nădejde și Morțun; fiindcă este necontestat că asemenea idei au găsit o expresie sub forma alegerilor: ele sunt și în drept să fie reprezentate în Cameră ».

Lucrurile se încurcă mai târziu. Când fu interpelat asupra agitațiilor profesorilor socialiști, în ședința Senatului dela 14 Ianuarie 1889, el se puse la adăpostul precedentului creat printr'o sentință a juriului Universității din Iași, compus din liberali, prin care I. Nădejde fusese îndepărtat din învățământ pentru propaganda socialistă printre școlari, anunțând că, dacă se va dovedi că profesorul suplinitor, asupra acțiunii

căruia i se atrăsese atenția, s'a dedat, în adevăr, la astfel de propagandă, atunci îl va îndepărta din învățământ.

Toleranța lui nu mergea până la îngăduirea agitației socialiste în școală. Răspunsul lui Maiorescu atrase pe dată replica lui G. Mârzescu *ad-hominem*: «D-ta care ai debutat la Iași prin conferințe publice, d-ta care ai fost acuzat de mai multe ori că propagi idei în contra religiei creștine, d-ta cel acuzat că propagi și susții ideile lui Darwin, acuzat de pe chiar banca Prelaților, tocmai d-ta, etc. . . . ». Libertatea de opinie și libertatea de a o propaga prin scris și vorbă erau garantate prin Constituție; orice restricțiune putea da loc arbitrarului. Maiorescu trebui să răspundă astfel în chestiune personală; exprimarea unor idei prin conferințe nu înseamnă agitație în școală, și nimeni, de altfel, nu se plânsese vreodată împotriva conferințelor lui. Liber cugetător cum era și «mândru de a fi așa», lucrase întotdeauna în armonie cu Sfântul Sinod, aducând omagiul său «sfinților prelați *toleranți* ai bisericii ortodoxe». Aminti și de cererea de invalidare din Camera liberală din 1878 pentru că ar fi partizan al ideilor filosofice ale lui Schopenhauer. «Eu nu împărtășesc părerile pesimiste ale lui Schopenhauer, declară el, dar am tradus numai o eminentă scriere a lui în interesul științei». Aminti și de intervenția lui C. A. Rosetti: «Nu urmăriți pe un deputat pentru convingeri filosofice». Una este libertatea cugetării, pe care nimeni n'o contestă și alta agitația socialistă, și întrebuițarea școlarilor pentru lățirea propagandei».

Insuși Mârzescu trebui să convină:

— De acord cu d-voastră pentru a reprobă asemenea procedări.

3. Marea problemă ce pasiona Camera și desbina ministerul era însă chestiunea dării în judecată a guvernului Brătianu, — în care Lascar Catargi, Gh. Panu, N. Blaremburg se rostiră pentru, pe când P. Carp, T. Maiorescu, Take Ionescu și Mihail Kogălniceanu se opuneau. Discursul pronunțat de Maiorescu se desfășură în ședințele dela 31 Ianuarie și 1 Februarie 1889 ¹⁾.

E dela sine înțeleasă poziția lui Maiorescu ca și a tuturor « Junimiștilor » în această chestiune. Carp declarase că « în politică greșelile se îndreaptă și nu se răsbună »; și eroarea săvârșită cu darea în judecată a guvernului conservator din 1876 nu trebuia cu niciun preț repetată. Refăcu deci istoricul acelu proces, în care la urmă « le era mai frică acuzatorilor de acuzare decât acuzaților, cărora nu le-a fost frică niciodată. Deci acuzatorii au căutat și au găsit cel mai mic pretext ca să o retragă ». Cum propunerea lui Blaremburg conținea și exagerația de a pune între punctele de acuzație și chestia Basarabiei și a Dunării, — îi fu lesne lui Maiorescu să arate că astfel de chestiuni politice, — petrecute de altfel înainte de cele două ultime legislaturi — erau chestiuni naționale ce nu intrau în resortul Curții de Casație ci al judecății istoriei; nu uită să adauge că guvernul Brătianu obținuse proclamarea Regatului, la care conservatorii

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 214.

își aduseseră omagiul prin glasul elocințe al lui Al. Lahovari. Insinuării lui G. Panu că « Junimiștii » avuseseră tratative pentru intrarea lor în guvernul liberal, îi răspunse că tocmai faptul că nu intraseră, pe motive de principii, le lăsa acum libertatea de apreciere față de actele aceluia guvern. În rezumat, deoarece nu e destulă garanție de nepărtinire în judecarea politică a unui partid de către celălalt; deoarece guvernul Brătianu aparținea istoriei și trebuie să se cultive sentimentul continuității istorice e mai bine să ne concentrăm simlunțele spre o activitate pozitivă decât să ne agităm pentru recriminări și persecuții politice.

După cererea vernescanului Ilariu Isvoranu se hotărî ca propunerea de acuzare să fie trimisă « în studiul unei comisiuni de informații »; propunerea întruni 104 de voturi, contra 41 — numărul exact al « Junimiștilor » rămași credincioși; raportor fu ales inevitabilul Blaremburg. Faptul acesta ca și fricțiunile provocate în minister de prezența lui G. Vernescu îl făcură pe Rosetti să prezinte demisia Cabinetului la 29 Martie 1899 — adică după un an de guvernare. « *Era nouă* » nu putuse realiza decât puțin: restabilirea finanțelor țării și stârpirea agiului, — celelalte legi fiind numai parțial votate sau neajunse chiar în fața Parlamentului.

XIII

1. Guvernul Lascar Catargi - G. Vernescu, 29 Martie 1889 - 5 Noemvrie 1889. — 2. Guvernul generalului Manu - 5 Noemvrie 1889. — Discursul lui Maiorescu dela 14 Dec. 1889. Maiorescu ministru al Cultelor. Proiectul de lege a învățământului.

Votul de blam.

1. Lascar Catargi formă guvernul la 29 Martie 1889 cu G. Vernescu, liberalul conservator, la finanțe, dar fără niciun « Junimist », guvern slab și efemer, care, pentru a avea o Cameră mai favorabilă în vederea dării în judecată a lui I. Brătianu, împotriva avizului lui Al. Lahovari, ceru Regelui disolvarea; cum regele nu i-o acordă, se ajunsese la guvernul Generalului Gh. Manu.

În timpul guvernului lui Lascar Catargi, care îi atacase pe « Junimiști » în privința « petiției dela Iași », — Maiorescu interveni în ședința Camerei dela 1 Aprilie 1889, arătând că ea fusese făcută în lipsa lui Carp, aflător agent al țării la Viena, și combătută apoi de dânsul ¹⁾.

Refăcu istoricul petiției, vizita Domnitorului la Iași la 1871, intervenția lui Costaforu pe lângă dânsul și

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 286.

Pogor pentru a intra în politică. La Iași se afla un partid conservator sub conducerea principelui Gr. Sturdza; chemați, într'o seară la dânsul, le citise petiția concepută și scrisă ce el. Petiția era pe baze conservatoare, dar exprima și alte păreri, cum ar fi pedeapsa cu moarte pentru asasinate și altele, pe care « Junimiștii » nu le primiau. Se ajunsese la o formulă transacțională: « Junimiștii » n'o iscăliseră, dar cei aleși deputați arătaseră că, aderând la tendințele ei o vor prezenta Camerei. În urma intervenției primului ministru Lascar Catargi petiția rămăsese în cartoanele Camerii.

În timpul acesta, « Junimiștii » înființară « clubul constituțional » și porniră o acțiune în Parlament împotriva practicelor *vechi* politice ale guvernului; acestei intenții i se datorește intervenția lui Maiorescu dela 19 Mai împotriva hotărîrii guvernamentale de a lăsa 13 prefecturi vacante pentru a ținea sub presiunea perspectivei nimirii a tot atâtor parlamentari, de ale căror voturi avea nevoie în vederea creării unei majorități ¹⁾.

2. Guvernul Generalului Manu se constitui la 5 Noembrie 1889 cu participarea junimistă a lui T. Rosetti, Men. Ghermani și Al. Marghiloman. Injghebare de scurtă durată și ea, cu misiunea precisă de a împiedeca darea în judecată a guvernului ce făcuse Războiul și Regalitatea, ceea ce și obținuu. Când raportul lui Blaremberg ajunse în discuția Camerei la 17 Ianuarie 1890, în urma unor mari discuții (P. Carp, Take Ionescu, M.

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 295.

Kogălniceanu, Maiorescu vorbiră în contra) propunerea de dare în judecată fu respinsă de Cameră la 31 Ianuarie 1890 — arătând astfel mai multă maturitate decât Camera liberală din 1876, care votase în unanimitate darea în judecată a guvernului conservator. Sub acest guvern avu loc un mare discurs al lui Maiorescu în ședința dela 14 Decembrie 1889, de apărarea personală, de apărare a « constituționalilor » adică a « Junimiștilor ».

Lascar Catargi atacase pe General Manu că introdusesese în guvern trei miniștri junimiști, deși ei fuseseră din interes personal distrugătorii partidului conservator. Discursul conținea un istoric al fricțiunilor din partid din 1881 ce au dus la ruperea partidului în două și la întemeierea « clubului constituțional ». Totul s'ar fi făcut din interese personale: Carp fusese numit la Viena, Rosetti intrase la Casație iar Maiorescu se mulțumise cu câteva procese « grase » încredințate de guvern ¹⁾. Am povestit la timp cum se petrecuseră lucrurile la 1881, când « Junimiștii » se convinseseră că nu pot întreprinde o « eră nouă » cu un șef ca Lascar Catargi, om de școală veche; demisia lui Catargi, alegerea lui Al. Știrbei, re-alegerea lui Catargi; greșeala conservatorilor de a nu colabora la guvernul proclamării Regatului; articolul din

¹⁾ Aluzia e mai ales la intervenția lui T. Maiorescu în actul de vânzare a unor moșii din Bucovina aparținând statului român, dar contestate în fața tribunalelor austriace de Patriarhie. Vânzarea unor drepturi contestate se făcuse lui Nic. Hurmuzachi. Expunerea chestiunii se găsește și în *Discursuri parlamentare* IV, p. 348 dar mai ales în toate amănunțele în *Insemnări*, II, cu deosebire p. 154—160, cu prilejul unei călătorii la Cernăuți... Atmosfera de acolo e viu zugrăvită.

Deutsche Revue și orientarea politiceii externe spre puterile centrale, neîmpărtășită de Catargi. Nu le rămăsese «Junimiștilor» decât de a se organiza separat. Conservatorii se aliașeră, în schimb, cu Vernescu, liberalul-conservator, care reprezentase totdeauna o forță negativă. Examină apoi cazul lui Carp, Rosetti și al său, pentru a dovedi că nu era vorba de vreo căpătuială; intră în amănuntul celor trei procese, pe care le ple-dase pentru creditul funciar rural, din partea statului, cu privire la niște moșii secularizate din Bucovina contestate de Patriarhie, deoarece tribunalele austriace nu recunoșteau secularizarea făcută la noi și alt proces al Băncii Naționale. Ele nu i-au schimbat atitudinea politică; ideile lor politice discutate la 1881 au rămas aceleași în programul prezentat de Carp la 1884 și în cele cuprinse în apelul către alegători din 1888.

3. La 16 Noemvrie 1890 ministerul generalului Gh. Manu se remanie prin retragerea convenită dinainte a lui T. Rosetti și prin intrarea lui T. Maiorescu la Culte și ad-interim la Lucrări Publice. Aprobând combinația, Carp nu voi să facă parte din ea.

Scurtul lui ministeriat fu foarte hărțuit, la Lucrările Publice, prin mai multe interpelări pe chestiunea liniei Galați-Bârlad, devenită o armă de opoziție a lui Lascar Catargi împotriva guvernului G. Manu, cât și pe diverse chestiuni de învățământ, cum e moțiunea lui G. Dem. Teodorescu pentru revocarea numirilor ilegale de profesori făcute pe mulți ani în urmă. Lupta cea mare se dădu însă la Senat cu ocazia proiectului de reformă

parțială a legii învățământului public, rămas de pe timpul guvernului T. Rosetti; o mare coalitie se înjgheabă împotriva legii sau mai bine zis a guvernului, compusă din liberalii-conservatori sprijiniți de generalul I. Em. Florescu și de Lascar Catargi și din naționali-liberali. Desbaterile ținură 13 zile, dintre care singur D. A. Sturdza ocupă patru. Maiorescu trebui să intervină în ședințele dela 12, 13 și 14 Februarie 1891.

Pe lângă multe lucruri de mai puțin interes, el își apăra, împotriva interpelatorilor și mai ales a lui P. Poni școlile reale, punctul cardinal al tuturor încercărilor lui de reformă școlară. Încă din 1875 înființase pe cale bugetară câteva gimnazii reale, rămase tot gimnazii, cu excepția celui dela Brăila, căruia tot el îi adăugise recent clasa V și a VI. Prin proiectul lui vroia să legifereze soarta absolvenților: unii putând să intre la Facultatea de științe, de medicină sau la Școala de poduri, cei mai mulți luând calea carierelor practice. Cunoștințele clasice nu duc decât la funcționarism; era deci nevoie și de un învățământ îndreptat spre studiul naturii, folositor dezvoltării unei industrii naționale și a științei în genere. Reaminti că, pe când studia la Berlin în 1858, 59, 60, se produsese în Prusia mișcarea pentru crearea școlilor reale; și, cum tatăl lui era directorul Eforiei Școalelor din București, avusese cu dânsul o vastă corespondență asupra acestei probleme de mare actualitate atunci prin reformele celebrului ministru Bethmann-Hollweg. Poni opinase că școlile reale germane nu îndrumază spre carierele practice ceea ce Maiorescu contestă documentat. In afară de învățământul real, proiectul lui

tindea să legifereze instituțiile școlare, ce se desvolta-
seră în afară de lege sau unele chiar împotriva ei: de
pildă, școlile primare urbane, care după legea din 1864
trebuiau să aibă trei clase cu trei institutori, deși pretu-
tindenii aveau patru clase cu patru institutori; tindea la
lățirea învățământului rural; tindea să se intensifice con-
trolul prin revizori și prin crearea inspectoratelor supe-
rioare, descentralizându-se lucrările administrative. Notăm
și una din rarele retractări de principii găsite la Maiorescu.
Il cunoaștem liber cugetător, cu o atitudine sinceră, ne-
desmintită niciodată, proclamată chiar ca Ministru al
Cultelor, în Senat, în fața prelaților. În ciorna de pro-
gram din 1870 însemnase: « să desființez seminarul dela
Socola și în locul lui să introduc la Mitropolie un curs
de un an sau doi, în care să fie primiți candidați cu patru
clase gimnaziale », ceea ce însemna aproape laicizarea preo-
ților. Când amendamentul generalului I. Em. Florescu
propusese în 1870 ca preoții să fie învățători, Maiorescu
se ridicase împotriva amestecului bisericii în școală
printr'un articol din *Com. lit.* (1 Aprilie 1870), *Învăță-
mântul primar amenințat*, arătând antinomia între religie
și școală, și cerând ca dezvoltarea acesteia să se facă în
sensul culturii moderne și « sensul culturii moderne re-
strânge pretutindenii influența Bisericii asupra Școalei ».
Când generalul Tell voise să desființeze școlile normale
și să lase învățământul primar pe seama preoților, de-
putat acum, ținuse primul lui discurs mai însemnat dela
12 Martie 1872, în care ceruse și obținuse restabilirea
școalelor normale, susținând din nou teoriile din *Con-
vorbiri* că simțirea religioasă și inteligența pozitivă se

separă radical una de alta și că tendința Statelor moderne e de a separa biserica de școală.

Menținerea învățământului la o menire pur laică fără niciun amestec religios se încadra, așa dar, într'o concepție organică. Experiența vieții schimbă însă chiar pe un om atât de neschimbat ca Maiorescu. Alta e tendința modificărilor aduse legii din 1864, și altul e tonul discursurilor lui din Senat pentru a și le apăra. Poziția lui nu mai e liber cugetătoare ci se sprijină pe colaborarea bisericii cu școala, modificarea adusă recunoștea seminariștilor dreptul de a fi învățători, după ce vor fi urmat un an un curs de *pedagogie*. « Domnilor, declara el ¹⁾, eu am recunoscut că un asemenea interes mai înalt, pe care l-am putea revărsa asupra școalelor din sate, este religia, simțământul religios în săteanul român și prin urmare biserica ». Regreta slăbirea credinței în țaran, și se ridica împotriva căsătoriei civile introduse de curând în codul civil — adică « o căsătorie fără știrea lui Dumnezeu ». Trebuie să se apropie deci școala de sat de simțământul religios, care mai e încă viu în sufletul țaranului: « școala nu trebuie înstrăinată de biserică ci s'o alipim de ea, dând posibilitatea ca preotul să fie pedagogicește pregătit ». « Neaflând dar alt interes ideal în țaran, cu care să-l putem atrage spre școală, trebuie să ne întemeiem pe ceea ce găsim, pe simțământul lui religios și cu el împreună să deșteptăm și să întărim interesul pentru învățământ ». Proiectul de lege cuprindea chiar obligația pentru institutori și învățători să se ducă

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 519.

duminecile și sărbătorile cu copiii din școală la biserică și școlarii să formeze, pe cât se va putea, corul bisericii. Impotriva acestei intenții i s'a adresat o petiție a instituțiilor din Iași, cerându-i ca să nu-i oblige de a merge Dumineca la biserică, răpindu-li-se astfel singura zi de odihnă după o muncă istovitoare de o săptămână. El explică în discursul lui această petiție prin acțiunea radicală a liber cugetătorului Gh. Panu, care prindea tot mai mult în dăscălimea din Iași, recunoscând « că o urmare a acestei democrații radicale, că o aplicare a spiritului de politică pozitivă sau pozitivistă este și împotrivirea în contra lățirii simțământului religios și a influenței Bisericii în Școală ». Panu nu făcea la 1891 decât să propage și să intensifice ideile în materie religioasă ale lui Maiorescu din 1870; legitimitatea unor astfel de idei i-o recunoaște, « dar și noi trebuie să combatem principiile acestei direcții și infiltrarea lor, cu toate mijloacele legale ».

Schimbarea lui Maiorescu este prin urmare neîndoioasă. Cum putem s'o apreciem? La 1870 Maiorescu vorbea în numele său personal, în numele liberei cugetări, elementul esențial al structurii lui încă de copil, dela Theresianum; el arăta deci o consecvență cu sine însuși. Ca ministru era oare în drept să vorbească în numele unei convingeri personale, mai ales ca un ideolog, ce-și făcuse un program de a nu pleca decât dela realități, de a nu face reforme decât în cadrul acestor realități, de a nu anticipa asupra stărilor de fapt dela noi și prezența sentimentului religios la poporul nostru este o realitate incontestabilă? Iată de ce, după radicalismul de cugetare

filosofică ce-l făcuse să i se pară ca obscurantiste încercările generalilor I. Em. Florescu și Chr. Tell și a lui Manolache Kostake de a lega soarta școalei primare de biserică, adică de ceva existent — după douăzeci de ani se întorsese la o adevărată politică de Stat — mai ales că nu era un revoluționar anticipator ca liberalii. O astfel de politică îl obliga să se ridice deasupra convingerilor și preferințelor sale persoanele pentru a nu dă-râma singurul lucru ideal ce exista, făcând din țărani . . . liberi cugetători. Contrazicerea o relevă singur în articolul său *Contraziceri?* din 1892. « Este deosebire între părerea noastră din *Conv. lit.* dela Aprilie 1870 asupra admiterii preoților ca învățători sătești și părerea din discursul dela Februarie 1891 ținut în Senat asupra reformei învățământului. La o distanță de 20 de ani, după experiența dobândită în Administrația generală, părerea din 1870 se vede acum modificată și se arată de ce ».

Totul fu în zadar. Cu 52 de voturi contra 50 Senatul votă moțiunea lui Petru Poni pentru amânarea discuției legii « fiind că proiectul nu corespunde la așteptarea generală în privința rezolvării marilor chestiuni relative la direcțiunea învățământului secundar și la organizarea facultăților ». Era al doilea vot de blam primit de Maiorescu din partea Senatului. Consiliul de Miniștri propuse în unanimitate să se ceară Regelui disolvarea Senatului; generalul Manu preferă să-și prezinte demisia, punând capăt « ministerului de concentrare » în colaborație cu « Junimiștii ».

XIV

1. Guvernul General I. Em. Florescu-Lascar Catargi (21 Febr. 1891). Inaugurarea « clubului constituțional » sub șefia lui P. Carp (9 Mai 1891). — 2. Guvernul Lascar Catargi-P. Carp (18 Dec. 1891-3 Oct. 1895). Inactivitatea lui T. Maiorescu timp de 4 ani.

1. Se reveni atunci la formula colaborației cu vernescanii prin formarea la 21 Februarie 1891 a guvernului generalului I. Em. Florescu, cu Lascar Catargi la interne și Vernescu la finanțe și ad-interim la justiție; neputând governa singur, vechiul partid conservator era silit, alternant, să colaboreze ori cu junimismul doctrinar ori cu oportunismul vernescan.

Intâmpinat de Cameră cu un vot de blam chiar în ziua prezentării, generalul Florescu ceru și i se acordă disolvarea Camerei, adică ceea ce nu voise să obțină generalul Manu. Noile alegeri dela 9 Aprilie nu dădură « Junimiștilor » decât cinci deputați; Maiorescu căzu la Târgul-Jiu. În urma acestor ostilități față de dânșii, care aveau încă din 1885 ziarul lor propriu *România liberă* și apoi *Constituționalul*, se organizară într'un « club constituțional » sub șefia lui P. Carp, la 9 Mai 1891.

Iată toastul ridicat atunci de Maiorescu în cinstea noului șef:

« Acela dintre noi, care a contribuit mai mult decât toți la pregătirea viitorului nostru politic; acela care a dovedit înțelegerea și respectarea Constituției dela 1866, în toate fazele ei; *liberalul moderat* (abstracție făcând de etichetele de partid), care a recunoscut pe deplin democratizarea societății noastre, dar a fost totodată monarhistul dinastic cel mai sincer și cel mai fără șovăire; omul de Stat care a avut vederile îndreptate spre cultura occidentală și care, ca prim rezultat al acestei atitudini, a putut contribui la rezolvarea favorabilă a chestiunii Dunării; deputatul și ministrul, care în politica internă a concretizat în modul cel mai precis ideile de reformă economică și socială ce răspund la trebuințele naționale ale României; bărbatul, a cărui viață publică a dovedit rara împreunare a celor trei calități: onestitatea politică, consecvența politică și energia politică, și care, astfel, se constată a fi conducătorul nostru este d-l Petre Carp. Ridic acest pahar în sănătatea șefului partidului Constituțional ».

Efemer și slab, guvernul generalului Florescu nu interesează; în timpul lui se întâmplară doar două mari doliuri naționale: moartea lui Ion Brătianu la 4 Mai 1891, care nici în alegerile din Aprilie nu izbutise să intre în Parlament: iar la 20 Iunie 1891 moartea la Paris, în timpul unei operații, a lui Mihail Kogălniceanu, cel de al doilea reprezentant istoric al epocii de renaștere națională.

Minat prin fricțiunile cu vernescanii, și după mici remanieri, guvernul fu răsturnat prin demisia lui L. Catargi, nemulțumit de a se afla sub șefia lui Florescu.

3. La 27 Noemvrie 1891 se instală noul guvern Lascar Catargi într'o formă de tranziție (cu generalul Manu și cu Alex. Știrbei și cu noul ministru Take Ionescu) și, după o moțiune de neîncredere a Camerei provocată de vernescani, și în înțelegere cu Carp, disolvă Parlamentul la 10 Decemvrie, fixând alegerile la 1 Februarie 1892. La 18 Decemvrie 1891 se formă, în sfârșit, ministerul Lascar Catargi-P. Carp, al doilea mare minister, pe care avea să-l dea partidul conservator, pe programul de politică internă și externă al lui P. P. Carp, mai puțin legea majoratului la țărani și legea descentralizării administrative. Ministerul cuprindea trei « Junimiști »: P. P. Carp la domenii, Menelas Ghermani la finanțe și Al. Marghiloman. Ne-am fi așteptat să-l vedem pe Maiorescu la Culte; în locul lui îl găsim însă pe tânărul Take Ionescu, susținut de Al. Lahovari. Cu toate că structural se situa departe de dânsul, Maiorescu îi recunoaște meritele nu numai de inteligență și de talent, a căror negare ar fi fost grea, dar chiar și de activitate practică; legea Organizării Ministerului Cultelor votată în primăvara 1892, a învățământului primar, promulgată la 18 Mai și a clerului mirean la 29 Mai 1893 împreună cu fixarea parohiilor dela 5 Aprilie 1894 îi dobândiră adeziunea plenară. Neintrarea lui Maiorescu în minister s'ar putea explica prin răcirea lui față de politica militantă din pricina celui de al doilea vot de blam obținut pentru legea instrucției.

Aceasta și reiese din cuvintele pline de scepticism puse ca prefață la vol. IV al *Discursurilor parlamentare*, din 1903:

« În această privință însă, deși în decursul evenimentelor descrise aici a făcut și el (autorul) parte din câteva guverne ca ministru al Instrucției Publice, nu a rămas după urma sa nicio reformă legislativă; încercările sale s'au izbit de rezistența unor majorități variabile. Ideile, de care a fost inspirat, le-a crezut și le crede drepte; unele din ele s'au și realizat prin legile altora, căci ideile nu erau personale ci culese și adaptate din tezaurul comun al culturii europene; altele se vor realiza poate într'un viitor mai îndepărtat, în care puțința participării sale personale va fi încetat de mult. Puținul ce l-a putut face în acest departament ministerial (aducerea documentelor Hurmuzachi, restaurarea bisericii dela Curtea de Argeș, introducerea studiului limbii române în licee și alte câteva măsuri) le-a făcut pe cale administrativă, iar nu legislativă.

Astfel autorul scrierii de față, cu respectul ce-l are pentru realitățile date și cu recunoșterea dreptului majorităților de a fi cum sunt, a renunțat la orice gând de legiferare în materie de școli și așteaptă aici progresul dela îndreptarea metodelor și personalului profesoral, fără nicio privire la vicisitudinile parlamentare».

Cu melancolia de a nu fi putut obține nimic pe cale de legiferare, el se retrase de o parte fără mâhnire ci cu acea nepăsare, pe care a arătat-o totdeauna față de situațiile politice. Nu va mai fi niciodată ministru de Instrucție Publică.

Lipsa lui din minister și aproape de orice activitate politică de prim plan în cursul acestor patru ani ai guvernului Lascar Catargi-P. Carp (18 Decemvrie 1891—

3 Octomvrie 1895) ne dispensează de a intra în amănuntul activității lui de guvernământ, cum o face el însuși în forma lui sobră în paginile introductive ale volumului al IV-lea de *Discursuri parlamentare*.

În timpul legislaturii, Maiorescu se mulțumi numai cu rolul onorific de raportor al răspunsului la Mesagiu, rostind în tot patru anodine discursuri, câte unul pe sesiune, în plină vigoare, la 50 de ani, când aiurea carierele politice abia încep, și nu din adversitățile vieții de opoziție, ci la putere, când nimic nu i s'ar fi putut refuza. Nu există la noi un mai mare exemplu de abnegație sau mai degrabă de lipsă de ambiție și pasiune politică ¹⁾.

Chiar și aceste patru discursuri ale marelui orator sunt fără vreun deosebit interes politic: generalități de discursuri de raportor al adresei și mici polemici cu «preopinenți», cu restaurări de adevăruri istorice asupra luptelor din trecut și a calomniilor de cosmopolitism cu care Păulescu încercase să-l înfieraze pe Carp . . . ²⁾.

O singură atitudine mai răspicată o găsim doar în discursul din ședința Camerei dela 11 Decemvrie 1893

¹⁾ Iată ce spunea ei în ședința Camerei dela 3 Dec. 1894: «Dacă eu, omul cel mai puțin pasionat în politică și — dacă îmi dați voie s'o spui — lipsit de orice ambiție ministerială, eu care nu mă amestec în certele personale și nu stau nimănui în drum, care nu am nicio însemnătate politică și nici măcar nu citesc gazetele noastre, afară de una pentru ultimele informații, etc., etc.» (*Discursuri parlamentare*, IV, p. 643).

²⁾ Gr. Păulescu se răzbuna pentrucă P. Carp ceruse înlăturarea lui dela Ministerul Domeniilor în guvernul remaniat al generalului G. Manu din 16 Noemvrie 1890.

privitoare la acțiunea lui D. A. Sturdza în chestia Transilvaniei. El ceruse anume în Senat ca guvernul să facă un demers oficial la Budapesta pentru a-și oferi serviciul de intermediar între guvernul maghiar și Românii din Transilvania. Guvernul ca și Maiorescu respinse o astfel de intervenție, după ce o respinseseră chiar și Ardelenii prin *Gazeta Transilvaniei*. Maiorescu susținu că nu trebuie să ne amestecăm, introducând printre frații de dincolo certurile partidelor noastre din Regat. Se știe însă cu ce violență avea să agite D. A. Sturdza chestia națională și la ce scuze avea să fie silit apoi la venirea lui la putere în urma demisiei guvernului Lascar Catargi, provocată prin cererea insistentă și amenințătoare chiar a « Junimiștilor » din guvern în ziua de 3 Octomvrie 1895.

XV

1. *In lături!* (1886). Executarea lui Aron Densușianu. — 2. Esei-tica: *Despre progresul adevărului* (1883). — 3. *Din experiență* (1866). —
4. *Oratori, retori și limbuți* (1902). — 5. *Istoria contemporană a Ro-mâniei* (1866—1900).

1. Vehementelor critice ale lui Aron Densușianu, din *Federațiunea*, 1868, Maiorescu nu le răspunsese în niciun fel și nici nu trebuia să le răspundă; cu reaua credință și cu pornirea se poate discuta mai puțin decât cu nepriceperea. A așteptat însă aproape douăzeci de ani pentru a-l decapita în acel definitiv și magistral articol din 1886 intitulat: *In lături*, scris cu prilejul apariției cărții lui: *Istoria limbii și literaturii române* (Iași, 1885); nu era vorba de a argumenta asupra unui text ci de a distruge un om în însăși esența capacității și gustului său literar; nu era vorba de a obține un succes parțial pe un amănunt ci de a scoate din lupta literară, fără contro-versă, un adversar. Ceea ce a și izbutit.

Bătrân frumos, alb ca un moș de zăpadă, distant, rezervat, de o severitate cunoscută, amestecată poate și cu un sentiment de răutate, de amărăciune personală,

impersonal de altfel adică absent față de noi, fostul nostru profesor de limba latină ar fi trebuit să ne impună prin multe însușiri, mai ales prin aceea de a nu ne întreține dincolo de domeniul ablativului absolut și al acuzativului cu infinitiv. Nu ne impunea totuși. Îl știam autor de epeei (*Negriada*) necitite și de *Hore oțelite* imposibile; îl știam admirator al lui Andrei Mureșianu și defaimator al lui Eminescu în niște studii, pe care de pe atunci le consideram ca inadmisibile, îl știam poet înăcrit, și, mai presus, citisem articolul (*In lături!*) al lui Maiorescu, cu fanfare de marș funebru. În plâpânda noastră conștiință omul era mort. În zadar își exercita severitatea asupra noastră, venerabilul bătrân, de altminteri de o viață exemplară, ne părea un strigoiu scăpat dintr'o criptă.

Un critic mai puțin dibaciu l-ar fi atacat în propria-i producție poetică, în *Negriada* sau în propria-i lirică¹⁾. Atacul ar fi fost însă inoperant; distrugerea poetului Densușianu nu dovedea nimic în privința criticului Densușianu, singurul în discuție. Maiorescu nici nu pomeneste de activitatea lui poetică, ci-și limitează obiectul polemicii la lipsa de discernământ critic — lucru cu atât mai greu cu cât dovedea în această materie e mai anevoioasă. Ca în toate polemicile, Maiorescu evită, așa dar, controversa posibilă și nu-și propune decât să producă evidența pe o arie strimțată, dar definitivă. În materie de gust, opiniile sunt însă foarte variate; exemplele trebuie

¹⁾ Impotriva «*Negriadei*, epeee națională, partea II cu ultimele 6 cânturi, Buc, 1884» făcuse totuși, un raport negativ la Academie (*An. Ac. Rom.* seria II. Tom VII, 1884—85 p. 186).

să fie probante pentru unanimitatea cititorilor. Din sentimentul tactic al alegerii terenului de luptă, Maiorescu se mărginește la întrebarea: ce-i place lui Aron Denșușianu și ce nu-i place în poezia română?

Nu-i place Vasile Alecsandri. Ar fi putut spune Eminescu, față de care se arătase și mai opac, dar în 1886 Eminescu era încă un punct de controversă în opinia publică, cu admiratori fanatici dar și cu detractori, pe când Alecsandri intrase pe deplin în «regalitatea» lui literară; viitorul avea să-și revizuiască preferințele: pe realitatea situației în 1886 trebuia însă să-și construiască polemica. Se mulțumi deci să citeze câteva opinii ale adversarului său asupra lui Alecsandri: «Poetul nu s'a ocupat în lirică cu un anume gen, nu s'a specializat, ci s'a legat mai vârtos de tot felul de ocaziuni externe, care, oricât le-ar nimeri poetul pentru moment, fiind ele trecătoare, slăbește și interesul și se răcește și sentimentul sau dispoziția specială ce domina odată, și prin urmare slăbește și șterge și valoarea poeziilor...». Iată tonul orientării lui estetice: îi preferă pe Cârlova, pe Bolintineanu, pe Andrei Mureșianu...

Pe Alecsandri, Maiorescu nu-l apără pentrucă-l apăra unanimitatea conștiinței publice; el atacă însă pe Mureșianu, pe care faima lui *Deșteaptă-te Române* și totala necunoaștere a celeilalte opere îl ținea într'o situație oarecum prielnică. Denșușianu, de pildă, scria despre el: «Nime în oda națională n'a atins înălțimea lui A. Mureșianu... Ei (Mureșianu și Bolintineanu) rezumă întreg spiritul, aprofundează și cristalizează sentimentul și aspirațiile întregului popor român fără deosebire de provincie.

Singuri acești doi poeți se înalță la ceea ce este misiunea adevăratei poezii, la universalitatea sentimentului, ideilor, aspirațiilor unui popor.

Limba lui este curată românească, ferită de cuvinte vulgare sau de forme și de sunete neestetice și de neologisme, afară de vreo câteva latinisme.

A. Mureșianu nu este numai un poet, el este un om inspirat de divinitate, este profet pătrunzător de cele viitoare », etc. Iată, așa dar, idealul lui literar; criticul e lăsat la o parte, rămânea de deșurubat idolul. Dacă Mureșianu se prăbușește, se prăbușește și Densușianu și judecata lui literară, în orice altă chestiune, nu mai are nicio valoare. Ținta atacului lui Maiorescu se fixează acum la Mureșianu: șase pagini compacte de citate fără niciun alt comentariu, în felul acestora:

*Un monstru mă întefeste
Până și noaptea prin vis
Viul jude prea firește
Ce-mi zace 'n suflet închis.*

(Vinovatul)

*Aceasta e ziua, în care Românul,
Pătruns de chemarea spiritului său,
Își scutură jugul, împus de păgânul
Ce n'are nici lege, nici chiar Dumnezeu!, etc.*

15 Mai 1848

*Se teme matelotul d'a mării vijelie,
Când barca-i se aruncă de valuri ne'ncetat,
Ma, tot sperează 'n sine și că-n scurt va să revie
Bilanțul, ce pierise, minutul de scăpat.*

(Un suspin)

*Georgie-i patronul, cu sulița călare
 Omoară pe balaur, înfrânge pe păgân:
 Georgie — clientu-i pe cap cunună o are
 Din mâinile Minervei, de flori din al ei sân. etc.*

(Domnului Stăpânitor Georgie D. Bibescu 1842)

*Ma, nu; tu și soiul vostru, să rămâi afurisit,
 A trăi ca Cain în lume, rătăcind sub largul soare,
 Făr' să aibă omul voie, ca l'acel nefericit,
 Mâna la el a-și întinde, cu prepus ca să-l omoare, etc.*

(Răsunet)

*Ab! căci nu sunt eu albină,
 Să-mi vâr acul veninos
 In viclenoasa ta splină,
 Atunci aș muri voios!*

(O muștrare)

Și apoi, după ce citează prefața catastrofală din 1862 a lui Andrei Mureșianu, Maiorescu încheie: « Acest concepist guvernial » care, pe lângă « salariul defipt » mai avea « o remunerațiune anuală pentru oficiul de translatură » și care astfel a putut « lucra mai mult în resortiul poeziei » — acesta e autorul român, pe care d-l Densușianu îl pune cu mult deasupra lui Alecsandri și despre care zice că are gustul estetic în limbă, că a rămas neimitat în odă, că a servit ca organ al unui ce superior, că a fost nu numai un poet, ci și un om inspirat de divinitate, că limba lui este curată românească, ferită de cuvinte vulgare și cât se poate de corectă din punct de vedere gramatical și sintactic, pe când Alecsandri comite « enorme greșeli gramaticale și sintactice și are limba împeștrită, cuvinte străine și ordinare ».

Atât și nici nu mai era nevoie de altceva: un om s'a prăbușit în groapă; nu-i rămâne decât să devină strigoi ¹⁾.

¹⁾ Și, în adevăr, cum la noi nu există constrângere în fața evidenței, Aron Densușianu deveni strigoi. În volumul de *Cercetări literare*, Iași, 1887, după ce-și republică *Critica unei critice* din *Federațiunea* dela 1868, răspunde execuției lui T. Maiorescu printr'un articol intitulat *Glorii de afiș* (*Scrisoarea XVI*), p. 431—479, în care reproduse toate vechile acuzații împotriva criticului pe chestiunea « plagiaturii » lui Vischer sau pe chestia « plagiatelor » din Mill descoperite de Zotu, pe contradicția arătată față de Bărnuț sau pe duplicitatea față de V. Alecsandri. La *Critica unei critice* adăose chiar un post-scriptum, în care, după ce constata că timpul îi dăduse dreptate (!), se întreba ce fel de literatură făcuseră în vremea aceasta « domnii dela *Convorbiri literare* », și încheia cu această diatribă îndreptată global împotriva literaturii noi și în particular a poeziei lui Eminescu, pe care o reproducem ca un exemplu memorabil:

« În cât pentru domnia lor cavalerii, ei, în poemele lor, sunt sătui de lume, desmădulați de osteneală, sârbeziți și smochiniți, încât privesc la iubitele lor « *cu un rece ochiu de mort* ». Nici urmă de iubire verde, sănătoasă, viguroasă, care să te înalțe în o lume, nu de ființe moarte, împietrite, în care vii sunt numai ghiarele, viclenia și desgustul, ci din contra în o lume plină de viață, unde învie chiar și lucrurile moarte, unde fiecare trăește zece vieți de odată, atâta putere, atâta plăcere, bucurie și vigurozitate simte în sine chiar și în momente grele de desamăgire; unde omul simte în sine o uriașă putere de viață, iar nu o lânzezeală morție, care în câteva momente desmădulă tot » etc. etc.

« . . . Ca variațiune de boală, când versuitorilor li se urăște în pufurile amorului, apucă câmpii prin « nimicnicia lumii » voind să arate, că nu numai ei, dar și lumea, toate sunt un mare nimic, predicând pesimismul, evangheliile desperațiunii enervate, a unei vieți fără trudă, a unui suflet în care nu este alt foc, altă căldură, decât acea a putregaiului în întunecul nopții. Frumoasă încurajare pentru un popor, care a luptat și are încă atât să lupte pentru viața sa, pentru idealurile sale » etc.

. . . « Dacă însă ei au exclus subiectele istorice, sentimentele și aspirațiunile naționale din poezie, fără de care poezia narativă, epopeia,

2. Nu este antologie, în care să nu se reproducă în întregime eseul: *Despre progresul adevărului în judecarea lucrărilor literare* — publicat mai întâi în *Almanahul societății academice «România Jună»* din Viena, 1883. Și prin evidența de loc comun a subiectului, și prin stilizarea literară și armonică, și prin proporția compoziției, opusculul e un model eseistic, în care cititorul e bucuros să afle ceea ce știa — redat însă într'o formă distinsă și superioară, rămânând cu impresia de a fi participat la elaborația unei mici teorii filosofice.

Iată subiectul: prin elementul revoluționar, pe care îl cuprinde orice noutate, operele de artă de un caracter mai personal, adevărurile științifice, își fac anevoie drum în conștiința publică. Exemple se găsesc în toate domeniile civilizației, în literatură ca și în știință, și, dacă Maiorescu citează rezistența trezită de teoria gravitației a lui Newton, și drumul obscur și lent, pe care a trebuit să meargă până a fi recunoscută de toți, s'ar putea cita astăzi și mai pregnant rezistența trezită de teoria microbiană a lui Pasteur în sânul chiar al «Academiei de medicină». Și în artele plastice se întâmplă la fel: statuei

balada ș. a. precum și drama, sunt cu neputință, puteau cel puțin să-și concentreze activitatea pe terenul poeziei didactice și ne-ar fi făcut mari servicii, dacă ne-ar fi dat ceva ce să samene cel puțin ca cățelul cu pisica cu *Operele și zilele* lui Hesiod, cu *Rerum Natura* a lui Lucrețiu, *Arta poetică* a lui Horațiu ori Boileau, ori măcar o poemă comică ca *Țiganiada* lui Deleanu, ori, mai aproape de cosmopolitismul dumnealorsale, o *Evreiadă*; puteau să facă așa ceva fără nici un pericol de «egoism sau barbarie națională» fiindcă Țigani și Evreii, pare-mi-se n'au naționalitate».

lui Balzac al lui Rodin i-a trebuit aproape o jumătate de veac pentru a i se îngădui să apară pe una din piețele Parisului. Orice noutate, operă de artă sau descoperire științifică, trezește rezistența pasivă a inerției. Există, negreșit, și oameni în stare să o înțeleagă; dar ei sunt absorbiți în preocupările specialității lor; nu află la timp și «adevărata piedică în progresul adevărului, nu e ignoranța ci ignorarea» — adică nu e rezistența din ignoranță a celor mulți, ci ignorarea celor aleși.

Cu cât rezistența provocată de inerție și ignoranță e mai puternică și se organizează mai activ, cu atât progresul adevărului e pe calea cea mai bună. Dușmanii sunt aliații cei mai folositori ai talentului; prin larma lor înverșunată, opinia celor îndreptățiți se deșteaptă. Și cum sunt singurii ce pot emite o judecată de valoare cu sorți de a impune opiniei publice, ei deschid drumul biruinței și apoi a consacrării. *Fedra* lui Racine își ia locul uzurpat de *Fedra* lui Pradon, *Don Juanul* lui Mozart intră în repertoriul internațional și s'ar putea spune tot așa și de *Carmen* al lui Bizet, de *Tannhäuserul* lui Wagner, etc.

Iată «progresul adevărului». Loc comun tipic, afirmație evidentă pe măsura oricărui observator. Eseul atât de vulgarizator și de clarificator al lui Maiorescu își merită, totuși, destinul antologic. El nu e «filosofic» deși pare; e o bucată literară scrisă cu virtuozitate. Arta lui Maiorescu, ca și cea a lui Eminescu, se află la 1883 în plină maturitate; pe o idee familiară ea putea broda un vestmânt artistic atât de suplu și de grațios, iar

uneori atât de solemn încât locul comun se ridică la o demnitate de expresie și la o aparență de cugutare ce impune; arta e transfigurarea unei materii obștești.

Schematică, limpede și cam rece, arta lui Maiorescu prinde aici un ritm, o rotunjime de volută, o armonie în căderea periodului cu totul neobișnuită, menținându-și rezonanța de plin a stilului maiorescian. Iată, de pildă, descrierea reculegerii scriitorului după prima lui înfrângere, pentru a-și desăvârși opera în liniște:

«Nu cu pânzele desfășurate îi plutește vasul spre marea senină, ci pe o luntre de scăpare reintră dinaintea furtunii în vechiul port al meditațiilor singuratice. Aici însă se regăsește pe sine și durerea dă acum sufletului său ultima consacrație și o adâncime până atunci necunoscută. Din ea trebuie să adune puteri nouă și un sprijin întru îndeplinirea menirii sale. Cu îndoită concentrare își reîncepe lucrarea, și resignația, ce de acum înainte apare fără voie în toate manifestațiile sale, le dă un farmec surprinzător. În curând felurite alte idei vin în ajutorul concepției primitive, dar nu mai năvălesc acum ca ploaia sgomotoasă de vară, ci se așează lin ca fulgii de zăpadă peste lucrarea sa, o acopăr, o ocrotesc și îi dau o nouă înrodire. A venit iarna vieții sale sufletești, timp de amortire în aparență, dar în realitate timp de neobosită pregătire pentru renașterea primăverii».

Tonul susținut, fraza « numeroasă » și cadențată, analiza psihologică și învelișul ei poetic dau micului eseu o factură de lucru sfârșit. Asta e arta.

3. Alături de *Progresul adevărului* sau alternativ și *Din Experiență*, publicat în același *Almanah al Societății Academice România Jună din Viena* (1888), constituie modelul preferat al cărților de lectură. Eseu de aceeași factură de filosofie populară și de esență literară, cu aceleași calități de expunere și de plenitudine stilistică. Subiectul e unul din locurile comune filosofice maioresciene: tratat pe larg în *Logică* și incidental în multe articole și conferințe, el se raportează la limitarea câmpului de viziune a conștiinței omenești. Peste pragul (faimosul prag al *Logicei*) nu trece în conștiința actuală decât un număr foarte restrâns de idei, una, două, cel mult șapte; cu toate că sufletul omului e compus dintr'un număr imens de cugetări, simțiri, emoții, din peștera amintirii, ele nu vin decât pe rând la lumina conștiinței. De aici, neputința de a cunoaște oamenii după o singură întâlnire sau conversație; trebuie să-i vedem des și să avem cu ei nenumărate convorbiri; trebuie să-i studiem în diverse situații. Numai așa îi putem cunoaște; numai așa putem scăpa de deziluzii; numai așa nu pornim la afaceri cu oameni ce nu merită încrederea; și nu facem căsnicii nefericite fără o cunoaștere suficientă sau «numai așa noi ne legăm soarta sub o formă esențial permanentă pe temeiul unor situații sufletești trecătoare». Intr'un cuvânt, dezvoltarea unui loc comun prezent în diverse înțelepciuni populare. Nu e nevoie totuși să știm părerile cuiva despre orice pentru a-l cunoaște; e de ajuns să-i descifrăm înclinările, direcțiile, aptitudinile, gusturile relativ ușor de surprins pentru a-i bănuii reacțiunile; nu-i nevoie să-i experimentăm limitele

cunoștințelor lui, ci numai caracterul, singurul care interesează în raporturile dintre oameni. Nu trebuie, deci, să-l foilețăm ca pe o enciclopedie ci să-l surprindem în diferite împrejurări și poziții. Nu trebuie să-l vedem, de pildă, numai în raporturile lui cu egalii și cu superiori și cu inferiorii; resemnați și discreți în adversitate, pe unii norocul îi umflă și-i face insuportabili; optimiști și egali în prosperitate, alții devin amari și invidioși în adversitate. Situații, de altfel destul de limitate și, în orice caz, fără legătură cu pragul conștiinței, peste care nu trece decât cel mult șapte idei de odată; a cunoaște un om nu înseamnă a-i inventaria numărul noțiunilor în toate domeniile ci a-i experimenta reacțiunile în diverse împrejurări, pe baza cărora putem spera o oarecare stabilitate de raporturi, — speranță zădărnicită prin desechilibrul produs de preponderența elementului afectiv ce-i împinge pe unii în direcții arbitrare. Din lipsa lor de unitate de reacțiune, «experiența» servește doar în a ne îndemna să-i ocolim în raporturile zilnice. Nici importanța acestui eseu nu vine dela originalitatea, ci dela valoarea lui literară. Maturitatea expresiei din *Progresul* e chiar sporită acum (1888); din domeniul poeziei lunecă în domeniul expresiei aforistice cu un sunet mai grav.

«Tineretea e totdeauna o enigmă, vârsta matură e deslegarea enigmei, scrie el de pildă într'un loc. Și acest fapt nu e decât o urmare a acelei condiții primordiale a sufletului omenesc, după care vieța lui este legată de forma succesivă a timpului și nu se poate deschide simultan ca spațiul; omul este istoric și ne poate fi

statistic; formula lui este o formulă de mișcare și nu de echilibru stabil».

Densitate în expresia locului comun comparabilă cu cea a lui Maurice Maeterlinck în eseurile lui filosofice. Sau, pentru a sfârși, iată cum e exprimată necesitatea unui fir comun, care să lege cunoștințele noastre:

«Nu câte idei felurite ai adunat în memoria ta, este lucrul cel mai important, ci importantă este legătura între idei, afirmă aiurea. Tu poți ști multe în multele momente ale vieții: dacă nu-ți aduci aminte de ceea ce-ți trebuie într'un asemenea moment și dacă această aducere aminte nu trage după sine în șir regulat tot ce se află în tine pentru susținerea, amplificarea și ilustrarea obiectului în discuție, degeaba îți sunt toate cunoștințele rămase în partea ascunsă a sufletului. Cunoștințele tale trebuie să aibă o toartă, de care să le prinzi, trebuie să ai lanțul, cu care să le aduci în mișcare regulată din întunerecul memoriei la lumina îngustă a conștiinței actuale.

O mie de boabe stau împrăștiate în diferite locuri, tu îți pierzi vremea ca să le cauți una câte una; dar dacă au fost prinse de un fir comun, cu o singură apucare a mâinii stăpânești totalitatea șiragului».

«Singura apucare» a mâinii scriitorului dă o rară valoare literară «boabelor» împrăștiate ale locurilor comune.

3. *Beția de cuvinte* (1873) și *Răspunsurile «Revistei contemporane»* (1873) ale primei faze a criticii lui Maiorescu și au continuat linia în *Oratori, retori și limbuți* (1902). L'am văzut adese în tinerețe pe ciudatul octogenar, care era

acum N. Ionescu prin prisma admirabilei caracterizări a lui Maiorescu. Un moșneag dintr'o bucată ca o hermă antică, îmbrăcat în șiacuri de rând, ponosite, cu un stog de fân alb căzut peste ochii acoperiți de geamuri groase, stânjenit în mișcări fruste, izolat, tăcut, mut, el care fusese « sirena cuvântului », cu o înfățișare de scorbură fulgerată și arsă. Sala Parlamentului și a întrunirilor publice răsunase jumătate de veac de glasul judecat de contemporani ca cel mai armonios din câte se auzise vreodată. Fără titluri universitare, fără lucrări tipărite, afară de câteva broșuri ocazionale, el străbătuse Universitatea, Academia, Camerele, ajunsese Ministru de externe în preajma războiului, mulțumită modulațiilor sonore ale glasului său, dominase Constituanta dela 1866, întemeiasse un fel de partid la Iași *Fracțiunea liberă și independentă*, întreținând o agitație antidinastică sub fel de fel de forme, până la refuzul Domeniului Coroanei, naționalistă, xenofobă, luptând pe baricada tuturor interpelărilor și a unei opoziții sistematice, victimă a talentului său oratoric ce nu se simțea bine decât într'un climat de frondă. Încă din 1862 întâlnește în cale pe un tânăr de douăzeci și doi de ani de altă formație intelectuală și de altă disciplină; și dela 1864, dela cunoscutul proces înscenat, cei doi oameni aveau să se măsoare, în toate intrigile școlare locale, în ședințele Academiei și, mai ales, timp de câteva decenii, dela tribuna Camerei, unde, în orice împrejurare, erau potrivnici; poziția unuia atrăgea replica celuilalt; se luptau nu numai doi adversari, ci două mentalități, două discipline intelectuale, două talente deosebite, logica strânsă, incisivă cu

retorica sonoră, fără orientare, slobodă în voia întâmplării sau a impresionabilității. Când îl vedeam, prin 1902, « fracțiunea liberă și independentă » dispăruse de mult, acțiunea ei parlamentară încetase, marele lui glas se stinsese; rămăsese un moșneag singuratic, ursuz; mort din vieață, nu trăia decât prin portretul adversarului său, și numai astfel va trăi și de acum înainte. Răzbunare a talentului literar asupra gloriilor efemere ale oratoriei și agitației politice! O jumătate de veac de succese oratorice s'ar fi scuturat fără răsunet în neant, dacă Maiorescu nu i-ar fi fixat amintirea în câteva pagini de mare artă portretistică.

Artă, de altfel, sobră; în afară de câteva indicații asupra personagiului și de aprecieri asupra oratoriei lui, ni se dă numai analiza unui singur discurs al « sirenei cuvântului » cu o pregnanță în izolarea amănuntului și cu o evidență în concluzie încât întreaga clădire a unei cariere publice se prăbușește în fața reducerii schematice numai a unuia dintre discursuri.

Proecția unei raze, prin care apare pe placă realitatea nudă a scheletului. Exemplul e atât de bine ales, încât nu-l mai putem arunca pe seama întâmplării, ci ne silește la o concluzie generală. Nu e atacată valabilitatea unor argumente variabile dela discurs la discurs, ci însuși elementul generator, adică incoerența structurală, incapabilă de a se conduce în mijlocul incidentelor improvizației și ale intreruperilor în direcții opuse. Modelul luat este discursul rostit în ședința Camerei revizioniste dela 5 Mai 1884, relativ la fixarea numărului deputaților, a cărui logică ar fi asta:

« Numărul deputaților în raport cu al alegătorilor e o credință populară, însă maxima *vox populi* ne mai fiind adevărată, de vreme ce poporul nu se exprimă cu maiestatea lui Dumnezeu, trebuie să ne proporționăm după alegători ».

Sau:

« Eu nu sunt materialist, eu admit importanța județelor sub raportul suvenirilor patriotice, prin urmare nu voi cere să dați Moldovei un număr de deputați după importanța ei patriotică ».

După ce insistase asupra « suvenirilor patriotice », cerea brusc ca bază « interesele economice, pentru că numai interesele economice, etc., etc. ». Când s'ar fi crezut că se fixează la criteriul intereselor economice, încheia:

« Aș putea să vă propun (baze economice), dar nu o fac pentru că nu voi să aduc aici teoriile filosofilor moderni precum a făcut-o onor raportor ».

Când unul dintre deputați îl întrerupse propunând acordarea dreptului de vot și la femei, el prinse ideea din aer și o desvoltă în acest neînchipuit galimatias:

« Eu, departe de a blama, arăt că trebuie să proteguim pe votanți, pentru că ei nu sunt singuri; pe lângă dânșii sunt și expresiunile altor ființe, poate mai multe, afară de cercul electoral, și trebuie să ne gândim la inteligența aceia care este pe din afară, trebuie să ne uităm la mulțimea cealaltă a populației, trebuie să ne uităm la partea cealaltă, pe care o reprezintă mamele române, totdeauna tinere la cugetare, căci mamele române au totdeauna aceiași iubire și aceiași iuțeală de cugetare ».

Cu alte cuvinte: deoarece mamele sunt tinere la cugutare, trebuie să protejăm pe votanți!

Prin reducerea la schematismul ei logic o astfel de incoerență sonoră nu se putea decât prăbuși. Din tot N. Ionescu nu va rămâne decât pagina aceasta de analiză, închinată de adversarul său, în declinul unei vieți mohorâte de octogenar lipsit de singura lui armă, cu care fermecase atâtea generații de ascultători: armonia glasului de « sirenă ».

Prin pregnanță, analiza aceasta domină întregul studiu. Eseul e, în felul tuturor eseurilor lui Maiorescu, fragmentar, și cu un aer incidental, ocupându-se, întâmplător de unii și omițându-i pe alții mult mai caracteristici. Partea strict negativă a analizei câtorva oratori din generația dela 1866—1884 e negreșit mai izbutită: oratoria găunoasă a epocii era mai ușor de dovedit. Evocarea lui Giorgio Brătianu, a omului, care, desfășurându-și batista roșie, se lăsa legănat în perioade interminabile: « Istoria umanității nu e decât o lungă procesiune de umbre, care trec între ziuă și noapte, pentru a cădea toate succesivamente în acel abis obscur, vag, insondabil, care se numește noian, singura atmosferă a universului »; sau evocarea agitativului, rosului de ambiții, veșnic opozantului și antidinasticului (până la obținerea unui portofoliu ministerial de 15 zile), a austerului N. Blaremburg, cu neisprăvitele citații din fel de fel de autori și cu oratoria împestrițată de neologisme inadmisibile, proclamând că « va rămânea, *chiar și când* (= *quand même*) omul adevărului, al libertății și al justiției », este minunată.

Izbutită fără să mai fie atât de strălucită e zugrăvirea categoriei limbuților (Iancu Brătescu, V. T. Cancicov, Aurel Eliescu); deși nu se raportă la mari figuri parlamentare ci la modeste debuturi, din noua emisiune politică, elementul grotescului e atât de abundent încât ne interesează prin el.

Critica e mai ușoară decât lauda; o simțim când e vorba de generația tânără de oratori ridicată odată cu Constituanta dela 1884: Take Ionescu, Al. Marghiloman, Const. Dissescu, Const. Arion și Al. Djuvara. Dacă eseul ar fi fost unitar și nu fragmentar, am fi avut o caracterizare a oratoriei lor; din motive neconvingătoare, scriitorul se oprește numai la Al. Djuvara pentru a-și retracta unele laude din 1887 aduse unui discurs al acestuia ținut într'o epocă, pe când oratorul putea constitui încă o speranță junimistă ¹⁾.

E o mare pierdere pentru literatura noastră lipsa de continuitate în activitatea literară a lui Maiorescu, lipsa

¹⁾ Lauda din 1887 se referia, cum se și cuvenea, numai la forma discursului și se sprijinea pe o serie de imagini și formule reușite, fără să fie chiar prea convingătoare. Incurcat de elogiile aduse atunci, Maiorescu reluă după 15 ani cazul lui Al. Djuvara, analizându-i un discurs, pentru a ajunge la concluzia că, dacă în 1887 era un orator ascultat acum nu mai era decât tolerat prin evoluarea gustului public și ridicarea nivelului cultural al țării. Argumentația e neconvingătoare. Lui Al. Djuvara însuși Maiorescu îi relevase talentul în 1887 și nu un auditor neformat. Critica ce i-o aduce apoi conținutului discursului analizat nu dovedește nici ea nimic în privința talentului; pe când lauda discursului din 1887 se referia la formă, imagini, formule, critica discursului dela 29 Noembrie 1901 îndreptat împotriva junimiștilor se referă la conținut, la unele afirmări controversate ale oratorului; el susținuse, de pildă, că actual

de ambiție de a ne da ceva complet; nimeni n'ar fi fost mai capabil decât dânsul de a scrie o istorie a oratoriei noastre, din care n'ar fi lipsit nici Mihail Kogălniceanu, nici P. Carp, nici G. Costaforu, nici V. Boerescu, nici Vasile Conta, nici chiar G. Vernescu, nici Al. Lahovari, nici pleiada nouă a tinerilor oratori ca Take Ionescu, Al. Marghiloman, Barbu Delavrancea. O scrisoare a lui către Negruzzi asupra congresului junimist dela 1902 ne caracterizează atât de definitiv în puține cuvinte pe fiecare din oratori și eseul acesta are părți atât de strălucite, mai ales în nota grotească, încât cu siguranță că am fi avut și noi un *Brutus*.

5. Cei patruzeci și cinci de activitate politică lovită de sterilitate reformatoare n'au rămas cu totul nefolositori; ei au alimentat o experiență ce nu s'a tradus în legi, a căror amintire ar fi dispărut de mult, ci într'o operă, în care a judecat cu imparțialitate, competență și,

de obstrucțiune al opoziției conservatoare împotriva guvernului Sturdza a fost « cel mai anarhic act politic comis vreodată în țara noastră ... ». « Cum, exclamă Maiorescu: dar detronarea lui Cuza, dar coaliția de la Mazar-Pașa, dar ... etc. etc. » Și în alte țări s'a făcut obstrucționism: urmează apoi pagini întregi cu exemple din Anglia, Germania, etc. etc. Cași cele ridicate cu prilejul altor afirmații ale autorului, — nici aceste argumente n'au nici o legătură cu talentul oratorului, singurul în discuție. Parabola orbului și a paralicului aplicată la fuziunea Cantacuzino-Carp, și trecerea trenului liberal, care-l ia cu dânsul pe paralic (cartelul lui Carp cu guvernul) — dovedește, dimpotrivă, prin plasticitatea ei, că talentul de expresie al oratorului nu slăbise nici în 1891, cum susținea Maiorescu pe baza criticii unor fapte și a unei atitudini politice.

mai ales, cu talent istoria noastră contemporană într'o lucrare ce va dura în conștiința urmașilor mai mult decât faptele, pe care devenirile istorice, atât de catastrofice, atât de neasemuit mai mari decât tot ce a fost în trecut, le-a și îndepărtat din actualitate. Pentru multe generații de acum înainte, istoria politică a țării noastre dintre 11 Februarie 1866 și Februarie 1901 nu va fi probabil cunoscută din debaterile parlamentare ale *Monitorului Oficial*, ci din introducerile *Discursurilor parlamentare* ale lui Maiorescu, adunate sub forma de volum cu titlul de *Istoria Contemporană a României* (1866—1900)¹⁾. Arta se răsbună; peste tumultul pasional al oamenilor, care săptămâni, luni și ani au discutat într'o larmă de ură și răzbunare, darea în judecată a guvernului Lascar Catargi sau a guvernului I. C. Brătianu, printre altele și pentru pierderea județelor basarabene, dovadă că experiențele istorice servesc la puțin — peste această larmă de ambiții și de intrigi omul, structural imparțial, și-a aruncat ochiul rece, încă destul de obiectiv pentru a înregistra toate gesturile eroilor și paiațelor politice și a le așterne pe hârtie nu chiar în momentul producerii lor, ci mai târziu cu o impersonalitate sporită.

Cartea n'a fost, de altfel, concepută ca o istorie, așa cum dorise de mult. Maturitatea îi redusese pretențiile; n'a ieșit decât o juxtapunere de considerații disparate, integrate însă într'o unitate temperamentală și de

¹⁾ Socec, 1925. Titlul acesta n'a fost dat de T. Maiorescu și nici nu răspunde conținutului. Adevăratul titlu ar fi trebuit să fie: *Contribuții la istoria politică contemporană a României*. I se cuvenea lui Maiorescu această proprietate verbală.

concepție și într'o deplinătate de expresie. Scrise în răstimpuri și în chip fragmentar, simple indicații de atmosferă pentru înțelegerea discursurilor sale, introducerile se îmbină într'o frescă de istorie contemporană; în astfel de lucrări îmbucătățite identitatea morală ține locul unității de inspirație în continuitate de lucru.

Deși n'a reușit să fie un element esențial al politicii românești, nici prin vigoarea de concepție politică, dincolo de cadrul ideologiei, nici prin principiul pasional, care răscolește și se realizează, deși a renunțat atât de lesne la orice inițiativă reformatoare, a ajuns istoricul unei politici ce i s'a refuzat; lipsa lui de temperament i-a dat tocmai imparțialitatea, cu care trebuie tratată materia vie și controversată a istoriei contemporane.

Imparțialitatea e firește relativă, ca orice imparțialitate omenească. Ideolog și om de partid, nu i se putea pretinde să judece altfel decât cum gândește. Istoricului unor fapte la care a participat, nu trebuie să i se ceară decât ca, rămânând pe linia convingerilor lui ideologice, să aibă destulă luciditate pentru a recunoaște și greșelile săvârșite într'o linie politică acceptată ca bună și mai ales destulă uitare de sine pentru a prețui și faptele altora, din altă formație politică. Pe lângă meritul de a fi participat la evenimentele descrise, la Maiorescu se adaugă și lipsa de pasiune partizană. Tonul lui sobru, cumpătat, rece, chiar când ascunde reziduul unor mici resentimente, sugerează și mai mult impresia de obiectivitate, atât de necesară, chiar când e iluzorie. Istoria lui e făcută, firește, în linia ideologiei junimiste și nici nu

putea fi altfel; faptele nu se înregistrează mecanic ci trăiesc printr'un comentariu; ajunge ca să nu fie deformate. În cadrul acestor considerații, lipsa de patimă politică l-a făcut să stea deoparte de curentele pasionale ale epocii, conștiința propriei sale valori i-a îngăduit dreptatea cu adversarii fără sentimentul unei scoborîri.

Operă de maturitate a unui om, a cărui maturitate s'a manifestat atât de timpuriu aproape fără dibuiri și deveniri — această *Istorie* participă din tot ce e mai caracteristic maiorescian. « Oare pârăul dela munte ar fi așa de limpede și de voios, dacă n'ar fi rece? » — se întreabă el într'un aforism. Limpiditatea se asociază în adevăr cu răceala: e calitatea esențială a istoriei. Cu toată participarea la faptele povestite, e evidentă detașarea de dânsule, grija de a nu se lăsa cucerit și de a se menține într'o atitudine pur expozitivă; nu poți umbla pe lângă explozibilele cu flacăra pasiunii politice. De o limpiditate clasică, de o înfățișare schematică și filigrană, redusă la simple linii, fără culoare și pitoresc, fără amplificare și redondanță, fără patetic și evocare, arta lui Maiorescu e o artă de reținere cu impresia dificultății învinse și nu a simplității elementare. Sub claritatea ei se simte adâncimea de fapte și de experiențe, redusă voit la o aparență de linie, la un luciul de oglindă peste bogăție.

Dacă, după vorba lui Voltaire, citată adese de dânsul, « *le secret d'être ennuyeux, c'est de tout dire* », el nu l-a posedat; schematică și străvezie, arta lui nu dă impresia istovirii obiectului de care se ocupă și nu te izbește de un zid, după care știi că nu mai e nimic; nu potolește

setea ci o stâmpără numai puțin pentru a o lăsa să apară din nou; scriitorul spune numai cât crede că e esențial; știe însă mai mult. Ne-a dat, astfel, o istorie a faptelor, a luptelor parlamentare, sumară, tiv sobru al unui comentariu judicios în jurul clocotului pasiunilor în continuă agitație. E însăși formula talentului clarificator; trebuie să o primim așa cum e în elementul ei artistic.

Pe lângă tivul evenimentelor istorice, scurte popasuri portretistice ale unor personalități mai însemnate sau mai caracteristice: al lui Lascar Catargi, Dumitru Ghica, G. Panu sau chiar al lui Ion Kalinderu, cu aceeași artă sobră, rezumativă, filigrană, reducând omul la esențial, procedând prin comparație și pendulând lauda și critica, pentru a produce impresia imparțialității. Iată-l pe Lascar Catargi ¹⁾:

«Dintre fruntașii conservatori dela 1866 încoace Manolache Kostake era mult mai cult ca educație, generalul Florescu mult mai distins ca apariție, Petru Mavrogheni mult mai fin ca inteligență. Dar Lascar Catargi îi întrecea pe toți cu puterea sa de muncă, dovedită printr'o neobosită activitate, semănând întru aceasta cu Ioan Brătianu și cu d. Dimitrie Sturdza. La o așa de importantă însușire — importantă mai ales într'o societate nedeprinsă cu sânguința — Lascar Catargi adăuga o afabilitate totdeauna egală, simplă și cumpătată, prin care se deosebia de spirituala distracție a lui Manolache Kostake, ca și de eleganța superficială a generalului Florescu și de răceala dusă până la indiferență a lui

¹⁾ T. Maiorescu, *Istoria*, p. 284.

Mavrogheni. Atrăgându-și astfel simpatiile multor oameni, el știa să le menție, inspirând încredere printr'o energie fără șovăire în acțiunile sale. Lipsit de talentul oratoriu, chiar de exprimarea corectă, el avea cel puțin destulă modestie pentru a nu vorbi decât foarte scurt și destul tact pentru a nemeri exact punctul în discuție, deosebindu-se întru aceasta de divagațiile lui Ion Brătianu și de nesfârșitele admonestări mai mult scolastice decât politice ale d-lui Dimitrie Sturdza. Sobru și corect în viața sa privată, el purta o firească rezervă și demnitate în toată apariția publică și niciodată n'ar fi imitat pe Ion Brătianu în folosirea unei colecte « pentru încurajarea virtuților cetățenești ». Crescut, de altminteri, în tradiția rămasă de pe urma domniilor fanariote, el nu se credea legat prin declarațiile sale politice și nu știa să-și subordoneze totdeauna sentimentele și resentimentele personale intereselor obștești ». Și așa mai departe între merite și scăderi, și eroarea de a se fi lăsat târît de ură politică în darea în judecată a lui Brătianu, pe care au împiedecat-o « Junimiștii » și « în abnegația de sine și destulă prețuire a valorii oamenilor pentru a se apropia iarăși de « Junimiști », a primi cu încredere ideile lor și a scrie cu ei împreună ultima pagină însemnată în cartea vieții sale ». E drept că am fi înclinați să luăm aceste rânduri ca parțiale, dar când ne gândim că ministerul lui Lascar Catargi avea ca miniștri pe: P. P. Carp, Al. Lahovari, Menelas Ghermani, Al. Marghiloman, Take Ionescu, Gen. Lahovari și C. Olănescu, nu putem să nu ne întrebăm și noi: când a avut țara noastră un minister compus din personalități mai însemnate?

Iată un fragment din portretul închinat lui D. Ghica, lui Beizadea Mitică: « Crezându-se prin originea sa mai presus de obișnuitele partide, întrebuițând adeseori cuvintele pompoase « Țara mea », Beizadea Mitică trecea fără multă greutate dintr'un partid în altul și a prezidat cu aceeași încredere în sine atât adunări conservatoare cât și adunări liberale. Căci în aceste vicisitudini el își păstra pururea ideea sa de căpetenie de a fi un sprijin al dinastiei . . . Astfel coborîtorul unui Domn pământean a îndeplinit în vieța sa publică cea mai înaltă misiune ce i-o îngăduiau însușirile sale personale, și « Beizadea Mitică », prin statornica urmărire a unei juste concepțiuni, a putut deveni o figură istorică ».

Cele mai multe portrete sunt însă mai scurte, reduse la simpla enumerare laconică a variațiunilor politice, fără comentariu, ale celui zugrăvit — pentru a încheia cu un cuvânt lapidar, adese un citat. Așa după afirmarea variațiilor politice și a lipsei de caracter a lui G. Panu adaugă scurt: *omnia pro pecunia*; după zugrăvirea în câteva linii a laturii comice prin vanitate și susceptibilitate a lui Kalinderu: « Ion Kalinderu nu se poate caracteriza mai bine decât prin vorbele prezidentului Hénault, amicul lui Voltaire: « *si l'on ôtait à certaines gens leur ridicule, il ne leur resterait rien* ». Iar după descrierea hărniciei în lucruri mici a lui D. A. Sturdza: « *maximus in minimis, minimus in maximis* ». Lespede peste o întreagă activitate. E arta acestor portrete sumare, flegmatice, ironice, reduse uneori la aplicarea unui simplu epitet caracteristic.

XVI

1. « *Poeți și critici* » (1886): sfârșitul « criticei generale ». — 2. Caracterele criticei « generale » sau culturale a lui Maiorescu.

1. Patrusprezece ani dela apariția articolului *Direcția nouă* (1872) într'un mic eseu intitulat: *Poeți și critici* (1886), după bilanțul realizărilor de până atunci, Maiorescu încheia: « In proporția creșterii acestei mișcări, scade trebuința unei critice generale. Din momentul în care *se face* mai bine, acest fapt însuși este sprijinul cel mai puternic al direcției adevărate. *Poeziile* lui Eminescu, *Pastelurile* și *Ostașii* lui Alecsandri vor curăți dela sine atmosfera estetică vițiată de Macedonski, Aricescu, Aron Densușianu, etc., etc.

Nu e vorba, aprecierile critice izolate nu vor lipsi și nu vor trebui să lipsească niciodată dintr'o mișcare intelectuală. . . Dar aceste sunt lucruri de amănunte. Sinteza generală în atac, izbirea unui întreg curent periculos o vedem acum ștearsă dela ordinea zilei pentru părțile esențiale în literatura proprie și în știința teoretică . . . ».

Oricât de ciudate ne-ar părea astăzi aceste rânduri ne precizează concepția despre critică și rolul ei istoric.

Nu ne întrebăm, cum scade nevoia criticei odată cu dezvoltarea literaturii și, în genere, a culturii — deoarece grija de proprietate verbală, cu care adăuga calificăția de « generală » ne specifică de ce fel de critică, anume, era vorba, singura, pe care o făcuse: critica de direcție « adevărată ». Prezența poeziei lui Eminescu avea să excludă poezia lui Aricescu; prezența *Cwintelor din Bătrâni* avea să excludă dicționarul Laurianu-Massim; se acorda, așa dar, însăși artei o valoare critică, educatoare chiar, în domeniul ei exclusiv de acțiune, ca și cum existența unor oameni de o probitate desăvârșită ar înlătura nevoia codului penal; dacă fapta bună s'ar propaga prin însăși prezența sa, studiul ei, morala, determinarea condițiilor de producere și de calificăție, măsurile legislative, în care se încadrează ar deveni inutile. Discuția s'ar putea închide aici, dacă n'ar fi momentul să tragem linia configuratoare a acțiunii critice a lui Maiorescu, evidentă oriunde, dar fixată chiar de el însuși cu deosebita claritate a stilului său.

2. Critica lui Maiorescu a fost exclusiv culturală, normativă și s'a exercitat numai în cadrele orientărilor generale. Ea a plecat dela constatarea unor realități și s'a dezvoltat în sensul principiului evoluționist; teoretică oarecum, n'a lunecat totuși la speculație ci a lucrat numai în pragmatic, pornind dela determinarea situației reale a culturii noastre urmată apoi de o acțiune potrivită acestei situații, adică, în cadrele « adevărului »; tot ce nu răspundea unei stări de fapt, gradului anumit de cultură, era primit ca o improvizație fără fundament,

o « minciună », o « fantasmagorie », nu numai inutilă, ci și « stricăcioasă » pentru viitoarea formă.

De aci lupta împotriva a tot ce părea că anticipează, că reprezintă o « formă fără fond »: a Academiei, a Universității (privite în hipertrofia lor), a conservatoarelor, a școalelor de bele-arte, neîncrederea în valoarea oricărei legiferări anticipative, ostilitatea față de orice reforme constituționale de lărgire de drepturi și sprijinirea, în schimb, a școalei primare, a învățământului elementar necesar oricui, și apoi a învățământului secundar real pentru îndrumarea tineretului spre îndeletniciri practice și nu bugetare sau inutil speculative. Dela această supunere la realitate, vine în domeniul cultural și lupta lui împotriva tuturor minciunilor: a etimologismului ardelean în domeniul limbii, a dacoromânismului în domeniul istoriei, a barnușismului politic, plecate dela idei preconcepute și, anume, dela naționalismul rău înțeles, luat în sine și nu în cadrele adevărului, care nu putea duce decât la simularea de știință. În literatură, eroarea capitală i se părea acelaș naționalism, sub ocrotirea căruia se desvolta o bogată floră poetică fără valoare estetică. Meritul lui Maiorescu în această epocă e de a fi disociat categoric, energic, conceptul estetic de cel « național » și de a-i fi dat o autonomie, ce i se recunoaște în principiu și azi, deși, subconștient, în evaluări, se confundă încă. Lupta împotriva poezilor patriotici, a barzilor naționali a fost salutară pentru epocă; e salutară oricând, deoarece confuziile nu se stârpesc niciodată cu totul, ci renasc sub forme felurite. Pentru a-i acorda o valoare și mai categorică și a n'o lăsa să

pară o preferență personală, antinațională și cosmopolită (ceea ce s'a întâmplat totuși), i-a dat luptei un caracter principial înlocuind pe cât se putea cuvântul de «patriotic» sau național prin «politic»: a lupta împotriva «politiceii» în poezie e mult mai natural decât de a lupta împotriva «patriotismului». Nerecunoscând în artă decât expresia unui sentiment și nu a unei reflecțiuni, și în «politică» expresia unui element intelectual, — excludea cu onoruri teoretice «politica» din poezie. Vițiul de judecată în această argumentare constă în faptul că lucrurile nu intră în artă prin existența lor obiectivă ci prin sentimentul nostru față de dânsese. Și chimia și matematica pot fi motive poetice, cu atât mai mult patriotismul, a cărui primejdie e, dimpotrivă, lesnea lunecare la declamație și patetism sentimental. Patriotismul și «politica» pot fi deci motive de inspirație; sunt totuși de evitat și pentru confuzia, la care dau loc între conceptul estetic și cel național și din primatul tendinței, pe care o continuă adese cu falsificarea calității emoției estetice. La apariția poeziei lui Octavian Goga s'a crezut că-și reneagă trecutul: el nu combătuse, în realitate, decât elementul reflexiv, declamatoriu sau tendențios, formele obișnuite ale poeziei patriotice sau politice; recunoscându-i de data aceasta sinceritatea, adică expresia în cadrele «adevărului» a sentimentului patriotic, o aprobă. Disociația conceptului estetic de cel național nu trebuie înțeleasă ca exclusivă; conceptele nu se suprapun dar nu se exclud; ele se pot interfera. Intră, așa da, în obligația criticului de a analiza întru cât sentimentul național s'a realizat în materie estetică, — singura

lui prezență neimplicând nimic. Cât despre elementul etnic, sau ceea ce s'ar numi astăzi caracterul specific, arta este negreșit o expresie etnică; în orice creație se reflectă creatorul, în orice operă literară se reflectă scriitorul, adică o psihologie particulară înglobată într'o psihologie etnică; cu voință sau nu, ducem în noi moștenirea unei experiențe milenare dictate de condiții biologice, geologice, istorice.

Prezența elementului etnic este, prin urmare, un postulat psihologic fără să fie însă și un determinant estetic. O categorie psihologică nu se poate converti într'o categorie estetică. Specifice, cântecul din fluer sau injurătura nu devin și valori estetice; cât timp specificul nu e un principiu de valorificare estetică, el nu rămâne decât în funcția sa psihologică; cât timp nu putem zice: «e frumos pentru că e românesc», constatarea prezenței elementului specific rămâne indiferentă sub raportul estetic.

Critica lui Maiorescu a recunoscut existența elementului etnic în orice operă de artă, cum era firesc, dar a subliniat poate prea exclusiv contactul necesar al acestei literaturi cu sufletul popular.

Și aici ca în toate domeniile de activitate, el a plecat dela sentimentul «realităților», al «adevărului», umile dar evidente, dela un fel de «școală primară» a literaturii — dela poezia populară, realitate indiscutabilă. A apăsat că trebuie să ne înțepenim pe o treaptă, pe care evoluția începuse să o depășească încă de pe timpul lui, întrucât literatura noastră începuse să intre și ea în faza de dezvoltare a tuturor literaturilor culte în sensul diferențierii; fără a fi, de altfel, și de data aceasta un criteriu estetic,

disociația literaturii culte de literatura populară e pe cale de a deveni semnul epocii noastre. Aceasta nu înseamnă înlăturarea elementului etnic; etnosul este și va rămâne totdeauna un postulat; un material prim de neînlăturat; dar el nu se limitează numai la o singură pătură și la manifestările ei elementare, ci se întinde și la suflete mult mai cultivate, mai complicate, și cu manifestări mult mai impalpabile.

Etnicul este, în ultimă analiză, limbă și fond sufletec, vizibil numai uneori, — în care se realizează valorile estetice și a cărui însemnătate se precizează pe măsura realizării lor. Cum expresiile cele mai caracteristice sunt și cele mai primitive, prin însuși faptul acesta, ele sunt, în genere, și cele mai puțin estetice; dacă punctul de plecare al artei poate fi în ele, tendința sa este de a se depărta cât mai mult de dânsese, nu însă de spiritul rasei, ci numai de manifestările ei primitive: toate literaturile se dezvoltă în cadrele larg înțelese ale datelor rasei, ale conformismului etnic, fără ca să se mai pună problema specificului național în sens exclusiv; numai la noi, ea mai poate figura încă în discuții. Indiferent de realizări, timpurile noi a disociat nu numai eticul de estetic, ceea ce făcuse cu mult înainte Maiorescu, ci și etnicul de estetic, care la Maiorescu se aflau încă într'o simbioză devenită apoi un principiu agresiv de valorificare; în epoca de dezvoltare în care ne aflăm, oricât de puțin numeros ar fi, tipul estetic a ajuns o specie capabilă de a percepe valorile estetice în sine.

Pe această axă de orientare, a adevărului, a realităților, a formei ieșite din fond, critica lui Maiorescu s'a

desfășurat cu o mare siguranță de mișcare, și cu o precizie de diagnostic și de terapeutică a examinat toate fenomenele morbide dela baza culturii noastre. Acțiunea ei a fost salutară și putem zice istorică: Maiorescu a fost cel dintâi spirit critic cu o acțiune susținută, sistematică, plecând dela concepții generale și aplicându-le cu consecvență la toate expresiile culturale. Lăsându-i la o parte activitatea politică pornită din aceleași principii, critica lui culturală s'a formulat în cursul a cinci ani de publicistică intensivă în *Convorbiri*; odată cu apariția articolului *Direcția nouă* din 1872, ea și-a încheiat ciclul evolutiv, prin dărâmarea erorilor trecute și prin indicarea zărilor unor manifestări mai sănătoase. Se poate spune, deci, fără exagerare de simplificare, că acțiunea lui critică se oprește în pragul acestor zări (1872), deși formularea « demisiunii » criticei nu se va face decât în 1886 prin afirmația că: « în proporția creșterii acestei mișcări, scade trebuința unei critice generale », ciudată numai în aparență.

Trebuința criticei generale scade, dar rămâne și se întetește nevoia criticei speciale, adică a criticei propriu zise. « Isbirea unui întreg curent periculos o credem acum ștearsă dela ordinea zilei pentru părțile esențiale în literatura proprie și în știința teoretică », — scria cu drept cuvânt; în asta îi constă meritul esențial și unic, misiunea istorică de îndrumător. Critica « specială » o rezuma la « aprețieri izolate », la datoria « de a lărgi cercul activităților individuale, de a deștepta tinerimea încă prea amortită de pâcla trecutului și de a îmbărbăta spiritele spre lucrarea roditoare » — adică la o misiune fie

incidentală fie de ordin practic și social, cu alte cuvinte, la puțin lucru și la altceva decât e critica modernă. Nu este deci o exagerare de a afirma că, pe când critica europeană se organiza într'o vastă disciplină, fără elemente definitive de pozitivare dar cu destule și interesante ramificații în domeniul esteticului, psihologicului, biograficului, istoricului, socialului, Maiorescu îi minimaliza până la ignorare obiectul. Atitudinea îi ieșea din însăși structura sufletească, de om de cultură și de idei generale fără nicio aplicație și rădăcini în domeniul vreunei discipline anumite. Ca și în istorie, filologie, politică, filosofie și în critică, cugetarea lui s'a mișcat pe axa ideală a considerațiunilor logice și s'a dezvoltat în abstracțiuni normative; a fost un teoretician, un îndrumător și nicidecum un critic aplecat deasupra unui câmp limitat de investigație. Obiecția i s'a făcut de mult de specialiști, fără a i se putea înlătura marea lui rol, peste munca pozitivă a « specialistului ».

În toate luptele cu « specialiștii », cu istoricii și filologii ardeleni și academici, chiar când erau oameni de știință ca Hasdeu, a ieșit biruitor, tocmai din faptul de a nu fi fost un specialist ci de a se fi menținut în câmpul larg al principiilor logice și al unui bun gust nedesmințit în orice domeniu s'ar fi manifestat. Acțiunea unui astfel de spirit general se afirmă, mai ales, în epocile de nediferențiere, dela începutul formației unei culturi: e rolul covârșitor de îndrumător, pe care l-a și jucat Maiorescu în procesul cultural al noului nostru stat, rol care nu putea decât să scadă în importanță odată cu consolidarea lui în toate domeniile, când eroarea ardeleană

fusese sugrumată în ultimile svârcoliri academice, iar în literatură « se făcea » mai bine. Rolul istoric al lui Maiorescu era indicat; critica normativă intra și ea într'o nouă fază de relativă pozitivare, de studii bio-bibliografice, de cercetări estetice și psihologice, de analize literare și filologice, de raportări istorice și sociale — pentru care nu era făcut, după cum nu fusese nici pentru filologie sau istorie și nici chiar pentru politică aplicată, adică pentru legiferare. . . Om de direcție, rămânea altor — și mai ales timpului — sarcina specializării și organizării muncii.

Oamenii trebuie văzuți prin structura lor și prin necesitățile timpului. Structura lui a corespuns exact necesității momentului, a cărui limită nu trebuie trecută peste 1880 — deși ultimul lui articol constructiv datează din 1872. Odată cu organizarea culturii noastre, critica trebuia să iasă din faza ei normativă și strict directivă pentru a intra într'o fază de specializare, de disciplină mai mult sau mai puțin științifică. Nu e o micșorare ci o definire; rolurile istorice sunt legate de timp și importanța lor este în a fi fost împlinite în momentul necesar. Maiorescu a fost un îndrumător cultural — dar nu și un critic literar propriu zis. Critica de astăzi își recunoaște numai originea spirituală în atitudinea lui estetică și în directivele lui. Crearea criticei a rămas sarcina generației următoare. După marea luptă de direcție din jurul lui 1870, el și-a părăsit acțiunea în pragul noului continent descoperit, lăsând altora grija de a-l explora; în mijlocul furtunilor ideologice ce se ridică ritmic, aducând la suprafață probleme de mult dispărute aiurea,

dar la noi încă posibile, ochii noștri se înalță și azi la steaua polară a îndrumării lui de acum șaptezeci de ani.

După 1872, activitatea lui devine întâmplătoare, mărginită la prefețe, comemorări, rapoarte academice și obligații, de altfel, foarte relativ simțite de a răspunde la atacuri din partea unei critice ce se organiza pe alt plan. E vorba de lupta împotriva criticei socialiste sau sociale a lui C. Dobrogeanu-Gherea, pe atunci I. Gherea, pe care o vom urmări în cele trei manifestări mai importante: *Comediile d-lui Caragiale* (1886); *Eminescu și poeziile lui* (1889), și *Contrașiceri?* (1892).

XVII

1. «Comediile d-lui Caragiale» (1886). — 2. Despre influența filosofiei lui Schopenhauer asupra «Junimii» și a lui Maiorescu, în deosebi. — 3. Estetica lui Schopenhauer în articolul asupra lui Caragiale: impersonalitatea; arta pentru artă; raportul între artă și morală.

1. În afară de merit și talent, unul din motivele atracției lui Maiorescu pentru teatrul lui Caragiale trebuie să fi fost și faptul că opera dramaturgului este cea mai puternică expresie literară a criticii sociale a junimismului. Cu Eminescu avea numai întretăieri; reacționarismul lui vizionar depășia cu mult evoluționismul junimist; xenofobia lui pasionată contrazicea filosemitismul lui P. Carp ca și liberalismul și spiritul de toleranță religioasă și etnică, manifestat întotdeauna de Maiorescu; voivodismul lui apocaliptic nu avea puncte comune cu filosofia socială a junimismului, ale cărei origini nu se adânceau dincolo de 1848; misticismul lui național contrazicea luciditatea aproape științifică a «Junimiștilor»; țărănismul lui de aceeași calitate mistică nu avea multă rezonanță în sufletul unor intelectuali, de extracție burgheză, și care exercitau un mandarinat cultural și uneori latifundiar fără aderențe rurale. Junimismul politic se deforma

în Eminescu la căldura unor pasiuni, pe care cugetătorii ponderați, mai mult științifici decât vizionari și mesianici, nu le cunoșteau. Literar, Caragiale reprezintă mult mai exact critica socială a junimismului îndreptată împotriva defectelor pașoptismului și, mai ales, împotriva celui mai evident: al formelor fără fond, adevărata axă a criticii maioresciene.

Pe când Maiorescu o urmărise însă teoretic în domeniul culturii și al politicii, Caragiale o traducea în teatru, adică în artă cu acțiunea cea mai directă asupra publicului. Nae Cațavencu, Tipătescu, Trahanache, Pristandă, Dandanache, Rică Venturianu sunt ilustrația puternic colorată a formulei junimiste a «forme fără fond» și a unei vieți «curat constituționale»; prin nimic nu se putea scobori mai adânc în mase critica socială junimistă decât prin această satiră incisivă, ce se încadra, de altfel, în teoria unei literaturi autoctone ieșite din condițiile vieții noastre naționale.

Studiul lui Maiorescu își trage însă adevărata lui importanță din punerea succintă a unor probleme, a căror soluționare constituie și astăzi poziția criticii estetice. Nu e vorba de a-i găsi vreo originalitate în expresia esenței artei și, subsidiar, a raporturilor dintre artă și morală. Pe când în domeniul științelor exacte descoperirile și invențiile sunt curente, în domeniul științelor morale, originalitatea e rară și se rezumă la ipoteze și noi combinații numite «sisteme» cu o valabilitate temporală. Problema originalității se pune cu atât mai puțin la Maiorescu; disociator, limpezitor de nori aristofanici, prin vigoare logică, vulgarizator de principii și norme, îndrumător, el

n'a fost un creator. În prima parte a activității lui, a vulgarizat în *Einiges*. . . filosofia mai mult realistă a lui Herbart și, în unele puncte, pe cea a lui Feuerbach; în primele lui încercări critice, ideile estetice ale lui Hegel și aplicațiile stilistice ale hegelianului Vischer; în epoca de maturitate, l-a dominat influența ideilor estetice ale lui Schopenhauer. Rolul lui în răspândirea în țară a filosofului german e atât de important, încât și-au unit destinele o jumătate de veac în laudă dar mai ales în critică, întru cât filosofia lui Schopenhauer a fost privită la noi mai mult în latura ei antisocială decât în cea speculativă sau estetică și a devenit o armă împotriva junimismului.

2. Pentru a reda atmosfera ședințelor literare ale *Junimii* din jurul lui 1870, Maiorescu scrie în una din introducerile *Discursurilor*¹⁾: «Istoria civilizațiunii de Buckle, în legătură cu cercetăți asupra vechilor culturi indice (Buddhismul) și egiptene, părerea lui Schopenhauer asupra istoriei, noua carte a lui I. St. Mill în contra subjugării femeilor erau mult comentate». Teoriile lui Buckle fuseseră nu numai obiectul discuțiilor *Junimii*, ci provocaseră și studiile lui V. Pogor și A. D. Xenopol ca și conferențele lui T. Maiorescu și V. Pogor. E, probabil, cugetătorul care a avut cea mai mare influență asupra formației politice a *Junimii*. Rămâne Schopenhauer: despre învinuirea adusă Junimiștilor și în deosebi lui Maiorescu de a fi adepții «pesimistului Schopenhauer» și, prin urmare, demoralizatori ai tinerelor generații, am amintit

¹⁾ T. Maiorescu, *Ist. contemp. a României*, p. 40.

în altă parte, la timp. Aici vom da mai întâi câteva notițe mai mult de ordin informativ și statistic asupra interesului trezit de Schopenhauer în cercul *Junimii*, fie după procesele-verbale ale ședințelor, fie după *Insemnări* ¹⁾.

Maiorescu l-a cunoscut pe Schopenhauer încă dela Berlin, unde, după cum mărturisește, influența lui Hegel era pe cale să fie înlocuită cu cea a lui Schopenhauer, spre care îl îndrumase profesorul Karl Werder ²⁾. Incă din 1862, în articolul său despre herbartianul Cornelius din *Der Gedanke*, el scria: « se apropie vremea când nimeni nu va îndrăzni să se atingă nepedepsit de Schopenhauer, înainte de a reflecta din toate puterile sale asupra celor rostite ».

La Iași în procesul-verbal al « *Junimii* » de Vineri 12 Noemvrie 1865 la Pogor îl găsim trecut în programul « prelecțiilor » populare cu o conferință asupra *Pesimismului ideal: Schopenhauer* ³⁾. Prima dată, poate, când se vorbea în public despre filosofia lui Schopenhauer.

Intr'o notă din Octomvrie 1866 a *Insemnărilor* cita pe Schopenhauer printre « scriitorii preferiți » ⁴⁾. Din 1870 pornește traducerea *Aforismelor asupra înțelepciunii în viață* « fiind mai potrivite cu gradul de cultură dela noi ». *Insemnările* sunt pline de preocupările lui de traducător. « Lucrez, notează el la 4 Decemvrie 1870 ⁵⁾): zilnic tradus

¹⁾ T. Murărașu, *Maiorescu și Schopenhauer în Convorbiri literare*, LXXII, nr. 1, Ianuarie 1939. p. 40.

²⁾ I. Petrovici, *Titu Maiorescu*, 1931, p. 160.

³⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 434.

⁴⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 125.

⁵⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 167.

din Schopenhauer și Joile citit la *Junimea*, cu un surprinzător interes, care se menține». Prin Mai 1872 menționează într'o notă marginală: «*Aforisme terminat*»¹⁾. Procesele-verbale ale ședințelor «*Junimii*» ne consemnează și ele lecturile din Schopenhauer și interesul lor²⁾; publicate pe rând în *Convorbiri*, ele au avut succes de lectură și la București iar traducătorul se arată nemulțumit de traducerea lui.

În prefața ediției a II-a recunoaște a fi făcut îndreptări în urma povețelor lui Al. Odobescu³⁾. De altfel, în anul al IV-lea al *Convorbirilor*, apăru și traducerea lui Maiorescu «*Asupra filosofiei în universitate*». Mișcarea trezită de filosoful german în cercul *Junimii* e atestată de mulți. Într'o scrisoare din 1871 a lui Iacob Negruzzi către A. D. Xenopol⁴⁾ ne confirmă că «ocupația principală este citirea lui Schopenhauer, care ne ocupă pe toți, cu același mare interes ca mai înainte». Despre puternica impresie făcută asupra lui I. Slavici sau A. D. Xenopol, avem urme scrise în *Amintirile*⁵⁾ celui dintâi și în corespondența celui de al doilea⁶⁾. Despre M. Eminescu nici nu mai amintim; studiul influenței lui Schopenhauer asupra marelui poet cuprinde el singur o întreagă bibliografie.

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 180 notă.

²⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, pp. 445, 446, 453.

³⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, V, p. 36.

⁴⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, III, p. 422.

⁵⁾ I. Slavici, *Amintiri*, 1924, p. 105,

⁶⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, II, pp. 18, 100, 184; și despre toate D. Murărașu, articolul citat.

Interesul lui Maiorescu pentru Schopenhauer se menține și la București. Numit la 1884 profesor la catedra de *Logică și de Istoria filosofiei secolului al XIX-lea*, anunță chiar din prima lecție că va da preferință studiului sistemului lui Schopenhauer, care, «prin actualitatea lui, e în legătură cu preocupările auditorului»¹⁾. Traduse în această epocă *Estetica*, după cum o amintea singur în articolul *Contrașiceri?*, publicată, în parte, în *Convorbiri literare*, XIX, și apoi într'o serie de articole din *România liberă*, începând dela 12 Aprilie 1885²⁾.

Zelul lui pentru Schopenhauer mergea până a stăruii și a-l povățui pe J. A. Cantacuzino-Zizin în traducerea lui în franțuzește a operei principale *Le monde comme volonté et comme représentation*, prima traducere în limba franceză a acestei lucrări monumentale. Înainte tradusese *Aphorismes sur la sagesse dans la vie* (1880); *De la quadruple racine du principe de la raison suffisante* (1883); iar mai târziu *Critique de la philosophie Kantienne* (1889)³⁾.

3. Maiorescu n'a publicat niciun studiu asupra operei lui Schopenhauer, nicio cercetare de amănunt sau măcar o expunere a filosofiei lui (în afară de prelegeri universitare și de conferințe de vulgarizare). Nu era obiceiul lui; modul lui firesc de expresie era vorba rostită și nu

¹⁾ *România liberă*, I, nr. 6, p. 65, 1884 și apoi diverse informații despre cursul lui Maiorescu, *România liberă*, 12 Aprilie 1885 și *Conv. lit.*, 1 Aprilie 1885.

²⁾ *Despre Geniu; Despre Estetica poeziei; Despre Istorie*, în *Conv. lit.*, 1 Apr., 1 Mai, 1 August 1885.

³⁾ *Insemnări*, I, p. 127, nota editorului lor.

cea scrisă; cuvânta ușor și scria greu. Funcțiunea lui normală era de a asimila câteva principii generale în substanța proprie. Nimeni nu-și analizează celulele corpului sau globulele sângelui pentru a discrimina contribuția distinctă a diverselor elemente ale alimentației: e sângele nostru, e carnea noastră ieșită din reacțiuni și combustioni, pe care nimeni nu le-ar putea revendica drept ale lui. Aproape nu-l pomenește pe Schopenhauer, după cum nu-l pomenește pe Hegel, pe Mill sau pe Trendelenburg; concepția lui Schopenhauer, (de pildă caracterul de dezinteresare al artei) purcedea, de altfel, în parte, din Kant, iar fondul însuși venia de mai sus din teoria ideilor a lui Platon; cu toți se integrau deci într'un idealism estetic, în nuanțe considerate ca bunul comun al unei familii de spirite.

Cu simplul titlu de indicație și de recapitulație rezumăm în câteva rânduri estetica lui Schopenhauer după cartea III a monumentalei lui lucrări, — atât cât e necesar pentru a lega de ea textele maioresciene.

Deși-l combătuse pe Hegel, estetica amândorura pornește dela teoria ideilor a lui Platon și dela deosebirea dintre «conceptul ce e o abstracție, și conceptul ce e un concret, ce e o *Idee*».

În deosebire de conceptul abstract subsceptibil de a fi perceput de inteligență, «*ideea* este strict intuitivă; ea e totuși determinată de pretutindeni, cu toate că reprezintă un nesfârșit număr de lucruri particulare; individul ca individ n'o poate cunoaște; ca să o cunoască, trebuie să se desbrace de orice voință și să se înalțe la starea de subiect cunoscător pur; ea nu e deci

accesibilă decât geniului și celui care printr'o înălțare a forței conoscive datorită de obicei geniului se găsește într'o dispoziție genială». Pentru a ne exprima mai simplu, arta este o reprezentare a lumii nu privită în caracterul ei individual, ci în caracterul tipic, etern; ea nu reproduce lucrurile în contingenta ci în esența lor, în ideea — ideea platoniciană — ce le subsumă și e permanentă îndărătul exemplarelor variate, care circulă în jurul nostru. La cunoașterea «ideei platoniciene» adică a tiparelor obiectelor nu se ajunge pe calea inteligenței, ci numai pe calea intuiției în momentul contemplației pure, când contemplatorul nu e un individ ci un subiect cunoscător pur eliberat de voință, de durere, și de timp. În contemplația estetică el distinge, așa dar, două elemente inseparabile: «cunoștința obiectului nu ca un obiect individual ci ca o idee platoniciană, adică drept formă permanentă a întregii specii de obiecte; apoi conștiința intimă a subiectului cunoscător nu ca o conștiință individuală ci ca o conștiință a subiectului pur cunoscător și independent de voință». Iată textul rezumativ al esteticii idealiste a lui Schopenhauer; concepția lui estetică se integrează într'o întreagă concepție metafizică a «lumii ca voință și reprezentare»: contemplația estetică este privită ca un mijloc de eliberare din cătușele voinței de a fi, a cărei expresie tragică suntem noi, adică fărîmițarea voinței oarbe într'o figurație absurdă de ființe, episod care turbură fără folos beatitudinea și repaosul neantului. Instrumentul voinței oarbe este intelectul; cunoașterea e în serviciul voinței; ea nu e dezinteresată ci se trudește să-i aducă noi alimente pentru a se

satisfacă în deslănțuirea ei: scopul tuturor științelor puse în slujba voinței de a trăi. « Orice ocupație abstractă a spiritului, afirmă el, este călăuzită de voință, care îi dă direcția folositoare intențiilor sale și care concentrează atenția; abstracția e de aceea totdeauna întovărășită de o sforțare și sforțarea presupune o activitate a voinței ». Numai cunoașterea intuitivă, pur contemplativă ne poate desrobi întru câțiva de imperativele voinței exclusiv egoiste și ne face să « intrăm într'un anumit chip în altă lume, unde nimic din ceea ce turbură voința și prin aceasta ne muncește atât de violent, nu mai există ». Arta este, așa dar, o *catarsis*, o purificare a omului de relele existenței, expresie a voinței de a fi, o evadare din egoismul vital, o uitare de sine într'o contemplație desinteresată, prin care intrăm în contact cu ideile platoniciene, tiparele eterne.

Aceste puține idei, dar esențiale, minunat expuse și exemplificate de Schopenhauer în monumentală lui operă, le găsim risipite în articolele activității din urmă a lui Maiorescu, fără referințe și fără prezentare teoretică; ele i-au fixat atitudinea definitivă față de fenomenul estetic — al așa zisei « arte pentru artă », ce avea să provoace una din cele mai mari discuții din câte au fost la noi în materie estetică.

Textele maioresciene se referă la impersonalitatea emoției estetice și la raportul dintre artă și morală.

Caracteristica emoției estetice este capacitatea ei de a-l face pe contemplator « să se uite pe sine ca persoană și să se înalțe în lumina ficțiunii ideale ». « Înălțarea impersonală este însă o condiție așa de absolută a oricărei

impresii artistice, încât tot ce o împiedecă și o abate este un dușman al artei, în deosebi al poeziei și al artei dramatice». Esența artei este «de a scoate pe omul impresionabil în afară și mai presus de interesele lumii zilnice, oricât de mari ar fi în alte priviri».

În filosofia lui Schopenhauer arta se integrează ca un principiu de eliberare de sub acțiunea unei voințe oarbe, fatale, și fără nicio finalitate; contemplația estetică, fie a artistului în momentul creației, fie a contemplatorului, îl înalță pe om deasupra pasiunilor, spaimii, dorinței, a torturii pasiunilor. «În clipa când, desprinsă de voință, ne lăsăm în voia cunoștinței libere și pure — scrie Schopenhauer, intrăm oarecum în altă lume, unde nimic din ceea ce turbură voința și prin aceasta ne chinue atât de violent, nu mai există». Aceeași acțiune eliberatoare prin despersonalizare, prin impersonalizare, are arta și în concepția lui Maiorescu, așezată, firește, într'un cadru mai restrâns, fără perspective asupra filosofiei voinței și a pesimismului integral.

Și el vedea în «egoism și în egoismul exagerat izvorul a tot ce e rău» — iar în artă, o descătușare din lanțurile lui». Căci numai o puternică emoțiune impersonală poate face pe om să se uite pe sine și să aibă, prin urmare, o stare sufletească inaccesibilă egoismului.

Spirit mai mult empiric decât speculativ, Maiorescu trase imediat concluziile practice ale poziției lui estetice: arta își are scopul în sine, adică în emoția estetică și nu în altceva; arta este pentru artă. Și cum piesele lui Caragiale erau acuzate de imoralitate, greutatea apărării trebuia să cadă în această direcție, adică asupra

raporturilor dintre artă și morală. Are arta vreo misiune morală? se întreabă el, — «Da, arta a avut totdeauna o misiune morală și orice adevărată operă artistică o îndeplinește». Rămâne însă de văzut în ce constă moralitatea artei. . . Morala rezidă în însăși esența artei; din moment ce egoismul este principiul oricărui rău și natura emoției estetice e de a ne ridica prin uitare de sine deasupra lui în lumea ficțiunii ideale, măcar pentru o clipă, atât cât ține emoția estetică, urmează dela sine că arta este morală prin însăși definiție. «Aceasta este cu atât mai important în zilele noastre, adăuga el cu vechea lui rezervă, cu cât simțământul religios, care mai înainte îndeplinea misiunea de a înălța spiritele deasupra intereselor egoismului zilnic, dispăre din ce în ce mai mult în clasele culte și trebuie înlocuit cu alte emoțiuni impersonale».

Pusă astfel, și nici nu poate fi altminteri, concluzia e că arta nu are alte scopuri morale, decât cel ce e însăși esența ei, a înălțării impersonale, a desrobirii omului din cătușele egoismului; arta nu poate avea alte intenții ce-l împlântă pe om în contingent, intenții politice sau moralizatoare. «Chiar patriotismul, cel mai important simțământ pentru cetățeanul unui stat în acțiunile sale de cetățean, nu are ce căuta în artă ca patriotism ad-hoc, căci orice amintire reală de interes practic nimicește emoțiunea estetică». Maiorescu rămâne așa dar egal cu sine, cu cel din 1867, teoreticianul unei arte desinteresate, lipsită de orice tendință practică, adversarul literaturii de caracter politic, moral și chiar patriotic.

Aplicată la teatrul lui Caragiale, moralitatea lui nu trebuie evaluată prin imoralitatea celor mai mulți dintre eroi. « Poetul dramatic, scria Schopenhauer, să știe că el este oglinda neamului omenesc, și, prin urmare, să introducă foarte multe caractere rele, uneori perverse și scelerate, precum și mulți nebuni, capete sucite, smintiți și numai așa, din când în când, câte un om cuminte, unul onest, unul bun, și numai ca excepția cea mai rară un caracter nobil și generos ».

Moralitatea eroilor dramatici nu stă în caracterul moral ci în gradul de realizare artistică, prin care izbutesc să ne smulgă din sfera intereselor noastre pentru a ne transplanta într'o lume fictivă: « Singura moralitate ce se poate cere dela ele (comediile lui Caragiale) este înfățișarea unor tipuri, simțiminte și situații în adevăr omenesti, care prin expunerea lor artistică să ne poată transporta în lumea închipuită de autor și să ne facă, prin deșteptarea unor emoțiuni puternice, în cazul de față a unei veselii, să ne uităm pe noi înșine în interesele noastre personale și să ne înălțăm la o privire curat obiectivă a operei de artă ».

Intru cât tipurile lui Caragiale sunt reale, ne dau impresia autenticității, izbutesc să ne fixeze în lumea lor închipuită, sunt și morale, moralitatea artei stând în gradul de perfecție artistică. Invinuirii de a fi avut scopuri politice, Maiorescu îi răspunde prin afirmația dreptului scriitorului de a-și alege materialul de oriunde ar vrea: obligația lui este de a-l scoate din realitate; fraza demagogică este tot atât de ridiculizabilă ca și fraza reacționară. Caracterul de autenticitate a tipurilor

reprezentate rezolvă și chestiunea trivialității, de care fusese învinuit Caragiale. Pentru a menține iluzia realității, eroii trebuie să vorbească limba situației lor. « În lumea artei adevărate nici nu poate fi vorba de trivial, încheie el. « Trivial » este o impresie relativă din lumea de toate zilele, ca și decent și indecent. Dacă pseudo-artistul rămâne el însuși în această lume de rând, dacă el însuși nu este cuprins de inspirarea impersonală și prin urmare nu ne transportă nici pe noi în lumea curată a ficțiunilor, atunci se înțelege că lucrarea sa poate să fie trivială, indecentă, lascivă, după cum îi este felul și ținta. Dar aceasta nu atârână nici dela obiect nici dela expresie, ci dela chiar genul inspirării sale; și atunci o împărăteasă cu expresii academice, manierate, după gustul trecător al unui public trecător, poate să fie în adevăr trivială, pe când soția chiristigiului Dumitrache nu este ».

A trecut mai bine de o jumătate de veac dela redactarea acestor rânduri; critica generației noastre n-a găsit încă o formulare mai justă și mai lapidară a autenticității ca singură condiție a expresiei artistice.

XVIII

1. « *Eminescu și poeziile lui* » (1889): conceptul schopenhauerian al « geniului ». — 2. Aplicația conceptului la Eminescu. — 3. « *Pesimismul* » lui Maiorescu. — 4. Maiorescu și Eminescu.

1. Deși imaginea lui Eminescu este fixată după datele abstracte ale « geniului » privit în sine, așa cum îl plămuisse unilateral Schopenhauer în monumentală sa operă, articolul lui Maiorescu asupra marelui poet (1889), e și acum prețuit ca un model de portretistică morală¹⁾.

În loc de a vedea în geniu un echilibru de forțe sufletești, un produs armonic, așa cum se găsește la marii cugetători și mai ales la marii oameni de știință, Platon, Kant, Spinoza, Pasteur, Goethe, Newton, Darwin, etc. considerând numai geniile poetice pe bază de nevroză, Schopenhauer a văzut într'însul un dezechilibru și o desarmonie.

« Esența geniului, afirmă el, este anormală, întru cât consistă în emanciparea intelectului din serviciul voinței, căruia îi este destinat în chip firesc și în lucrarea lui din propriu impuls ». Intelectul normal lucrează din scopuri egoiste, în slujba voinței de a fi, individual; intelectul omului genial însă « își găsește întrebuintărea, aplicându-se

¹⁾ T. Vianu, *Personalitatea lui Eminescu în Fragmente moderne*, ed. Cultura Națională, 1925.

la generalitatea existenței», a întregului neam omenesc. Omul normal se scufundă în sgomotul și nimicurile vieții, omul genial se poate reculege în sine: puterea contemplativă este nota lui caracteristică și tot așa și adevărata seriozitate, care nu stă în «sfera personală și practică, ci în obiectivitate și în teorie» în stare de a percepe «esența lucrurilor și a lumii, așa dar adevărurile supreme». Omul de geniu «își jertfește binele său personal scopului obiectiv»; «geniul este propria sa răsplată».

Geniul vede în lucruri mai mult partea generală decât cea individuală, în timp ce serviciul voinței cere mai ales cunoașterea individualităților,—de ori câte ori își scoboară focul inteligenței lui anormale asupra împrejurărilor vieții viziunea lui devine disproporționată. «Geniului îi lipsește cumpătarea sau răceala prudentă, care consistă tocmai în a atribui lucrurilor numai ceea ce li se cuvine în realitate, mai ales în privința scopurilor noastre posibile: de aceea niciun om rece și cumpătat nu poate să fie geniu». Concepție, în adevăr, unilaterală. Pasiunea și violența (Schopenhauer se gândea la sine) sunt o condiție a geniului: de aici exagerarea dispoziției, violența afectelor, schimbarea repede a stărilor sufletești. «Geniul trăiește din fire singuratic»: preocupările lui nu se îndreaptă spre indivizi ci la omenirea întreagă (Schopenhauer se descrie din nou pe sine); geniul nu poate fi pământesc fericit; el nu se încadrează în timp; l-am numi azi un inconformist. Schopenhauer mai insistă și asupra *caracterului copilăresc* al geniului. «Orice geniu este de aceea un copil mare, fiindcă se uită în lume ca în ceva străin, într'un teatru, așa dar cu interes curat obiectiv»

și prin dezinteresare, prin naivitate și simplitate sublimă, el rămâne toată viața un copil mare.

2. Pe acest schematism și-a construit Maiorescu portretul lui Eminescu, . . . « Lumea, în care era el, după firea lui și fără nicio silă, era aproape exclusiv lumea ideilor generale. În aceeași proporție tot ce era caz individual, întâmplare externă, convenție socială, avere sau neavere, rang sau nivelare obștească și chiar soarta externă a persoanei sale ca persoană, îi erau indiferente».

Când refuză o decorație, Maiorescu comentează faptul cu un patetism neobișnuit în expresia lui firesc sobră: « Rege el însuși al cugetării omenești, care alt Rege ar fi putut să-l distingă? Și aceasta nu din vreo vanitate a lui, de care era cu desăvârșire lipsit, nu din sumeția unei inteligențe excepționale, de care numai el singur nu era știutor, *ci din naivitatea* unui geniu cuprins de lumea ideală, pentru care orice coborîre în lumea convențională era o supărare și o nepotrivire firească». « Lipsit de orice interes egoist, el se interesa cu atât mai mult la toate manifestările vieții intelectuale». Pesimismul schopenhaurian nu l-a redus « la plângerea mărginită a unui egoist nemulțumit cu soarta sa particulară, ci era eterizat sub forma mai senină a melancoliei pentru soarta omenirii îndeobște! . . . Seninătatea abstractă, iată nota lui caracteristică, în melancolie ca și în veselie». La fel afirma și Schopenhauer că melancolia este caracteristică geniului și o explică. « Melancolia, scria el, care însoțește geniul provine din faptul că voința de viață cu cât se află iluminată de un intelect mai limpede cu atât vede

mai lămurit mizeria stării sale». Cu alte cuvinte, melancolia nu e de ordin subiectiv, nu pornește dela o situație personală, ci e obiectivă, pornită dela starea omenirii întregi, dela neantul universal. Iată-l acum și cu naivitatea schopenhaueriană ce-l apropia de copilărie: «Când venea în mijlocul nostru cu naivitatea sa ca de copil, care îi câștigase de mult inima tuturor, și ne aducea ultima poezie ce o făcuse, o refăcuse, o rafinase, căutând mereu o formă mai perfectă, o citea parcă ar fi fost o lucrare străină de el. Niciodată nu s'ar fi gândit măcar să o publice: publicarea îi era indiferentă...». Desinteresarea, obiectivarea lui mergea atât de departe, încât nu se limita numai la vieța materială sau la creația literară ci îngloba și vieța sentimentală atât de individuală: «Dacă el se considera oarecum ca organul accidental, prin care însăși poezia se manifesta, așa încât ar fi primit cu aceeași mulțumire să se fi manifestat prin altul: ne este permis a conchide nu numai că era nepăsător pentru întâmplările vieții externe, dar chiar că în relațiile lui pasionale era un caracter cu totul neobișnuit». Femeia era pentru dânsul o copie a unui ideal (aceasta e metafizică dar nu și realitate) așa că «îl îmbia întâmplătoarea copie sau îl părăsia tot copie rămânea și el cu *melancolie impersonală* își căuta refugiul într'o lume mai potrivită cu el, în lumea cugetării și a poeziei».

Văzut într'o formulă atât de impersonală, de superioară contingentului, concluzia nu putea fi decât că Eminescu n'a cunoscut mizeria, pentru că n'a simțit-o și, prin urmare, nimeni nu are a-și imputa ceva: «A vorbi de mizeria materială a lui Eminescu, însemnează a

întrebuința o expresie nepotrivită cu individualitatea lui și pe care el cel dintâi ar fi respins-o . . . Să fi avut ca redactor al *Timpului* mai mult decât a avut, să fi avut mai puțin pentru micile lui trebuințe materiale tot atât era . . . Prin urmare, legenda că mizeria ar fi adus pe Eminescu la nebunie, trebuie să aibă soarta multor alte legende: să dispară înaintea realității». Legenda trebuie, în adevăr, să dispară: nimeni nu nebunește din lipsuri, dar nici nu se poate spune că Eminescu nu le-a resimțit dureros: scrisorile lui ne-o dovedesc doar atât de par-tetic. Maiorescu pune cauza nebuniei în ereditate, adică în ceva nedovedit: că au mai fost încă două cazuri în familie nu ajunge. Nu știu de ce am ocoli adevărul atât de limpede: infecția luetică e un fapt mărturisit, cunoscut și ineluctabil. Ea explică totul, fără intervenția mizeriei sau a eredității.

Maiorescu a cunoscut pe Eminescu; multe din trăsăturile psihologice înregistrate sunt, cu siguranță, ale lui. Dar chiar, dacă nu l-ar fi cunoscut deloc, i-ar fi putut zugrăvi un portret identic numai după indicațiile lui Schopenhauer asupra omului genial: el e, așa dar, tipic.

După cum în articolul asupra lui Caragiale se oprea la câteva considerații estetice, fundamentale ce e drept, și chiar definitive, fără a intra însă în studiul propriu zis al operei, pe care o aprecia numai în trăsături generale, tot așa și în articolul asupra lui Eminescu, criticul s'a oprit la portretul moral al poetului: considerațiile ce urmează, îndreptățite de altfel, și cu gustul sigur de totdeauna, sunt didactice și elementare; în ele

nu se pot găsi decât rudimentele evoluției ulterioare a criticei în genere și a eminescologiei în particular.

3. Pornită din sânul « fracțiunii libere și independente », ajunsă în fața parlamentului prin A. D. Holban ca motiv de invalidare, învinuirea de a fi fost un adept al lui Schopenhauer, « un pesimist », se transformase cu timpul într'o temă de atacuri de presă anonime sau iscălite, printre care strălucea cu deosebire verva pamfletară a lui Hasdeu.

Învinuirii de « cosmopolitism », Maiorescu i-a răspuns de multe ori, disociind la început înțelesul noțiunii, pentru a determina întru cât era sau nu cosmopolit; înțelegând că noțiunile au anumite sensuri globale în ochii publicului, protestase apoi integral împotriva acuzației și accentuase caracterul național al acțiunii lui culturale. În *Dirrecția nouă* (1872) amestecase încă amândouă tendințele, caracterizând-o, « prin înțelegerea ideilor, ce omenirea întregă datorește civilizației apusene și tot odată prin păstrarea și chiar accentuarea elementului național ». Cu timpul va sublinia și mai mult importanța elementului etnic: « Suntem convinși, spunea el, de pildă, într'un discurs dela 3 Decembrie 1894 ¹⁾, că numai prin cea mai rodnică muncă națională, prin dezvoltarea caracterului etnic, în limbă, literatură, în munca fizică, în costum, în istorie; în forma socială și în forma de Stat trebuie să meargă țara aceasta ». S'a văzut și se va mai vedea la el primatul etnic: formule ca: « e românesc », e

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, IV, p. 647.

«dela noi», e «local», e din «realitățile noastre naționale», «nu e creat prin vreo influență străină» revin mereu sub pana lui, de unde și preferințele pentru literatura populară, pentru romanele sau schițele populare și chiar dialectale ale lui Slavici, Ioan Popovici-Bănățeanul, etc.

Dar, dacă în privința acuzației de cosmopolitism Maiorescu s'a apărat totdeauna cu energie polemică și și-a afirmat poziția și practic printr'o acțiune tot mai înclinată spre valorificarea elementului etnic, în privința «pesimismului» răspunsul lui a fost mai reticent sau chiar absent. Rolul lui în difuziunea filosofiei lui Schopenhauer era atât de evident și prin «prelecțiuni» și prin cursuri și prin traduceri și în discuțiile dela «Junimea», încât nu se putea lepăda de o filosofie ori cât ar fi fost ea de privită ca o filozofie antisocială și disolvantă. Simpla lui replică consta în afirmația repetată că «e un optimist». Rămâne totuși să-i conciliem optimismul indiscutabil și manifestat prin atâtea acțiuni și îmbrățișarea unei filozofii pesimiste, care privește existența ca o nenorocire și ne îndeamnă să o combatem, să o anulăm prin suprimarea voinței: conciliere mai ușor de făcut la Maiorescu, dar care se poate împinge până la explicarea cazului mult mai greu al lui Eminescu.

Oricât de mare admirator și propagator al lui Schopenhauer ar fi fost în decursul întregii lui vieți, nu vom găsi în opera lui Maiorescu elementele esențiale ale filozofiei lui Schopenhauer în latura ei speculativă, a lumii ca voință și ca reprezentare, și în concluziile ei pesimiste atât de influențate de budism. Lucrul în sine e voința oarbă de a fi, voința care e în afară de spațiu și de timp,

scoasă de sub cauzalitate; ea e una și nedivizibilă, invariabilă în sânul unei variații aparente. Intelectul este instrumentul acestei voințe, «pe când voința este substanța omului, intelectul este accidental». Voința este oarbă și n'are nicio finalitate, adică nu realizează niciun scop — ceea ce înseamnă anularea ideii de progres, pe care o găsim totuși afirmată de mai multe ori la Maiorescu (și mai ales în *Progresul adevărului*, 1883), fără de care nici nu se poate concepe o activitate politică; știm, de altfel, că, în maturitatea vieții lui, Maiorescu s'a apropiat tot mai mult de evoluționismul englez al lui Spencer.

Filosofia lui Schopenhauer nu este atât de cunoscută prin speculații cât prin concluziile ei, prin felul cum nega valoarea existenței, adică prin ceea ce se numește pesimismul ei. Marele lui talent se înverșunează de a ne zugrăvi aventura tragică a vieții, adică a unei voințe, care se nimicește pe sine însăși, într-o indiviziune care nu sunt decât expresia aceleiași voințe, unice.

Nimic din speculațiile metafizice și din concluziile pesimiste ale lui Schopenhauer nu transpiră în opera lui Maiorescu; în conferințe și cursuri avem o expunere obiectivă și nu un prozelitism; în traduceri găsim numai *Aforismele* ori fragmente din estetică ori *Despre geniu* ori *Despre istorie*, adică chestiuni subsidiare; în articole critice găsim esența esteticii schopenhaueriene, fără vreo afirmație asupra concluziilor pesimiste: prin artă ne eliberăm din cătușele egoismului, dar aceasta nu implică concluzia budistă a Nirvanei, a anulării voinței prin contemplație și inacțiune, ca la Eminescu, ci numai ridicarea deasupra egoismului, a contingentului, a

temporalului în intemporal și desinteresare personală. Alte întretăieri cu filosofia schopenhaueriană nu sunt de natură exclusivă, ci aparțin unei întregi familii de cugeători. D. Ion Petrovici¹⁾, de pildă, arată, că întrucât filosofia schopenhaueriană reliefa valoarea instinctelor, afectelor și în genere a factorului irațional, Maiorescu a aflat o bază pentru tendințele sale conservatoare, care tăgăduesc posibilitatea de a se reforma o societate după normele rațiunii, făcându-se abstracție de datini, tradiții, de tot ce alcătuește vicia organică și inconștientă a sufletului unui popor». In această atitudine se întâlnea negreșit cu Schopenhauer, dar și cu mulți alții, cu Hegel mai ales²⁾. Lupta lui împotriva freneziei reformatoare a liberalismului nostru putea tot atât de bine isvorî din aceste rânduri ale lui Hegel din *Filosofia dreptului*: «Intru cât spiritul este în realitate ceea ce el se cunoaște a fi și întru cât Statul, ca spiritul unui popor, este legea care pătrunde suma tuturor relațiilor sale de viață, moralitatea și conștiința indivizilor care îl compun, urmează că constituția unui popor anumit atârnă de particularitățile și formația conștiinței sale de sine. In aceasta stă libertatea sa subiectivă și odată cu ea realitatea conștiinței sale. A voi să dai apriori unui popor o constituție care, prin conținutul ei, ar putea fi mai mult sau mai puțin rațională, înseamnă a trece cu vederea tocmai momentul, prin care o Constituție este ceva mai mult

¹⁾ Ion Petrovici, *Schopenhauer*, «Bibl. p. toți», p. 253.

²⁾ Hegel, *Philosophie des Rechts*, p. 274, ed. Meiner, p. 225. Citația ce urmează e după T. Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*, p. 31.

decât un simplu obiect al cugetării». La fel, faptul de a fi fost antirevoluționar, nu se poate pune pe seama exclusivă a filozofiei lui Schopenhauer; lupta împotriva raționalismului revoluționar se încadrează într'un întreg sistem de filozofie politică, foarte expresiv reprezentat de Hegel ca și de Auguste Comte; însuși Maiorescu se considera ca un « evoluționist », influențat mai ales de *Istoria civilizației în Anglittera* (1857) a lui Buckle, iar mai târziu de Spencer.

Am dat aceste indicații asupra urmelor schopenhaueriene în opera lui Maiorescu și s'ar mai putea da și altele, cum ar fi, de pildă, în problema valorii istoriei; nu vom găsi însă nimic din concluziile pesimiste ale acestei filosofii, care considera viața ca un rău și recomanda obligația de a stârpi din rădăcini voința de a trăi, după cum le găsim la Eminescu, al căror punct final nu e totuși sinuciderea (pe care el o socotește, nu fără ciudățenie, o dovadă vădită a dragostei de viață) ci asceza fachirilor indieni și a martirilor creștini. Nu știm, așa dar, dacă și întru cât adera Maiorescu la filosofia speculativă a lui Schopenhauer. Voim să ajungem la concluzia că, chiar dacă ar fi aderat (cum era cazul lui Eminescu) această azeziune n'a avut și nu putea avea nicio repercuțiune asupra activității și atitudinii sale practice față de viață.

Problema s'a pus aproape de toți criticii la Eminescu: un pesimist, un negator al vieții, un adept teoretic al Nirvanei budiste, cum s'a putut dovedi în viața practică un om atât de pasionat de probleme politice și sociale, un naționalist atât de exclusiv, la care dragostea față de ai săi mergea până la ura față de alții? Luptele lui

Eminescu împotriva Evreilor sau a claselor suprapuse, a demagogiei liberale, a pașoptismului și a fanariotismului dovedeau o pasiune ce nu se potrivea cu asceza budistă nici cu doctrina *tat twam asi* a identității tuturor oamenilor, sau mai bine zis a tuturor ființelor. Oricât de mare ar fi contrastul între negatorul din poezii și luptătorul — meliorist ca orice luptător — concilierea trebuie făcută printr'o disociație a planului speculativ de cel practic. Speculația intelectuală poate merge mult mai departe sau chiar în direcție opusă celei urmate de temperament, legat de fiziologia și psihologia individuală. Speculația poate merge până la negarea sensului vieții, temperamentul se mulțumește însă cu realitatea ei fără a-i mai sonda inutil neantul. Pesimismul rămâne, așa dar, cele mai adese o concepție a lumii fără repercuțiuni asupra vieții practice. Aproape nu există un gânditor, care să nu fi simțit amețală în fața neantului universal, chiar dacă s'a recules apoi în clădirea unei opere constructive. Mai toate religiile au o viziune pesimistă a lumii. « Substanța și adevăratul sens al creștinismului, scria Schopenhauer, sunt aceleași ca cele ale budismului și ale brahmanismului; toate trei ne învață că omul este vinovat prin faptul însuși al existenței sale; numai că creștinismul, spre deosebire de celelalte două religii mai vechi, nu procedează atât de direct și de sincer: el nu dă vina pe față pe existență, ci o face să fie săvârșită de prima pereche de oameni ». Aproape nu există o viziune a lumii fără un fond de pesimism; dar, după aceasta constatare de caracter pur teoretic și speculativ, omul nu reacționează decât din impulsul temperamentului

său, al sângelui, al cărnii, al afectelor. Lumea poate fi o vale a plângerii, un « vis al neființii », o absurditate fără sens — dar, chiar dacă n'ar avea sens, ea e o realitate, pe care trebuie să o trăim, într'un spațiu, limitat ce-i dreptul, dar atât cât este, el încă ajunge pentru a ne interesa și a umplea nevoia noastră de activitate, după anumite criterii și grade. Fachirii și martirii își puteau nimici voința de a trăi prin asceză; nu toți însă pot avea aceste virtuți negative. Insuși Schopenhauer e un exemplu elocvent de disociația dintre teorie și practică; împotriva negației vieții și invocației Nirvanei, el a fost un iubitor de vieață; speriat de o molimă de holeră, dușman al milei, pe care o recomanda altora ca singura evadare posibilă de sub tirania voinței oarbe, a fost un egoist, un avar; împotriva misoginismului proclamat teoretic, a fost un mare sensual, după cum era și un vanitos, un coleric, cu tot disprețul ce-l arăta situațiilor oficiale și pentru tot ce « pare » numai ¹⁾. În practică omul se valorifică prin temperament și nu prin speculație. La fel se explică și contrastul dintre pesimismul integral pur speculativ al lui Eminescu și activitatea lui pasională în ziaristică și luptele politice; n'avea un temperament de fachir anihilat în Nirvana lui ci de luptător.

La Maiorescu nu se prezintă nici măcar această anti-nomie; pesimismul nu se găsește nicăieri în opera lui, ci numai afirmația optimismului, însăși formula temperamentului său echilibrat, armonios, complet, cu mari resurse intelectuale, cu rafinate plăceri artistice, mare

¹⁾ I. Petrovici, *op. cit.*, paginile finale.

iubitor de femei, cu succese proporționate talentelor, care a izbutit în vieață, nu fără lupte, sporindu-și plăcerea biruinței. La ce ne puteam aștepta dela un om astfel înzestrat? La asceza fachirilor sau a martirilor creștini? Vieața poate fi un nonsens și după ea nu rămâne decât neantul, dar atât cât durează, ea poate fi și un izvor de satisfacții superioare, oferindu-ne un câmp de activitate ce ne face să uităm neantul dela urmă . .

Invinuirile aduse lui Maiorescu de a fi fost « un adept al pesimismului » și, prin urmare, un element disolvant al societății nu au vreun fundament; speculația n'a avut nicio urmare în activitatea lui culturală și politică, plină, dimpotrivă, de un robust optimism practic potrivit temperamentului său viguros.

4. Atitudinea de înțelegere literară și de bună voință personală împinsă până la ocrotire a lui Maiorescu față de Eminescu îl cinstește și pe critic și pe om. Nu odată a fost totuși învinuit de a nu fi prețuit și de a nu-l fi ajutat pe Eminescu pe măsura marelui său talent. S'au publicat chiar și scrisori, din care ar reieși că însuși Eminescu judeca la fel. « Tot acum pricep de ce Jacques Negruzzi — ar fi scris el Veronicăi Micle — îmi tot da a 'nțelege că d. Maiorescu m'a ajutat mult, făcând să fiu cunoscut, adică un fel de celebritate, pe care eu n'am râvnit-o nici când, dar mai ales din partea d-lui M., care s'o fi lăudat cu talentul meu, fără să știe că mie nu-mi prea place lauda d-sale lipsită de sinceritate (?), având tot interesul să câștige cu numele meu un credit moral revistei *Convorbiri literare*. Am fost condus, cu toate că

aveam dreptul să conduc, fiind superior multor din 'acel cerc literar. D. Maiorescu a căutat să-mi impue modul său de a vedea, dar eu îl priveam în ochi fix, așa ca să creadă că-l înțeleg, pe când de fapt zburam cu gândul în alte părți. Din îndemnul lor n'am scris niciun rând, nici n'am fost inspirat... Acum, când sunt departe, îmi sună în urechi sfaturile spuse pe un ton dulce, ademenitor, cu scopul de a mă atrage, ca paianjenul prada; iată cine e chemat să stăpânească. Mărire, cât se poate; prin ce mijloace, nu întreba, sunt mai murdare și mai negre decât glodul...»¹⁾

Nimic din aceste rânduri nu pare să răspundă simțirii și expresiei lui Eminescu, iar omul care a publicat-o nu

¹⁾ E de regretat că insinuații împotriva lui Maiorescu se găsesc chiar în vindicativul Caragiale și anume în *Ironie* și *Două note*, publicate în *Note și schițe*, Sfetea, 1892 apoi în *Opere*, ed. «Cultura națională», 1932, vol. III. *Reminiscențe și notițe critice*.

Ce să mai spunem de pururi inconsecventul Hasdeu? După ce în tot timpul vieții îl contestase sau îl minimalizase, la moarte se face apologetul lui pentru a ataca pe cei ce-l lăsaseră să moară nebun, adică și pe Maiorescu și pe Junimiști.

«El va trăi, își încheea necrologul din *Revista nouă* (II, no. 6, 15 Iunie 1889) deși a murit nebun. Și a trebuit să moară nebun. E grozav a o zice! Să nu fi înnebunit, el nu avea ce mânca. Mai rău decât atâta; ca să aibă ce mânca, el fusese silit a-și mânca inima, înlocuind avânturile poeziei, avânturi mărețe, avânturi care nu se pot vinde, prin acea proză de toate zilele a sterpelor lupte de actualitate, care îi aducea o fărîmă de pâine, stropită într'adins cu amare lacrimi — prefață nebuniei.

El va trăi, deși a murit nebun. Și cum oare putea să nu înnebunească? În toate epocile au fost poeți, pe care flămânda sărăcie, uneori numai deșertăciunea, pentru o ticăloasă pâine însoțită de o mai ticăloasă laudă, îi încovoia tămâitori dinaintea celor puternici. În toate epocile s'au văzut însă și de acele firi semețe, înalte vrednice de solia ce le-a dat Dum-

e la întâia mistificare literară; până la producerea originalului, privim scrisoarea ca apocrifă, și chiar dacă s'ar face dovada autenticității, ea n'ar putea fi decât cine știe ce izbucnire a unei mari depresiuni morale sau chiar tulburări mintale. Eminescu privindu-se ca o pradă și pe Maiorescu ca un paianjen, — este o imagine nepotrivită cu realitatea și cu noblețta de simțire a poetului.

În ceea ce privește părerea lui Maiorescu asupra poeziei lui Eminescu exprimată în 1872: «până acum așa de puțin format... dar, în fine, poet în toată puterea cuvântului» — ea ne poate părea azi insuficientă, dar fusese temerară atunci când Eminescu nu publicase

nezeu, care niciodată n'au întins o mână cerșetoare către vreo mărire pământească, cătră acei ce uită că nu săracii spălau picioarele lui Isus ci Isus a spălat picioarele săracilor. Așa poet a fost Eminescu.

El va trăi, deși a murit nebun; vor muri însă pentru vecie nenumărații înțelepți care au lăsat, lasă și vor lăsa totdeauna să înnebunească un Eminescu».

Trei ani după aceea, în articolul *O restaurațiune* (în *Revista nouă*, V, 1892, p. 217 și apoi în *Sarcasm și ideal*, 1897) își relua vechile atacuri împotriva «Junimiștilor» pentru că exagerau și exploatau valoarea «multă-puțină» a lui Eminescu: «Înainte de a recurge la străinătate, se încercase mai întâi cu vai cu chin o restaurație în țară prin umbra lui Eminescu; dar umbra e tot umbră, fie ea oricât de lungită și lărgită, oricât de disproporționată când privește cineva de departe zeificarea postumă a nenorocitului poet, căzut victimă morală și intelectuală a veninului pesimist, cu care-l îmbuibase tocmai *Noua Direcție* — o mumă lacomă de a moșteni averea copilului omorât de ea însăși, — această zeificare a ajuns deja la ridicol și este în preziua de a plesni ca broasca din fabulă. Nici un fetiș nu durează. O reacțiune firească nu va întârzia să tăgăduiască bietului Eminescu până și mult-puținul cât i se cuvine cu dreptate, făcându-l astfel pentru a doua oară jertfă inconsecventă a aceleiaș cârdășii» (!!).

decât trei poezii. Ani de zile *Convorbirile literare* au fost atacate din pricina lui Eminescu, privit ca un punct de minoră rezistență, cum e privită întotdeauna originalitatea. Aprecierea lui Maiorescu e un act de discernământ estetic și de răspundere critică, inimoasă; ea a evoluat, firește, odată cu timpul încât după 17 ani (1889) i-a îngăduit să plăsmuiască din Eminescu însăși imaginea genului.

Nu ne-am propus în această lucrare de a intra în raporturile intime ale lui Maiorescu cu prietenii și, în genere, cu contemporanii săi; facem o excepție doar pentru Eminescu, în linii de altfel sumare și cu un caracter demonstrativ împotriva unei legende perpetuată și astăzi în unele cercuri.

După lecturile făcute de Eminescu la *Junimea* în ședințele din 1 Septembrie 1872 (Fragmente din *Diorama* și anume *Egiptul* și începutul *Evului de mijloc*; *Sărmanul Dionis*) și 7 Septembrie (*Inger și Demon* și *Floare albastră*) i se acordă în ședința din 22 Septembrie o subvenție pentru a merge la Berlin (Maiorescu figura cu un galben pe lună ca și V. Pogor, P. Carp sau T. Rosetti)¹). De cum simți că s'ar putea să vină în fruntea Ministerului Cultelor el insistă pe lângă Eminescu să zorească cu doctoratul. «In acest caz, îi scria el la 17 Iunie 1874, am dori să-ți propunem dumatăle catedra de filosofie din Iași, căci, după cât te cunosc, — gimnaziul nu este pentru d-ta». Ii propunea, așa dar, propria lui catedră, de unde fusese scos arbitrar prin dispoziția ministerială a generalului Christian Tell. Iată termenii delicați și de mare prețuire cu care insistă: «Cum știi însă, doctoratul — în

¹) I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 457.

sine nimica toată — este folositor pentru regularitatea unei asemenea numiri. Te rog să nu vezi în această întrebare mai mult decât cuprinde, în privința realizării practice. Sigur nu este încă nimic, deși este foarte cu putință. În orice caz însă te rog să vezi și în această întrebare un semn de atențiune și de considerare, ce o avem toți din cercul nostru pentru d-ta; asemenea cuvinte ar fi de prisos pentru alții, căci ei ar simți dela sine ceea ce se cuprinde în ele; dar pesimiștii de felul d-tale trebuie, poate, să fie din când în când deșteptați din visul prea concentrat al microcosmului lor interior și îndreptați în atenția lor spre legăturile intime, ce-i unește cu noile încercări de viață în patria comună»¹⁾. Totul într'o justă notă de prețuire și de nobleță. Eminescu vedea însă complicat și greu; în răspunsul lui din 5 Februarie 1874 se arată dilatoriu, cerând răgazuri pentru studii felurite. Abia ajuns ministru, din primele zile, Maiorescu îi scria din nou din Cernăuți pe data de 19 April 1874. « În ziua când îmi vei anunța titlul d-tale de doctor, vei fi numit pentru un an profesor suplinitor de filosofie la Universitatea din Iași; iar după acest răstimp vei trebui să te anunți la concurs . . . Și acum: câți bani îți trebuie? *Ca avans* care se va scade treptat din viitorul d-tale salar de profesor. În forma aceasta, chestiunea nu poate fi pentru d-ta penibilă». Demersul e și stăruitor și delicat, cruțând susceptibilitatea poetului. Dar Eminescu nu era din stofa doctorilor

¹⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, 169. Publicată de I. Al. Rădulescu-Pogoneanu în *Studii*, 1910.

și profesorilor de filosofie. Ceru 300 de taleri pentru a-și lua doctoratul la Iena; Maiorescu îi trimise o sută de galbeni. Rezultatul fu că Eminescu nu-și luă niciun titlu și se întoarse în țară; la căderea guvernului Lascar Catargi, unul din capetele de acuzație pentru darea în judecată a lui Maiorescu fusese și risipa ce făcuse prin trimiterea unei sume de bani lui Eminescu. În loc de a ajunge profesor universitar, așa cum o dorise, Eminescu abia putu obține un post la Biblioteca Centrală a Iașilor și apoi un post de revizor școlar. Privite azi, posturile par ridicole față de imensa lui valoare; lipsit de diplome, poetul nu putea însă aspira la ceva mai mult; la fel și Caragiale nu putuse ajunge decât revizor școlar și, în timpuri mai recente, deci mai înțelegătoare, sub-șef de birou la Regia Monopolurilor — concediat pe motive de economie bugetară. Eminescu avea să fie dat chiar în judecată. Nu vom urmări cariera lui Eminescu la București, la *Timpul*, adăpostirea lui temporară în propria-i casă, și atâtea împrejurări, în care asistența criticului a devenit cunoscută și dovedită prin corespondența publicată. Participarea lui sufletească și bănească la nenorocirea din 1884 e iarăși un capitol de istorie literară bine luminat pentru a mai fi desvoltat: ea se integrează, de altfel, mai mult în biografia poetului...

Dintr'o corespondență destul de variată în jurul boalei lui Eminescu, ne mulțumim să dăm fragmentar, o singură scrisoare a lui Maiorescu, pe care o socotim de cea mai mare importanță psihologică. Iată condițiile ei: e din 1884, din timpul revenirii din boală a poetului în sanatoriul dela Ober-Döbling, când, odată

cu primele zile de luciditate apărură și primele lui îngrijorări, nu numai asupra viitorului, cum era firesc, ci și asupra situației actuale legate de un scrupul: cine-i mijlocea șederea într'un sanatoriu *costisitor*? Toți prietenii, ce l-au văzut în acea epocă, ne relatează în scrisorile lor turburarea poetului în fața problemei întreținerii lui la Döbling. Simțul moral ce avea să i se piardă apoi, odată cu progresele bolii, e încă viu, așa că delicatetea omului revenit la conștiință, după multe luni de rătăcire, ca și altoirea unor astfel de scrupule pe fundalul tragediei lui sufletești, ne sporesc simpatia față de suferința poetului. Pentru a o alina, Maiorescu intervine, ținând dela început să i-o pună pe seama: «căldurilor mari din Iunie 1883» ce i-au produs «o meningită sau inflamația pielii creierilor, mai întâi acută apoi cronică» cu urmarea «unui delir continuu de peste cinci luni, până când s'a terminat procesul inflamațiunii». Nebunia poetului a fost «un vis îndelungat de o veselie exuberantă» așa că: «e păcat că n'a păstrat nicio aducere aminte a trecutului imediat». Discreția față de un bolnav relativ însănătoșit e, desigur, normală, precum normale sunt și asigurările de viitor; o călătorie în Italia, câteva luni de intremare la moșia Solești a lui Rosetti și obținerea funcției de bibliotecar al Universității din Iași. Cu totul altă semnificație de discreție o au însă rândurile criticului menite să-i amortășcă scrupulele asupra originii banilor, cu care era ținut în sanatoriu:

«Vrei să știi, îi scria el, cu ce mijloace ești susținut *deocamdată*? Bine, domnule Eminescu, suntem noi așa străini unii de alții? Nu știi d-ta iubirea (dacă-mi dai voie

să întrebuițez cuvântul exact, deși este mai tare) admirația adeseori entuziastă ce o am și eu și tot cercul nostru literar pentru d-ta, pentru poeziile d-tale, pentru toată lucrarea d-tale literară și politică? Dar a fost o adevărată exploziune de iubire, cu care noi toți prietenii d-tale (*și numai aceștia*) am contribuit pentru puținele trebuinți materiale ce le reclama situația. *Și n'ai fi făcut și d-ta tot așa din multul-puținul ce l-ai fi avut când ar fi fost vorba de orice amic, necum de un amic de valoarea d-tale?* ».

Scrupulelor poetului ce-i întunecau bucuria însănătoșirii i-a răspuns, așa dar, delicateța egală a criticului, care, deși crezut rigid, a găsit cuvintele potrivite pentru amortirea panicei de a se vedea ajutat: gestul pornea dintr'un sentiment de iubire și admirație a tuturor prietenilor din cerc și nimeni altul decât prietenii și a contribuit « pentru puținele trebuinți materiale ce le reclama situația ». Nu putea fi deci vorba de vreo subscripție publică. Ca să-i ușureze și mai mult scrupulul, criticul are discreția de a prezenta și posibilitatea reciprocității. Dacă a da repede înseamnă a sa de două ori, a da cu o delicateță atât de rafinată, cu un sentiment atât de precis al nuanțelor și al susceptibilităților, înseamnă a da înmulțit, întru cât gestul e sporit de însăși elasticitatea și confortul lui moral.

Intre oameni obișnuiți situația n'ar fi avut poate importanța, pe care o are, când e vorba de Eminescu și Maiorescu, și când mai intervine și rezonanța trezită în noi de ideea ce ne-o facem de dânșii. Dela delicateța învăluitoare, gestul criticului trece apoi la o largă și orchestrată recunoaștere literară. După ce-i dorește o călă-

torie izbutită prin Italia, îi urează: « și la întoarcere mai încălzește-ne mintea și inima cu o rază din geniul d-tale poetic, care este și va rămâne cea mai înaltă încorporare a inteligenței române ». O prețuire atât de integrală și de categorică din partea unui om bănuț, ba chiar învinuit de a fi avut rezerve oportuniste asupra valorii marelui poet, spulberă o calomnie și ne pune în adevărată lumină comprehensiunea critică a lui Maiorescu, după cum pasagiul dela început ne luminase calitatea lui sufletească.

XIX

1. Critica culturală a lui T. Maiorescu. - 2. C. Dobrogeanu-Gherea și critica literară. — 3. Polemica Maiorescu—Gherea.

1. Acțiunea lui Maiorescu în cultura noastră se poate considera isprăvită în 1872 odată cu articolul *Direcția nouă*; în 1886 el singur decreta, după cum am văzut, scăderea «trebuinții unei critice generale». Cu apariția lui V. Alecsandri, M. Eminescu, Caragiale, etc., a unei literaturi clădite pe adevăr și sinceritate, ieșite din realitățile noastre, opera de îndrumare a criticei i se părea sfârșită. «Odată ce se făcea mai bine», și-a crezut încheiată acțiunea, presupunând noiei literaturi o valoare de îndrumare. Limita acțiunilor noastre e în noi; nu ne putem depăși umbra. Culturală și normativă, critica lui Maiorescu nu se putea desvolta decât în epoca turbure de formație; depășind-o, sau s'a abținut sau s'a limitat la câteva articole întâmplătoare. Sumară și intermitentă, cu drept cuvânt ea a fost numită «judecătorească», adică enunțativă și nu demonstrativă și fără să atingă problemele ridicate de critica europeană intrată pe cale deliberativă, dacă nu și a pozitivării. Rolul acesta a revenit lui C. Dobrogeanu-Gherea pe atunci I. Gherea.

2. Oricât de mare ar fi disproporția și antagonismul dintre acești doi oameni, e tot atât de neîndoios pe cât e de penibil faptul că C. Dobrogeanu-Gherea a luat din mâinile lui Maiorescu torța unei critice, pe care o crezuse sfârșită odată cu dânsul. Dincolo de « critica generală », adică de critica culturală, el nu văzuse organizarea unei critice « speciale », care cercetează opera literară, ca un obiect de studiu cu multiple probleme de ordin estetic, psihologic, social, cu cercetări biografice, istorice, stilistice, lingvistice, așa cum se practică în toate țările de cultură și chiar și la noi¹⁾. Inițiatorul mișcării de emancipare a criticei din faza generalului și a culturalului și de îndrumare a ei pe calea cercetărilor speciale a fost C. Dobrogeanu-Gherea.

Străin, Evreu din Rusia, venit târziu în România, necunoscându-ne limba și neajungând niciodată să o simtă

¹⁾ Una din cele mai evidente dovezi de lipsa de interes a lui Maiorescu pentru studiile critice propriu zise, ce presupun analiza științifică, vaste cercetări bio-bibliografice, e faptul de a fi păstrat manuscrisele lui Eminescu cel puțin 13 ani fără a le fi cercetat, deși le bănuia marea importanță. Abia în ședința dela 25 Ianuarie 1902 oferi Academiei cele 43 de volume manuscris cu un total de vreo 15.000 de foi, însoțite de următoarea scrisoare: « Dela Mihail Eminescu posed — datorite mie de dânsul în diferite ocaziuni — multe manuscrite, parte poezii publicate, parte încercări, fragmente și variante de poezii nepublicate, parte studii, traduceri și articole de proză. Toate aceste manuscrite, așa cum se află; în cărți cartonate, în caete cusute și în foi volante, vi le trimit alăturat și le dăruiesc la rândul meu Academiei Române pentru a servi celor ce se vor ocupa în viitor cu cercetări amănunțite asupra vieții și activității marelui nostru poet. . . » (*Analele Ac. Rom.*, s. II, t. XXIV, 1902, p. 95).

în intimitatea ei, agitator marxist cu preocupări mai mult sociale decât literare, autodidact cu toate îndrăselile autodidacților de a se rătăci în domenii abia defrișate, lipsit de talent de scriitor, întru cât nu avea o limbă, în care să se poată exprima în chip original și în spirit de creație literară, polemist totuși cu o argumentație masivă și primară, în ton familiar și elementar al cursurilor serale sau al întrunirilor socialiste, luminată de o robustă credință reformatoare, cu obiective exclusiv sociale, întru nimic chemat să se manifeste în estetică, Gherea a fost, totuși, întemeietorul «criticei» noastre, în accepția modernă a metodei analitice și în punerea unor probleme, indiferent de originea și rezolvarea lor, cu o vigoare polemică ce le-a dat o vioiciune rar găsită după aceea. Nu numai din pricina confuziei punctului ei de plecare, cât mai ales din lipsa de expresie, de talent literar, critica lui nu se mai poate totuși ceti astăzi. Ajung câteva exemple de improprietate noțională sau de vulgaritate stilistică pentru a-i înțelege inactualitatea:

«Fanatismul religios, scria el ¹⁾, pe care a vroit să i-l insuflă mama lui (a lui Flaubert) și care s'a arătat în creațiunea poetului prin iubirea de fantastic, îi vom afla pricina în starea religiei, în faptul că religia avea mai mare înrâurire asupra femeilor». În mintea scriitorului «fanatismul religios» ar fi, așa dar, același lucru cu «fantasticul», deși între aceste cuvinte nu e nicio legătură noțională, nici etimologică — ci doar de simplă asonanță.

¹⁾ I. Gherea, *Critice*, I, ed. IV, p. 35.

«Acuma ești aici între noi — întreabă criticul opera de artă în alt pasagiu — vrând nevrând, trebuie să te primim așa cum ești, spune dar, tu, copil răsfățat și sublim al muzelor, ce ai să faci între noi și cu noi? Ne vei face oare să râdem ori să plângem? Ne vei face să binecuvântăm ori să blestemăm? Ne vei face să iubim ori să urîm? Ne vei face oare să ne închinăm, lui, marelui idol, izvorul luminii, iubirii și dreptății, ori să ne închinăm Satanei sau vițelului de aur? Spune!»¹⁾, etc.

Sau:

... «Atunci arta n'are decât să-și ia tălpășița pentrucă etc.»²⁾».

«Nu vom da răspuns afirmativ — scrie undeva C. Dobrogeanu-Gherea — nu din aceeași pricină pentru care Macbeth nu putea rosti vorba «amin» — noi n'am făcut nicio crimă împotriva artei — dar pentru etc.».

Nicio crimă împotriva artei? Dar rândurile citate mai sus sunt tot atâtea crime. A fost, astfel, dat «criticei» literare să debuteze sub această formă proletară și să-și continue chiar tradiția până în zilele noastre. Vulgaritatea poate fi o clasificare, dar e și o degradare; mitica atingere a mâinilor nu mai transformă totul în aur ci murdărește însuși aurul.

Citațiile acestea fixează lipsa de talent, expresia proletară, insuficiența de cultură a criticului ce înfrunta pe Maiorescu. Lupta era inegală: de o parte, talentul, gus-tul, cultura, logica, fără a mai vorbi de o înaltă situație

¹⁾ I. Gherea, *Critice*, I, ed. IV, p. 38.

²⁾ I. Gherea, *Critice*, II, ed. IV, p. 67.

morală; de cealaltă, improvizația și insuficiența sub toate raporturile; în schimb, un viguros spirit polemic, un fanatism social și, mai ales, o robustă convingere în științificizarea criticei. Dintr'o astfel de luptă s'ar fi crezut că nu putea ieși biruitor decât Maiorescu; peste inegalitatea de mijloace și valoarea personală, biruința a rămas, totuși, de partea acțiunii lui Gherea, pentru că răspundea evoluției criticei.

3. Nu avem a ne ocupa de critica socială a lui Gherea decât doar în incidența ei cu critica estetică a lui Maiorescu. Celor două articole ale acestuia din 1886 *Comediile d-lui Caragiale și Poeți și critici* Gherea le răspunse prin articolul *Personalitatea în artă* (1886). Replica lui Maiorescu veni abia peste șase ani prin *Contrașicri?* (1892). Scris într'un ton superior și peremptoriu, într'un plan pur formal, răspunsul este o lecție de logică și dovada insuficienței de informație estetică a celui ce voia să-l pună în contradicție cu el însuși. Polemica asupra unor noțiuni elementare de estetică e în amintirea tuturor. Gherea se ridicase împotriva expresiei «emoția impersonală» (cheia de boltă a esteticei maioresciene, după Schopenhauer, bine înțeles), sub cuvânt că orice emoție e personală întru cât se petrece «într'un organism individual». Disociația dublului înțeles noțional al cuvântului impersonal e executată de sus și definitiv; la fel și demonstrația asupra contestației lui Gherea că «egoismul e rădăcina oricărui rău», sub cuvânt că «și faptele egoiste sunt trebuitoare pentru păstrarea individului și, prin urmare, și a speciei»; într'o astfel de

afirmație, în realitate, « întreaga sferă a noțiunii rău este legată de sfera de egoism, dar nu însemnează că și întreaga sferă a noțiunii egoism este legată de rău, ci din contra numai o parte ». Prin stringență, discuția aceasta pur formală amintește maniera polemică din *Beție de cuvinte* (1873) și din *Răspunsurile Revistei Contemporane* (1873).

În afirmația din studiul asupra lui Caragiale privitoare la « impersonalitatea » poetului ce-l înalță în lumea ideală și afirmația din articolul *Poeți și critici* (1886) că poetul trebuie să fie personal în redarea impresiilor primite, Gherea găsea o contrazicere, fără să țină seama de dublul înțeles al cuvântului: poetul este impersonal în perceperea obiectului, uitându-se pe sine și concentrându-se în obiect până la descoperirea « tipului », a ideii platoniciene ce se ascunde într'însul; după perceperea obiectivă, urmează însă operația de redare, de expresie, care nu poate fi decât personală, cu un caracter de unicitate pentru fiecare poet adevărat.

Polemica lui Maiorescu se mărginește, ca de obicei, la izolarea unor discuții strict formale, în care se poate produce evidența, pe când în materie estetică ea e aproape cu neputință. Era deci de prisos de a discuta idealismul estetic al lui Platon, obiect de controversă; ajungea dovada peremptorie a ignoranței lui Gherea în materie estetică prin câteva cazuri de imprecizie noțională.

Șase ani îi trebuise lui Maiorescu ca să răspundă la primul atac al lui Gherea (1892), dar și Gherea zăbovi vreo doi în replica lui în articolul *Asupra esteticei*

metafizice și științifice (1894)¹⁾. Polemica e tot formală. Poate exista sau nu « o emoție impersonală »? Toată strădania lui Gherea, cu citate din Maudsley, pentru a dovedi că, dacă pot fi « idei impersonale » nu pot fi și « emoții impersonale » prin esență strict individuale, este zadarnică deoarece « impersonalitatea, nu se raportează la subiect ci la obiect; toate emoțiile sunt personale prin subiect, dar pot fi impersonale prin obiect; sensul impersonalității e de desinteresare, așa că și « o spaimă » poate fi impersonală, când nu ne privește pe noi ci e de ordin altruist.

Al doilea exemplu ar părea mai confuz. Maiorescu afirmase că « tot răul este din egoism »; Gherea îi obiec-tase că tinzând la conservarea individului, unele fapte egoiste apără și specia și, prin urmare, sunt folositoare. Maiorescu îi replicase că o propoziție ca « tot răul iese din egoism » intră în formula logică: toți s sunt p ceea ce nu înseamnă că și toți p sunt s ; dacă toți lei sunt animale nu înseamnă că și toate animalele sunt lei; Gherea îi răspunde că sunt și judecăți universal-afirmative (toți S sunt P), în care raportul de extensiune al noțiunilor S și P e astfel încât sfera lui P e întregă legată de sfera lui S . Așa, de pildă, în propoziția « tot omul se naște din femeie » raportul de extensiune a sferelor e același: femeile nasc numai oameni și nu șoareci sau papagali.

Parada logică e dilatorie; afirmația lui Maiorescu « egoismul e rădăcina oricărui rău » sau « tot răul este din egoism » (adică toți S sunt P) nu trebuie înțeleasă

¹⁾ I. Gherea, *Critice*, III, p. 203.

că ciurma sau holera vin din egoism. Nu e vorba de răul din ordinea fizică, molime sau cutremure de pământ, ci de răul din universul moral, provocat de stări sufletești; în acest sens, și la Schopenhauer egoismul, adică voința, e la origina dramei existenței. Afirmatia lui Maiorescu rămâne prin urmare inatacabilă: răul moral naște din egoism, ceea ce nu înseamnă că egoismul nu poate pricinui și acte salutare; cu alte cuvinte, dacă toți S sunt P — nu însă și toți P sunt S , — sferele lor fiind diferite.

Suprimându-și adversarul pe chestiuni secundare dar evidente, lupta se sfârșește aici din partea lui Maiorescu. Gherea își continuă însă atacurile împotriva « fanteziilor metafizice ale lui Platon » și a « fanteziilor bolnăvicioase » — și, în genere, împotriva esteticei metafizice și în serviciul esteticei științifice, cu aceeași vulgaritate de gândire și de stil, cu care mai îngropase odată « madama estetică ». « Era o damă exaltată și simțitoare, scria el, și de aceea se ofensa foarte ușor, însă ierta ofensatorilor, pentrucă socotea că nu știu ce fac, că ei n'o înțeleg. Fiindcă mai nimeni n'o înțelegea, ea socotea că e din cauză că e prea adâncă și învățată și se îngâmfa mai mult. Avea câte odată o idee genială, mult mai des însă idei absurde... dar a murit și despre morți nimic sau bine și, deci, Dumnezeu s'o ierte, fie-i țărâna ușoară » ¹⁾.

Un ecou al luptei împotriva artei tendențioase, susținute de Gherea și devenite apoi un punct de program

¹⁾I. Gherea, *Critica*, I, ed. IV, p. 55.

al poporanismului *Vieții românești*, nu-l găsim în Maiorescu decât mult mai târziu, în 1907, în raportul asupra literaturii lui I. Al. Brătescu-Voinești, scriitor răsărit din vechea tulpină a *Convorbirilor*, împotmolit multă vreme în viața mediocră a provinciei, și readus în literatură de stăruința revistei ieșene prin nuvela *In lumea dreptății*, exaltată ca reprezentând «sguduitoarea tragedie» a «proletariatului intelectual român». . . Disociația esteticului de toate elementele cu care se amestecă de obicei eticul, patrioticul, socialul, etc. se găsea la însuși punctul de plecare al acțiunii critice a lui Maiorescu din 1867; arta era privită prin emoția estetică și nu prin alte tendințe. Se afla deci pe linia lui (deși i s'ar fi putut obiecta că cel mai de seamă defect al nuvelei lui I. Al. Brătescu-Voinești era de a fi fost publicată în *Viața românească* și nu în *Convorbiri literare*); din această pricină văzuse poate într'însa: «o momentană slăbire a autorului. Tocmai persoanele, care ar trebui să deștepte simpatia cititorului, și-o înstrăinează printr'o simală cultură de pretenție occidentală (Andrei Rădescu și Elena cântă *Mondschein Sonate* de Beethoven, Rădescu citește la tribunal pe Spencer, Elena aruncă avocatului Peneș vorba de *amoral*) și toată expunerea are defectul de a fi ostensibil tendințioasă; iar unde începe tendință, încetează arta».

Cum Maiorescu se mulțumise numai cu această discuție formală, sarcina polemică în apărarea esteticii metafizice îi reveni primei generații de publiciști maiorescieni.

Lupta împotriva criticelor lui Gherea o deschise G. Bogdan printr'un articol din *Convorbiri literare* (1892), căruia Gherea îi răspunse prin articolul *Asupra criticii*

*metafizice și celei științifice*¹⁾). Două articole *Impersonalitatea și morală în artă și Socialismul și artă*²⁾ ale lui P. P. Negulescu, în linia estetică a lui Maiorescu și precizând în Proudhon punctul de plecare al ideilor estetice ale lui Gherea, fură adunate apoi într'un volum de *Polemice*³⁾; în același an M. Dragomirescu ducea lupta împotriva gherismului și a criticii «științifice» mai întâi în articolul *Criticele d-lui Maiorescu*⁴⁾ și apoi în *Critica științifică și Eminescu*⁵⁾. Nu intră însă în cadrul lucrării de față de a urmări polemica postmaioresciană, în care se înfruntau cele două concepții: a artei pentru artă cu primatul estetic și a artei privite și în funcția ei socială atunci, după cum va fi privită mai târziu în funcția etnică sau etică. Polemica e deschisă și acum cu recrudescențe neașteptate și va fi mereu deschisă, ca totdeauna în astfel de chestiuni insolubile, răspunzând unor concepții deosebite.

Luptând pe frontul autonomiei esteticului, pe drept toți criticii de astăzi își găsesc în Maiorescu punctul de plecare al acțiunii lor. Recunoaștem într'însul pe

¹⁾ I. Gherea, *Critice*, I, ed. IV p. 7.

²⁾ P. P. Negulescu, *Impersonalitatea și morală în artă*, în *Convorbiri literare*, 1892 (XXVI), p. 131; *Socialismul și arta* în *Conv. lit.*, 1894 (XXVIII), p. 545.

³⁾ P. P. Negulescu, *Polemice*, București, 1895. Mai vezi, P. P. Negulescu, *Ceva despre Junimea*, în *Conv. lit. jubilar*, 1937, (LXX), p. 53.

⁴⁾ *Criticele d-lui Titu Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1893 (XXVII), p. 8, p. 284. *Criticele d-lui Maiorescu* (Partea generală), în *Convorbiri literare*, 1896 (XXI), p. 1.

⁵⁾ *Conv. lit.* 1894 (XXVIII); 1895 (XXIX); în volum. Buc. 1895. Despre acestea și altele se poate consulta articolul lui M. Dragomirescu în *Conv. lit.* nr. jubilar 1867-1937, LXX, p. 88 «*Legăturile mele cu Convorbirile literare*».

îndrumătorul literaturii moderne. Fire echilibrată, clasic prin cultură și structură sufletească, el a combătut însă mai mult excesele de oriunde ar fi venit, fără să fi mers pe propria-i linie ideologică până la ultimele concluzii, cu riscuri de inumanitate și de absurd. Iată pentru ce, din unele atitudini și propoziții ale lui se pot scoate și dovezi contradictorii, în susținerea ambelor tabere. În teoria caracterului etnic al artei, nu numai prin latura lui psihologică, ceea ce e neîndoios, ci și prin limitarea acestui etnos la poezia populară și, în genere, la literatura poporană, cu preponderența eroului pasiv și reprezentant al claselor de jos, nu e de mirat că țărănismul și chiar poporanismul exclusiv de mai târziu să fi găsit un punct de sprijin în luptă, deși între dâșii se afla linia de foc a dezinteresării și prăpastia de netrecut a impersonalității artistice și a contemplativității fără tendențe.

Tot astfel din expresiile, care ni se par astăzi atât de naive, devenite apoi un fel de formule critice la postmaiorescienii beletriști, din expresii ca: «pretutindeni concepție naturală și un aer răcoritor de putere și sănătate sufletească» (*Asupra poeziei populare*, 1867) — sau ca «lasă impresia unei binefaceri sufletești» (din recensia *Nuwelelor* d-lui I. Al. Brătescu-Voinești) și din alte locuri, unde ni se vorbește de «sănătate», de «răcoare sufletească», de «înviorare» — a răsărit în convingerea câtorva confuzia că autorul articolului *Comediile d-lui Caragiale* ar cere artei o tendință morală.

Iată pentru ce în luptele de acum câțiva ani împotriva «literaturii pornografice» unii din luptători, chiar de

proveniență maioreșciană, s'au pus, în cruciada împotriva pornografiei, la adăpostul criticului, care ne învățase că, deși există «artă», deși există «pornografie», nu există «artă pornografică» întrucât, antinomice, noțiunile nu se pot contopi. Arta reprezintă o combustie de elemente eterogene într'o unitate spirituală, morală prin ea însăși; funcțiunea ei esențială stă în despersonalizarea și în ridicarea, prin contemplație, într'o lume ideală. Nu poate fi, deci, vorba de existența pornografiei în artă, după cum nu poate fi vorba de existența oricăror alte elemente tendențioase. Când combustiea nu s'a făcut în sensul impersonalizării emoției, opera nu este realizată estetic și deci nu mai e artă.

Pentru delimitarea hotarului dintre artă și pornografie se cere negreșit o competență estetică, de vreme ce el se suprapune exact pe hotarul dintre talent și mediocritate. Arta nu e o problemă de material ci de tratare. După această doctrină adevăratul dușman al artei este tendința — care, pornografică sau moralistă, îi e deopotrivă de dăunătoare sub raportul estetic dacă nu și social.

XX

1. Etnosul și naționalul în concepția critică a lui T. Maiorescu. —
2. T. Maiorescu și Vasile Alecsandri. — 3. *Literatura română și străinătatea* (1889): teoria romanului poporan. — 4. *Ion Popovici-Bănățeanul* (1895). — 5. *In memoria poetului dialectal Victor Vlad Delamarina* (1898). — 6. Raportul asupra «Nuvelor» lui M. Sadoveanu (1906) și «*Poeziilor*» lui Octavian Goga (1906): contradicția aparentă.

1. Încă din 1867 Maiorescu punea accentul pe caracterul etnic al artei: pentru a ajunge la o valoare absolută, ea trebuie să fie expresia sinceră, reală a sufletului unui popor; valoarea universală sporește pe măsura afirmației elementului particular etnic. Atenția pentru literatura populară ca și pentru literatura inspirată din popor se poate urmări dela articolul asupra culegerii de poezii populare a lui V. Alecsandri (1868) și până la discursul academic, *In chestia poeziei populare*, dela 16 Mai 1909. Anexând acestei probleme și problema inspirației naționale, patriotice, în care s'a crezut că și-a schimbat acțiunea spre sfârșitul vieții, îi vom examina toate manifestările critice privitoare la caracterul etnic și sentimentul național în literatură.

2. In articolul *Asupra poeziei noastre populare* (1868) el punea în lumină meritul culegerii, dar și meritul personal al lui Alecsandri, față de care avea să-și arate până la urmă consecvența critică. « Nicăeri, declamație politică, simțiri meșteșugite, extazuri și desperări de ocazie, pretutindeni concepție naturală și un aer răcoritor de putere și sănătate sufletească », susținea el în *Direcția nouă* din 1872. Patrusprezece de ani după aceea, unor atacuri ale lui Delavrancea și Vlahuță, el le răspundea în *Poeți și critici* (1886): « In Alecsandri vibrează toată inima, toată mișcarea compatrioților săi, câtă s'a putut întrupa într'o formă poetică în starea relativă a poporului nostru de astăzi. Farmecul limbii române în poezie populară — *el* ni le-a deschis; iubirea românească și dorul de patrie în limitele celor mai mulți dintre noi — *el* le-a întrupat; frumusețea proprie a pământului nostru natal și a aerului nostru — *el* a descris-o; « chauvinismul » gintei latine și ura în contra Evreilor — *el* le reprezintă; când societatea mai cultă a putut avea un teatru în Iași și București, — *el* a răspuns la această dorință, scriindu-i comedii și drame; când a fost chemat poporul să-și jertfească vieața în războiul din urmă — *el* singur a încălzit ostașii noștri cu raza poeziei.

A lui liră multi-cordă a răsunit la orice adiere ce s'a putut deștepta prin mișcarea poporului nostru în mijlocia lui.

In ce stă valoarea unică a lui Alecsandri?

In această *totalitate* a acțiunii sale literare ».

Faptul de a reprezenta o totalitate de merite în funcție de aspirațiile momentane ale unui popor îi acordă unui

scriitor importanță în istoria literaturii lui, adică o valoare relativă și nu una absolută. Reținem doar nevoia criticului de a lega literatura de etnos, de pământ, de aspirații.

3. Pornind cronologic și pe dubla linie, a literaturii populare și a literaturii inspirate din popor, interesul lui Maiorescu se menține consecvent. În articolul *Literatura română și străinătatea* (1882) el se încumetă chiar — deși se arătase totdeauna atât de prudent — de a « formula de-a-dreptul un nou principiu estetic în privința romanului modern, în deosebire de tragedie ».

Plecând, anume, dela literatura lui Slavici și Creangă, dela romanele rurale ale lui George Sand (*La mare au diable; la Petite Fadette*), dela unele povestiri ale lui Paul Heyse, Bret-Harte, Fuitz Reuter, etc., ajungea la concluzia existenței unui întreg curent în Europa, « curent, pe care noi îl credem foarte sănătos », în urma căruia romanele țărănești și descrierile tipice au ajuns să fie cele mai prețuite produceri ale literaturii de nuveliști. De aici teoria deosebirii dintre tragedie și roman.

În tragedie eroul e izvorul propriu al faptelor sale; tragismul e cu atât mai puternic cu cât însuși eroul e mai puternic și mai liber să lucreze după firea sa individuală; eroul specific e, prin urmare, rege. În roman, de esență pasivă, eroul nu domină împrejurările ci e dominat de dănsule; « subiectul propriu al romanului este viața specific națională, și persoanele principale trebuie să fie tipurile unor clase întregi, mai ales a țăranului și a claselor de jos. Căci o figură din popor este dela început

pusă sub stăpânirea împrejurărilor ca sub o fatalitate, ea poate fi pasivă fără a fi slabă, fiindcă înfățișează în sine toată puterea impersonală a tradiției de clasă și totdeodată exprimarea simțurilor și pasiunilor ei poate fi mai clară, fiind mai primitiv firească și mai puțin meșteșugită prin nivelarea culturii înalte».

Ce este exact din această teorie privită în latura ei exclusivă și nu posibilă? Aproape nimic. De unde comandamentul eroului pasiv ca singurul acceptabil pentru roman? De unde exclusiva aruncată puterii? Din lipsa de conflicte? Dar conflicte sufletești nu există? «Regii» nu pot suferi, în afecțiile lor umane, ca oricine? După o astfel de formulare a teoriei, a specificului național și a necesității ca eroii romanelor să fie de preferință țărani și în orice caz reprezentanți ai claselor de jos, harta epicei universale se rezumă la nuvelele lui Slavici, la *Șanta* lui N. Gane, la povestirile lui Bret-Harte, la idilele rurale ale lui George Sand sau la câteva lucrări ale lui Paul Heyse sau Fritz Reuter!

A curs prea multă cerneală de câteva decenii pe această chestie, privită în latura ei excesivă, pentru a o mai relua aici. Problema nu mai există în țările de veche formație și de literatură seculară; idilele țărănești în genul celor ale lui George Sand sunt în Franța rare și de un caracter particular. Ea nu mai persistă decât în literaturile începătoare și la popoarele de o structură socială neîndeajuns de fuzionată, cu un caracter etnic mai bine păstrat la țărani decât la orășeni. Dacă problema mai exista la noi, ea nu mai avea încă de pe atunci nicio actualitate în literaturile străine: nu se poate deci scoate o

teorie a romanului universal bazat pe obligativitatea eroului pasiv de proveniență de jos. Arta este o expresie etnică prin fatalitatea înglobării psihologiei individuale în psihologia etnică; valoarea ei rămâne însă de natură estetică și nu folklorică sau chiar reprezentativă.

Pretenția ca eroul să fie din clasa de jos, fără cultură, sub cuvânt că într'însul reacțiunile sunt mai naturale, e inconsistentă. Cultura nu poate decât subția jocul sufletesc și să-i sporească rezonanța. Exemplului luat cu Octave Feuillet pentru a dovedi că «tipul poporan este materialul artei novelistice și nu figura din salon» i se poate replica cu Marcel Proust. În artă nu e decât o singură chestiune esențială: chestiunea talentului și nu cea a subiectului.

Pe nuvelele și schițele lui I. Slavici, N. Gane, Bret-Harte, Paul Heyse, Fritz Reuter nu se poate construi o teorie a romanului universal, cu obligația eroului pasiv și poporan — a romanului care strălucește azi prin Marcel Proust, Thomas Mann, Aldous Huxley, Ch. Morgan și la noi prin Hortensia Papadat-Bengescu — a romanului, care a îmbrățișat toate clasele sociale și și-a sporit câmpul de investigație prin analiza unor cazuri de conștiință mai complicate.

Zădărnicia generalizării a simțit-o, de altfel, și Maiorescu, adăugând: «Teoria romanului expusă aici, ca toate teoriile estetice, nu vrea să fie o formulare absolută, în deosebi nu vrea să condamne romanele moderne, care nu ar fi o reprezentare a figurilor tipice dintr'un popor dat, și să recunoască exclusiv romanele claselor de jos».

Controversa e atunci de prisos. Subliniem doar dintr'oa astfel de improvizație elementul persistent al dragostei pentru tot ce e etnic; după cum apăraseră poezia populară, apără acum și va apăra până la sfârșit toate producțiile literare oricât de modeste, isvorite dintr'oa stare de fapt. Apărarea lor se încadra în însăși ideologia lui, a realităților naționale, prin care legase odinioară viitorul culturii noastre de școala primară și nu de Universități și de școli speciale. Poezia și epica populară constituie, în adevăr, temelia unei literaturi; dela ele se pornește, dar se ajunge aiurea.

4. Aceleiași preferințe pentru etnic, rural, particular, pentru expresia modestă a realităților sociale aparțin și cele două articole, unul de literatură regională și celălalt de literatură dialectală: *Ioan Popovici Bănățeanul* (1895) și *In memoria poetului dialectal Victor Vlad Delamarina* (1898).

Prezența lor în opera critică a lui Maiorescu e cu atât mai semnificativă, cu cât, dincolo de directive culturale, el nu și-a îndeplinit funcția critică nici măcar față de scriitorii *Convorbirilor literare*. Cele două studii asupra lui Eminescu și a lui Caragiale sunt unice și sunt provocate de împrejurări; pe ceilalți i-a pomenit, în genere, în câteva rânduri, în armătura documentară a unor articole teoretice (T. Șerbănescu, Matilda Cugler-Poni, S. Bodnărescu, etc.); chiar lui V. Alecsandri, figura tutelară a *Junimii*, nu i-a închinat un studiu; *Amintirile din copilărie* sunt abia pomenite ca « neprețuite » ori cu generalități ca: « pentru graiul cuminte și adeseori glumeț al

țaranului moldovean Creangă este recunoscut ca model», cum avea să se rostească mulți ani după moartea povestitorului (1907) într'un raport academic ¹⁾. Intr'o abținere voluntară atât de consecventă față de literatura timpului, articolul mai întins asupra lui I. Popovici-Bănățeanul nu se poate explica decât prin preferința lui față de literatura regională, reprezentativă pentru etnos, cu un erou « pasiv » ieșit din clasele de jos. Tinerețea sfioasă și boala scriitorului meritau, cu siguranță, simpatia criticului, fără a-l îndreptăți să scrie: « Dela Eminescu încoace, a cărui influență de altminteri se simte și în aceste poezii, nu s'a mai cântat iubirea cu atâta adevăr și atâta frumusețe » — deoarece cele zece poezii publicate n'au niciun fel de originalitate: armonia, materialul verbal, sintaxa sunt supărător de eminesciene ²⁾.

¹⁾ Pe când atâți din prozatorii « Junimii » nu mai reprezintă nimic, nici măcar un nume individual în istoria literaturii, valorificându-se doar prin colectivitatea din care au făcut parte, Creangă apare totuși ca cel mai mare povestitor, pe care l-am avut și ca unul din cei mai mari artiști ai cuvântului românesc. Nu fără mirare se poate vedea într'o scrisoare a lui Maiorescu către Iacob Negruzzi, prin care trimițându-i îndărăt din București nuvela lui Creangă *Moș Nichifor Coțcariul*, după oarecare laude de rigoare, îl povățuia să n'o publice în revistă pentru a nu jigni pudoarea cititorilor — *Moș Nichifor Coțcariul*, una din bucățile de proză ce onorează mai mult paginile *Convorbirilor literare* și întreaga literatură română.

²⁾ Iată două strofe din *Cum nu vine el*:

*Și cum el frumos apare,
Se trezește amintirea...
Unde este întâlnirea
Și întâia sărutare?*

Iată cum ne evocă lectura nuvelei *In lume*: «Și ce frumoasă e povestirea, pe care a venit să ne-o citească întâi și ce frumoasă a fost cetirea! Novela din viața meseriașilor bănățeni, care s'a publicat apoi în *Convorbiri literare* are titlul vag, dar potrivit cu ea «*In lume*», și cetirea ei a făcut din acea seară de 16 Ianuarie 1893 o sărbătoare literară.

Dela început ne-a încântat cumpătarea, aș zice liniștea intensivă a stilului, plastica descriere a amănuntelor și acea limbă adevărat românească, plină de miez, care mai ales pe cei deprinși și cu alte limbi îi trezește ca din vis și le dă impresia unei vieți sufletești de cea mai mare adâncime a simțirii».

Era, în adevăr, în Popovici o fire de artist, de altfel, cu simț al limbii și al stilului, cu o suavă delicatețe, care

*Cum nu vine el s'o vadă
Albă ca și albul cerii
Și de farmecul durerii
Înainte ei să cadă? etc.*

Iată o strofă din *Cu aducerile-aminte*:

*Cu aducerile-aminte
De viața din trecut
Tu mă cerți, mă cerți acuma
Parcă nu m'ai cunoscut... etc.*

O strofă din *Sub nuc*:

*Încetîșor o ia de mână —
«Mi-ești dragă, cât nu pot să spun
N'aș vrea, dar uite, mă supun
Să-mi fii de apururea stăpână».*

făgăduiau o carieră de scriitor de esență lirică, de un lirism anemic, ireal, dulceag, ce îndreptăția revolta lui Duiliu Zamfirescu. Eroul era însă « pasiv » și din clasa de jos a meseriașilor: avea deci « o simțire adâncă » și ilustra o teorie.

Numai de aici putem însă măsura importanța autorității critice a lui Maiorescu: pentru o singură nuvelă, modestă făgăduință regională, Ion Popovici-Bănățeanul e trecut și azi în manualele de istorie literară, pe când alte activități incomparabil mai mari, mai complexe și de o strivitoare superioritate epică sunt trecute cu vederea.

5. Dela literatura regională interesul criticului trecut lesne la literatura dialectală; de-aici articolul: *In memoria poetului dialectal Victor Vlad Delamarina* (1898), articol încadrat, de altfel, în considerații generale asupra renașterii literare din Ardeal, marcată prin apariția poeziilor Lucreției Suciu, în care recunoștea « atâta adevăr al simțirilor în unele din ele și pe alocurea atât naturalism senin până aproape de libertatea antică, încât mica broșură dela 1889, cu toate defectele ei, merită să fie considerată ca primul simptom al renașterii, de care

O strofă din *Pe al lui umăr* :

*Brațul el și-l încovoae
Și ușor spre sine-o strânge
Pare trupu-i că se frânge
Și din mijloc se îndoaie.*

Dovada e definitivă: poeziile lui Ioan Popovici sunt pastişe reușite până la dezolare după versurile lui Eminescu, cu armonia, sintaxa, și rumegușul lui verbal.

vorbim», marcată de Ioan Popovici-Bănăţeanul, a cărui «moarte prematură a tăiat firul unei desvoltări de o excepţională valoare», de Virgil Oniţiu, cu totul uitat astăzi, şi mai ales de «incontestabil marele talent al poetului Coşbuc» — deşi numai «relativ format»: — «căci la deplina formare, la acea înălţime a manifestării artistice, la care se urcase Eminescu, nu a ajuns Coşbuc şi nu credem că va ajunge vreodată din lipsa culturii generale» (cu toate că lăudase literatura poporană tocmai pentru lipsa de cultură a poetului anonim, ceea ce atrăgea lipsa de influenţe străine). Intr'o astfel de «renaştere», care putea fi rolul lui Victor Vlad, mort «abia ieşit din copilărie, neavând timp să se formeze», decât în crearea poeziei dialectale? După o serie de mici lucrări, fără consistenţă, de traduceri, şi de foiletoane cu impresii de călătorie apărute în ziarele din Ardeal, ne-a lăsat câteva poezii dialectale: «aruncate numai așa din condei, scrise de el poate mai mult în glumă, dar totuşi concepute cu instinctul sigur al omului de talent, ele îi desemnează un loc deosebit în mica noastră literatură».

Poeziile lui Victor Vlad «au fost scrise poate în glumă», dar mai interesantă e preţuirea criticului pentru valoarea lor dialectală: «Căci — scrie el — cultura artelor nu se pregăteşte, după cum pare la prima vedere, din sus în jos, ci din jos în sus, şi precum coroana înflorită la înălţimea copacului îşi are rădăcinile de hrană în pătura pământului, așa arta cea mai desvoltată îşi primeşte sucotrăiniei din vieaţa populară în toată naivitatea ei inconştientă; de aceea trebuie să fie şi naţională; iar dialectele

în deosebi sunt un izvor de întinerire pentru toată ființarea limbii literare».

Conceptia evolutivă a criticului e, așa dar, structurală; am găsit-o la 1867, o găsim și în 1898 sau 1909; interesul lui mergea mai mult «din jos în sus» decât «din sus în jos»; la pătura pământului, de unde își scoate copacul hrana și nu la coroana înflorită din vârful copacului. Mai mult de zece pagini sunt închinat lui Victor Vlad și mai mult de cincisprezece lui I. Popovici-Bănățeanul; nu vom găsi, în schimb, niciun rând despre *Viața la țară* a lui Duiliu Zamfirescu, despre Delavrancea sau Vlahuță, trei-patru rânduri despre Creangă, cincisăse despre G. Coșbuc și așa mai departe, adică «despre coroana copacului».

7. Aceste erau, așa dar, preferințele lui Maiorescu, manifestate încă din 1867. Față de noua mișcare literară din jurul lui 1900, cu accentuarea elementului etnic în ce are el mai strict rural și mai exclusiv folkloric, atitudinea lui Maiorescu nu putea fi decât principial favorabilă, ceea ce se și vede din cele două rapoarte academice asupra lui M. Sadoveanu și Octavian Goga (1906).

Nuvelele lui M. Sadoveanu îi păreau cu atât mai însemnate cu cât erau «manifestarea unui talent curat românesc» — adică iarăși o subliniere etnică — un talent «isvorit din fondul propriu al țării, în care s'a născut...». La urmă, îi urează totuși scriitorului să mai treacă peste granițe, pentru a lua «contactul cu o civilizație mai înaintată, pentru ca să-și lărgească sfera concepțiilor și să fie scutit de monotonia, în care pot cădea

cele mai viguroase talente, dacă rămân reduse la un orizont prea mărginit», — cuvinte, în care în etnicism se vărsa și vechiul filon «european» al vechiului Maiorescu ¹⁾).

Raportul pentru acordarea unui premiu *Poeziilor* lui Octavian Goga (1906) a iscat o mare vâlvă în presa noastră, prin controversa trezită; în tinerețea lui, criticul dusese o campanie susținută împotriva «patriotismului», negându-i posibilitatea de a căpăta o expresie estetică, așa că părea silit să renunțe la bătrânețe la vechile lui teorii. «Ce e drept, sublinia el acum, patriotismul, ca element de acțiune politică, nu este materie de artă, ori câte abateri s'au comis și se mai comit în contra unei reguli așa de simple. Mai ales cei ce n'au destul talent literar caută să-și acopere lipsa prin provocarea unor dispoziții sufletești, foarte importante în alte priviri, dar nu în cele estetice. Cu toate acestea, patriotismul este în inimile sincere, în afară de orice tendință politică, un sentiment adevărat și adânc și, întru cât este astfel, poate fi, în certe împrejurări, născător de poezie. Și în asemenea împrejurări excepționale ne pare a se afla autorul

¹⁾ Se cunoaște mai puțin raportul lui T. Maiorescu asupra volumului *Mormântul unui copil* al lui M. Sadoveanu din anul următor (*An. Ac. Rom.*, seria II, XXIX, p. 304); «Noul volum la d-lui S. este scris cu vechea ortografie cu care au fost publicate povestirile sale anterioare în *Semănătorul*: *î* scurt și *î* pretutindeni însemnat cu *î* și nu cu *ă*, etc. Chiar și nuvela *Păcat boeresc* apărută întâi în *Convorbiri literare* cu ortografia Academiei este retipărită în volumul de față cu vechea ortografie a autorului. Prin urmare conform art. 11 din Regulamentul pentru premii dela 8 Martie 1906, cartea d-lui S. nu se poate admite la concurs ». Maiorescu nu admitea, probabil, principiul: «anul, volumul și premiul».

nostru, când într'o parte a poeziilor sale reprezintă și rezumă iubirea și ura, durerile și speranțele unui neam amenințat în existența sa».

Contradicția e numai aparentă.

În studiul din 1867 «despre poezia română» el nu se ridicase împotriva patriotismului ci a politicei pe vechiul principiu, «că politica e un produs al rațiunii, iar poezia al sensibilității». «Este probabil, scria el în 1867, că politica ne-a surpat mica temelie artistică ce o puseseră în țara noastră poeți adevărați ca Alecsandri, Bolintineanu, Gr. Alexandrescu. Atât cel puțin este sigur, că cele mai decăzute produceri între poeziile noastre dela un timp încoace, sunt cele ce au primit în cuprinsul lor elemente politice. De aceea vedem că poeziile politice, precum și cele rele istorice, au toate vișul corespunzător: de a fi lipsite de sensibilitate poetică».

Textul vorbește de «politică» și nu de «patriotism» poate numai din teama unei rele interpretări din pricina greutății disocierii «politicului» de «patriotic». Maiorescu combătea, în realitate, ceva mai general: «concepția», «raționalul» ca idee și declamația ca formă, — sau, și mai general: lipsa de inspirație. Dacă apăsa mai mult pe specia ei politică, se datora faptului că de dânsa se abuza mai mult, din pricina confuziei ieșite din amestecul unor noțiuni onorabile «în alte priviri» dar nu și estetică. Indreptată împotriva nesincerității, a abuzului de declamație patriotică, lupta lui Maiorescu trezise impresia unei lupte împotriva naționalismului; apariția poeziilor lui Goga i-a dat numai prilejul de a-și preciza adevărata lui poziție de totdeauna.

XXI

1. Controversa T. Maiorescu—Duiliu Zamfirescu în privința poeziei populare. — 2. Discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu. — 3. Replica lui T. Maiorescu. — 4. Atitudinea eventuală a lui Maiorescu față de poezia modernă. — 5. Drama Duiliu Zamfirescu—T. Maiorescu.

1. Am ajuns acum la documentul principal al cercetării: la schimbul de discursuri academice între Duiliu Zamfirescu și T. Maiorescu asupra *Poporanismului în literatură* din ședința dela 16 Mai 1909, urmat de polemici, de campanii de presă, în a căror relatare nu vom intra. Duelul public a fost, de altfel, punctul final al unui schimb de scrisori, și, dacă n'a dus la rezolvarea unei controverse estetice, a dus la rupțura unei legături literare ce dura de un sfert de veac.

Ideile lui Duiliu Zamfirescu nu-l puteau surprinde pe Maiorescu; ele intraseră de mult în țesătura corespondenței lor ¹⁾, în care deferența și respectul afectuos ale lui

¹⁾ *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913)*, ed. Em. Bucuța în *Fundațiile pentru literatură și artă «Regele Carol II»*, București, 1937.

Zamfirescu se îmbinau și cu afirmarea unor opinii divergente mai ales în problema poeziei populare și a scriitorilor poporani de felul lui I. Slavici și Ioan Popovici-Bănățeanul.

« S'ar părea, scria el la 12 Mai 1902 ¹⁾, adică șapte ani înaintea conflictului academic, că o miopie colosală face pe toți Români de talent să nu vadă pe semenii lor decât prin cristalul falsificator al poeziei populare ». Nota poeziei noastre ca și a celorlalte popoare balcanice e *dorul*, dar: « Nenorocul sau nepriceperea noastră de scriitori stă tocmai în aceea că am creat până acum tipuri de Români derivate din această notă colectivă apriorică, care face că toate nuvelele lui Slavici se aseamănă între ele, iar Căpitanul Măgură a lui Mehedinți se aseamănă cu ciobanii amorezați ai lui Slavici și cu niciun Căpitan real ». Și mai departe: « Eu socotesc că a venit vremea să lăsăm dulcegăriile artificiale ale țăranilor amorezați și blegi și să facem oameni vii în literatură, dacă se poate Români voinici și cinstiți, dacă nu vițioși sau sceptici, dar vii cu voință și mușchi ».

Iată tema viitorului discurs: *Poporanismul în literatură*.

2. Nu vom scoate dintr'însul decât elementele esențiale pentru înțelegerea răspunsului lui Maiorescu și fixarea poziției lui definitive.

Zamfirescu pleca dela o viziune personală a « Românilui » urmaș al Romanilor « popor conservator și

¹⁾ Em. Bucuța, *op. cit.*, p. 259.

esențialmente politic» — el « nu e nici mai mult nici mai puțin poet decât alt popor » — poate chiar mai puțin, deoarece Latinii au fost de toate, numai poeți și artiști nu. Vasile Alecsandri s'a arătat « un rău culegător de poezii populare și mai ales s'a înșelat fundamental, când a crezut că poate introduce unele dulcегării sentimentale în vieța versificată a poporului nostru ».

Plecând dela concepția Românului ca « voinic », Duiliu Zamfirescu nu admitea ca reprezentativă pentru psiha colectivă a poporului nostru decât balada voinicească; cântecele de dor și de dragoste i se păreau « dulcегării ».

Dând patru variante din *Miorița*, susținea că Alecsandri a prefăcut-o, a devirilizat-o. « *Miorița* lui Alecsandri, ca născocire populară, este o imposibilitate. Iată un flăcău, voinic, trăind pe corhane cu turma sa, căruia oița bârsană îi spusese că au să-l omoare baciul Ungurean și cu cel Vrâncean și care, în loc să pună mâna pe bătă și să se apere, pune mâinile pe piept și face poezii ».

Nu vom intra în discuția valorii psihologice a versiunii lui Alecsandri; cu toate că și-a îngăduit mari libertăți cu poeziile populare « adunate și întocmite », nu putem admite că le-a schimbat fundamental. Variantele *Mioriței* sunt numeroase și cu schimbări esențiale; ele există alterate în diferitele unghiuri ale țării; Alecsandri a cules una, refăcându-i probabil câteva versuri, care, dacă sub raportul psihologic dă loc la controverse, rămâne totuși cea mai izbutită estetic.

Impingându-și concepția « Românului eroic », a « voinicului » și în literatura cultă, Zamfirescu nu admitea nici eroii lui Slavici și Ion Popovici. « Modul lor de a fi, anemic

și nefiresc, provoacă milă. Te întrebi ce este? Și cetind și recetind, spre a găsi deslegare enigmei, începi a înțelege că atât d-l Slavici cât și Popovici-Bănățeanul sunt victimele poporanismului». Și-au sentimentalizat eroii; poporul acesta vânjos de Ardeleni «ne este înfățișat de romancierii și nuveliștii locali ca o adunare de suflete pribege și neputincioase». Și apoi, sub apăsarea atmosferei epocii, care voia să limiteze izvorul de inspirație al literaturii la pătura rurală, ca adevărata expresie a poporului nostru, câteva cuvinte înțelepte, care, înțelese fără exagerare, ar fi trebuit să încheie orice discuție în această chestiune: «Nu merg atât de departe, încât să afirm că sufletul țărănesc nici nu e interesant, în literatură; fiindcă, pentru mine, totul e interesant în natură. Cu toate astea, cei mai mari critici și cei mai mari creatori de caractere omenești nu se ocupă de sufletele simple, pentru că acele sunt, ca neantul, fără evenimente».

Poziția era limpede: ideile lui erau vechi¹⁾, dar se manifestau acum pentru întâiași dată în public, înfruntând atitudinile esențiale ale lui Maiorescu, și anume:

a) Micșorând valoarea estetică a poeziei populare («Materialul său folkloristic este interesant; el poate fi

¹⁾ În același fel îi scria lui Maiorescu la 7/19 Febr. 1898 (adică cu unsprezece ani înaintea discursului): «Slavici și-a închipuit toată viața că a dat icoana sufletească a țăranilor în amorurile și poezia lui vagă, iar de fapt a plăsmuit ființe himerice, false din punct de vedere al asemănării, monotone și neclarificate din punct de vedere al tipului» (Em. Bucuța, *op. cit.*, p. 199). O execuție a literaturii lui I. Popovici-Bănățeanul și a literaturii dialectale, în genere, în scrisoarea dela 13/25 Iunie 1898 (p. 204) și așa mai departe.

considerat chiar ca produs estetic») ataca poziția luată de Maiorescu în această privință încă din 1867.

b) Atacând pe Vasile Alecsandri ca adunător de poezii populare, el atacă poziția luată de Maiorescu din 1868 și susținută în cursul unei jumătăți de veac.

c) Atacând literatura lui I. Slavici și I. Popovici-Bănățeanul, ataca literatura, pe care o patronase criticul.

d) Minimalizând literatura inspirată din clasa țărănească: «suflete simple, și, ca neantul, fără evenimente», ataca poziția lui Maiorescu, care împinsese prețuirea literaturii inspirate din popor până la formularea unui fel de teorie a romanului cu eroul obligator pasiv și din clasele de jos în genul eroilor lui I. Slavici și I. Popovici-Bănățeanul¹⁾.

Discursul lui Duiliu Zamfirescu era, așa dar, o provocare a omului ce-l susținuse un sfert de veac: momentul, în deosebi, se nimeria inoportun. Replica lui Maiorescu față de niște păreri aduse «cu atâta hotărîre, aș putea zice cu atâta curaj» înaintea Academiei era obligatorie. Lăsându-i, deocamdată, la o parte fondul, discursul lui Duiliu Zamfirescu se prezintă cu o eleganță, de altfel discutabilă în amănunte; discursul lui Maiorescu e magistral, de o vehemență stăpânită și cu căldura firească a omului ce-și apăra, în realitate, jumătate de veac de activitate directivă. El e ultima manifestare literară a marelui îndrumător: e cântecul lui de lebedă. Va trebui deci să-l cercetăm mai amănunțit,

¹⁾ Aceste observații i le face însuși T. Maiorescu în scrisoarea dela 6 Aprilie 1909. (Em. Bucuța, *op. cit.*, p. 359).

fixându-i poziția definitivă față de o chestiune esențială.

3. Discursul începe, firește, prin lauda integrală a lui Vasile Alecsandri; lauda se intensifică în ceea ce privește culegerea *Poeziilor populare* din 1868. Că a dat poate preferință poeziilor de dragoste și nu baladelor eroice, cum ar fi dorit Duiliu Zamfirescu, e cu putință: era dreptul lui de a aduna ceea ce i se potrivea mai bine sufleteste, ori ceea ce întâmplător a găsit. În privința asta nu poate fi discuție: cum Zamfirescu pleca dela o concepție apriorică asupra naturii energice a «țăranului român», concepție discutabilă și unilaterală, și Alecsandri putea pleca dela alta, dacă în adevăr a plecat. «Firește, sublinia cu drept cuvânt Maiorescu, că o asemenea înrudire sufletească între lirismul poetului și poeziile culese de el, nu l-ar fi îndreptățit niciodată să introducă în textul baladelor schimbări, care le-ar falsifica. Toate poeziile în adevăr populare, prin urmare foarte răspândite, se întâlnesc însă în gura poporului sub cele mai felurite variante... În această consolidare de formă, Alecsandri, cu deplină bună credință, s'a lăsat condus de partea sentimentală a poeziilor noastre, precum d-ta, cu aceeași bună credință, te lași mai curând condus de partea eroică. Dar nici la unul, nici la altul nu poate fi vorba de falsificare».

Cât timp variantele unei poezii sunt foarte numeroase înseamnă că există atâtea «falsificări» mai mari sau mai mici (la *Miorița* sunt capitale) câte variante sunt; un culegător nu poate fi însă decât foarte rar dovedit de falsificare,

deoarece mai toate variantele sunt posibile, cu atât mai puțin un om de conștiința literară a lui Vasile Alecsandri: invinuirea nu este, așa dar, fundată principial.

Dela apărarea lui Alecsandri, Maiorescu trecu la apărarea poeziei populare; arătând importanța culegerii lui Alecsandri apărută în 1868, dar făcută mult mai înainte, comunicată lui Quinet și Michelet încă din 1848; publicată în parte de însuși Alecsandri în limba franceză (*Ballades et chants populaires de la Roumanie*) din 1855, pomenită de Wilhelm de Kotzebue în *Rumänische Volks-poesie* din 1856 și de Stanley în *Rouman Anthology*, din 1856, ajutând la crearea unei atmosfere de bunăvoință în Occident tocmai în momentele, în care aveam mai multă nevoie. Culegerea lui Alecsandri nu ne-a servit numai în afară, ci și înăuntru, atrăgând atenția claselor înalte asupra limbii și frumuseții poeziilor populare, servind mai ales împotriva aberației ardelene, primenind inspirația literară, și pătrunzând și în literatura cultă prin Eminescu, Coșbuc, Goga și atâți alți. Binefacerea inspirației populare au simțit-o și alte neamuri: în urma apariției culegerii lui Brentano și Arnim (*Des Knaben Wunderhorn*, 1806) a pornit o renaștere a poeziei lirice în literatura cultă a Germaniei și s'a statornicit în societatea cultă a Germaniei predominarea limbii și literaturii naționale, cu înlăturarea celei franceze, așa de puternic ocrotită mai nainte de însuși Frederic cel Mare.

Apărarea e definitivă, incontestabilă. Contestabilă ar părea numai nevoia ei, dacă nuanțele și bănuielile nu s'ar ascunde adese îndărătul afirmațiilor. Căci cine ar putea tăgădui și importanța din punct de vedere psihologic, a

folklorului și latura lui estetică și rolul, pe care l-a jucat în desvoltarea literaturii culte și, în deosebi, la noi, în fixarea limbii în lupta cu rătăcirea latinistă? Distincțiunile n'ar porni decât dela caracterul absolut și exclusiv ce se acordă unei anumite categorii de inspirație mai mult verbal sau dintr'un exces de zel momentan, deși cu destule rezerve mintale. Am amintit, de pildă, teoria lui Maiorescu asupra adevăratei naturi a romanului: « De aceea, susținem acum noi, subiectul propriu al romanului este vieața specific națională și persoanele principale trebuie să fie tipurile unor clase întregi, mai ales a țărânului și a claselor de jos ». — De ce « mai ales »? Pentru că « tipul poporan este nemeșteșugit și se impune cu realitatea unui produs al valorii primitive ». Teoria nu pare temeinică și o simte și criticul: « teoria expusă nu vrea să fie o formulare absolută; în deosebi nu vrea să condamne romanele moderne, care nu ar fi o reprezentare a figurilor tipice dintr'un popor dat, și să recunoască exclusiv numai romanele claselor de jos ». Teoria pare anulată; se simte totuși că e vorba numai de o concesie tactică pentru a nu o împinge la absurd. Teoria romanului popular, pivotând pe idilele lui George Sand, pe schițele lui Bret-Harte, Auerbach, Ganghofer revine, de fapt, și în discurs. De unde aplecarea aceasta spre clasele de jos? « Din convingerea intuitivă a marilor scriitori, că în cugetul poporului — fie oricât de lipsit de cultura cărturărească, ba încă îți vine să zici tocmai fiindcă e lipsit de ea — germinează și poate prinde rădăcină desvoltarea celor mai curate și mai alese simțiminte omenesti. Precum se găsește în popor o adâncă evlavie, tot așa se poate găsi

o mare decență și cea mai surprinzătoare sfială în legătura dintre sexe».

Nimeni nu susține contrariul; omenia, delicateța, cuviința se găsesc adânc înrădăcinate în sufletul țaranului; ele nu-s legate însă de starea socială, nici de cultură; prin aceasta, însă, sub cuvânt că n'ar fi etnice, nu trebuie să tăgăduim dreptul la existența literară a altor clase cu mult mai complicate sufletește.

«Fără îndoială, adaugă el, complicările sufletești ale societății înalte sunt o problemă din ce în ce mai interesantă în proporție cu creșterea culturii, și ele își vor afla înfățișarea firească în literatura noastră».

Iarăși o concesie verbală. În fond, criticul rămăsese pe poziția vechii lui ideologii istorice și evoluționiste, a desvoltărilor lente pe trepte formale, adică tot pentru școala primară și împotriva Universităților ca anticipate. A repeta în 1909 ideile asupra poeziei populare din 1868 și teoria «romanului poporan» din 1882 înseamnă a nu avea prea multă încredere în importanța progresului realizat.

Valoarea estetică și mai ales însemnătatea istorică a poeziei populare în procesul de desvoltare a limbii și literaturii unui popor e în afară de orice discuție; ea rămâne însă în funcțiune de timp; mare la 1867, e mai mică la 1909 și își continuă procesul de descreștere. Ea este, așa dar, legată oriunde de începuturile culturii și literaturii; în Franța e inexistentă încă de acum câteva sute de ani, de când, trecând printr'un clasicism, arta s'a fixat în forme mai evolute; la Greci, poemele homerice nu sunt «populare», decât din faptul că n'au un autor istoricește

stabilit, încolo sunt expresia unei civilizații destul de înalte și a unor aezi anumiți. Fără să fi cunoscut, profitabil, o poezie populară, Romanii ne-au dat *Eneida*; cartea lui Herder și culegerea lui Brentano și Arnim au produs o renaștere în literatura germană ca și aiurea; descoperirea folklorului a adus pretutindeni motive noi de inspirație. Renașterea avusese însă loc acum o sută de ani și nu se mai putea vorbi de ea în 1909 decât istoricește.

Produs al unei prime faze culturale, poezia populară a dispărut de oriunde aproape cu totul: nu se mai scriu *Miorițe*. *Budulea Taichi* sau *In lume* puteau fi, la fel, modele citabile la 1882 sau 1895, — azi și-au pierdut însă importanța în cadrul dezvoltării literaturii noastre epice.

Neîncrederea față de progresele realizate e probabil singura obiecție ce i se poate face lui Maiorescu. În raportul pentru premiera poeziilor lui Goga, el se exprimase: « Dar poezia noastră n'are aface cu efeminarea scrierilor decadente, precum n'are aface cu vreo tradiție de reguli înțepenite: ea este de-a-dreptul isvorită din cântecele populare etc. ».

E ușor de vorbit de « efeminare » și de « decadentă », dar e greu de precizat punctul de unde pornesc. Poezia noastră a început, poate, din cântecele populare; nu trebuie însă să rămână acolo, la locul obârșiei sale.

Dacă discursurile n'au « lichidat » chestiunea poporanismului, — au lichidat o legătură de peste un sfert de veac. Recitindu-i discursul, în manuscris, în liniștea

Sinaei, Maiorescu îi comunicase autorului la 6 Aprilie 1909 intenția de a renunța la răspuns: « Dar partea ceaialaltă, toată teoria d-tale literară, afirmarea dela început, că poezia populară « ca produs estetic nici nu există la națiunile civilizate », părerea filozofică despre timp și spațiu, împotrivirea în contra poeziilor lui Goga și novelelor lui Popovici-Bănățeanul, etc., etc. sunt diametral opuse nu numai convingerilor mele *in petto* ci scrierilor mele de vreo 40 de ani încoace, începând cu lauda lui Alecsandri pentru adunarea poeziilor populare (1867), continuând cu aprobarea romanului popular de felul lui Slavici (1882), cu recunoașterea fără rezervă a lui Popovici-Bănățeanul (1895), cu relevarea poeziei populare ca rădăcină a poeziei mai înalte (articolul despre poetul dialectal Victor Vlad, 1898), toate aceste publicate în *Convorbiri literare*, și încheind cu propunerea de premiere a poeziilor lui Goga, publicată în *Analele Academiei* ». Rezerva lui Maiorescu era îndreptățită; pentru dânsul, discursul lui D. Z. constituia o provocare publică; îi propuse deci să-l lase lui D. Onciul sarcina de a-i răspunde la Academie.

« Nu înțeleg acest scrupul târziu — îi replică bățos și inoportun Duiliu Zamfirescu la 7 Aprilie 1909. El mă întristează ca om și mă ambarasează ca membru al Academiei. Mă întristează, fiindcă ne desparte în intimitatea unei lumi curate, în care cred că trăim amândoi, lumea imponderabilului ideal; mă ambarasează, fiindcă mă obligă să caut un domn în Academie, care să fie în apropiere sufletească cu mine ».

Revenind asupra refuzului și comunicându-i răspunsul său la discurs, Zamfirescu îi scrie (15 Mai 1909): « Voiam

să vă rog să ștergeți sfârșitul din răspunsul d-v., care nu mi se pare admisibil într'un discurs ce mi se adresează mie, personal, în public. Înțeleg să răspundeți punct cu punct și să spulberați părerile mele asupra literaturii noastre, dar nu înțeleg să-mi faceți lecție în fața a 100 de persoane. Este dreptul meu să vorbesc în Academie despre orice și este dreptul d-v. să nu împărtășiți părerile mele și să o spuneți, fără a mă muștra».

Mustrarea venea din faptul că la sfârșitul discursului criticul reluase ideea articolului *Poeți și critici* (1886), în care opinase «că tocmai poezii sunt mai puțin chemați să aprecieze poezia altora». Cu indignare reținută, pe scrisoarea lui Zamfirescu Maioreșcu adause cu creionul: «N'am șters nimic, nu înțelesese el bine, după ce a citit sfârșitul, a recunoscut-o».

Ședința avu, așa dar, loc la 16 Mai 1909, urmată, — probabil — de o răcire sau chiar de o rupere de relații; amândouă discursurile apărură însă, ca ceva firesc, în *Convorbiri literare* ¹⁾.

Discursul lui Duiliu Zamfirescu trezi un mare răsunet în publicistica timpului și mai ales în *Viața românească* ²⁾. În afară de răspunsuri polemice, scriitorul mai

1) Duiliu Zamfirescu, *Poporanismul în lit.*, în *Conv. lit.*, 1909., p. 1207,

2) Semnalăm în *Viața românească*: Duiliu Zamfirescu și poporanismul, XIII, 1909, p. 271; D. Duiliu Zamfirescu—Byzanț, XIII, 1909, p. 461; *Ideile d-lui D. Z.*, XIV, 1909, p. 125; *Psibologia de contramarcă*, XIX, p. 287; *Miorița și sufletul iranic*, XIV, p. 299. Răspunsurile lui D. Zamfirescu: *O piatră în baltă*, în *Conv. lit.*, p. 599, 1909; *Nicanor & C-ie*, ibidem, p. 755; *Poporanismul în lit.*, ibidem, p. 1202; *Ultim cuvânt*, ibidem, p. 952; S. Mehedinți, *Dela critică la barfă*, în *Conv. lit.*, 1909, p. 191, etc.

reveni asupra ideilor sale în altă comunicare ținută la Academie la 13 Mai 1911: *Metafizica cuvintelor și estetica literară*. « Când d-l Maiorescu, spunea el, și oamenii de gust ai *Convorbirilor* au impus generației lor să se întoarcă la popor, au avut dreptate; dar ei au operat ca niște medici cu un bolnav, trimițându-l la munte să se lecuiască; omul însă moleșit nu-și putea petrece toată viața la o târlă; acum vrea să revină la oraș, vrea să lucreze, vrea să învețe, vrea să gândească ».

Chestiunea se află pusă pe adevăratul ei teren; Maiorescu părea a fi rămas la terapeutica trimiterii poetului la munte și la 1909, când izvoarele de inspirație ale poeziei puteau fi căutate și aiurea, mai spre oraș.

4. Care ar fi fost atitudinea criticului față de poezia modernă sau mai bine zis modernistă? Pe cea franceză, probabil, n'a cunoscut-o (din Baudelaire, atât de rău văzut de tinerii lui discipoli, s'au publicat totuși traduceri în *Convorbiri literare* din 1870); despre cea a noastră, nu avem niciun ecou în opera lui. Despre Macedonski se exprimase defavorabil, afirmând că *Pastelurile* și *Ostașii* lui Alecsandri vor curăți dela sine atmosfera estetică vițiată de Macedonski, Aricescu, Aron Densușianu, etc¹⁾; timpul nu i-a confirmat însă părerea în ce-l privește pe Macedonski. Dintre contemporanii lui Eminescu, posteritatea n'a păstrat, — deși la mare distanță — decât pe Macedonski, care, în momentul când se exprima astfel, (1886) nu publicase încă *Noaptea de Mai*,

¹⁾ T. Maiorescu, *Critice*, III, p. 62.

dar citise chiar la Maiorescu *Noaptea de Noemvrie* (1882). Explicabil și prin repulsiunea ce va fi simțit pentru om și personagiul lui moral — faptul e o indicație asupra atitudinii sale probabile față de poezia modernistă. Pasagiul din raportul academic asupra lui Goga (1906), citat puțin înainte, ne mai dă încă o lumină: «Dar poezia noastră n'are aface cu efeminarea scrierilor decadente, precum n'are aface cu vreo tradiție de reguli înțepenite; ea este de-a-dreptul isvorită din cântecele populare și având aici o accentuare de cuvinte mult mai variată decât o are d. e. limba franceză cu perpetua intonare a silabei din urmă, a devenit mai pronunțată în ritmul ei și mai liberă în rimele ei. Așa este și așa trebuie să rămâie, păstrându-și aerul de sănătate și de vigoare și ferindu-se de a parada cu un exotism neadaptabil».

Pasagiul se referă, probabil, la poezia lui Ovid Densusianu și la simbolismul academic al *Vieții noi*; tendința nu trebuie confundată însă cu exemplul ales. A afirma că poezia noastră a isvorit din cântecele populare și că «așa e și așa trebuie să rămână» — nu poate fi decât anacronic. Ieșită de sub o piatră, Dunărea se varsă în mare prin trei guri largi cât o țară.

Peste structura clasică a lui Maiorescu s'a altoit și romantismul, nu însă în ce avea el tumultuos, sumbru, irațional, ci în elementul lui etnic, folkloric, istoric și de pură ordonanță retorică. «Poezia, scria el în 1867, are și ea (ca și sentimentul, singurul ei obiect) cu necesitate un punct de culminare, în care se concentrează ideile ei și pe lângă care toate celelalte expresiuni erau numai elemente pregătitoare, oarecum trepte de înălțare;

și de sigur strofa, cu care culminează poezia, este cea dintâi care s'a înfățișat în fantazia poetului în momentul concepțiunii și pentru răsădirea căreia poetul a compus pe celelalte; ea este esența, este fapta poeziei și totdeauna măsura pentru efectul ce-l produce; dela ea atârnă lungimea sau scurtimea lucrării; dela ea și tonul în care e concepută; atâtea strofe și acea culoare trebuie să aibă o poezie, câte și care se cer pentru ca strofa culminantă să ne facă impresia cea mai mare»¹⁾.

Pornind dela o astfel de concepție pur retorică și mecanică a artei de a compune, e dela sine înțeles că Maiorescu n'ar fi putut avea vreo receptivitate pentru simbolism, poezia stărilor muzicale subconștiente, poezia de atmosferă, în care emoția iese din suprapuneri succesive și independente și în care, în locul unei dezvoltări dinamice, avem o compoziție statică; clasicismul e arta expunerii; simbolismul, cea a sugestiei.

5. Incordarea raporturilor dintre T. Maiorescu și Duiliu Zamfirescu ar fi rămas necunoscută, dacă un eveniment neprevăzut nu i-ar fi dat un desnodământ public, greu de explicat și acum în substratul lui psihologic. Lucrurile s'au petrecut la începutul lui Iulie 1913, în timpul războiului cu Bulgaria, pe când Maiorescu era prim-ministru și Duiliu Zamfirescu, membru în comisia Dunăreană. Din pricina raportului unui colonel (viitorul general Stratilescu)

¹⁾ Asupra unei apropieri între această artă poetică și cea expusă de Edgar Poë, cf. Vladimir Streinu, *Edgar Poë și scriitorii români în Rev. Fund. Reg.*, II, 1935, p. 621.

împotriva atitudinii nepatriotice a lui Duiliu Zamfirescu într'o convorbire auzită în tren (Duiliu Zamfirescu susținea că protestase doar în privința felului barbar cum se făcuse rechizițiile de cai), pentru a-l putea provoca la duel pe colonel, Duiliu Zamfirescu ceruse punerea *pro forma* în disponibilitate, ceea ce Maiorescu se grăbise să facă, în chip disciplinar, în urma unui raport către rege al ministrului de războiu.

Patetică este scrisoarea lui Duiliu Zamfirescu către «domnul Prim Ministru» din 5 Iulie 1913: «Oricare ar fi vina mea, trebuia să mi se comunice actul de acuzare». Cerea să fie dat în judecată; dacă Regele a iscălit decretul, se va duce la Suveran să se apere: «dacă nici acolo nu voi găsi dreptate, voi recurge la toate celelalte mijloace de apărare ce sunt îngăduite unui om exasperat». Plângerea către rege avu loc, dar fără rezultat.

După șase săptămâni de așteptare, colonelul refuză să se bată în duel, afirmând totuși că nu bănuise de loc «sentimentele patriotice ale d-lui Zamfirescu cunoscute de noi». O nouă scrisoare către «domnul Prim-Ministru» cerea reintegrarea cu aceste înfrânte vorbe: «Acum când pacea s'a întors pentru toată lumea, poate că ar fi drept să se întoarcă și pentru mine. Sunt 6 săptămâni de când nu dorm». Numai atunci T. Maiorescu îl reintegră (17 August); Duiliu Zamfirescu îi răspunse la 31 August 1913: ... «Dela întâmplarea mea sunt ca un om după cutremur: mi se pare că toate așezămintele se surpă... Vă mulțumesc că mi-ați redat pacea și mai cu seamă că ați dat țării o provincie minunată. In acest mare interes românesc se pierd mizeriile noastre personale».

Frumos cuvânt de epilog.

Fiul lui Duiliu Zamfirescu, d. Al. D. Zamfirescu, vede în rigoarea lui Maiorescu o « vendetta corsicană », adevăratul răspuns la discursul de recepție la Academie din 16 Mai 1909. Lucrul nu e sigur; în atitudinea lui pur oficială și mai ales în faptul de a-l fi suspendat fără să-l fi ascultat, nu se mai găsea totuși la Maiorescu bunăvoința ce i-o arătase pe toate treptele carierei lui literare și diplomatice.

XXII

1. Acțiunea lui Maiorescu în timpul guvernului liberal D. A. Sturdza, 4 Oct. 1895—30 Martie 1899. — 2. Guvernul G. Gr. Cantacuzino, 11 Aprilie 1899, și guvernul P. Carp, 7 Iulie 1900—14 Febr. 1901. T. Maiorescu, ministru de justiție. — 3. Guvernul D. A. Sturdza, 1901—20 Dec. 1904. Ruptura conservatoare: reorganizarea unui partid conservator în jurul lui P. Carp (7 Oct. 1901). — 4. Al doilea guvern Gh. Cantacuzino (Dec. 1904—12 Martie 1907); guvernul D. A. Sturdza, Martie 1907. Fuziunea conservatoare în jurul lui P. Carp, Martie 1907. Constituirea partidului conservator-democrat, primăvara lui 1908.

1. În timpul regimului liberal dela 4 Octomvrie 1895 până la 30 Martie 1899, acțiunea politică a lui Maiorescu se prezintă tot redusă. Alegerile din Noemvrie 1895 — alegerile libere ale lui N. Fleva — aduseseră în Parlament unanimități liberale cu excepția a trei senatori și patru deputați conservatori, printre cari T. Maiorescu, Menelas Ghermani și Al. Marghiloman; Lascar Catargi căzuse la Galați, Al. Lahovari la Giurgiu și P. Carp la Botoșani; de abia în alegerile parțiale din 1897 se aleseră Lascar Catargi, P. Carp și Take Ionescu.

Discursul de debut din Senat (21 Decembrie 1895)¹⁾ ca discurs «contra adresei» nu se putea, firește, decât menține în generalitățile obișnuite asupra ingerințelor guvernului și în constatarea unei deosebiri dintre programul de opoziție și cel de guvern. În timpul guvernării conservatoare, liberalii se agitaseră pe trei chestiuni: pe legea maximului, care produsese o mică răscoală la București și printre țăranii din Bacău; pe legea minelor declarată neconstituțională și ca motiv al retragerii colective din Cameră; și pe chestia națională, considerând ca «nemernică» lipsa de reacțiune a guvernului în favoarea Românilor asupriți din Ungaria. Niciuna din aceste chestiuni nu mai era pomenită acum în programul de guvernământ liberal. Dacă se violase Constituția prin legea minelor, — de ce n'o suprimau? Desamăgirea se accentua și mai mult în chestia națională. După ce o exploatase cu o vehemență rară, cerând guvernului să intervină la Budapesta, la 13 Octombrie, câteva zile dela venirea la putere D. Sturdza făcu știutele retractări dela Iași și declară: «O dorință însă ne cuprinde pe toți: ca neînțelegerile și vrajba dintre Români și Maghiari să înceteze și ca, armonia frățească să domnească între ei, căci interese reciproce cer ca Regatul României să întreție cu Regatul vecin relațiunile cele mai amicale!». Era tocmai limbajul ținut de Al. Lahovari, pe care D. A. Sturdza îl infierase în opoziție ca «nemernic».

Pe chestia națională, Maiorescu avea să-l atace pe Sturdza și doi ani după aceea în ședința dela 4 Decembrie

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri parlamentare*, V, p. 105.

1897¹⁾), reamintindu-i vechiul lui discurs din 1894 rostit în Senat, prin care miniștrii conservatori erau tratați de «nemernici» pentru că nu interveneau în Ungaria — și apoi «retractările» dela Iași: «S'a mai răspândit încă o vorbă, că ne amestecăm în afacerile interioare ale Regatului ungar. Nici aceasta nu e exact». «Concluzia, încheia Maiorescu, e că d-l Sturdza nu are autoritatea care am dori-o s'o aibă Ministrul de externe al Regatului român în împrejurările de față¹⁾».

Discursul din 1897 reproducea, în esență, discursul din 1895 și se menținea în stabilirea lipsei de conformitate a programului de guvern cu cel de opoziție, repede părăsit, în fața realităților și răspunderilor.

În afară de interpelarea din 23 Noemvrie 1898 în chestia școalelor române din Brașov, despre care ne-am ocupat aiurea, mai amintim de discursul dela 10 Aprilie 1896 în contra violării inamovibilității Curții de Casație, a legii personale a lui Eugeniu Stătescu, prin care înlăturase dela Casație doi membri, stabilind incompatibilitatea rudeniei cu efect retroactiv; protestarea avea să fie urmată de faptă; după patru ani, în 1900, ca ministru de justiție, T. Maiorescu abrogă măsura arbitrară a lui Stătescu.

Mai substanțial și caracteristic și prin imparțialitatea, cu care apreciază un om împiedecat până acum de a legifera în materie de școală, e discursul din 17 Martie 1898 asupra legii învățământului secundar și superior prezentată de Spiru Haret, prin care propunea luarea în

¹⁾ T. Maiorescu, *Discursuri*, V, p. 202.

considerare a legii, pentru că intenționa organizarea învățământului real așa cum o încercase și dânsul odinioară; apoi pentru că prevedea introducerea cursului de opt ani, tinzând să apropie liceul nostru de nivelul liceelor occidentale; înlocuia bacalaureatul printr'un examen de capacitate; înlătura ocuparea catedrelor în urma unor concursuri individuale prin examene de capacitate colective și alte măsuri aprobate odată cu recunoașterea meritelor lui Haret. Cele câteva rezerve nu însemnau nimic pe lângă luarea în considerație a proiectului de lege « din toată convingerea și cu toată inima ».

Venit la putere prin agitarea chestiunii naționale, D. Sturdza se prăbuși tot prin ea. La Budapesta apăruse o broșură a lui Benedikt Ianczo, « *Banffy Desiderius, Politica naționalităților* », prin care se afirma că Goluchowski și Banffy știau că chestiunea națională nu fusese întrebuințată de D. Sturdza decât pentru a ajunge la putere și că, pe urmă, va fi părăsită, cum se și întâmplase: mai mult, cu prilejul vizitei perechei regale române decorașe pe consilierul ministerial Ieszenszky Sandor, conducătorul secției naționalităților înființată de Banffy.

Revelația produsese o mare indignare la București. La 14 Martie avu loc o primă întrunire de protestare la Dacia. La o consfătuire la Maiorescu acasă în seara de 15 Martie (P. Carp, G. Gr. Cantacuzino, Emil Costinescu, Al. Marghiloman, Take Ionescu, N. Fleva) se primi propunerea lui P. Carp de a se face o declarație formală de obstrucție parlamentară, — citită apoi de Al. Marghiloman la Cameră și de G. Gr. Cantacuzino la Senat, considerând « prezența la guvern a d-lui D. A. Sturdza

ca o atingere a demnității naționale». Declarația era iscălită de întreaga opoziție cu excepția «drapeliștilor». Din această epocă de obstrucție a lucrărilor parlamentare (Camera discuta articolele modificatoare ale legii minelor, iar Senatul se ocupa cu discutarea legii școlilor profesionale) — avem trei discursuri obstrucționiste ale lui Maiorescu: *Explicarea obstrucționismului* la 20 Februarie 1899; *Observări asupra sumarului și asupra regulamentului* la 21 Martie 1899 și *Propunerea de amânare* la 21 Martie 1899 și o interpelare în contra scrierii unei istorii din ordin guvernamental și în spirit de sectarism politic (23 Martie 1899). În afară de asta, întrunirile politice se succedau, una prezidată chiar de T. Maiorescu. Pentru a pune capăt agitației, chiar în mijlocul discuției legii învățământului profesional, Sturdza citi decretul de închidere a ultimei sesiuni a Corpurilor legiuitoare la 24 Martie. O adunare a opoziției în Duminica de 28 Martie în sala Dacia urmată de o ciocnire cu lovituri și rănire în strada Enei îl siliră totuși să-și dea demisia a doua zi, iar Regele i-o primi la 30 Martie 1899.

2. După retragerea guvernului D. Sturdza, în ziua când Regele chemă pe Lascar Catargi la palat, bătrânul șef al partidului conservator închise ochii (30 Martie 1899). În pragul puterii, partidul se văzu aruncat astfel într'o nouă criză de șefie, endemică în sânul unei elite de oameni ambițioși. Două ore după moartea lui Catargi, și înainte de a lua contact cu Carp, cu care Catargi se înțeleșese asupra programului de guvernământ, câțiva

membri (9 din 22) ai comitetului executiv, îl aleseră ca șef pe G. Gr. Cantacuzino. Joi 1 Aprilie 1899 Regele îi chemă la Palat simultan, îndemnându-i să se înțeleagă pentru a forma un guvern împreună. Deși i se oferise lui Carp șefia guvernului și lui Cantacuzino șefia partidului, înțelegerea nu se putu face totuși mai ales din pricina atribuirii Ministerului de Interne, care avea să imprime viitoarea fizionomie a Camerei. Regele îl însărcină atunci pe Gh. Cantacuzino cu formarea cabinetului, a cărui compoziție ministerială n'avea cum să facă însă față marilor greutăți ale momentului. Prezența lui N. Fleva la Domenii cu chestia fânului și a taciștilor cu oamenii lor de afaceri reuși să arunce o pată asupra bunei reputații a administrației conservatoare; condițiile oneroase ale împrumutului contractat la Berlin de generalul Manu prin I. Kalinderu constituiau și ele o umilire prin dispoziții ce atingeau Statul în suveranitatea lui; condițiile tot atât de umilitoare ale procesului de arbitraj al antreprenorului francez Hallier, care prefăcuseră din nou pe mult hulitul D. Sturdza pe chestia demnității naționale într'un exponent al aceleiași demnități naționale, aclamat cu mare entuziasm la întrunirile dela Dacia, — slăbiseră întru atât guvernul Cantacuzino încât, la sfârșitul lui Aprilie 1900, N. Filipescu veni la Maiorescu cu propunerea unei apropieri de *Junimiști*. După tratative ce se urmară apoi între Carp și Marghiloman de o parte și Cantacuzino și Filipescu de alta se ajunse la constituirea guvernului Carp (7 Iulie 1900) fără Take Ionescu, care refuzase Ministerul de Externe. După cum odinioară pendula între grupul vernescan și grupul

junimist, partidul conservator pendula acum între grupul junimist și cel takist.

Iată-l, în sfârșit, pe P. Carp prim ministru, fără să fie de altfel și șeful partidului fuzionat și cu un Parlament ales și dominat de takiști. Se uimi și Maiorescu cum de a putut primi Carp o astfel de combinație nesigură, după ce refuzase cu un an înainte o situație mai bună, de teama unui Parlament ales de un ministru de interne de altă nuanță. Teama nu mai era acum viitoare ci prezentă; Parlamentul urma pe Take Ionescu, care, cu toate că promisesse în ședința dela club a fuziunii elementelor conservatoare că o va sprijini « din tot sufletul », nu-și putea împlini făgăduința. « E o abatere dela tenacitatea sa obișnuită », declară Maiorescu mirat, și « pedeapsa inconsecvenței » nu va întârzia să se arate.

Pornită în astfel de condițiuni falsificate chiar dela început, guvernarea lui P. P. Carp nu va dura decât vreo șapte luni, nerodnice și ele mai ales din pricina fricțiunilor interne; parlamentul vechiu nefiind dizolvat, el nu avea decât vreo 8 partizani la Cameră și vreo 6 la Senat. În acest guvern de 4 junimiști și 4 conservatori, Titu Maiorescu luă Ministerul de Justiție.

Situația financiară era din cele mai rele; trebuiau 225 milioane de lei, din care vreo 175 pentru acoperirea împrumutului din 1899. Maiorescu fu trimis în August la Berlin pentru a trata cu Disconto cedarea venitului Monopolului hârtiei de țigare pe un termen de 12 1/2 ani în schimbul unei sume globale de 15 milioane de lei. Și fiindcă ne ocupăm exclusiv de activitatea lui Maiorescu în aceste șapte luni, amintim și încercarea lui de îndreptare a

moravurilor în magistratura prea mult expusă influențelor politice, printr'o serie de pedepse disciplinare. Incercarea trezi repede ostilitatea elementului takist; unei interpelări, el îi răspunse în ședința dela 6 Octomvrie 1900. Cu puțină lui respirație în materie legislativă Maiorescu se mulțumi a anula legea personală a lui Stătescu, prin care pe motive de incompatibilitate legală se înlăturaseră doi membri dela Casație și fuseseră înlocuiți cu doi partizani politici: unul dintr'înșii fu reintegrat la postul lui; celuilalt, care preferase să rămână în avocatură, i se dădu o decorație ca recompensă pentru nedreptatea suferită. Combătut de Ion Lahovari și Take Ionescu, proiectul de lege, prin care li se interzicea miniștrilor de justiție de a mai face avocatură timp de cinci ani după ieșirea lor din funcțiune, nici n'a mai ajuns în discuția Camerei. Consecvent cu principiile sale, Maiorescu și-l aplică totuși sie-și; dintr'o obligație morală și-l mai aplicară apoi și alți miniștri. Lucruri neînsemnate față de problema financiară, pe care se străduia Carp să o rezolve, combătut în culise și de elementul takist și de generalul G. Manu și chiar de Gh. Cantacuzino, ce regreta cedarea șefiei guvernamentale.

Scenele Camerei, în care Carp își apără proiectele financiare, discursurile lui vehemente, ostilitatea conjurațiilor, ce nu voiau să aprobe o mică sporire la patente — au rămas încă în amintirea generației noastre. Din ele figura lui Carp iese mărită și elocvența lui împinsă la un patetism impresionant ne sgudue și acum dintre foile timpului. Votul de blam se produsese totuși cu 75 de bile negre contra 74 albe, la care ar fi trebuit să se adauge

și cele opt ale miniștrilor ce se abținuseră; P. P. Carp demisionă la 14 Februarie 1901.

3. Conjurații obținuseră răsturnarea lui Carp, nu însă și un guvern al lor. Liberalii fură chemați la putere; țara cunoscă astfel al doilea cabinet D. A. Sturdza, (1901—1904).

În alegerile ce urmau niciunul din fruntașii conservatori (Cantacuzino, G. Manu, Take Ionescu) nu intră în Parlament; iar dela junimiști numai Carp și Marghiloman, ca de obicei, prin cartel cu guvernul.

Abia fuzionat, în urma ședinței dela 12 Februarie 1901, partidul conservator lunecă la noi convulsiuni intestinale; dintre foștii miniștri, N. Filipescu, C. Olănescu și I. Grădișteanu rămaseră în jurul lui Carp, numai Iacob Lahovari se întoarse la «matcă». La 30 Septembrie 1901, șeful partidului Gh. Gr. Cantacuzino denunță fuziunea într'un banchet dat la Iași; iar la 7 Octombrie partizanii lui Carp se adunară în casele lui C. Olănescu și se constituiră în partid conservator sub șefia lui P. P. Carp (Procesul-verbal e semnat de P. P. Carp, T. Maiorescu, N. Filipescu, Al. Marghiloman, Ion C. Grădișteanu și C. C. Arion ca foști miniștri în guvernul trecut). Constituirea noului club fu urmată de o acțiune în țară prin patru întruniri politice, la Brăila, la Craiova, la Iași și București. Maiorescu vorbi la Brăila ¹⁾ și la București la întrunirea dela 11 Noembrie 1901 din sala Dacia. La 23 și la 24 Iunie 1902 avu loc, în sfârșit, congresul din

¹⁾ Avem discursul lui publicat în broșură.

sala Teatrului Liric, la care s'au manifestat mai toate forțele trecute și în formație ale partidului, adică: Matei Cantacuzino, Ion Bogdan, S. Mehedinți, P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru, Ion G. Micleșu, N. Filipescu, C. Hiotu, Al. C. Florescu, P. Missir, C. C. Arion, Barbu Delavrancea, Titu Maiorescu și P. Carp.

Programul lui Carp era: moralitatea publică, înlăturarea politicianismului din administrație prin inamovibilitatea tuturor funcționarilor, impunerea claselor avute, înzestrarea armatei; în privința lipsei unui partid numeros, el făcu această profesie de credință, susținută, de altfel, totdeauna: «Noi n'am zice Suveranului că avem numărul, am zice Suveranului că chestiunea numărului, până a nu veni la guvern, e absolut indiferentă, absolut indiferentă! . . .

Dacă zic că numărul vine pe urmă, este că eu am mare încredere în vitalitatea acestui popor; cred că, dacă-mi dai un guvern bun, numărul vine pe urmă». Eroare de psihologie care i-a împiedecat totdeauna pe «junimiști» de a avea o acțiune mai însemnată asupra evoluției noastre politice.

Câteva săptămâni după aceea, într'o scrisoare datată dela St. Moritz, 16/29 Iulie 1902, Maiorescu îi zugrăvea lui Negruzzi congresul în scurte caracterizări în adevărat stil maiorescian, cu destulă incizivitate ¹⁾. Vom cita câteva ce amintesc și caracterizările din *Insemnări*, din viața de școală, în care colegi și profesori, actori și cântăreți erau notați, lapidar, definitiv:

¹⁾ I. E. Torouțiu, *op. cit.*, I, p. 31.

«Da, congresul a fost un succes. Pe lângă interesul politic al manifestării, era nespus de interesantă înfățișarea intelectuală și oarecum artistică (în înțelesul artei oratorice) a celor ce au vorbit, cu atât mai mult, cu cât «debutanții» erau alături și în comparare cu oratori eminenti ca Delavrancea sau încercați ca N. Filipescu, Arion, Missir. Fără voie deveneai membru al unui juriu de concurs și clasai candidați cu numărul de ordine al meritului lor relativ».

E situația de arbitru, în care se poate zice că s'a născut.

Iată-l pe d-l S. Mehedinți, față de care a arătat totdeauna atâta simpatie:

«Din acest punct de vedere, după impresia mea, cel dintâi între cei tineri a ieșit S. Mehedinți. Și idee și simțire (căci nu erau idei abstracte, ci simțiri prinse în idee) și dicțiune bună, și mai presus de toate acel farmec nepriceput al oratorului născut, care, după cele dintâi vorbe rostite, a subjugat auditoriul și-l face să se înalțe și să se coboare, să râdă și să plângă cu el parcă ar fi un singur suflet».

Admirație pură; iată și acul maioreșcian în caracterizarea lui P. P. Negulescu:

«Inceputul discursului foarte inteligent și sugestiv (în public se șoptea: viitor ministru); dar, după cea dintâi treime, o lungă, anostă expunere a relației lor cu liga culturală, pe care ei au întemeiat-o (Mehedinți, Negulescu, Dragomirescu, etc.), dar care n'avea ce căuta la congres; tonul devenit doctoral, aproape pedant; din viitorul ministru ieșea actualul profesor».

Despre Jean Miclescu, cumnatul lui Carp:

« Tremurând de emoție, frângându-și într'una mâinile în loc de altă gesticulare, idei paradoxale asvârlite în public cu glas strident, neputând sfârși și tot lungindu-și strania declamare cu speranța inconștientă de a scăpa din prăpastie: un histeric înspăimântat ».

Despre C. C. Arion și P. Missir:

« Arion și Missir ca totdeauna. Buni oratori de mâna a doua: unul prea franțuzește dulceag, altul prea nemțește nebulos. Le-ar fi prins bine să fi schimbat unul cu altul țara, în care și-au făcut studiile universitare ».

Despre N. Filipescu:

« Era copilul casei, viitorul stăpân. Ce a vorbit, a fost și cu minte și cu inimă. Omul și-a găsit acum noima vieții publice, studiază mult, își hrănește vorbirea cu roadele acestor studii și pare că a înviat din morți de când s'a identificat cu junimismul politic. Acum are nu numai o doctrină, are un cult, o religie și aceasta e tainica legătură care-l ține împreună cu Mehedinți, Negulescu și ceilalți urmași ai noștri din noua generație ».

Iar despre Carp:

« Fără îndoială cel mai însemnat din cele 14 discursuri, cel mai aclamat și cel mai pătrunzător. Nu numai înalt ca idee, dar și foarte abil ca mod de exprimare față de Rege și față de țară. S'a simțit în auditor, că, în sfârșit, după 21 de ani de trudă, e pricepută politica junimistă, inaugurată prin contra adresa dela 1881 și concepută de Carp. De astă dată la toate vorbele lui răspundea un răsunet adecuat din publicul auditor, și congresul s'a transformat dela sine în apoteoza lui Carp. De acum omul poate zice că n'a trăit în zadar ».

4. La retragerea cabinetului D. A. Sturdza (29 Decembrie 1904), Regele chemă la guvern pe Gh. Cantacuzino, care reprezenta tradiția și numărul; întors din audiența sa la Rege, după ce puterea fusese dată altuia, Carp declară prietenilor săi adunați la Maiorescu: « I-am spus Regelui că politica mea de 30 de ani, de a izgoni strada din preocupările partidului meu, a dat faliment și că voi fi deci silit să las mână liberă amicilor mei care de mult îmi reproșează această atitudine » ¹⁾. Ușor de zis, dar nu era Carp făcut să se scoboare în stradă. Regele o știa prea bine.

Care este slaba activitate a acestui slab minister, minat de certuri interne, nu intră în cadrul povestirii noastre.

Spre sfârșitul lui 1906 se convenise cu Cantacuzino o nouă fuziune a partidului sub șefia lui P. Carp; răscoalele țărănești din primăvara anului 1907 răsturnară guvernul și planurile de venire la putere ale partidului fuzionat. Guvernul Gh. Cantacuzino demisionă la 12 Martie 1907 și în aceeași zi fu însărcinat a treia oară D. A. Sturdza. În fața primejdiilor, prin care trecea țara, dar și marea proprietate, se făcu și fuziunea conservatoare în jurul lui P. Carp, cu un comitet executiv unde intrară Gh. Cantacuzino, T. Maiorescu, Al. Marghiloman, N. Filipescu și Ion Lahovari. În alegerile din 20 Mai 1907, mai mult din îngăduința guvernului, veniră în Parlament vreo 24 de conservatori, dintre care Carp în Cameră și Maiorescu în Senat. Fricțiunile din interiorul partidului fuzionat între elementul junimisto-conservator și cel

¹⁾ Al. Marghiloman, *Note politice*, I, p. 45.

takist isbucniră și se deslănțuiră din nou în primăvara anului 1908, ducând la o desbinare și la întemeierea partidului «conservator-democrat» sub șefia lui Take Ionescu, care, printr'o propagandă electorală abilă și demagogică, repurtă apreciable succese în alegerile parțiale, mai ales în Capitală. Propagandei takiste i se răspunse printr'o serie de întruniri conservatoare în provincie cu participarea lui Carp, Marghiloman, Filipescu. În sânul partidului liberal și al guvernului se petreceau, de altfel, mari schimbări; boala bătrânului prim-ministru D. A. Sturdza și internarea lui într'o casă de sănătate la Suresnes provocaseră, nu fără oarecari convulsiuni interne, alegerea lui Ion I. C. Brătianu ca șef al partidului și însărcinarea lui ca președinte al Consiliului de miniștri (5 Martie 1909); guvernul liberal trebui, totuși, să părăsească puterea la 28 Decembrie 1910, fără ca problema succesiunii să fi fost clarificată, din cauza succeselor electorale continui ale conservatorilor-democrați, decât în ultimele luni ale guvernării liberale, Regele neadmițând existența unui al treilea partid, nu însă fără îndelungi tratative anterioare între cele două partide conservatoare. «Pretențiile takiștilor» de a li se da indicații că șefia viitoare nu poate fi legată de privilegiu de naștere, revizuirea Constituției pentru a se realiza în cadrele ei reforma administrativă, inamovibilitatea funcționarilor, revizuirea legii electorale prin fixarea a două colegii: unul urban (din contopirea colegiilor I și II) și altul rural, se lovira de intransigența lui P. Carp. Nu mai era altă posibilitate decât un guvern Carp.

XXIII

1. Retragera din învățământ la 31 Oct. 1909: sărbătorirea dela București la 13 Noemvrie 1909. — 2. Sărbătorirea dela Iași, 20 Noemvrie. — 3. Sărbătorirea de 70 de ani ai lui T. Maiorescu la București. — 4. Sărbătorirea de la *România Jună* la Viena.

1. Retragera lui Maiorescu dela catedra sa dela Universitate fu pricinuită de următoarea împrejurare. Propus în Iunie 1909 (pe când se afla în străinătate) de Senatul Universitar pe o listă de trei membri în vederea unei comisii de judecată de pe lângă Ministerul de Instrucție, el declină această sarcină abia în toamnă, când urma să aibă loc un cunoscut proces împotriva unor profesori ploieșteni. Ministrul Haret puse următoarea rezoluție pe demisie: «D-voastră sunteți obligat să acceptați acum, dacă ați acceptat să fiți ales astăvară; la din contra, ar fi un refuz de serviciu». Jignirea ce i se făcu îi precipită retragera din învățământ.

Maiorescu își prezentă, așa dar, demisia dela catedră pe ziua de 31 Octomvrie 1909, motivând-o pe faptul că, împlinind la 15 Februarie a anului următor vârsta de 70 de ani, atingea limita de vârstă. Intenția lui de a se retrage fu urmată de un demers al decanului Ion Bogdan însoțit de doi profesori, C. Dumitrescu-Iași și

N. Iorga, pentru a-i exprima părerea de rău a Facultății și a-l ruga să primească a fie sărbătorit, odată cu ultima lecție de închidere a cursului său; Maiorescu declină invitația, preferând să se retragă la terminarea examenelor de toamnă. Intrunit la 2 Noemvrie 1909, Senatul universitar hotărî în unanimitate sărbătorirea lui de către întreaga Universitate; o delegație a ei compusă din Rector cu cei patru decani îi obțină la 13 Noemvrie adeviziunea « cu condițiunea ca să fie cu adevărat universitară, adică deschisă pentru toți și mai cu seamă pentru studenții Universității ». Sărbătorirea avu, în adevăr, loc la 22 Noemvrie în sala de ședințe de atunci a Senatului, în prezența întregului corp profesoral și a multor studenți și personalități culturale și politice (P. Carp nu lipsea). Au rostit discursuri C. Dumitrescu-Iași, rectorul, Ion Bogdan, decanul Facultății de litere, C. Dissescu, decanul Facultății juridice, un fost și un actual elev al lui Maiorescu. Urmă răspunsul de mulțumire, și cel mai interesant, al lui Maiorescu, pe tema dragostei pentru ramura pe care o îmbrățișează fiecare: « Cred că singurul criteriu al adevăratei vocații este următorul: interesarea caldă pentru acea parte a omenirii, asupra căreia ești chemat să lucrezi. Nu gândul la situația individuală să te hotărască, căci aici vanitatea sau te miri ce alte porniri egoiste te pot înșela — ci gândul la ceilalți, în spre al căror folos este instituit în societate felul funcționării tale » ¹⁾.

¹⁾ Sărbătorirea Profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București, în ziua de 22 Noemvrie 1909. Socec, 1910.

2. O săptămână după sărbătorirea dela București, retragerea lui din învățământ fu sărbătorită la 20 Noemvrie și la Iași. Ni s'a păstrat discursul profesorului P. Rășcanu, în care e schițată amintirea debuturilor sărbătoritului ¹⁾. El era elev de clasa VI la Colegiul național, la sosirea lui Maiorescu în 1862 ca director:

« Când s'au descărcat mobilele, care abia au încăput în cinci camere: când am văzut biblioteca ce ocupa o cameră întreagă, atunci mi-am zis: acest director are de gând să stea mult? « Intrebare » pentru noi foarte importantă, pentrucă în cinci ani avusesem patru directori, dintre care numai unul se retrăsese de bună voie: trei fuseseră revocați și unul bătut. D-voastră veniați după acest din urmă ».

În școală domnia anarhia. Hasdeu nu voia să știe nici de program, nici de orar; venia când voia și făcea ce voia; în clasa V făcea un curs de arheologie și în clasa VI istoria literaturii engleze (în loc de istoria națională). Noul director puse repede ordine. « Veșnic în clasă și în cancelaria profesorilor, erați neconținut printre noi în salele de meditație. Când am văzut noi că biblioteca d-voastră ne este la dispoziție; când ne-am încredințat că vă gândiți numai la propășirea noastră, fiind veșnic în sălile de meditație, punându-vă alătura cu noi, întrebându-ne de lecțiunile ce le avem, explicându-ne greutățile, făcând din nou lecțiunile și dându-ne, în interval, povește pentru viitor presărate cu cuvinte de acele care rămân săpate pentru de-a-pururea în mintea elevilor; când, la arminden, ai mers împreună cu noi până la via Mitropolitului Veniamin, lângă Socola, și te-ai întors cu noi prin noroi, pe jos, căci plouase mai toată ziua, atunci ai devenit al nostru și noi ai d-voastră, pentru de-a-pururea. Și încercarea câtorva nemernici de a zădărnici examenele de vară din 1863 a fost zădărnicită prin intervenirea marei majorități a elevilor. Colegiul Național, vechea Academie, avea în fine, un Director ».

¹⁾ În nr. jubilar al *Conv. lit.*, 1910, p. 243.

3. După sărbătorirea retragerii din învățământ, sărbătorirea împlinirii a vârstei de 70 de ani se făcu într'un cadru festiv și în proporții — sub raportul calității pur literare — neegale de nimeni înainte. *Convorbirile literare* apărură într'un mare număr ocazional, din care 156 pagini erau o contribuție la studiul vieții și operei sărbătoritului adusă de deosebiți frunțași ai scrisului românesc și anume:

1. *Titu Maiorescu*, notițe biografice, de S. M. (S. Mehedinți), studiu care e punctul de plecare al tuturor încercărilor biografice asupra lui Maiorescu.
2. *T. Maiorescu și Academia Română*, de D. Onciul.
3. *Oratorul Titu Maiorescu*, de Barbu Delavrancea.
4. *Câteva cuvinte despre Criticele d-lui Maiorescu*, de D. Evolveanu.
5. *D. Titu Maiorescu în politică*, de N. Filipescu.
6. *Un adevărat « învățător » al neamului*, de E. A. Pangrati.
7. *D. T. Maiorescu istoric al României contemporane*, de I. S. Floru.
8. *Profesorul Titu Maiorescu*, de Ion A. Rădulescu-Pogoneanu.
9. *T. Maiorescu și arta în România*, de Al. Tzigara-Samurçaș.

Urmează apoi peste cinci sute de pagini de colaborație literară variată iscălită de vechi colaboratori sau de elemente ale noii generații ca: A. Naum, I. Slavici, G. Volenti, Duiliu Zamfirescu, Iacob Negruzzi, G. Panu, Andrei Bârseanu, P. Missir, P. P. Negulescu, Sextil Pușcariu, Al. Vlahuță, I. Petrovici, I. Bianu, I. Lupaș, P. Cerna, Em. Gârleanu, I. A. Bassarabescu, D. Nanu, E. Lovinescu, Gh. Vâlsan, Const. Antoniadă, C. Giurescu, C. Meissner, Aurel Popovici, Al. Lapedatu, N. Bănescu, C. Litzica, I. Urban Iarnik, etc., etc.

În dimineața zilei de 15 Februarie 1910, la ora zece, colaboratorii revistei și prietenii se prezentară în corpore la locuința lui Maiorescu, unde Barbu Delavrancea îi înmână numărul festiv al *Convorbirilor*, spunându-i că

« e lumina gândirii românești » și că volumul oferit « e un slab reflex al acestei lumini » și « inima tuturor celor ce i-l oferă ». Maiorescu îi răspunse, încheind: « Mi-aduceți inima d-voastră, eu mai am puțin de iubit fiindcă sunt în vârstă: voi iubiți înainte. Eu trebuie să iubesc concentrat și așa vă iubesc ».

Seara, dela 9 la 12, avu loc un banchet la Hotel Boulevard, la care participară P. P. Carp, N. Filipescu, Al. Marghiloman, T. Rosetti, I. Negruzzi, Barbu Delavrancea, Dului Zamfirescu, Al. Florescu, C. C. Arion, S. Mehedinți, D. Onciul, Erm. Pangrati, etc.

Vorbiră: S. Mehedinți, B. Delavrancea, M. Săulescu, pentru Craiova, C. Meissner, pentru Iași, D. Onciul, Iacob Negruzzi, Em. Antonescu, Aurel Popovici din partea *Junimii* din Viena, I. A. Rădulescu-Pogoneanu și, mai frumos decât toți, P. P. Carp. Din discursul lui avem un pasaj păstrat într'o relațiune asupra banchetului a lui Aurel C. Popovici ¹⁾.

... « O sală mare plină de literați. Lângă Maiorescu ședea P. Carp, pe care atâta lume necunoscătoare îl proclamase de mult cosmopolit incorigibil. Se rostiră mai multe cuvântări. Se scoală și cosmopolitul Carp. După o introducere, în care spune că știința niciodată nu e mediocră, în schimb mediocritățile sunt totdeauna științifice, se întoarce spre vechiul său amic Maiorescu și-i zice, cu felul său lapidar: « Știi tu de ce te iubește lumea așa de mult? Am să-ți spun eu. Pentrucă tu ai fost un caracter. Pentrucă atunci când au început unii și alții

¹⁾ Aurel C. Popovici, *Naționalism și democrație*, p. 64.

să batjocorească limba noastră românească, cultura noastră, tu ai avut curajul să te ridici cu știința ta contra lor. Lumea simția că tu lupti dintr'un sentiment de datorie publică». Textual. La bătrânul Carp se vedeau lacrimi în ochi. El luă pe prietenul său și-l sărută în mijlocul adunării. A fost un moment de mare entuziasm obștesc; aplauzele nu se mai isprăveau».

4. La Viena, cei șaptezeci de ani ai lui Maiorescu fură sărbătoriți prin festivitatea organizată de *România Jună* în sala de ședințe a dietei Austriei de Jos, în asistența rectorului Universității Svoboda, a lui Wettstein, decanul facultății de filosofie, a lui Urban Jarnik, profesorul dela Praga, a lui Mișu, ministrul României și a altor personalități. Marele romanist W. Meyer-Lübke ținu o cuvântare asupra meritelor lui Maiorescu. Seara avu loc un banchet.

Serbarea a fost consemnată în broșura «*România Jună* lui Titu Maiorescu, scriere omagială (tipărită la Suceava, 1910), cu următorul cuprins:

1. Prefața de președintele societății Vespasian Pauliuc-Burlă.
2. D. M. Marmeliuc, cuvânt rostit în ședința literară din 27/II în localitățile (?) societății.
3. Dr. Ilie Bacinschi, conferință ținută la Universitatea din Viena 28/II (în limba germană).
3. Cons. aulic Dr. Wilhelm Meyer-Lübke, discurs festiv ținut la matineul festiv în sala parlamentului provincial al Austriei de Jos în 1/III (în limba germană).
4. Dr. Mihai A. Popovici, cuvânt rostit la convocarea socială în seara de 1/III.
5. Prof. uiv. Dr. I. Urban Jarnik, câteva amintiri în aceeași seară.
6. Aurel C. Popovici, din toastul rostit la banchetul dat în onoarea d-lui Maiorescu, Buc. 1/III.

XXIV

1. Al doilea minister P. Carp, 27 Dec. 1910—28 Martie 1912. T. Maiorescu ministru de externe. — 2. Ministerul T. Maiorescu, 28 Martie 1912. — 3. Ministerul de concentrare T. Maiorescu—Take Ionescu, 10 Oct. 1912—4 Ianuarie 1914. — 4. Activitatea diplomatică în timpul războiului balcanic. — 5. Pacea dela București. — 6. Retragera din viața politică. — 7. Ultimele manifestații și moartea lui Maiorescu.

1. În ziua de 29 Decembrie 1910 se constituie al doilea minister P. Carp, în care Titu Maiorescu intră ca ministru de externe (Al. Marghiloman la interne, Ion Lahovari la domenii, C. C. Arion la instrucție, N. Filipescu la războiu, Delavrancea la lucrări publice, D. Nenițescu la industrie și comerț, M. Cantacuzino la justiție). Din pricina cartelului electoral încheiat între liberali și conservatori-democrați, alegerile mânuite de abilitatea electorală a lui Al. Marghiloman se desfășurară sub o mai mare presiune decât cea obișnuită: guvernul putu ieși, astfel, biruitor.

Programul lui Carp era cel expus de atâtea ori în curs de decenii, încă din 1881 și 1884 — epoca « erei noi »: reforma administrativă, adică descentralizarea, întărirea armatei, asupra căreia i se îndrepta de mult sollicitudinea,

legea meseriilor, cu asigurări sociale, pensiile și creditul muncitoresc, legea încurajării industriei naționale, exproprierea bunurilor de mână moartă, scutirea de impozite funciare pentru țărani cu mai puțin de șase hectare, etc. și alte multe legi de amănunt (desființarea taxei pe făină, pe petrol. etc.). Nu ne vom opri asupra luptelor parlamentare ale acestei epoci, în care personalitatea lui P. Carp ocupă primul plan, mai ales în votarea legii meseriilor, cu breslele, corporațiile cu asigurările sociale și a legii încurajării industriei naționale (amândouă ieșite din colaborația lui D. Nenițescu cu P. Carp).

În această acțiune reformatoare intră și o restabilire a ordinii morale și o disociere a «afacerilor» de treburile publice, concretizată sub forma chestiunii «tramvaelor comunale», pornită prin încheierea contractului din 1909 de Primăria Comunei București cu niște particulari în vederea alcătuirii unei Societăți de tramvae comunale, aprobat prin legea din 14 Aprilie 1909. Privind-o ca o spoliație a Comunei, dar și din resentimente personale, Marghiloman, aprobat de Carp, se hotărî să o anuleze și să constituie altă Societate printr'o nouă lege. Inițiativa lui stabili o situație anormală în raporturile dintre guvern și opoziție, Ionel Brătianu găsind un aliat firesc în dorința de răzbunare a lui Take Ionescu. În mijlocul acestor convulsiuni parlamentare se produse faimosul discurs al lui Carp din 28 Noemvrie 1911 alăș zisului «fier roș» aplicat amestecului afacerilor în politică. «Și acum? Fierul roș! exclamase el. Domnii mei, e o primejdie, pe care v'o semnalez, o primejdie atunci

când partidele politice nu caută să se întărească prin idei, prin convingeri, dar caută să se întărească prin afaceri». La replica de a doua zi (29 Noemvrie) în Senat a lui Ionel Brătianu, în care i se contestase autoritatea morală de a vorbi așa cum vorbise, Carp rosti celebra lui in-vectivă: « Autoritatea morală a unui om politic nu se judecă decât după două lucruri, și nu se câștigă decât printr'un singur mijloc: In viața ta privată să fii totdeauna corect, în viața ta publică să fii totdeauna dezinteresat ».

Când guvernul veni în Decemvrie cu o nouă lege a tramvaelor, anulând-o pe cea veche, opoziția (liberalii și conservatorii-democrați) se retrase din Parlament, pe cuvântul că guvernul uzurpa prerogativele puterii judecătorești, — întru cât chestiunea fusese deferită instanțelor judecătorești. Voind să o rezolve pe calea unui incident, guvernul ceruse tribunalului să respingă acțiunea Societății comunale de tramvae pe motivul că legea din 15 Decemvrie 1911 anulase legea din 1909 așa că Societatea nu mai avea calitatea legală de a intenta vreo acțiune.

Tribunalul respinse însă incidentul Ministerului de Interne, constatând că prin votarea unei legi noi puterea legislativă se substituise puterii judiciare; făcând recurs, Casația îl respinse la 16 Martie 1912, declarând că tribunalul « poate judeca constituționalitatea legilor ». Nu-i mai rămânea lui Carp decât să-și prezinte demisia.

Sucesiunea era foarte grea: nefiind încă destul de consolidați, liberalii o refuzaseră; pe Take Ionescu nu-l voia Regele, a treia soluție, pe placul Regelui și al

majorității partidului, era constituirea unui nou guvern conservator sub președinția lui T. Maiorescu. P. Carp ar fi dorit solidarizarea partidului cu dânsul, pe chestiunea atât de inoportună a tramvaelor comunale, și retragerea în opoziție. La 25 Martie, acasă la Maiorescu, îl sfătui, totuși, să primească însărcinarea Regelui.

2. Ministerul T. Maiorescu se constitui la 28 Martie 1912 cu: T. Maiorescu la externe; T. Rosetti la finanțe; C. C. Arion la interne și ad-interim la industrie; Ion Lahovari la domenii; M. Cantacuzino la justiție; D. Ne-nițescu la industrie și comerț; Erm. Pangrati la lucrări publice; General Argetoianu, la războiu. P. Carp rămânea, bine înțeles, șeful partidului.

Iată-l, așa dar, pe T. Maiorescu la 72 ani, după o viață parlamentară de 40 de ani, în fruntea unui guvern. Lipsit de un adevărat temperament politic, om de reflecție și de studiu, fără ambiții, el se retrăsese de mult din arena luptelor politice, renunțând încă din al doilea minister Lascar Catargi de a intra în guvern și figurând apoi numai silit de împrejurări în scurte apariții fără nicio inițiativă legislativă. Impasul, în care se pusese Carp pe chestia tramvaelor și condamnarea acțiunii lui printr'o sentință judecătorească, dar mai ales dorința regelui Carol îl împinseseră acolo unde, cu siguranță, nu râvnise să fie. Dinastic ca și P. Carp, în deosebire însă de acesta, era mult mai mlădios și mai accesibil sugestiilor regale, în timp ce intransigența lui Carp nu-i plăcea Regelui. Nimic nu ne face să bănuim că s'ar fi impus prin vreo intrigă sau nelealitate; cât despre afirmația lui Marghiloman din

Note politice : « Prea e mulțumit Maiorescu să fie Președinte de consiliu » ¹⁾, e o simplă apreciere de ordin psihologic fără repercuzie în domeniul faptic.

Guvernul Maiorescu nu putea avea, firește, decât un caracter provizoriu și o misiune determinată: să lichideze afacerea tramvaelor, reluând astfel și relațiile normale cu partidul liberal și să realizeze și o concentrare conservatoare pentru a putea forma un nou guvern în colaborație cu Take Ionescu. Chestiunea tramvaelor fu tranșată de justiție și raporturile cu liberalii normalizate. Concentrarea sub șefia lui Carp nu s'ar fi putut însă face și din pricina intransigenței lui bine cunoscute și de data aceasta și din cea a lui Take Ionescu și din exclusivă liberală împotriva omului cu « fierul roș ». Situația se mai complica și prin izbucnirea războiului balcanic, care cerea urgența prezență a unui guvern tare. « Dacă d-l Carp nu face concentrarea, spuse Regele în consiliul de miniștri dela 22 Septemvrie 1912, atunci trebuie s'o faci d-ta, d-le Maiorescu, dar cu Marghiloman și Filipescu » ²⁾. Altminteri, se deschidea perspectiva unui guvern liberalo-takist. La un moment dat, Carp se gândește să o realizeze el, acordând lui Take Ionescu ministerul de interne și alte două-trei ministere; rămânea însă intransigența lui Brătianu, care reclama scuze publice pentru insultele ce i se aduseseră. Carp nu putea accepta o astfel de retractare. « Văd că persoana mea este un obstacol, recunosc el la întrunirea

¹⁾ Al. Marghiloman, *Note politice*, I, p. 112.

²⁾ Al. Marghiloman, *Note politice*, I, p. 121.

dela G. Cantacuzino din 6 Octomvrie. Fac sacrificiul și mă dau la o parte»¹⁾.

3. La 10 Octomvrie 1912 se formă, așa dar, ministerul T. Maiorescu—Take Ionescu compus din: Maiorescu, președinte și externele; Marghiloman, finanțe; Filipescu, domenii; M. Cantacuzino, justiție; Take Ionescu, interne; C. Dissescu, instrucția; Al. Bădărău, lucrări publice; N. Xenopol, industrie și comerț; Generalul C. Hârjeu, războiu. Era, de altfel, singura soluție posibilă, în afară de cea a retragerii dela putere, pe care ar fi dorit-o poate numai Carp și prea puțini partizani personali. Sacrificiul lui era una din aceste fatalități, pe care le-au cunoscut și alți mulți oameni mari: Bismarck și Clemenceau, de pildă; greutatea veniau din intransigența caracterului său. Faptul de a fi admis în principiu o concentrare sub șefia lui, deși știa că Regele n'o voia, că Take Ionescu nu o accepta și că liberalii ar fi continuat să se abțină dela viața politică, constitue o slăbiciune și o abatere dela linia lui obișnuită. O greșeală identică săvârșise și la 1901, când acceptase guvernul cu un Parlament mai mult takist. Fuziunea nu se putea face decât fără dânsul; personalismul lui acut, orgoliul nemăsurat, nu-i îngăduiră să vadă situația cu resemnarea necesară; în sufletul lui concepu o ură față de fostul lui prieten nepotolită nici de moarte.

Debuturile guvernului T. Maiorescu—Take Ionescu nu se prezentau sub auspicii fericite; guvernul era compus

¹⁾ Al. Marghiloman, *Note politice*, I, p. 125.

din două elemente ireconciliabile; totul le despărția și învrăjbia: structura sufletească, ideologia, moravurile politice. Țara a asistat, astfel, la una din cele mai penibile operații de împărțire a ei în « loturi » conservatoare și « loturi » takiste; nu se împărțeau numai ministerele ca obiecte de pradă ci și prefecturile și primăriile, — totul în nesfârșite conciliabile, comploturi și certuri publice, pe care trebuia să le arbitreze placiditatea lui Maiorescu; stânjenit și micșorat în convulsiunile unor apetituri deslănțuite, el și-a împlinit cu resemnare datoria, mai ales că războiul balcanic cerea un cărmaci.

Cu câteva zile înaintea formării noului cabinet T. Maiorescu—Take Ionescu, P. Carp demisionase din șefie, dar demisia îi fusese respinsă de comitetul executiv al partidului; în jurul lui continuau să se facă manifestații de simpatie și cuvintele dela Brăila ale lui N. Filipescu trădează cel puțin o stare de spirit, dacă nu și o acțiune politică. « N'am cuvinte, declara el, pentru a slăvi pe omul care, în asemenea vremuri, n'a transijat niciodată cu rectitudinea principiilor sale, pe omul care, de-i va fi interzis să-și servească țara, va exercita peste ea dictatura morală și care, ori ce ar fi și oriunde ar fi mâine, va avea alături de dânsul sufletele noastre ».

Alegerile noi au avut loc între 8—18 Noemvrie; iar Corpurile legiuitoare fură convocate pe ziua de 26 Noemvrie. Carp nu vru să candideze; șef al partidului, el rămase în afara Parlamentului.

4. Noul guvern avu de înfruntat dela început problema războiului balcanic, provocat de Bulgaria, Serbia, Grecia

și Muntenegru înțelese să lichideze existența europeană a Turciei ¹⁾).

Încă din 13 Septembrie 1912 Maiorescu îi comunicase lui Sefa-bey, ministrul Turciei la București, că, în eventualitatea unui conflict în Balcani, România era decisă să păstreze neutralitatea; același lucru îl comunicase și lui Kalinkoff, ministrul Bulgariei, «atâta timp cât nu va fi vorba de schimbări teritoriale» ²⁾. Cum s'ar fi putut face un războiu balcanic fără schimbări teritoriale (și încă ce schimbări!) e greu de înțeles. Asigurările însărcinatului de afaceri austro-ungar contele Czernin și ale ministrului Rusiei Șebeko că vor interveni în Balcani pentru a se menține pacea fură de ordin platonice, deoarece războiul izbucni la 5 Octombrie 1912 ³⁾. Maiorescu îi confirmă și de data aceasta și din aceeași lipsă de inițiativă lui Kalinkoff intenția României de a rămâne în neutralitate «cu rezerva schimbărilor teritoriale în Balcani» ⁴⁾.

Cum războiul se deslănțuia însă fulgerător în dauna Turcilor, și propunerea de intermediere a lui Poincaré și a Rusiei pleca dela o mutilare simțitoare a Turciei, Maiorescu îi comunică din nou lui Kalinkoff la 16 Octombrie că: «Odată ce se înlătura cu desăvârșire dispozițiile Tratatului dela Berlin, se înlătura și legitimarea fruntarilor noastre dobrogene impusă prin acel tratat și

¹⁾ *Ministerul afacerilor străine: Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea română 20 Sept. 1912—1 August 1913.*

²⁾ Raport către Rege, nr. 1.

³⁾ Raport către Rege, nr. 3.

⁴⁾ Raport 7 din 16 Oct. 1912.

o nouă regulare devine necesară. Noi am dori ca această regulare să se facă prin bună înțelegere între România și Bulgaria și așteptăm chiar ca inițiativa unei asemenea înțelegeri să pornească dela Bulgaria, dela care a pornit și războiul în contra Turciei. Din considerare pentru Regele Ferdinand al Bulgariei, voim să-i evităm orice presiune străină în această privință. Inșă, în mod amical și confidențial, pot spune că rectificarea hotarului nostru dela Sudul Dobrogei trebuie să cuprindă o linie dela Turtucaia la Marea Neagră dincoace de Varna»¹⁾.

A cere dela un învingător să facă de bună voie cesiuni teritoriale era, în adevăr, tardiv și deci excesiv. Maiorescu anunță, de altfel, și pe miniștrii rus și austro-ungar că dacă se face un congres pentru restabilirea păcii în Balcani, România nu admite participarea sa decât cu «prealabila admitere în principiu a rectificării graniței dobrogene»²⁾. Bulgarii deciseră, în sfârșit, trimiterea lui Daneff, președintele Sobraniei, în misiune la București, deși ministrul nostru dela Sofia D. Ghica, nu-și făcea iluzii, cum era și firesc, asupra atitudinii Bulgariei. Întâlnirea lui Daneff cu Maiorescu avu loc la 26 Noemvrie. Daneff propuse înlesniri culturale Românilor din Macedonia, dar nicio rectificare de frontieră (între două țări prietene!) și, în niciun caz, Silistra. Daneff se arată «recalcitrant»; mergea acum la conferința dela Londra pentru pace; spera că Turcii vor ceda «en bloc»—și că mai târziu, la tratatul între aliați, s'ar putea începe

1) Raport nr. 10 din 27 Oct. 1912.

2) Raport nr. 11 din 6 Noemvrie 1912.

tratative și cu noi. Deocamdată, însoțit de Maiorescu, el asistă la citirea mesajului regal la Cameră și văzu entuziasmul deputaților, când Regele rosti: «Glasul României va fi ascultat»¹⁾. Tratativele urmau să fie continuuate la Londra prin ministrul nostru N. Mișu; Austria însăși își invitase ambasadorul de acolo să-l îndemne pe Daneff la o atitudine conciliantă, față de noi, și-i recomanda «concesii care, în proporție cu sporirea de prevăzut a teritoriului bulgar sunt minimale»²⁾. Instrucțiunile lui Maiorescu către Mișu erau: «în eventuala participare a României la reuniunea ambasadurilor, ministrul nostru trebuie să susțină la rigoare o Macedonie și Albanie autonome, interesele culturale ale Aromânilor etc.; cât privește negocierile cu Daneff, în afară de interesele culturale, pe care Daneff le promise la București, obținerea unei rectificări de hotar pe vreo patru traseuri, dar în niciun caz un traseu care, pornind puțin dinspre apus de Silistra, ar ajunge la Balcic, lăsând Dobrici de partea Bulgariei»³⁾. Și apoi mai precis într'o telegramă din 18 Decembrie⁴⁾: «Nous demandons une ligne frontière partant à l'occident de Turtukaia, arrivant au Sud d'Ekréné, avec ou sans Dobridchi. Offrons pont sur Danube et appui diplomatique». Daneff primea numai o mică rectificare, o linie directă în locul sinuozității de acum⁵⁾. În acest timp sosise la Londra și

¹⁾ Raport nr. 13 din 26 Noembrie 1912.

²⁾ Raport nr. 16 din 11 Decembrie 1912.

³⁾ Piesa 18 din 15 Dec. 1912.

⁴⁾ Piesa 20 din 18 Dec. 1912.

⁵⁾ Telegrama lui N. Mișu. Piesa nr. 23 din 20 Dec.

Take Ionescu, care se convinse repede că « Bulgaria se simte prea tare pentru ca amenințările noastre să fie eficace »¹⁾ și e drept că ceilalți ambasadori se mirau că noi nu tratasem înainte de mobilizarea Bulgarilor²⁾. Daneff protesta că nu avea mandat să trateze și că guvernul bulgar să-l însărcineze pe altul cu aceste negocieri. Maiorescu deveni mai energic: « Față de acestea, telegrafie el lui Mișu, pretextul d-lui Daneff cu noile instrucții ne pare un simplu mijloc de târăgănire și România, în starea spiritelor de astăzi, nu poate admite asemenea tergiversări. Situația devenind astfel mai gravă, guvernul e hotărît, fără mobilizare și fără declarare de războiu, să ocupe militărește teritoriul pe care îl revendică la fruntaria Dobrogei »³⁾. Și aceeași amenințare « din ordinul Regelui », o transmise și lui D. Ghica, la Sofia, pentru a o comunica Regelui Ferdinand⁴⁾. Aceeași declarație o făcu și ministrului austro-ungar Prințul de Fürstenberg și lui Șebeko, ministrul Rusiei, care venise cu următoarele propuneri bulgare:

1. Autonomia eclesiastică și școlară a Kuțovlachilor în Macedonia.
2. Demilitarizarea Silistrei și a forturilor și la urmă și cedarea poziției strategice Medjidia-tabia.
3. Rectificarea frontierei pe o linie ce aducea României vreo 20 de sate.
4. Garantarea Dobrogei României de Bulgaria.

1) Telegrama lui Take Ionescu. Piesa nr. 24 din 21 Dec.

2) Telegrama lui Take Ionescu. Piesa nr. 27 din 24 Dec.

3) Telegrama către N. Mișu, nr. 29 din 25 Dec. 1912.

4) Raport nr. 32, din 26 Dec. 1912.

Sfaturile începură să vină din toate părțile și, mai ales din partea Germaniei ¹⁾, ca să nu luăm calea armelor înainte de a epuiza mijloacele tratativelor.

Tratativerile noastre începuseră însă prea târziu; ele ar fi trebuit să aibe loc înainte de izbucnirea războiului balcanic și să-l condiționeze; având în spate Austria și Rusia, învingătoare, Bulgaria căpătase un prestigiu și o siguranță, care nu-i mai permitea să ne facă jertfe teritoriale. Misiunea lui Take Ionescu la Londra nu fusese prea fericită; în epoca aceea încă împotriva intrării noastre în acțiune, « bulgarofil » cum îl invinuiam adversarii, în umilitoarele lui tratative cu Daneff lăsase impresia că noi nu eram ireductibili în pretențiile noastre și că n'am ține la Silistra și că ne-am mulțumi poate cu Cavarna. Cum guvernul începu a se neliniști de această acțiune transacțională, Maiorescu se văzu silit să-i trimită cunoscuta telegramă:

« Autorisé par M. S. le Roi, je vous prie rentrer Bucarest. En ce moment votre présence plus utile ici ».

Carp porni și el agitația în favoarea războiului împotriva Bulgarilor. O Bulgarie mare reprezenta o primejdie pentru întreaga Dobrogie; trebuia, deci, să mobilizăm. De aceeași părere era în guvern și N. Filipescu, ministrul domeniilor. Așteptau numai să vadă ce se obține pe calea negocierilor.

Intors la București, Take Ionescu făcu un raport lui Maiorescu asupra misiunii sale, arătând ostilitatea

¹⁾ Telegrama lui Beldiman, nr. 35 din 28 Dec. 1912; idem nr. 39 din 30 Dec.

Marilor Puteri relativ la o acțiune militară, încăpățânarea lui Daneff de a nu ceda Medjidia-tabia, ce ridica orice valoare Silistrei, dar că totuși « din limbajul său am tras concluzia că nu era ultimul său cuvânt, că, în ce privește Medjidie-tabia e sigur că vor ceda și că despre Mare ne putem aștepta la concesii serioase »¹⁾.

Maiorescu insistă din nou pe lângă Mișu pentru reluarea negociațiilor cu Daneff, care mereu tergiversa, fixându-și pretențiile: maximum Turtucaia—Dobrici—Balcic; minimum Silistra—Balcic, fără Dobrici²⁾. După atâta timp pierdut se încheie, în sfârșit, la 16 Ianuarie 1913, un protocol între Daneff și Mișu, prin care Bulgaria se arăta gata:

1. De a dărăma forturile din jurul Silistrei.
2. De a ceda două colțuri ce intrau în frontiera României și o fâșie de 5—6 km la mare pentru a se utiliza mai bine portul Mangaliei.

Daneff pretindea că Take Ionescu nu-i pomenise niciodată de cedarea Silistrei și Balcicului. Astfel de propuneri nu ne puteau, firește, mulțumi; tratativele se mutară, de altfel, la Sofia, conduse de ministrul nostru D. Ghica. De pretutindenii ne veneau, acum, sfaturi de moderație, îndemnându-ne să nu bruscăm o intervenție armată dar mai ales din partea Franței, pusă la remorca Rusiei³⁾; pentru Sazonov « o linie care ar merge dela forturile Silistrei până la Șabla este limita externă, asupra

¹⁾ Nr. 50 din 9 Ianuarie 1913.

²⁾ Telegramă nr. 53 din 11 Ian. 1913.

³⁾ Telegramele lui Al. Em. Lahovari, ministrul dela Paris, Nr. 67, 80, etc.

căreia poate insista Rusia pe lângă Bulgaria spre a o face să cedeze ¹⁾; sir Edward Grey rămăsese și el cu impresia (din convorbirile cu Take Ionescu?) că România s'ar mulțumi cu mai puțin decât cu o linie care ar cuprinde Silistra și Balçicul, pe care Bulgarii nu le-ar putea ceda; sfătuia moderația și — în loc de intervenție armată — mediația unei puteri sau a Marilor Puteri; propunerea engleză era acum susținută și de Italia, Austro-Ungaria, Franța și Rusia ²⁾.

Conflictul între aliații balcanici devenind în răstimp iminent, atitudinea guvernului inclina spre expectativă; în loc să atace, el se hotărî: «să-și unească stăruințele cu ale Marilor Puteri pentru restabilirea păcii. Astfel va crește autoritatea României în Europa și aceasta îi va fi de cel mai mare folos în momentul oportun» ³⁾. Pe ziua de 9 Februarie 1913, Maiorescu comunică guvernelor străine acceptarea propunerii de mediație, sprijinită și de ceilalți reprezentanți ai Marilor Puteri — și aceasta pe baza art. 3—7 ale Convenției dela Haga, iscălită de noi la 18 Octomvrie 1907 ⁴⁾. Locul propus pentru conferință fu Petersburgul. Memoriul remis de guvernul nostru asupra diferendului cu Bulgaria guvernelor celor șase Puteri cuprindea ⁵⁾:

1. Revendicările culturale și confesionale pentru Românii macedoneni.

¹⁾ Raportul nr. 86 din 5 Febr. 1913.

²⁾ Raportul nr. 87 din 6 Februarie 1913.

³⁾ Raportul nr. 89 din 8 Februarie 1913.

⁴⁾ Raportul nr. 90 din 9 Febr. 1913.

⁵⁾ Raportul nr. 95 din 15 Febr. 1913.

2. Istoricul frontierei dobrogene, pornind dela tratatul dela Berlin, și a nedreptăților ce ni s'au impus, mai ales cu privire la Silistra, cap de pod, absolut necesar pentru noi; istoricul tratatelor urmate până acum cu Bulgarii, între Daneff și Mișu la Londra și, pe urmă, între D. Ghica și Daneff și Sarafoff la Sofia. Revendicările românești priveau o frontieră pornită dela câțiva kilometri dela apus de Silistra până la Balcic — adică minimul revendicărilor prezentate dela început, și nu așa cum ceruse Mișu la Londra cu Turtucaia.

Care era atitudinea Marilor Puteri față de aceste revendicări? Germania ne anunța că va face presiuni pe lângă Rusia pentru a admite cedarea Silistrei ¹⁾. Italia era favorabilă, Rusia ostilă, Franța nehotărâtă, Anglia ostilă. Bulgarii ne cerură un arbitraj al Marilor Puteri, noi ne menținurăm însă pe terenul « mediației » — neavând cu Bulgarii un conflict, ci un diferend; același refuz îl prezentarăm și lui Blondel, ministrul Franței, care ne vorbea în calitate de decan al celor șase miniștri ²⁾.

Mai adăugăm că în tot timpul tratatelor ce continuau încă la Londra, unde Mișu fusese primit la conferința ambasadurilor, pentru chestiunile ce ne priveau, preocupările guvernului mergeau și spre crearea unei Albanii, cât mai mare cu putință; se cerea încorporarea unor sate românești la Albania: 36 de localități (între Ianina, Metzwo, Grebena până la Corița — în total 80.000

¹⁾ Telegrama lui Beldiman nr. 96 din 15 Febr. 1913; idem nr. 109 din 25 Febr. 1913.

²⁾ Telegrama circulară nr. 101, din 20 Febr. 1913.

de locuitori); N. Mișu înaintă în acest sens un memoriu lui Edward Grey ¹⁾ și-i prezintă lui și ambasadorilor o delegație macedo-română (Murnu, Valaori, Papahagi).

Conferința dela Petersburg se întruni la 18 Martie 1913 și, după mai bine de o lună de negocieri, încheie protocolul dela 26 Aprilie 1913, prin care ni se acorda doar Silistra cu o linie de frontieră ce va pleca dela trei kilometri la apus și va ajunge la frontiera actuală.

Hotărîrea dela Petersburg produse o vie nemulțumire în țară și o mare agitație politică. N. Filipescu demisionă dela ministerul de domenii, unde fu înlocuit cu C. C. Arion. Acțiunea lui se alătură fățiș de cea a lui P. Carp, care, auzind că ni se dădea Silistra cu trei kilometri, exclamase:

— *E ridicol. Nici cât moșia mea Țibănești!*

Pentru a da nota nemulțumirii și indignării reproducem câteva rânduri din articolul lui N. Filipescu din *Epoca* ²⁾:

« Ni se dă Silistra cu o zonă de trei km la Sud. Adică o suprafață de 16 km. Adică 3200 de pogoane sau 1600 hectare sau 1066 de fălci. Nu e numai un bacșiș. E un bacșiș de acelea de monedă de nikel, ce te sfiști a da de teamă să nu ți se arunce în obraz. »

Ce propunea el? Să refuzăm rezultatul mediației (noi acceptasem mediația, adică posibilitatea de a refuza, și nu arbitrajul, care e obligator). « Oricum am fi de aici nu poate ieși mai bine, nu poate ieși mai rău. »

¹⁾ *Pro memoria*. Piesa nr. 122 dela 14 Martie 1913.

²⁾ Luni 13 Mai 1913.

În acest timp se întâmplă și moartea fostului șef al conservatorilor Gh. Gr. Cantacuzino, care fu înlocuit la președinția clubului conservator cu Ion Lahovari.

Ca șef al partidului — deoarece demisia nu-i fusese primită — P. Carp convocă atunci cluburile din țară pe ziua de 23 Aprilie, fără să avizeze guvernul și pe Ion Lahovari. În fața unui număr redus de partizani, între cari era și N. Filipescu, el ceru respingerea protocolului dela Petersburg, și denunțarea colaborării cu Take Ionescu, urmând ca, în caz contrar, să-și dea demisia din șefia partidului — unde, de altfel, situația lui era de mult numai nominală; în același timp avu loc la Marghiloman o întrunire a guvernului și a partizanilor lui; ei arătară că nu pot urma politica lui P. Carp; peste câteva zile Camera aprobă atitudinea guvernului și se desolidariză de cea a lui Carp. După alte câteva demersuri, între care și o convocare a comitetului executiv și a majorităților parlamentare la Olănescu, demersuri ce nu-l puteau decât micșora, Carp își prezintă, în sfârșit, demisia irevocabilă la 14 Mai 1913 pe motivul desacordului ce era între dânsul și majorități «atât în politica internă cât și în cea externă».

Maiorescu depuse la Senat acordul conferinței ambadorilor dela Petersburg și-l susținu în ședințele dela 13 și 14 Mai, încheind: «Guvernul nu vă cere nici vot de încredere, nici aprobarea acțiunii lui și nici descărcarea responsabilității lui. El vă cere autorizarea ca să pună în lucrare protocolul. . . Pentru viitor avem mâinile libere și România poate hotărî atitudinea ei, cum va crede de cuviință».

În ședința următoare, după o critică a acțiunii guvernului, Ionel Brătianu încheie în numele partidului liberal:

« Întru cât guvernul ne cere voie numai de a ocupa Silistra și întru cât această cerere a guvernului nu implică și aprobarea acțiunii lui și întru cât guvernul declară că acțiunea României rămâne liberă pentru viitor, credem că nu e bine să refuzăm cererea de a ocupa Silistra ». Acordul fu votat la Senat cu 77 de voturi contra 9 și la Cameră la 16 și 18 Mai cu 127 voturi (cuprinzând și voturile liberale) contra 17.

În ședința dela 4 Mai Ionel Brătianu exclamase:

— Guvernul a scăpat trenul.

Maiorescu îi replicase:

— Vă înșelați; trenul României acum sosește ¹⁾. Întrebat în ședința secretă dacă e mulțumit cu rezultatul mediațiunii dela Petersburg, el mai răspunsese: « un guvern și un popor nu trebuie să fie niciodată pe deplin satisfăcuți, trebuie să aibă totdeauna aspirări pentru viitor, în deosebi în momentele de față nu este închisă chestia balcanică, nici limitarea Dobrogei, și cele 200 de milioane întrebuintate în decursul acestei ierni pentru întărirea armatei sunt un semn lămurit al situației ».

De data aceasta împrejurările — adică megalomania agresivă a Bulgariei — îl ajutară. Situația între aliații balcanici începu să devină tot mai încordată și se îndrepta spre catastrofă. Și Serbia și Grecia ne făcură propuneri în vederea unei alianțe împotriva Bulgarilor ²⁾. Confe-

¹⁾ Raportul nr. 135, din 19 Mai 1913.

²⁾ Raportul nr. 137.

rința pentru pace dela Londra se închisese la 27 Mai fără să fi ajuns la vreo înțelegere; delegații lăsară guvernelor lor respective sarcina de a încheia acorduri între ele ¹⁾. Maiorescu comunicase Marilor Puteri încă dela 23 Mai că « situația din Balcani n'ar putea lăsa România indiferentă » și « că nu va mai persista în atitudinea rezervată de până acum » ²⁾. Cu alte cuvinte, învățase că se cere la timp, adică înainte, și nu pe urmă și dela biruitori.

Rezultatele demersului nostru începură să se vadă prin adeziunea Franței, « care n'avea nimic de obiectat privitor la politica fermă și energică a guvernului român » ³⁾. Rusia chiar era indispusă împotriva Bulgarilor și o arătă prin telegrama Impăratului trimisă Regelui Ferdinand: « Țin să stabilesc, spunea el, că Statul care va fi început războiul, va fi răspunzător în fața cauzei slave, și că îmi rezerv libertatea atitudinii ce va adopta Rusia față de rezultatele eventuale ale unei lupte atât de criminale ». Telegrama Țarului suspendă deocamdată ordinul dat de Regele Carol de chemarea rezervelor corpurilor I, II, III, pentru a aduce efectivul la 200 oameni de companie.

La sondările guvernului bulgar asupra viitoarelor noastre condiții în cazul unui nou conflict balcanic, Maiorescu reveni la condiția maximum cerută la Londra, adică linia Turtucaia—Balcic ⁴⁾; comunică și lui Ghica că « în ziua când războiul va izbucni între Serbia și Bulgaria, Ro-

1) Telegrama lui N. Mișu nr. 138 din 28 Mai.

2) Circulara nr. 136 din 23 Mai 1913.

3) Telegrama lui Al Lahovari. nr. 142 din 29 Mai 1913.

4) Raportul nr. 153 din 8 Iunie 1913.

mânia va mobiliza și va intra în acțiune»¹⁾; în urma intervenției lui Șebeko, repetă amenințarea și Bulgariei²⁾; toți vedeau în noi arbitrul păcii balcanice³⁾. Războiul izbucni, totuși, fără declarație, la 19 Iunie, așa că în ziua de 20 Iunie, după o mare manifestare de stradă condusă de Take Ionescu și sprijinită de N. Filipescu și Ion Brătianu, Maiorescu ceru Regelui mobilizarea; iar ordinul de intrare a armatei române în Bulgaria se dădu la 27 Iunie. Intențiile guvernului comunicate miniștrilor străini erau:

1. De a asigura de astădată Dobrogei noastre o frontieră militară, adică Turtucaia—Dobrici—Balcic cu numărul de kilometri necesar la apus și la miazăzi, deoarece pentru Bulgari, cari și-au atacat pe proprii lor aliați, convențiunile internaționale nu par a avea destulă însemnătate; 2. De a participa la tratatul, care va regula împărțirea teritoriilor cucerite dela Turci, fie că acest tratat se va încheia numai între noi, actualii beligeranți, fie că va fi supus unui congres general european³⁾.

Intervenția noastră fu bine văzută de toată Europa, în deosebi de Impăratul Germaniei care doria să venim în ajutorul cumnatului său, regele Constantin; înaintarea spre Sofia începu totuși să trezească și temeri nu numai din partea Rusiei, care stăruia să o oprim, ci și a Angliei⁴⁾. De abia la 5 Iulie noul guvern Radoslavof ne comunică

1) Telegrama nr. 156 din 11 Iunie 1913.

2) Telegrama nr. 161 din 13 Iunie.

3) Raportul nr. 179 din 20 Iunie.

4) Raportul nr. 196 din 28 Iunie.

acceptarea liniei Turtucaia—Balcic¹⁾. Pentru discuțiile preliminare și încheierea păcii, Maiorescu propuse, la 8 Iulie, orașul București; după oarecare șovăiri, propunerea fu primită și de ceilalți aliați balcanici. După ce sprijinise atât pe Bulgari, de teama unei Serbii mari, care ar fi exercitat o acțiune panslavă în sudul Monarhiei, Austria era și ea mulțumită de intervenția noastră. Conte Berchtold ținu chiar să-și arate satisfacția printr'o telegramă: «Doresc să transmit d-lui Maiorescu, remarcabilul conducător al tratativelor, cele mai călduroase felicitări ale guvernului Imperial și regal»²⁾. Trenul României venise cam târziu, dar venise, și istoria, care nu înregistrează amănuntele, șovăirile, hărțuелile, ci se ocupă numai de rezultate, va înregistra intervenția tardivă a României ca un act de cumiņtenie diplomatică.

5. Lui T. Maiorescu — adică omului care stătuse în umbră aproape jumătate de veac și nu avusese ambiția de a juca roluri politice prime, îi reveni, așa dar, cinstea de a prezida tratativele de pace, la București, cinste unică, neîmpărțășită de niciun Român, nici înainte nici după aceea. Evenimentele istorice poartă în cutele lor astfel de surprinderi; trebuie să recunoaștem că bătrânul de 73 de ani aducea cu dânsul o mare autoritate morală, o înțelepciune, un temperament egal și curtenitor, putem zice chiar un fel de frumusețe senină, virilă, nestoriană, un talent de expresie, ce-i înlesnea rolul de arbitru,

¹⁾ Telegrama nr. 222.

²⁾ Telegrama din 31 Iulie 1913.

care era, de altfel, cel al României satisfăcute dela început prin acordarea rectificării de frontieră și în situație de a potoli pasiunile și lăcomiile, deși interesul nostru politic era de a nu îngădui crearea unei Bulgarii prea puternice.

Conferința de pace se deschise la Ministerul Afacerilor Străine la 17 Iulie 1913, delegația română fiind compusă din T. Maiorescu, Al. Marghiloman, Take Ionescu, C. Dissescu, generalul C. Coandă și colonelul C. Christescu, subșeful Marelui Stat Major, A. Pisoski fiind secretarul general al Conferinței și I. C. Filitti, secretarul ajutor ¹⁾).

Maiorescu propuse mai întâi un armistițiu de cel puțin cinci zile, pe care delegații militari îl acordară prin anexa la protocolul Nr. 1, și apoi de alte trei ²⁾ și la urmă pe timp nedeterminat. Înțelegerea cu noi fu încheiată repede prin anexa Protocolului Nr. 5 din 21 Iulie, pe următoarele baze:

1. Hotarul va pleca din josul Turtucaei și va ajunge la Marea Neagră la Sud de Ekrene.

2. Linia între aceste două puncte este fixată prin anexa la protocol ²⁾).

3. Obligația pentru Bulgaria de a-și dărîma fortificațiile și a nu mai construi altele, la Rusciuc, la Șumla și în spațiul intermediar precum și într'o zonă de 20 de kilometri în jurul Balcicului.

¹⁾ *Le traité de paix de Bucarest du 28 juillet (10 Août) 1913 précède des Protocoles de la Conférence.*

²⁾ Protocol nr. 5.

Tratativile între Balcanici mergeau însă mult mai greu; acordul între Serbia și Bulgaria se încheie totuși la 24 Iulie (Protocolul nr. 7); iar cel cu Grecia la 25 Iulie (Protocolul nr. 8).

Ultima ședință a Conferinței avu loc la 27 Iulie, nu fără prudenta rezervă a Bulgariei citită de Toncef: « Delegații bulgari consideră că dorința generală de a vedea restabilindu-se în Balcani o pace durabilă și un echilibru just s'ar realiza în chipul cel mai fericit pe baza principiului naționalităților.

Totuși, ținând seamă de situația prezentă și pentru a face un act de deferență pentru Marile Puteri, de ale căror sfaturi își fac o lege să le asculte, au consimțit a stabili cu aliații, pentru împărțirea condominiului teritorial obținut dela Turcia, un acord motivat numai pe considerațiile de fapt.

Delegații bulgari își exprimă speranța că Bulgaria va găsi pe lângă Marile Puteri un sprijin capabil de a-și îmbunătăți situația potrivit sacrificiilor făcute de dânsa și necesităților desvoltării lor economice și naționale».

6. Misiunea lui Maiorescu era încheiată; șovăitor multă vreme pentru că Regele era împotriva intrării în acțiune, el părea acum un bărbat de stat prevăzător; succesul Păcii dela București îi adusesese țării tot ce reclama prevederea omenească. Cum nu avea ambiții propriu zise de putere, voi să se retragă la iarnă. « Maiorescu, notează Marghiloman¹⁾ crede că la Decembrie trebuie să ne

¹⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, I, p. 196.

retragem; ar fi elegant și ne-am desface cu bine de o tovarășie (Take Ionescu) care nu mai poate merge. Am înțeles că el ar dori să dispară în plină apoteoză. Când i-am spus că în mintea unora, șefia lui subînțelege vicepreședinția mea, a zis că în astă combinație ar rămâne poate. Dar îndemnul lui este să așteptăm toamna...».

-Lucrările se amânară pe la toamnă. În preziua deschiderii Corpurilor Legiuitoare, adică la 14 Noemvrie, Comitetul executiv al partidului de față fiind 23 de membri alese pe Maiorescu ca șef al partidului; N. Filipescu trimise doar o scrisoare, prin care arăta că nu mai face politică.

În acest timp se anunțau mari prefaceri sociale; după încheierea păcii dela București, în numele partidului național-liberal, Ionel Brătianu trimisese o proclamație către țară, prin care făgăduia «votul universal și exproprierea mării proprietăți, care va fi împărțită țăranilor». Adunați la Ion Lahovari, parlamentarii conservatori se declarară unanimi împotriva programului liberal, pe când takiștii se declarară pentru adoptarea lui. În afară de incompatibilități morale, tovarășia nu mai putea merge nici pe chestiuni principiale. În ziua de 31 Decemvrie 1913 Maiorescu își prezentă demisia. Regele îl îmbrățișă, spunându-i: «*ai fost nu ministru ci prietenul meu*».

La 4 Ianuarie 1914 Ionel Brătianu își formă noul guvern național-liberal.

Maiorescu plecă în străinătate; se dezinteresă de alegerile din Februarie, în care, refuzând cartelul guvernului, conservatorii obținură totuși 18 locuri. El își

dăduse, de altfel, de pe atunci demisia din șefia partidului conservator, rămasă însă nedivulgată. Abia la 4 Iunie 1914 deveni publică și, în urma renunțării lui N. Filipescu și Ion Lahovari, fu ales în unanimitate Al. Marghiloman.

Dela această dată încetează orice activitate politică a bătrânului înțelept, care știuse atât de bine să se retragă « în apoteoză ».

7. La pateticul Consiliu de Coroană dela Sinaia din 21 Iulie 1914, el nu participă, aflându-se în străinătate; atitudinea lui ne e însă cunoscută, din faptul de a o fi exprimat în nenumărate ocazii și chiar cu câteva săptămâni înainte de a muri, într'un memoriu *România și politica de neutralitate în conflictul european 1914—1917*¹⁾. Cerea anume menținerea țării într'o politică de strictă neutralitate, așa cum o ceruse de altfel și Al. Marghiloman dar nu și P. Carp.

Se întoarse bolnav în țară în Octomvrie 1914: « Lungă întrevedere cu Maiorescu, notează Marghiloman. Este foarte mișcător: boala de cord, pe care o suportă cu stoicism »²⁾.

În fața războiului mondial, partidul conservator intră într'o lungă și nouă criză de direcție; o parte dintre partizani urmând pe N. Filipescu în simpatiile lui pentru « Antanta », iar alta rămânând în jurul lui Al. Marghiloman care, fiind pentru neutralitate, inclina de fapt,

¹⁾ *Conv. lit.*, 1920, LII, p. 81.

²⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, I, p. 320.

mai mult spre Puterile Centrale. Maiorescu fu, firește, de partea lui Marghiloman; îl sprijini în Comitetul executiv, refuză șefia ce i se propusese din nou și pe care-o cedase și Marghiloman, se opuse veleităților lui Ion Lahovari la direcție. Când criza de șefie se puse strâns, în ședința Comitetului executiv dela 20 Aprilie 1915, el fu de partea lui Marghiloman, care primi o moțiune de încredere cu 32 de voturi contra 26.

În congresul dela 19 Mai, deși Marghiloman convenise să primească împărțirea șefiei cu Ion Lahovari, se produse totuși ruptura; Ioan Lahovari fu ales șeful partidului conservator; murind peste câteva săptămâni, la 14 Iunie, fu înlocuit cu N. Filipescu.

Din *Notele politice* ale lui Marghiloman se poate constata că Maiorescu a rămas statornic alături de politica neutrală dar, de fapt, mai mult filogermană a lui Marghiloman, în toate conciliabulele partidului redus dar unitar în vederi.

În preajma intrării în război, Marghiloman îl chemă în țară. Consultându-l în vederea unei acțiuni comune, Carp îi răspunde « niciodată nimic cu Maiorescu »¹⁾ și-l sfătuie să dea o proclamație către țară cerând acțiunea alături de Puterile Centrale. Comunicându-i-se la 27 Iulie 1916 lui Maiorescu aceste păreri (afară de ceea ce-l privea pe dânsul), el « găsi că-i face onoare lui Carp că rămâne întreg. Afirmă că orice manifestație colectivă cu Carp ar fi pentru moment o greșeală ». Primit de Rege la 30 Iulie, ieși cu impresia « că nimic nu e iminent »;

¹⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 131.

la 9 August, înțelese, în sfârșit, că vom avea o criză și că va veni . . . Marghiloman la putere. « Avem un schimb de vederi asupra câtorva persoane din viitorul guvern! ». Când la 13 August fu chemat în audiență la Palat, își închipuia că era pentru formarea noului guvern, pe care, generos, Marghiloman i-l ceda: « dela el la mine chestiunile de prioritate neputând exista »¹⁾. Abia la audiență își dădu seama că era vorba de cu totul altceva. « La toate rugămințile lui: Nu aruncați țara în foc; este o mare nenorocire pentru România — Regele răspunse: M'am hotărît ».

La Consiliul de Coroană dela 14 August, atitudinea lui Maiorescu nu putea fi decât pentru expectativă. Iată cum îi rezumă Marghiloman cuvântarea: « Este controversă asupra situației militare și pe o controversă nu se riscă soarta țării. Cunosce pe Ardeleni: Popovici, Vaida, care văd în ceea ce se petrece sfârșierea lor. Nu se constată unanimitatea dela 1913; azi sufletele sunt împărțite. Cine va ratifica declarația de război? Camerele actuale: pe altă chestiune au fost alese. Intrăm în foc sau nu? Se poate zice oare că țara a fost consultată. Cum ne este justificată ieșirea din neutralitate? Cer continuarea expectativei! ».

Tot el sfătui pe Marghiloman să nu între într'un guvern național al lui Brătianu, și aceasta în repetate rânduri.

După dezastru, la 29 Noemvrie, Mareșalul Mackensen îi invită prin Al. Tzigara Samurcaș pe Carp, Maiorescu și

¹⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 139.

Marghiloman pentru a le afla opinia în privința propunerii de pace pe care o făcuse Impăratul aliaților; Carp răspunse că e « o prostie »; Maiorescu ceru să se consulte cu Carp acasă la Marghiloman. « Cu Maiorescu nicio dată » îi răspunse Carp. « Cât voi mai trăi, cu Maiorescu n'o să mai am vreo conversație politică ».

Maiorescu și Marghiloman răspunseră Mareșalului prin Tzigara-Samurcaș că sunt gata să facă « presiuni asupra Coroanei » în favoarea păcii, dacă li s'ar îngădui să comunice cu Regele prin Mitropolit sau prin Marghiloman. De îndată ce se porni o acțiune antidinastică cristalizată în jurul lui Carp, Maiorescu se declară hotărât împotriva; el era dinastic ireductibil.

La 4 Ianuarie Mareșalul îl invită din nou prin Brociner să vină să-l vadă. « Mareșalul n'are decât să-și depună cartea sau să o trimită, — răspunse el și atunci o conversație poate avea loc, căci eu, supus credincios al Regelui, n'am nicio inițiativă de luat ». Nu dezaproabă, totuși, audiența lui Marghiloman la Mareșal, căruia îi spunea astfel de cuvinte: « Câtă vreme Regele va rămâne pe pământul românesc, nimeni nu va întreprinde nimic în contra lui; dacă însă Regele ar trece Prutul, atunci țara va putea fi consultată ca Franța în 1870. Și dacă Germania ar da atunci un Rege, țara ar putea, făcând pacea, să reconstituiască o armată, și în caz de prelungire a războiului să reia vechea ei politică (!) ». P. Carp nu mai așteptă nici măcar această eventualitate; împreună

1) Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 367.

2) Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 383.

cu Lupu Kostake, el punea la cale o nouă împărțire administrativă cu 14 județe, patru guvernământe, noi circumscripții. Marghiloman nu-și putea da adeziunea la o astfel de reformă fără bază legală; iar în adunarea Comitetului (de 22 persoane) Maiorescu îi luă apărarea, cu multă înțelepciune. « Altceva este, declară el ¹⁾, să provoci tu răsturnarea legilor tale, altceva să te supui unei impuneri. Dar nu trăim pentru ziua de azi, ci trebuie să vedem ce va fi țara la pace. Rău atunci de cei ce vor rătați pe căile antidinastice, rău de cei ce vor fi pus la cale o răsturnare a legilor noastre, cari nu vor sta un minut în picioare după ce se vor fi retras Germanii». În discuțiile din sânul aceluiaș comitet executiv al partidului, care găsea că era oportun să se discute o refacere a Constituției, hotărîndu-se adoptarea votului universal, Maiorescu «se declară indiferent, căci el admite toate sistemele, dacă se ajunge a se schimba mentalitatea oamenilor» — adică același scepticism față de puterea miraculoasă a votului; în chestia evreiască îl regăsim pe vechiul Maiorescu al tinereții: «Evreii trebuie naturalizați» afirmă categoric ²⁾.

În aceste ultime luni ale vieții mai înregistrăm câteva din manifestările lui, așa cum se reflectă în *Notele* lui Marghiloman ³⁾. Uneori îi revenea în minte ca o soluție posibilă, soluția tatălui său, a unei Gross-Oesterreich: «o Românie având ca rege, ca și Ungaria, pe Împăratul

¹⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 400.

²⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 470.

³⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 508 (18 Aprilie 1917).

Austriei». La 20 April el citi la Marghiloman (prezenți fiind C. Arion, G. Știrbei, S. Mehedinți) introducerea istorică la al VI volum de *Discursuri*¹⁾. «Este istoria primului minister Gh. Cantacuzino, de tristă memorie. Expozeu foarte sever. Portretul lui Iancu Kalinderu sângeros. Caracteristica Regelui Carol, așa de indiferent față de slăbiciunile unor oameni politici, de asemenea foarte severă. Volumul nu va vedea, din fericire, lumina zilei decât mai târziu, altfel s'ar face destul sgomot în lagărul nostru conservator»²⁾.

Această introducere ca și cea asupra primului minister P. P. Carp (7 Iulie 1900—13 Februarie 1901) aveau să apară în volumul său postum *Istoria contemporană a României* (1866—1900), dar volumul VI de *Discursuri* n'a apărut nici până acum.

La 3/16 Iunie, Marghiloman nota: «Maiorescu este subit apucat de un acces de angină de piept destul de grav. I-am dus cam cu sila pe doctorul Hammer».

La 18 Iunie/1 Iulie se stinse subit.

«Azi dimineață, la ora 5. Maiorescu s'a stins subit.

Starea lui era staționară. De aici grija medicilor săi. I se făcea injecții de cafeină și Schachmann propusese ieri ventuze scarificate; Hammer propuse să-i lase sânge dar Maiorescu a refuzat. Domnișoara Neumann, care nu se mișcase de lângă patul lui dela începutul boalei, a fost deșteptată de o respirație mai grea; el nu a mai avut putere decât să respire puțin metil, și-a așezat

¹⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 509.

²⁾ Al. Marghiloman, *op. cit.*, II, p. 568.

capul pe pieptul domnișoarei Neumann și totul s'a sfârșit»¹⁾).

Inmormântarea avu loc a doua zi la 19 Iunie/2 Iulie «de o simplitate absolută. Mulțime multă și mare reculegere. Multe flori... Singur Carp s'a abținut dela orice semn de simpatie. Paul Theodoru și Golescu l-au rugat cu insistență; el le-a răspuns cinic: «De ce aș face lui Maiorescu o politeță, pe care el nu poate să mi-o întoarcă?».

Printre cei de față era și căpitanul Kremnitz, venit cu armata de ocupație, fiul Mitei, Baby, de ale cărui colici intestinale se arătase Maiorescu atât de îngrijorat în «*Insemnările*» lui...²⁾).

1) Al. Marghiloman, *op. cit.*, III, p. 10.

2) Soția sa Ana murise încă din 1914 într'un sanatoriu din Heidelberg; după moarte, Maiorescu își vânduse casa din strada Mercur nr. 1 și se mutase în casa Racota (stradela general Lahovari nr. 7), la una din nepoatele sale, născută Bengescu, măritată cu d-l N. Racotă. D-ra Neumann, de care se vorbește mai sus, era domnișoara de companie a lui Maiorescu din ultimii ani.

XXV

1. O sinteză asupra vieții și opereii lui Maiorescu: « Persecuțiile » îndurate în cariera lui. — 2. Portretul lui moral. — 3. Sterilitatea literară. — 4. Caracterul fragmentar și, totuși, unitatea opereii lui. — 5. Incercarea de a-i explica sterilitatea. — 6. Cea mai însemnată operă a lui e el însuși.

1. Biografiile subliniază dușmăniile și persecuțiile îndurate de Maiorescu în strălucita lui carieră; faptul că aceasta e și nota biografiei lui Soveja și, acum, în urmă, a *Introducerii* și a notițelor d-lui I. A. Rădulescu-Pogoneanu la *Însemnări zilnice* ne arată că era tradiția orală a lui Maiorescu însuși lăsată viitorilor lui biografi. Icoana vieții marelui critic ar putea apărea, astfel, generațiilor tinere ca străbătută de mai multe adversități decât viața altora; icoană înnegrită nu numai de zelul ucenicilor ci și de excepționala lui personalitate, în contrastul căreia, umbrele au prins un relief mai puternic. În realitate, cariera lui a fost plină și lesnicioasă, cu o armonie venită nu numai din echilibrul forțelor sufletești, din cumpănirea aspirațiilor cu realizările, ci și din împrejurări, din timp și din oameni, care adese împiedecă dezvoltarea normală a personalității.

Fiu al unui profesor sărac și fără cămin sigur, când la Craiova, când la București, când la Brașov, când la

Iași ori la Viena, nu e o lipsă de noroc faptul de a-și fi făcut studiile la Theresianum, adică la una din școlile cele mai bune austriace. Marile lui succese și le-a datorat, desigur, calităților excepționale, dar puțința de a urma într'o astfel de școală se datorește și fondului Simion Ramonțai din Cluj și dărnicii Domnitorului Barbu Știrbei. Doctor în filosofie dela Giessen numai după opt luni de ședere în Germania (1859), se întorsese anume pentru a obține dela Eforia Școalelor — al cărei director era tatăl său — o bursă pentru continuarea studiilor în străinătate. Echivalându-și doctoratul german cu licența în litere franceză, nu mai avusese nevoie să urmeze la Sorbona; se înscrișese deci la Drept și-și trecuse licența (16 Noemvrie 1861); se pusese, astfel, în situația de a putea practica avocatura, singura care destină carierei politice și acordă independența materială. Intors în țară la 27 Noemvrie 1861, biografia înregistrează ca un prim act de «persecuție» faptul că nu fusese imediat numit în învățământ, pentrucă, intrând în conflict cu Eforii, din cauza abecedarelor lui Eliade, tatăl său demisionase. Așteptarea nu durase totuși prea mult; peste șase luni (2 Iunie 1862) îl găsim supleant la Tribunalul Ilfov și apoi procuror iar, un an dela sosirea din străinătate, profesor de istorie la Universitatea din Iași (4 Decemvrie 1862) și după o lună la catedra de filosofie. La 23 de ani Maiorescu era profesor de Universitate, director al Colegiului național și al internatului, membru și apoi președinte al Comitetului de inspecție școlară; iar anul următor, adică la 24 de ani, director al Școlii normale Vasile Lupu și Rector al Universității din Iași. Carieră excepțională

a unui tânăr cu merite excepționale, dar și în timpuri excepționale. În 1864—65 i se înscenase procesul guvernantei dela Școala centrală, intrigă locală împotriva unui om cu o atitudine publică ostilă atmosferei locului, intrigă obișnuită și acum în provincie, ieșită din ambiția unei doamne de a ajunge directoarea Școlii centrale, sprijinită pe orbirea soțului și a tot puternicia amantului — dar și pe imprudența sentimentală a tânărului profesor. Sentința unui tribunal prezidat de un camarad dela Viena și Paris, viitor junimist, G. Racoviță, respinse intriga sgomotoasă și-l redase Rectoratului, Comitetului școlar de inspecție, Școlii normale — și mai ales notorietății publice întreținute prin strălucite conferențe și prin începuturile literare ale *Junimii*. La vârsta de 27 ani, pe când nu scrisese în românește decât o broșură, fusese numit membru fondator al *Societății academice* (adică al *Academiei Române*) alături de veteranii scrisului românesc, cu care intrase în luptă: I. Heliade-Rădulescu, G. Bariț, T. Cipariu, A. T. Laurian — și înaintea lui M. Kogălniceanu și Hasdeu; anul următor crezuse de cuviință să demisioneze.

O intrigă, de data aceasta cu caracter oficial (1869), condusă de însuși ministrul Gh. Mârzescu, căutase să-l scoată din învățământ, sub cuvânt că lipsise dela cursuri trei luni. Consultându-se cu doctorii din Berlin pentru boala de ureche ce-l atinsese, avusese imprudența să pledeze în răstimp și câteva procese angajate dinainte.

Intâmplarea nu ieșea din obișnuit. Lui Mihail Kogălniceanu i se suprimase catedra dela Academia Mihăileană după prima lecție (1843) iar pentru un articol

publicat fusese trimis în surghiun la mănăstirea Râșca pe trei luni; pe Mihail Eminescu îl destituiseră liberalii din postul de Bibliotecar al Universității și-l dăduseră în judecată pentru furt de scaune și de cărți, aflate totuși la locul lor în rafturi. Bogdan Petriceicu Hasdeu fusese destituit dela catedra dela Colegiul național, în urma referatului Comitetului școlar redactat chiar de Maiorescu pentru atentat adus bunelor moravuri în nuvela *Duduca Mămuca*; tradus și înaintea Curții criminale, fusese totuși achitat. Deputat în 1871, nu se ferise nici el de a-și urmări adversarii (Al. Vizanti, Al. Gheorghiu, P. Suciu, etc.), propunând să li se suprimă catedrele pe cale bugetară, nu fără transcendentă ironie a afirmării că el nu căuta să-i umilească prin anchete (cum procedase G. Mârzescu cu dânsul) ci se mulțumea doar să le ceară desființarea catedrelor. Ca ministru, revenise asupra metodei, propunând suprimarea catedrei lui G. Danielopol la Bucucurești și a aceleiași Al. Gheorghiu la Iași; cu toată împotrivirea lui V. Boerescu, Camera îi votase suprimările la 13 Decembrie 1875; în urma opunerii lui C. Bosianu, Senatul îi dăduse însă cunoscutul vot de blam dela 28 Ianuarie 1876. Retras din guvern, susținuse din nou amendamentul pentru desființarea catedrei de economie politică (catedra lui Al. Gheorghiu); dar, în urma intervenției lui V. Boerescu, Camera îl respinsese definitiv. Situații de felul acesta erau, așa dar, normale într'o epocă de mare instabilitate și de răzbunare politică; ele se mai văd și astăzi destul de des.

Intriga împotriva lui Maiorescu nu izbutise totuși; guvernul A. G. Golescu căzuse și Manolache Kostake

îi oferise Ministerul de Culte (1870) — la treizeci de ani și înainte de a fi fost deputat. Nu fusese numit, dar noul ministru P. P. Carp nu aprobase decizia juriului prezidat de G. Costaforu, rectorul Universității din București, așa că fusese reintegrat la catedră.

La 1871 era deputat; silit de dispoziția generalului Chr. Tell să opteze, preferând politica, fusese considerat demisionat. Mare pierdere pentru Universitate; faptul că nu fusese reintegrat de P. Carp la 1876, dovedește numai că viața politică îl cucerise cu totul și că nu mai vroia să se întoarcă la Iași. La 1874, adică la 34 de ani, era Ministru de Culte și Instrucțiune Publică. Cele ce urmaseră nu trecuseră măsura obișnuită. Fusese învinuit că e ateu, mason, cosmopolit, «schopenhauerian», învinuiri de ordin spiritual și nu lipsite de fundament, de oarece era ateu, mason, și, într'un sens, și cosmopolit și schopenhauerian fără alterarea sentimentului național și a optimismului original. Contestarea alegerii de deputat de către A. D. Holban pe motive de «schopenhauerianism» constituie un incident hazliu al vieții lui parlamentare. Atacuri ineficace și mici convulsii ale unei vieți politice normale. M. Kogălniceanu fusese invalidat de două ori în explozia unui sentiment de ură față de «crima» dela 2 Mai! După atotputernicia de 12 ani, întemeietorului României moderne, omului Războiului, al Independenței și al Regatului i se ceruse darea în judecată, între altele, și pentru că pierduse cele trei județe din sudul Basarabiei, iar în alegerile de după retragerea lui dela putere, fusese învins în chiar Capitala țării de bancherul levantin Zerlendi.

Viața ministerială și parlamentară i-a fost mai puțin agitată; darea în judecată din 1876 se înglobează în răzbunarea îndreptată împotriva întregului guvern Lascar Catargi, fără niciun prejudiciu adus unei cariere desfășurate și mai departe în condiții de liniște și demnitate. A fost ministru mai puțin decât o merita, dar de mai multe ori decât a dorit-o. Nu avea ambiții politice și se ținea bucuros de o parte, când nu-l reclama imperios situația partidului în convulsiuni perpetui. După retragerea lui P. Carp, destinul îl împinsese în 1912 în prim plan; intrase în istorie fără să o fi dorit. Unii l-au bănuit de a se fi lăsat mușcat de ambiția puterii; sigur e că nu provocase el situația prin procedee neleale ci ea îl căutase. A prezidat, astfel, un guvern junimisto-takist, în colaborație cu niște oameni pe care nu-i stima, hărțuit între tabere rivale, redus la operații umilitoare de împărțire a țării ca o pradă în « loturi » conservatoare și « loturi » takiste. Greutăților interne, războiul balcanic le-a adăugat și greutate externe; o politică șovăitoare, divizată în guvern de cele două nuanțe ale lui, sub agitația străzii și cu o atitudine neutrală a Regelui, căreia Maiorescu i se subordonase. Când totul părea compromis și pentru țară și pentru demnitatea lui personală, agresiunea nechibzuită a Bulgarilor împotriva foștilor aliați i-a ridicat cele din urmă rezerve. S'a decretat, în sfârșit, mobilizarea — într'o situație, pe care n'ar fi prevăzut-o nimeni — și a urmat scurta campanie din Bulgaria fără altă pagubă decât cea a holerei, anexarea Cadrilaterului, triumful păcii dela București și prezidarea plină de demnitate a unui mare act internațional — cinste ce nu

i s'a mai întâmplat niciodată vreunui Român... După apoteoza păcii s'a retras la timp, încheindu-și cariera politică în lumina unui succes neașteptat. Pe lângă multă înțelepciune, se poate spune că a avut și ceva noroc. În Consiliul de Coroană din August 1916 a fost pentru neutralitate; din fericire, cuvântul lui nu avea în acel moment greutate; n'a putut deci împiedeca destinul țării, altul decât cel prevăzut la 1881 în *Deutsche Revue*. Timpurile noi cereau concepții și riscuri, pe care numai tinerețea le putea înfrunța. Nu i-a dorit totuși țării lui de a fi zdrobită pentru a face dovada temeiniciei proprii sale politici. A suportat nenorocirea ocupației germane cu durere și cu o mare demnitate personală; n'a complotat împotriva dinastiei și a țării legale; a recunoscut totdeauna celor dela Iași, Regelui și Parlamentului, dreptul de a vorbi în numele țării. Nici nu era altceva de așteptat dela o cumpătare dovedită o viață întreagă.

Numai moartea n'a fost dreaptă cu dânsul; s'a stins la 18 Iunie/2 Iulie 1917, în plină ocupație germană, înaintea luptelor dela Mărășești; nu-i bănuim o satisfacție a orgoliului « de a fi avut dreptate » ci o mare și nemeritată durere; dragostea lui de țară era mai presus de dragostea de sine. Pe P. P. Carp soarta l-a mai ținut în viață încă doi ani, zi cu zi (19 Iunie 1919), pentru a-l pedepsi de orgoliul, cu care se rostise în Consiliul de Coroană dela 14 August 1916:

— Mă voi ruga de Dumnezeu ca armata română să fie bătută.

În fața realizării integrale a Unirii tuturor Românilor, în care el nu crezuse (idealul lui nu ajunsese decât la

anexarea unei părți a Basarabiei, Nordul cu Hotinul trebuind să rămână Austriei «ca să o putem apăra, amândoi») — istoria nu ne-a transmis nicio vorbă a lui Carp de recunoaștere, de regret pentru atitudinea lui trecută, de bucurie pentru cele realizate de țară, dar împotriva lui, — decât doar următoarele cuvinte:

— România are atât noroc, încât nu-i trebuie oameni de Stat.

Se poate, așa dar, conchide că Maiorescu n'a avut de luptat cu adversități și persecuții mai prejos de meritul lui; geniul lui Eminescu, de pildă, se sbătuse în tragedii neasemuit mai mari. Esențialul vieții lui este însă creația propriei sale personalități; la ea n'au colaborat nici «fracționiștii» dela Iași, nici polemiștii ardeleni.

Până la apariția *Insemnărilor* linia existenței lui păruse a se desface dela sine, structural, fără alt merit decât cel al norocului de a se fi născut așa de armonioasă.

Insemnările ne-au adus lumini noi: bronzul sufletesc al copilului nu sunase dela început atât de plin; în locul impasibilității de mai târziu, se chinuise cu mai puține ambiții școlare decât cu frenezii sentimentale, afecțiuni romanzoase față de unii din camarazi, crize religioase și mai ales depresiuni morale împinse la obsesia sinuciderii; o complexitate feminină, o relativ slabă reacțiune față de împrejurări din afară constituie altă imagine decât cea a Olimpianului cunoscută de toți; în această schimbare, fizionomia lui morală n'a pierdut ci a câștigat; personalitatea nu i-a ieșit numai dintr'o structură ci a fost și opera unei discipline, a unei îndelungi modelări.

2. Măsura, echilibrul forțelor sufletești sunt și opera tânărului dornic de afecții ideale, sguduit de lacrimi și desperări, voluntarul unei discipline morale și intelectuale înregistrate în *Insemnări*. În locul răcelii de mai târziu, găsim o sensibilitate vie, exaltată; o inteligență excepțională, ordonată și clară, un zel școlăresc normal, temperat însă de un anticipat sentiment al relativității; aplecat studiului, era și un pasionat al naturii, iubitor de artă plastică și de muzică, dar mai presus de toate, de viață pur și simplu, în bucuriile sociabilității și mai ales ale femeii.

Când îl vedeam urcând scările Universității, la brațul unei fine doamne uscățive, cunoșteam numai portul fericit în care ancorase; nu bănuiam că îndărătul lui se deslănțuiseră valurile unui sfert de veac de sbucium, de drame familiare, de intenții sinucigașe. *Insemnările* ne-au adus și aici lumini nouă; porturile nu ne ies în cale decât după mari furtuni, și cu cât sunt mai liniștite cu atât înseamnă că furtunile au fost mai puternice. Din structura trupească, din adaptarea gestului la vorbă, din tot ce știam din cariera lui publică ni se desprindea o icoană de armonie, de care nu ne putem desface nici acum, după lectura *Insemnărilor*, chiar când găsim unele acte de răsbunare în dezacord cu fizionomia lui etică. Prezența niciunei mari calități n'a rupt echilibrul forțelor sufletești și n'a creat genialitatea artistică; a dominat numai printr'o totalitate de calități topite intim; superioritatea omului asupra operei i-a adus fidelități rămase statornice și după moarte; la un loc, un om întreg, armonic ce s'a impus mai mult prin proporții

decât prin însușiri excesive; om de caracter cu o activitate subordonată convingerilor, idealului, fără interese materiale, meschine, dar un caracter uman, în care sublimul nu s'a amestecat cu monstruosul și intransigența cu orgoliul anormal; dezinteresat, a fost, totuși, tolerant și conciliant cu orice opinie sinceră și cu oameni de altă concepție. După ruptura cu Carp nu ne-a ajuns dela dânsul nicio vorbă de ură; în cadrele putinții omenești, a tins spre impersonalizare fără care nu se poate clădi nimic bun și nobil; chiar în actele lui de răsbunare politică a plecat dela adânci convingeri ideologice; a arătat o ambiție limitată și n'a râvnit situații nepotrivite cu temperamentul său; a stat în umbra lui Carp, pentru că i-a recunoscut superioritatea politică; cu toate că i-a plăcut confortul și decența decorului vieții, n'a alergat după bunuri materiale; n'a agonisit decât ce i-a trebuit pentru o viață fără griji și capabilă de a-i da plăcerile intelectuale și artistice, de care avea nevoie; contactul repetat și prelungit cu străinătatea îi devenise a doua natură; a fost un mare călător și un cercetător de muzee și de concerte. A realizat poate cea mai nobilă icoană de epicureism intelectual, în care simțul de datorie față de țară și de societate s'a amestecat cu o nobilă cultivare a personalității în ce are mai înalt și mai onorabil. N'a slujit banului și ambiției; a făcut atâta avocatură cât i-a trebuit ca să poată trăi fără obligații bugetare, și atâta politică cât i-a trebuit ca să fie util fără a se deslănțui în pasiuni și campanii de ură și de parvenire; acțiunea lui proprie și sfatul dat altora a mers spre calm, spre toleranță, spre stăpânire de sine. Totul dintr'un sentiment

profund față de zădărnicia vieții, prezent încă dela Theresianum și sporit apoi prin contactul prelungit cu filosofia lui Schopenhauer; optimismul lui vital a găsit o mare frână în sentimentul lipsei de însemnătate a unei vieți netrăite estetic, în contemplația eliberatoare din voința de a fi.

3. Marea artă a creației personalității prin gest, fapt, este individuală și legată de prezența fizică. Noi nu-i putem uita armonia și echilibrul, dar ne exprimăm teama că, odată cu dispariția generației ce l-a cunoscut, s'ar putea ca imaginea lui să se aburească pentru posteritate, — căci omul și-a dominat opera; omul a fost întreg și opera fragmentară. După cum din activitatea lui politică n'a rămas nicio lege, din activitatea literară nu avem nicio operă concepută unitar. De copil râvnise totuși să scrie cărți: o istorie universală sau, mai ales, o *Istorie a Românilor*, la care se gândea încă prin 1880. N'a scris-o. *Istoria contemporană a României* e o înseilare fragmentară, postumă, din introducerile *Discursurilor* lui. Renunțarea la planul unei *Istории* complete și-a pus-o apoi, firește, la adăpostul unei teorii. « Subscrisul, afirma el în prefața volumului al VI-lea al *Discursurilor* este încredințat de adevărul tezei susținute de Lessing, că cineva nu poate scrie bine decât istoria propriului său timp . . . Ceea ce însă, după părerea noastră, o îndreptățește, e mai marea siguranță a faptelor. Trăind încă autorii lor și în orice caz mulți martori oculari, controlarea exactității se face dela sine și eventualele rectificări se produc mai ușor. Tocmai acest folos crește cu

apropierea evenimentelor ». Deși îl elibera de obligațiunea de a scrie istoria făgăduită, teoria nu poate anula nici pe Tucidide, nici pe Titu Liviu, nici pe Mommsen și nu poate reduce istoria la memorialistică, iar, pentru timpuri mai vechi, la o publicare de documente; teorie de circumstanță pentru a-i îndreptăți lipsa dela datorie. În afară de cele patru sau cinci articole dela începutul activității, întreaga lui operă critică nu e numai fragmentară, ci e și ocazională: recenzii, necroloage, rapoarte academice, polemici; colaborație cerută pentru diverse publicații festive. Cu atât de mari mijloace intelectuale și însușiri de scriitor, după o jumătate de veac de activitate literară, el se prezintă, așa dar, posterității numai cu trei volume de articole: fenomenul merită să fie subliniat și cercetat. De sterilitatea lui literară își dădea și el seama. Articolele sunt prezintate cu o modestie ce caută parcă să le reducă și mai mult importanța; studiile chiar sunt considerate ca simple păreri personale, notele, indicațiile unui cetitor, ale unui simplu om din public. Atitudine, probabil, voită ca o reacțiune în contra neseriozității epocii, ce făgăduia și nu ținea, cu planuri mari și realizări mici. Din acest gust al modestiei veneau și denumirile de *Junimea*, *Convorbiri literare* ¹⁾. Inexistent până la dânsul, chiar și titlul de *Critice* se menținea într'o generalitate discretă: din importanța lor și a primului critic român, titlul a căpătat numai cu timpul o solemnitate, ce îi acordă azi mai mult decât conține.

¹⁾ Titlul de *Istoria contemporană a României*, singurul titlu pompos și inexact, a fost dat de alții și nu de dânsul unei culegeri de fragmente.

Modestia venea însă și din conștiința unei reale fără-mișări a unui bloc ce nu s'a realizat niciodată. În unele din scrisorile lui el își scuza lipsa de activitate prin numeroasele preocupări politice și avocațești sau căuta să și-o atenueze, dând importanță unor îndeletniciri literare de fapt puțin absorbante.

Întrebarea i-o pusese și Duiliu Zamfirescu cu îndrăzneala lui tinerească în scrisoarea din 21 Noembrie 1891. «Numărul din urmă al *Convorbirilor*, îi scria el, dovedește că ați început din nou să lucrați. Eu mă bucur, fiindcă e totdeauna ceva de învățat din cele ce faceți d-voastră și, dacă trebuie să-mi spun cu sinceritate ideea întreagă, adesea mă întreb: de ce, cu o așa armonică și superioară minte, lucrați așa de puțin? Cunosc teoria muncii pentru proză, dar nu mă îndestulează, și de aceea îmi pun o a doua întrebare: oare ce e așa de frumos armonizat, nu e prea armonizat? Dacă mă socotiți prea îndrășnet, iată obrazul să-mi dați părintește o palmă, și punct»¹⁾.

O întrebare la fel i-o mai pusese și cu un an înainte într'o scrisoare pierdută, căreia Maiorescu îi răspunsese din Reichenhall, 20 August 1890:

«Cu 100.000 franci pe an ai vrea să mă desrobești din avocatură, ca să am răgazul de a scrie. Ți-o las mai ieftin cu jumătate; o fac și cu 50.000. A la rigueur și cu 40.000. Dar când ai până acum numai 5000 ca procente din capital, 7300 din profesură, trebuie să trimiți 11.000 fr. pe an la Berlin (fostei soții și fiicei lui), înțelegi că restul trebuie să-l scoți din salahorie. Și «*primum vivere, deinde philosophari*»! Ceea ce, de altminteri, precum știi, nu m'a împiedecat încă dela seninătatea vieții. Fiecare

¹⁾ *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu, în scrisori (1884—1913)*, ed. E. Bucuța, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», 1937, p. 95.

din noi e mărginit în limitele firii sale și a unei poziții devenite definitive dela 40 ani încolo: și gândurile ce ar fi dacă n'ar fi fost ce a fost, sau cum ar fi, dacă ar fi cum nu e, le-am alungat de mult. Dar adevărat este că mă apucă — așa la două luni odată — dorul de a scrie ceva mai cu temei și o adâncă părere de rău, că pentru așa ceva nu am timpul liber. Toate merg « *à bâtons rompus* » în viața mea literară. Imi pare însă că aş avea multe de spus și de scris, care uneori tind să-mi spargă țeasta de tare ce bat la ușe, însă e probabil, că mulți se coboară în groapă ca o pușcă încărcată și ruginită în dorul de a face explozie — proastă imagine, dar exactă idee» ¹⁾.

Scrisorii din 21 Noemvrie 1891, Maiorescu îi răspunsese la 29 ale lunii descriindu-și din nou ocupațiile ce-l abăteau dela altă muncă literară decât cea pe care o îndeplinea, părându-i-se, de altfel, destul de mare:

« Mă scol de regulă dimineața la 5 ½ și lucrez în iatac cu lampa aprinsă până la 8, în fiecare zi, apoi cafea. Dela 9—11 ½ iar lucru (Carp, Marghiloman, studenți, transilvăneni, vizite). Dela 1 înainte sau procese sau pregătiri la cursul universitar, care e frecventat de o lume nebună (până în coridor cu ușa deschisă), seara odată pe săptămână literatură, odată muzică, odată club politic, de vreo 2—3 ori cetire cu nevastă-mea (terminăm Carlyle, revoluț. franc.).

Dar ce iese din acest lucru?

Intâi cursul universitar. Mare lucru pentru mine; cursul totdeauna din nou rumegat, ținut în curent, sugestiv pentru tinerime. De aici o alipire a celor mai inteligenți absolvenți ai facultății de litere de mine, care *acum* chiar e pe cale a se traduce în colaborarea lor regulată la *Convorbiri* poate peste un an în încredințarea revistei pe numele lor.

¹⁾ Em. Bucuța, *op. cit.*, p. 318,

Al doilea. Am scos în anul acesta « *Aforismele Schopenhauer* » în nouă ediție și revizie. Mic lucru, dar *trebuia* făcut, 436 pagine de tipar revăzute, coalele imprimate corectate, etc.

Al treilea, o cărticică cu discursul meu asupra reformei învățământului, 198 pagine imprimate, scrise și acelea, corectate în 3 probe . . . timp și muncă, mare, mică, dar trebuie făcută.

Al patrulea: noua ediție a criticelor, revăzută cu cea mai mare băgare de seamă; 3 volume vor eși, primul începe cu « poesia română » din 1867, sunt deabia la corectura coalei a 7-a . . . și cele multe înainte.

Al patrulea: Socec cere o nouă ediție (a șasea) a lui Eminescu; și a cincea e sleită; corecturi peste corecturi la tipografie.

Al cincilea: tot acum, chiar acum, i-a venit lui Haimann ideea să tipărească în volum pe « Lascar Viorescu » de Kotzebue, tradus de nevastă-mea, și vrea să apară la Dechemvrie. Sunt vr'o 360 pagine de tipar. Pe fiecare zi o coală de corectură. Nu e vorba, nevastă-mea și-o face, șade colo vis-à-vis de mine la masă, ea corectează « Lascar », eu corectez « Criticele », ne mai întrebăm unul pe altul, mai modificăm, muncim ca niște salahori cu ziua.

Al șaselea: în marele proces al moștenirii Sturdza-Vodă sunt avocatul lui Dimitrie M. Sturdza. Am câștigat în prima instanță în un proces, la apel în altul. A fost și vorba de figura istorică a lui Mihalache Sturdza. Se publică toate pledările în volum. Refă și scrie o pledare de 3 ore — un mic volum. Tot acum, în același timp.

Această e știință, literatură, revizuire, scriere sau rescriere, tipăritură și corectură — într'una, într'una, fără repaos. Dar eu nu cred să fie astăzi doi oameni în România, care să lucreze mai fără preget decât nevastă-mea și cu mine.

Toate acestea în vremea dela 1 Martie, când am eșit din minister, până acum. Și mai aștept în curând să mă apuce o nouă (a patra) ediție a « Logiceii ».

Dar va fi de folos? Mai știi? Unii vor avea o impresie dela curs, alții, din Critice, alții din ideile asupra instrucțiunii, alții din Schopenhauer, alții din pledarea Sturdza, alții din ediția Eminescu, alții din Kotzebue. . .

Multe raze și răzuțe împrăștiate, dar oricum: o neobosită activitate. Și vezi, că nu ți-am vorbit de întruniri politice, de articole prin *Constituționalul*, de pledările zilnice, de scrisori și relații literare.

Dar și eu aștept să se termine această prea mare muncă de reeditări pentru a face ceva nou, dacă pot. Deocamdată sunt împleticit pe această roată de Ixion »¹⁾).

Duiliu Zamfirescu nu păruse prea convins de această expunere de activitate și, nu fără ironie, îi răspunsese (6 Decembrie 1891) că-i va păstra scrisoarea « fiindcă, dacă vreodată posteritatea vă va acuza, că, având mijloace cu totul excepționale, ați creat puțin, să fie un inventar autograf, cu care să i se poată dovedi contrarul »²⁾ — și apoi mai departe, luând punct cu punct, lucrările de care îi pomenise, negă importanța și utilitatea unora dintr'însele.

4. Dacă opera lui e fragmentară și în bună parte ocazională, nu înseamnă că nu are o unitate; nu sunt articole disparate reunite întâmplător, fără legătură, ci elementele unui tot, din care se poate construi blocul sfărâmat. Nu există poate în literatura noastră o personalitate mai rotunjită, mai precisă, prezentă și aceeași în studiile dela început ca și în simplele rapoarte academice, dela primul lui rând tipărit și până la cel din urmă. A existat deci un focar interior, din care s'a împrăștiat căldura în toate periferiile. « Lupta pentru adevăr » n'a fost o vorbă aruncată la întâmplare ci o idee forță, care a străbătut pretutindeni, în orice cuvânt, creând în jurul ei o mișcare rodnică pentru evoluția noastră. Ne menținându-se în domeniul abstracțiilor, s'a scoborît pe pământ

¹⁾ Em. Buceța, *op. cit.*, p. 327.

²⁾ Em. Buceța, *op. cit.*, p. 97.

și s'a manifestat în domeniul culturii și al politicei. Primele lui studii impresionează cu deosebire prin convergența spre o unitate de direcție.

Despre scrierea limbii române (1866) se ocupă de cea mai importantă chestiune a timpului: pășind spre civilizație, era firesc să ne părăsim și haina străină a caracterelor chirilice; o limbă latină turnată în tipare slave ar fi fost o absurditate; puțin a lipsit însă ca să nu fie înlocuite, printr'o absurditate și mai mare, prin încercarea învățaților ardeleni de a ne falsifica limba, disociind rostirea de scrisul ei în forme neaderente. Privită numai cu luciditate și bun simț, lupta lui Maiorescu a dus la biruință.

O cercetare critică asupra poeziei române dela 1867 pleacă din aceeași nevoie a determinării valorilor poetice în sine și a îngrădirii «naționalismului» literar în cadrele adevărului; și ea se integrează în focarul unic al izgonirii minciunii instalate în literatura timpului sub aparențe onorabile.

Contra școalei Barnușiu (1868) restabilește adevărul în domeniul juridicului, al politicului, al socialului, combătând o ideologie falsă și o acțiune politică primejdioasă pentru că ducea la separatism, antidinasticism și xenofobie.

«*In contra direcției de astăzi*» (1868) strângea la un loc toate argumentele împotriva neadevărului încuibat în fenomenul cultural românesc ca un principiu constitutiv, pentru ca în *Direcția nouă* (1872) să se definească elementele noi ce puteau trezi speranța primenirii. Scrise în spațiul câtorva ani, aceste cinci articole reprezintă o revoluție unitară, pornind dela o idee forță aplicată în toate

domeniile culturii noastre, de un caracter pragmatic. Teoriile se găsesc în cărți, afirma el adese; valoarea lor nu stă decât în aplicări.

Cu toate că ar fi putut forma o carte, el și-a publicat articolele fragmentar, cu incidente fatale, reveniri polemice, cum cerea ocazia și distanța timpului ce le separă. Opera lui de îndrumare culturală era isprăvită la 1872, adică în mai puțin de șase ani; în cei 40 următori, n'a făcut decât să-și vulgarizeze ideile prin discuții de amănunt și prin exemplificări polemice.

Dominată de ideea adevărului mai presus de orice considerație, prima fază a activității lui a avut un caracter de luptă culturală; cea de a doua a ieșit din faza culturală pentru a intra exclusiv în estetic, fază mai neînsemnată și incidentală, manifestată cu totul fragmentar prin articolașe ocazionale sau prin obligații academice; raportate la un timp atât de vast, ele nu reprezintă nici douăzeci de pagini pe an; îndărătul lor, de altfel, licărește cugetarea estetică a lui Schopenhauer.

5. Cu o operă atât de puțin extensivă, se pune întrebarea dacă Maiorescu a fost un scriitor în sensul profesional al cuvântului? . . . Cu toate excepțiile ce se pot cita (Alecsandri, de pildă), scrisul la noi nu luase, în genere, un caracter profesional; el era intermitent, și întru câtva diletantic. Activitatea literară se insera în alte activități mai serioase; arta nu era o ocupație exclusivă sau o meserie. Celula era poate aceeași, dar nu exista un public și o răsplată morală sau materială. A scrie

reprezenta încă un « otium »; literatura era încă a « boierilor » sau a unor oameni cu situații sociale certe, cu răgazuri, dezinteresați: P. Carp, T. Rosetti, V. Pogor, I. Negruzzi, A. D. Xenopol, V. Conta, St. G. Vârgolici, A. Naum, T. Șerbănescu, Scheletti, etc., etc, profesori, proprietari, oameni politici, militari ce făceau din literatură « un repaos al minții », cum spunea Maiorescu încă din 1867. Și în 1894, în răspunsul la discursul de recepție la Academie a lui Anton Naum, el mai putea afirma: « Nu ți-ai înjosit lira în urmărirea intereselor materiale. Acea *auri sacra fames*, care începe să bântue pe unii autori din tânăra generație, nu te-a atins. Ai fost totdeauna deasupra cetei de scriitori, care de abia țin condeiul cu o mână și pe cealaltă o și întind spre câștig, care cred că numai chestiunile de capital și de salariu pot să miște omenirea și care, sub cuvânt de proletariat intelectual, vor să facă și artă proletară și cerșetoare. Ai rămas nemolipsit de această vremelnică rătăcire a unor spirite, ai rămas în toată activitatea d-tale literară un *idealist* ».

A scris adică fără răsplătire bănească, la fel cu V. Alecsandri, M. Eminescu, Ion Creangă. Și apoi cu același reflex schopenhauerian de totdeauna:

« Pentru d-ta ca și pentru noi, arta are în sine însăși toată valoarea: precum este creată din entuziasm impersonal, trebuie să și deștepte o emoțiune dezinteresată; întru aceasta stă înalta ei moralitate ».

Afirmație ieșită din confuzia a două operații cu totul deosebite. Artă e creată dintr'un entuziasm impersonal și are o funcțiune moralizatoare prin dezinteresarea sa; aceasta privește însă momentul de concepție și actul creației.

Din clipa când a fost însă creată, opera de artă urmează destinul tuturor producțiilor omenești de a fi valori materiale, dela statuetele lui Fidias și dela operele lui Michel Angelo sau Rafael; prejudecățile în jurul literaturii au fost dictate poate din lipsa ei de necesitate socială; au dispărut însă de mult în alte țări, unde literatura a devenit o profesie și scriitorii o breaslă cu interese materiale de apărut.

Din confuzia dintre dezinteresarea creației indispensabile și cea a destinului ei de după realizare, s'a pus la noi o oarecare întârziere în procesul de dezvoltare firească a literaturii pe calea profesionalizării, pe care pășește acum fără să fi ajuns încă la un punct mulțumitor de evoluție. Idealist în creație, materialist ca orice producător în prefacerea artei în posibilități de viață, formula împacă natura dezinteresată a oricărei inspirații cu nevoia de a trăi independent și exclusiv pentru artă, nu prin buget, avocatură sau alte profesii absorbante; numai astfel scriitorul trăiește prin și pentru scrisul său, în deplină independență. E drept că, lipsa unui public cititor nu îngăduia pe atunci o echivalență materială scriitorului (*Comvorbirile literare* au pornit cu un tiraj de 300 de exemplare și n'au depășit 500) dar o necesitate a timpului nu trebuie transformată într'un principiu exclusiv.

A explica «sterilitatea» lui Maiorescu prin situația epocii nu ajunge; a produce douăzeci de pagini anuale și ocazionale nu se poate explica prin lipsa publicului cititor, cu atât mai mult cu cât scrisul lui a fost totdeauna în centrul atenției obștești iar polemica lui cu Gherea a constituit unul din momentele cele mai pasionale ale controverselor noastre literare. Explicația e

alta: adevărata lui vocație n'a fost cea a cuvântului scris ci a cuvântului vorbit; a fost mai mult un orator decât un scriitor. Vorba era elementul propriu al comunicării personalității.

6. Dar și peste literatură și oratorie, adevărata lui operă rămâne crearea personalității, manifestată în multe laturi și într'un stil de viață compus din elemente legate într'un puternic fascicul: a fost un om al datoriei profesionale, un mare profesor de o punctualitate, care constituie ea însăși o formulă de existență și un om politic fără pasiunea politică propriu zisă, în cadrul ideologiei și al desbaterilor constituționale, un avocat de afaceri atât cât îi trebuia pentru decorul vieții, un scriitor de mare talent și autoritate, care, după îndeplinirea unui rol istoric în cultura țării, s'a dat la o parte într'o atitudine distantă, ocrotind cu sfatul scrisul altora mai mult decât scriind el însuși, un neobosit călător și prețuitor al naturii și al vieții trăite, al femeii în deosebi, un epicureu inteligent și lipsit de ambiții din profundul sentiment al vanității universale, — totul exprimat zilnic timp de peste jumătate de veac printr'o conștiință a demnității personale, adică prin unitate de reacțiune și caracter, fidel până la urmă credințelor formulate din tinerețe, incapabil de transacții în materie de convingeri, cu o vădită sforțare spre imparțialitate și impersonalitate. Calități, în care și-a sculptat personagiul, fără a se confunda cu niciuna din preocupări în parte, fără reliefări dominante, armonizându-le într'un stil de viață superioară ce i-a impresionat pe contemporani.

XXVI

1. A fost Maiorescu un «filosof», un cugetător original? —
2. Ar fi fost oare dacă ar fi rămas în Germania?

1. Tânăr, abia de douăzeci-douăzeci și unul de ani, doctor în filosofie din Germania și licențiat în drept al Universității din Paris, cu un remarcabil talent de expresie oratorică, clarificator de abstracții filosofice, conferențiar de vocație și pedagog prin temperament, bine orientat în mișcarea filosofică a timpului, herbartian integral, dar și cu infiltrații hegeliene prin Feuerbach, inițiat și în Kant și în Schopenhauer, cu o cultură bogată, serios clasată și armonic topită, cu o sociabilitate ce-l făcea conferențiar pururi disponibil în orice mediu, dar și un dialectician în stare de a înfrunța discuții academice cu personalități filosofice ca Adolf Lasson sau profesorul Michelet — era de așteptat dela Maiorescu să-și continue activitatea filosofică și în țară. Dela grăbitul autor al volumului *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form* se putea spera contribuții noi.

Realitatea a fost alta; *Einiges* a rămas singura lui încercare filosofică; în jumătatea de veac ce a urmat, el

nu ne-a dat, în afară de cursuri universitare, decât conferințe de vulgarizare, cu un evident caracter pedagogic, infuziunea câtorva idei estetice hegeliene sau schopenhaueriene în niște articole personalizate doar prin stricta lor aplicare la fenomenul nostru cultural și literar. Interruperea bruscă a activității lui filosofice e o problemă cercetată de mai mulți, a cărei soluție dreaptă o găsim însă la d. I. Petrovici ¹⁾.

Abținerea lui dela orice activitate filosofică și speculativă se explică de obicei — și a explicat-o el însuși, prin lipsa de mediu prielnic. Disproporția de nivel cultural dintre țările, în care se formase, și țara noastră pe la 1861, era atât de mare, încât nu-i mai rămăsese tânărului herbartian decât să se adapteze condițiilor vieții noastre spirituale și cu temperamentul lui mai mult pragmatic decât speculativ să se devoteze ridicării nivelului cultural prin «prelecțiuni» populare și simple traduceri din Schopenhauer sau vulgarizări, împlinindu-și adevărata lui misiune de educator și îndrumător.

Ruperea nu se putea, totuși, face fără încercări uneori desperate de încordare, fără planuri de activitate dincolo de cadrul pragmatismului limitat la «prelecțiuni» populare, la articole de vulgarizare și la traduceri. E de regretat lacuna *Insemnărilor zilnice* între anii 1861—1866, adică a epocii de conflict mai acut cu realitățile țării; prezența lor ne-ar fi luminat primele reacțiuni ale tânărului

¹⁾ I. Petrovici, *Titu Maiorescu, 1840—1917*. Discursul de comemorare a centenarului lui Maiorescu ținut la Academie, e în acelaș sens.

filosof față de atmosfera ieșeană. Când reîncep în 1866, peste dânsul trecuseră toate miasmele locale, calomniile, procesele infamante, fricțiunile, așa că drama sufletească a nevoii de speculație înnăbușită de mediu începuse să se disolve. Din două «însemnări» se văd totuși sforțările de a ieși din cercul preocupărilor culturale naționale pentru a publica cercetări personale în limba germană.

«La 1 Ianuarie (1866), notează el¹⁾, am găsit ca adevăr nou, concepția clară a naturii și a despărțirii stricte dintre hieroglifa fonetică și literă. O să compar încă cu Steinthal, pe care l-am comandat la Berlin. Dacă are și el, înaintea mea, aceeași părere sau o alta, dar slabă, atunci trebuie să o *public pe a mea în limba germană, căci este nouă*»²⁾.

¹⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 121.

²⁾ Rezultatul observațiilor asupra naturii hieroglifelor le-a consemnat el într'o digresiune inserată în corpul părții a treia a lucrării lui *Despre scrierea limbii române*, (ed. II, din 1872) și într'o notă mai mare dela sfârșitul întregului studiu, de vreme ce deosebirea dintre hieroglife și litere nu i se păruse clară la niciunul din autorii ce s'au ocupat cu chestiunea (*Champollion, Steinthal, Lepsius, Brugsch, Geiger, Ebers*, etc.). El arată că alfabetul și hieroglifele, fie chiar și cele fonetice, sunt lucruri de natură cu totul deosebită. Hieroglifa e o scriere obiectivă, ce a pornit dela principiul de a imita obiectul prin semne văzute; când obiectul este nematerial, el este materializat prin simbol; numai când a trebuit să exprime numele proprii au fost siliți ca, pe lângă hieroglifele chirilogice (reproducerea obiectului), hieroglifele simbolice (pentru idei abstracte: curajul, forța, etc.) să mai născocească și *hieroglifele fonetice*. Scrierea alfabetică, dimpotrivă, nu imită obiectele ci cuvintele noastre despre obiecte, ea e deci subiectivă: nu zugrăvește o masă, ci sunetele *m - a - s - ă* ale cuvântului, cu care numim acest obiect... Hieroglifele fonetice

Și ceva mai departe:

«Astăzi mi-a venit în minte că adevărata carte de logică ar fi: *Logica și gramatica*. Trebuie început dela Egipteni și arătat cum la ei scriere și limbă se țin împreună și apoi din limbă (gramatica), ca una ce e logică încarnată, scoasă Logica. Precum din aritmetică și geometrie a fost luată metafizica apriorică (estetica transcendentală), tot așa trebuie scoasă Logica din limbă. Numai astfel dăm fiecăreia dreptul ei, în special celei din urmă în dezvoltarea ei actuală»¹⁾.

«Insemnarea» e din 1866; trei ani după aceea, Maiorescu nota cu melancolie în josul paginei: «Așa a început John St. Mill a sa Logică inductivă și deductivă, precum văd în Iunie 1869, la lectura ei». Ideea servise deci altuia; ceva mai târziu se consola într'o notă. «Dar gramatica școlară greacă a apărut *după* Logica aristotelică» — ceea ce arată că procesul dela gramatică la logică nu e obligatoriu.

întrebuințate la început pentru nume proprii e drept că s'au lățit apoi și la alte obiecte, dar erau însoțite și de hieroglifile simbolice ale obiectelor; lucrurile se exprimau în același timp și prin sunet și prin figură. Deasupra hieroglifei simbolice a unui obiect ei au însemnat cu timpul și hieroglifile fonetice, care ar reprezenta oarecum literele, dar care nu reprezintă o scriere alfabetică ci numai auxiliare psihologice pentru înțelegerea legăturii între desemnul simbolic și conceptul simbolizat. Teza lui Maiorescu este, așa dar, de a deosebi radical scrierea egipteană și cea alfabetică, distingând două sisteme cu totul deosebite: înfățișarea obiectului prin hieroglifile figurative, simbolice și fonetice, ori reprezentarea prin litere, adică semnele văzute ale sunetelor cuvântului, prin care omul se exprimă despre obiect.

¹⁾ *Insemnări*, I. p. 121.

Prin 1870 rana de a se vedea ținut în preocupări culturale curente fără orizonturi europene era încă deschisă și sângera abundant în această pagină din *Insemnări* pe data de 25 Octomvrie 1870:

« După serbarea anuală de ieri a *Junimii* am simțit îndată și simt încă un gol care te duce la desperare. Ești, n'ai încotro, prea singur și veșnic redus numai la tine însuși, cu toate că ești cu toți ceilalți și în mijlocul lor chiar.

Traducerea din Schopenhauer e îmbucurătoare, dar ceva insuficient pentru mine. Să scriu o Logică e datoria mea ca profesor; să fi scris o Psihologie aș fi voit mereu. M'a reținut greutatea firească de a explica pasiunile; cred că asta e imposibil în starea actuală a psihologiei. Din contra, se poate da o Teorie a percepției în strânsă legătură cu disputa nominaliștilor (și cu Logica lui Mill și cu Max Müller), sau poate nu cu asta, ci trebuie tratată direct, fiindcă dezvoltarea istorică e și cea a bunului simț, întâi concepția lui Locke (și continuatorii lui, Condillac, Condorcet, Des progrès de l'esprit humain, vide Schopenhauer, II, par(agraf) 25), apoi insuficiența ei, ca probă negativă, în Inquiry into the human mind a lui Thomas Reid, ediția a 6-a, 1810, și Hume încă. Apoi trecere la Kant (ca comentariu, Schopenhauer, II, 1 și 2 mai ales, și Impătrita rădăcină [a principiului rațiunii suficiente]. Vezi Cousin, *Philosophie écossaise*. După aceea explicare a fenomenelor intelectuale, cu citate continui din literatură, care, văzute în lumina psihologiei, se sprijinesc reciproc. Aceasta (ar fi) originalitatea cărții.

Pe lângă aceasta, în partea I mereu atât de multe lămuriri fiziologice, câte au fost date până acum; ce-i drept puține.

De accentuat că aceasta nu e decât ceea ce e rezultat sigur al străduințelor de până acum.

Atunci, într'adevăr, ași fi făcut ceva, ceva folositor.

Despre (concepțul) materie: ea e numai β , Schopenhauer, I, 251, jos; tocmai de aceea nu ceva dat. Polemică în contra lui Büchner. Ea nu e explicată de Fizică niciodată, iar atomi și molecule nu sunt decât contracizări. Herbart » ¹⁾.

¹⁾ *Insemnări*, I, p. 164.

Zece ani trecuseră dela întoarcerea tânărului filosof dela Berlin; această pagină constituie în *Insemnările* lui intime cântecul de lebadă, ultima lui izbucnire de a rupe cercul unei activități locale spre zări largi, de discuții și polemici cu filosofi germani și englezi, în circuitul vieții intelectuale apusene. După acest ultim avânt, aripile se strâng, și însemnările se limitează la:

«*Lucreț: zilnic tradus din Schopenhauer și parte citit la Junimea, cu un surprinzător interes care se menține*»¹⁾.

Ori în programul lucrărilor lui pe 1872²⁾:

Prelegeri publice 2 sau 3.

Manual de bacalaureat pentru filosofie.

Să termin traducerea «Aforismelor» și a «Parenezilor» lui Schopenhauer.

Să scot la Sococ a doua ediție a lucrării mele: Despre scrierea limbii române.

Gramatica română pentru școalele elementare, ediție nouă.

Ce distanță între manualul de bacalaureat pentru filozofie sau *Gramatica română pentru școalele elementare* și *Teoria percepției*, așa cum o plănuia în 1870 în credința că numai astfel «va fi făcut ceva folositor!»

Adaptarea lui la nevoile mediului și reducerea facultăților lui speculative la o activitate pur practică nu avea să rămână fără ecou în *Insemnări* și nu avea să nu se încadreze într'o perspectivă teoretică, mângâiere ce și-o aduce fiecare limitărilor produse de împrejurări sau de insuficiențe. . . Iată teoria formulată în ton superior într'o notă din *Insemnări*³⁾:

¹⁾ Pe data de 4 Decembrie 1870, *Insemnări*, I, p. 167.

²⁾ T. Maiorescu, *Insemnări*, I, p. 200.

³⁾ *Insemnări*, I, p. 179.

« Tot ce e de valoare trebuie să fie gândit și săvârșit în mod *original*, în orice țară, mai ales și când e vorba de a aduce într'o țară mai puțin cultivată cultura superioară a alteia. Traducere, locuri comune searbede, deși ar fi locuri comune numai în țara cultă și lucruri nouă pentru cea incultă, n'au niciun efect și sunt deci pierdere de vreme păgubitoare.

Pentruce? Pentrucă orice noțiune (și într'asta se rezumă așa zisa cultură) este o formulă abstractă care nu mai are niciun înțeles când îi lipsește intuiția premergătoare. Pentru un om care și-a făcut educația într'o țară mai cultă, problema, când e vorba de activitatea sa într'o țară mai puțin cultă, sună așa: Cu care domeniu dintre cele ce există de fapt în această țară trebuie să faci legătura, pentru ca elementele sale intuitive să fie grupate spre abstragerea muncii de cultură generală mai înaltă? Aceasta însă este o muncă *originală*, scoasă din izvorul străvechiu al intuiției.

București, Dec. 1872.

Originalitatea nu se concepe, cu alte cuvinte, decât în cadrul unei culturi date; pentru ca activitatea cuiva, a unui om cu studii încheiate în străinătate, să fie rodnică, trebuie să se desvolte din elementele de cultură existente în țară. E, așa dar, mai rodnic și chiar mai « original » să compui « o gramatică română pentru școlile elementare » sau un « manual de bacalaureat pentru filosofie » — decât să te ocupi de « teoria percepției » într'o țară, în care astfel de speculații nu au niciun răsunet.

Pentru a ajunge la demnitatea unei teorii, nu numai personale ci și generale, atitudinea țâșnea, în realitate, dintr'un temperament, dintr'o vocație: vocația de clarificator, de vehiculator de idei, vocația de îndrumător, de educator, de vulgarizator. La Berlin, la Paris, la București, la Iași, din primele luni ale sosirii, îl vedem tinând prelegeri de vulgarizare filosofică, fie și în cercuri

restrânse de fete, fie și fără remunerație; cultura ordonată, darul expunerii clare, elegante îi determinaseră dela început vocația de conferențiar și de profesor, rămas până la urmă ca notă esențială. Preferința lui pentru filosofia lui Herbart ne arată o dispoziție pragmatică; pasajii din *Einiges* ne dovedesc interesul special, pe care-l pune în valoarea socială a ideilor și a activității ome-nești. Abia sosit la Iași, în afară de obișnuitele « prelecțiuni » populare, pornise o activitate practică din cele mai modeste și în disproporție cu valoarea și cultura lui reală; cursuri elementare de limba română la școala preparandală sau chiar la școala centrală de fete, cursuri, de altfel gratuite și întreprinse numai din dorința de educație. Atitudinea lui temperamentală s'a încadrat apoi într'o adevărată atitudine teoretică, o concepție culturală, socială, politică, atitudinea critică a ceea ce se numește « junimism »: o pornire dela realitățile noastre, așa cum sunt, recunoașterea lor cinstită, fără rușine, și ducerea mai departe a firului evolutiv, prin formație istorică și nu revoluționară. La temelie stă nevoia unui învățământ elementar; nu se va feri deci de nicio trudă, ca doctrinar sau ca ministru, pentru întărirea școlii primare, pentru elaborarea de cărți didactice serioase, pentru îndrumarea spre învățământul rural. Școlile superioare nu corespundeau unor necesități vitale: de aici intențiile lui oblice sau directe de a desființa conservatoarele, școlile de bele arte, unele facultăți, Academia Română, considerate ca simple forme fără fond, ca minciuni.

Eroarea unei astfel de judecăți venia din asimilarea formației civilizației noastre cu cea a altor state mult

mai vechi. Insuși Maiorescu a recunoscut mai târziu că formele trebuiesc întărite și nu distruse.

Devenită strict pragmatică, activitatea lui nu s'a mai abătut dela modestele îndeletniciri de traducător, vulgarizator, organizator, educator, în cadrul necesităților noastre naționale.

Marile lui lupte împotriva barnuțismului, etimologismului, a direcției vechi în literatură și cultură au un caracter local și vremelnic, legate de un singur moment al evoluției culturii noastre. La baza lor se află însă un număr redus de principii streine, idealismul hegelian și schopenhauerian în estetică, istorismul german și evoluționismul englez în problemele sociale și culturale; legătura cu apusul nu se rupsesse totuși; principiile străine nu intră însă niciodată într'o desbatere teoretică; admise ca atare, fără să le fi pomenit sursa, anonime deci, nu sunt considerate ca având vreo importanță decât prin aplicarea lor în cadrele culturii noastre.

«Originalitatea» lui Maiorescu și a «junimismului» în genere sta în adaptarea la realitățile țării a unor principii străine, presupuse la temelia formației tuturor civilizațiilor.

2. Întrebarea, pe care istoricul trebuie să și-o pună, totuși, este, dacă transplantarea lui Maiorescu din mediul unei înalte culturi apusene în cel al unei țări foarte înapoiate și lunecarea lui dela *Einiges...* la «gramatica română pentru școlile elementare» constituie o dramă sufletească pentru dânsul, o pierdere pentru noi și pentru filosofie în genere? Nu ne putem rosti categoric asupra

situațiilor ce nu s'au realizat: care ar fi fost activitatea lui Maiorescu, dacă s'ar fi dezvoltat într'un mediu de cultură mai înaltă? Intru cât se pot face totuși presupuneri pe un fascicol de date și constatări, le facem, rămânând în linia părerii exprimate de d-l Ion Petrovici în studiul său ¹⁾: rolul lui Maiorescu a fost neasemuit mai folositor printre noi, în criza de creștere a culturii noastre, decât dacă ar fi rămas în Germania, de pildă. Oricât de vie îi erau inteligența, curiozitatea științifică, claritatea minții, simțul estetic și disciplina, i-au lipsit totuși imaginația și spiritul creator. Chiar și în *Einiges*, adică în singura lui lucrare filosofică, nu găsim niciun fel de invenție, ci simple influențe ale altor filosofi, combinate, altoite unele pe altele și cu o vădită înclinare spre elementul social. Dacă ar fi rămas în cadrele mișcării filosofice germane, nu se poate prevedea o privire originală asupra problemelor metafizice, ci o muncă de sinteză, de dialectică, o contribuție în logică și în istoria filosofiei poate, dar mai ales o carieră profesorală, de prim plan și prin talent oratoric și pedagogic și prin disciplină științifică. Mai mult nu.

Lipsa unui mediu prielnic înnăbușe numai o activitate urmată; intuiția, imaginația, spiritul creator și constructiv n'au nevoie de mediu; ele se pot dezvolta oriunde, mai ales într'un domeniu unde nu se cer laboratorii, ci numai stimulentele câtorva cărți. Cu mult mai puțină pregătire filosofică, dar cu mai multă imaginație creatoare, în același mediu, Vasile Conta a aruncat

¹⁾ I. Petrovici, *Titu Maiorescu*, 1840—1917.

curcubele unor teorii metafizice destul de congruente. Jertfa unei strălucite cariere profesionale la Berlin a fost, în schimb, răscumpărată de un mare rol de educator al unei națiuni în criză de creștere, desfășurându-se cu o rară vocație de pedagog, fără dispreț față de cele mici, cu o predilecție întoarsă repede spre atitudine și teorie, curățind terenul de atâtea erori la lumina câtorva principii aplicate cu discernământ și consecvență.

XXVII

1. A fost Maiorescu un om politic? Inactivitatea lui în domeniul politicii interne. — 2. Orientarea în politica externă.

1. Aceeași întrebare se poate repeta: fost-a Maiorescu un adevărat om politic? Privind noțiunea omului politic în esență și absolutul ei, răspunsul e: nu.

Nu e numai vorba de lipsa de temperament și de ambiție politică mărturisită în repetate rânduri și dovedită prin atâtea acte de dezinteresare față de putere. N'a avut pasiunea ei și nu l-a împins la lupta politică râvna de a ajunge, de a-și face o carieră; n'a intrigat ca să fie ministru.

În afară de enervarea dela debut (avea 30 de ani) cu ocazia propunerii nerealizate de a intra în ministerul Manolache Kostake (1870), nicăeri n'a arătat o dorință, o nemulțumire, un calcul personal, o combinație, într'o epocă, în care, părăsind banca ministerială, oameni ca V. Boerescu, Manolache Kostake treceau de-a-dreptul în opoziție, împotriva colegilor lor. Nemulțumit că nu i se admisesse punctul de vedere într'o lege, Manolache Kostake se retrăsese din guvernul Lascar Catargi la 1875, se înscriesese în rândurile coaliției dela Mazar-Pașa pentru

a-și răsturna propriul lui partid și a deveni apoi prim-ministru al unui guvern liberal (cu I. Brătianu, M. Kogălniceanu, G. Chițu, M. Pherekyde, etc.), la discreția unei Camere, în sânul căreia se simțise repede « orfan »; era natural ca după trei luni să se retragă (22 Iulie 1876). Nimic de felul acesta în cariera lui Maiorescu; simțul consecvenței în viața publică l-a pus și pe dânsul ca și pe Carp într'o situație cu totul specială în istoria noastră politică plină de contraste. Meritul e cu atât mai mare, cu cât, neavând un partid propriu zis, cu care să vină la putere singuri, ci menținându-se în starea larvară a unei grupări reduse, au fost siliți mai totdeauna să colaboreze cu alții: direct cu conservatorii pe bază de program comun, indirect cu liberalii în timpul marelui minister Brătianu, niciodată însă în cadrul puterii însăși — cu toate repetatele propuneri ale lui Brătianu, ci în Parlament și numai pe anumite chestiuni mai ales de politică externă. Elasticitatea lor n'a trecut de aceste forme pur principiale, dincolo de orice interes personal; nu grupul lor avea să devină liberalo-conservator sau conservator-liberal sau conservator-democrat și să intre în alte combinații hibride pentru a participa la putere. Junimiștii au constituit un grup doctrinar cu o individualitate ideologică păstrată în toate vicisitudinile vieții noastre politice atât de agitate și de pline de convulsiuni și de sincopă morale.

Lipsit de ambiții și de voință de putere, fost-a Maiorescu lipsit temperamental de orice combativitate? Nu. Fiul lui Ion Maiorescu a avut o natură de luptător. Combativitatea și-a arătat-o în aurora carierei lui literare

și s'ar putea spune chiar că a căutat lupta cu «acea grobienătate a tinereții», de care ne pomenește el însuși într'o scrisoare către Iacob Negruzzi; atacurile lui se înmulțeau cu o oarecare plăcere de a trezi dușmăanii noi și nu din cele mai de disprețuit; nu mai pomemim de atmosfera locală fracționistă, în mijlocul căreia căzuse dela început, și împotriva căreia a purtat lupte mulți ani până la completa ei eliminare din viața publică, lupte duse nu numai ideologic prin scris și vorbe ci și prin acte de guvernământ care, pornite din adânci convingeri, păreau totuși răsbunări personale. A atacat și oameni de mari situații culturale, față de care avea obligații fie de familie, fie de recunoștință. Bărnuz fusese un prieten al tatălui său, căruia Ioan Maiorescu îi închinase chiar un studiu; cu venerabilul Timotei Cipariu tatăl lui avusesse legături de rudenie și de prietenie; G. Bariț fusese cel mai bun prieten, confidentul lui Ioan Maiorescu. Nicio considerație personală nu l-a împiedecat totuși dela lupta împotriva Ardelenilor, după cum nu-l împiedecase să demisioneze dela Academie la vârsta de 27 de ani, să părăsească la 31 de ani — și în ce ton de demnitate personală! — cariera universitară, pentru a putea fi deputat și în scurt timp ministru. Nu se poate, deci, spune că i-a lipsit, mai ales în tinerețe, — elementul combativ exprimat însă, aproape exclusiv, în domeniul cultural, dar atât de categoric încât, într'un anumit sens academic, recunoaștem într'însul pe cel mai inciziv polemist al nostru ideologic. Minte esențial logică, reflexivă, rece, polemica lui nu pleca din pasiune.

Combativitatea lui pur ideologică n'a avut, totuși, un echivalent politic. Cu toată incisivitatea spiritului său, discursurile lui n'aveau căldura ce mișcă masele; oratoria nu i-se adresa, de fapt, întrunirilor publice, iar în Parlament strălucea mai mult în expunerea chestiunilor teoretice, rar străbătute de o vehemență comunicativă.

Ton academic; respect față de persoane, de auditor, de sine; deferență față de președinte, sub « a cărui conducere și protecție » se puna mereu; deferență față de toate personalitățile mari, cu care discuta sau pe care le combătea, cu Kogălniceanu, cu Brătianu, cu C. A. Rosetti, cu Lascar Catargi și în genere, urbanitate și toleranță față de oricine. Combativitatea nu uita regulile cuviinței și nu luneca la vehemența pasională a marilor oratori, în care se mistue simțul dreptății. Fără voința de putere, în serviciul căreia se pune combativitatea — cu toate calitățile lui intelectuale și cu tot talentul de orator, într'o lungă carieră parlamentară, de 45 de ani, Maiorescu n'a fost decât de puține ori și pentru puțin timp ministru și anume:

1. Ministru de Culte și Instrucțiune Publică, 7 Aprilie 1874—30 Ianuarie 1876, în cabinetul Lascar Catargi.

2. Ministru de Culte și Instrucțiune Publică, pentru a doua oară și ad-interim la Domenii, 23 Martie 1888—29 Martie 1889, în cabinetul Teodor Rosetti.

3. Ministru de Culte și Instrucțiune Publică pentru a treia oară și ad-interim la Domenii în al doilea guvern G. Manu, 16 Noemvrie 1890—21 Februarie 1891.

4. Ministru de Justiție în primul minister P. P. Carp, 7 Iulie 1900—13 Februarie 1901.

5. Ministru de Externe în al doilea minister P. P. Carp, 30 Decembrie 1910—28 Martie 1912.

6. Prim-ministru și ministru de Externe, 28 Martie 1912—31 Decembrie 1913.

În tot, în spațiul a aproximativ 45 de ani de viață parlamentară, mai puțin de șapte ani de exercițiu al puterii. Puțin — deși nu e răspunzător decât parțial, răspunderea căzând și pe faptul de a nu fi avut un partid omogen și din pricina marilor lupte din sânul partidului conservator pentru șefie și a lungului guvern Brătianu, care-l aruncase în opoziție timp de doisprezece ani. Vina lui privește numai abținerea de a intra în marele guvern conservator Lascar Catargi—P. Carp (18 Decembrie 1891—3 Octombrie 1895), când ar fi avut la dispoziție patru ani de ministeriat continuu, într'un guvern tare. De ce n'a făcut-o și s'a abținut tocmai când avea posibilitatea să-și dea măsura politică? E punctul nevralgic al chestiunii.

Adevăratul ei accent nu cade pe lipsa de voință de putere, înțeleasă ca o nevoie de a domina, de a trage beneficiile ei, inexistentă la Maiorescu, ci ca o necesitate de a traduce gândul în fapt în domeniul socialului, al politicului.

În acest sens, Maiorescu n'a fost un om politic. Concepția lui de ordin general se referea la procesul de formație a statului nostru; transplantată pe terenul politic, lupta lui a rămas tot teoretică, urmărind directivele transpuse din domeniul cultural — a formei fără fond, a minciunii instalate în aparențele progresului, în domeniul politicului: lupta în parlament împotriva bărnușismului,

manifestat prin separatism mai întâi, apoi prin naționalismul intolerant al «fracțiunii» dela Iași; lupta împotriva revizuirii Constituției la 1884 — plecată tot din principii generale, de ordin doctrinar, după care moravurile trebuiesc schimbate și nu legile, care se cuvine numai să consfințească moravurile existente și nu să le anticipeze, din refuzul de a recunoaște în lege un principiu de prefigurație și creator de noi realități. . . Activitatea lui parlamentară s'a mișcat slobod în cadrul acestor discuții teoretice, observarea strictă a prescripțiilor constituționale, fidelitatea prin nimic clintită față de dinastie, privită ca un principiu de consolidare și de continuitate a națiunii, fixitatea în orientare politică obținută nu numai din inclinări personale ci și din cântărirea multă vreme chibzuită a forțelor în luptă ce ne înconjoară. . . Câmp de activitate mai mult speculativă. Ce acte politice au tradus o astfel de concepție? Cu toate că însăși concepția îi limita din principiu sfera legiferării, Carp a putut răscoli domeniul socialului în toate direcțiile cu inovații, legi, proiecte; a legiferat sau a încercat să legifereze nu numai cu largi vederi teoretice, ci cu propuneri practice de o mare bogăție de resurse intelectuale și de experiență socială; în domeniul economic, financiar, administrativ, agrar, tridentul ascuțitului său simț politic a învolburat apele în toate direcțiile; a frământat realitatea socială cu mâini robuste de om de guvernământ nemulțumit numai cu chestiuni teoretice de ordin constituțional. Carp a fost, în adevăr, și prin caracter și talent un mare om politic. Nu și Maiorescu. Cu tot talentul lui oratoric, a

preferat să rămână în umbra lui Carp. De pe urma unei vieți politice de peste 40 de ani n'a rămas o singură lege. Dacă dela bărbați de stat ca M. Kogălniceanu, I. Brătianu în primul rând, Lascar Catargi ori P. P. Carp, în al doilea, a căror viziune politică s'a tradus la urmă în adevărate revoluții de stat sau, în orice caz, în sute de legi și de proiecte, dacă ne scoborim de pe aceste piscuri, pe arena vieții politice și parlamentare, la oameni politici obișnuiți, la un Vasile Boerescu, la un D. A. Sturdza, V. Lascar, Take Ionescu, Spiru C. Haret, Em. Costinescu, etc., cu talente mai mici, la toți vom găsi o activitate incomparabil mai bogată.

Nu i-a lipsit totuși voința de a legifera; proiectul de lege pentru instrucțiunea publică se inspirase din vechea tendință ideologică de a ne întoarce spre realități, spre învățământul practic « pentru a nu face prin instrucțiune un stat incapabil de a putea exista cu proprie activitate economică ». Incercase să înlocuiască Gimnaziul clasic cu Gimnaziul real, de tipul gimnaziului prusac al lui Bethmann Hollweg, la a cărui inovație asistase cu cincisprezece ani în urmă ca student la Berlin; încercase să înființeze școli normale de învățători, și, încolo, să desființeze internatele, unele facultăți sub cuvânt că nu răspundeau realităților noastre și așa mai departe. Privit azi, spiritul lui reformator ne pare minim; legea ar fi trecut, dacă pe lângă ea n'ar fi introdus poate și alte proiecte de desființări de catedre ale câtorva profesori ce se întâmplaseră să fie adversari politici; de aici votul de blam.

Și în al doilea guvern general Manu (16 Noemvrie 1890—21 Februarie 1891), Maiorescu căutase să-și aplice

ideile printr'o « reformă parțială a legii învățământului public » dar se isbise de o coaliție a opoziției și de un nou vot de blam. A doua și ultima lui încercare de a legifera. Singur recunoaște, nu fără melancolie, în prefața volumului IV al *Discursurilor* : « nu a rămas după urma mea nicio reformă legislativă »; desiluzionat, obosit, a preferat să nu mai intre în ministerul de patru ani Lascar Catargi-Carp (18 Decemvrie 1891—3 Octomvrie 1895), lăsând pe Take Ionescu să umple întreaga legislatură cu sgomotul activității lui, cu « o deosebită inteligență și sârguință ». Iși revendica doar câteva măsuri pe cale administrativă: adunarea documentelor Hurmuzachi, continuarea refacerii mănăstirii Curtea de Argeș, introducerea limbii române ca materie de studiu în licee sau, în altă ordine, întemeierea câtorva gimnazii reale pe cale bugetară (1875), sporirea și menținerea subvenției acordate bisericii Sfântului Nicolai și școalelor române din Brașov, sunt măsuri ce-i fac cinste dar disproporționate cu o activitate politică atât de îndelungă.

La Ministerul de Justiție n'a luat dispoziții decât de ordin moral, sancțiuni împotriva unor magistrați, suprimarea unei legi personale a lui Stătescu și o singură lege tot de ordin moral, care împiedeca pe miniștrii de justiție de a pleda cinci ani dela ieșirea lor din funcțiune, lege ne votată însă din pricina căderii guvernului Carp (13 Februarie 1901).

2. Dacă în domeniul reformelor sociale nu găsim nicio realizare, în ordinea orientării externe s'ar putea cita articolul din *Deutsche Revue* din 1881, prin care recomandase

alipirea la politica Puterilor Centrale ca un zăgaz împotriva panslavismului. Orientarea nu era numai a lui ci a tuturor *Junimiștilor*, oameni de structură culturală germană, în genere Moldoveni, cu teama instinctivă de Rusia vecină; ea aparținea și multor alți factori politici izolați din generația lui și chiar din generația trecută, ca, de pildă, Ioan Maiorescu.

O orientare oportună fără originalitate și fără răspundere, care n'a devenit o politică decât atunci când a îmbrățișat-o Ion Brătianu (Regele Carol o avusese înainte) și când s'au consumat toate tratativele diplomatice și întrevederile ce au dus la alianța din 1883 cu cele două Puteri Centrale, sub pavăza căreia am stat până la 1914. Dacă teama de Rusia îi inspirase fericit pe *Junimiști* în acea epocă pentru stabilirea unui echilibru de forțe în Sud-Estul european, nu tot așa a făcut-o și în timpul războiului dela 1877 când se pronunțaseră împotriva intrării noastre în războiul alături de Rusia.

Atitudinea lui Maiorescu la Consiliul de Coroană dela 14 August 1916 decurge din articolul din *Deutsche Revue* din 1881 și din politica externă urmată dela 1884 încoace, politica tuturor *Junimiștilor*, neînsemnată minoritate în totalitatea opiniei publice de atunci care cerea întregirea Românilor. Soarta războiului s'a cumpănit mult înainte de a ne fi favorabilă, dar, chiar dacă ar fi fost alta, dezastrul s'ar fi învăluit cel puțin în flamura unui mare ideal național împărtășit de toți. Războiul e, firește, un mare risc și rezultatul suprimă controversese asupra oportunității lui; dacă în cenușa învinșilor nu mijește flacăra avântului pentru care au murit, n'o poate aștepta,

în cazul cel mai bun, decât uitarea. Situația învinșilor Consiliului de Coroană dela 14 August 1916 e însă moartea fără onoarea amintirii recunoscătoare a generațiilor viitoare.

Nu putem să nu ne gândim, totuși, cu acest prilej la limitele facultăților sufletești ale oamenilor. Nimeni din generația ce i-a urmat, cu care s'au și înfruntat în acel Consiliu de Coroană, nu avea înălțimea de caracter a lui Carp sau construcția armonică a lui Maiorescu; au fost totuși biruiți de Ionel Brătianu, Take Ionescu, N. Filipescu, care aveau de partea lor un singur lucru: tineretea și, prin urmare, o mai activă înțelegere a elementelor noi intrate în jocul forțelor internaționale, o aspirație mai caldă pentru idealuri naționale integrale, un mai tineresc gust al riscului. Septuagenarii P. Carp, T. Maiorescu, T. Rosetti apucaseră epoca domniilor pământene și a principatelor, trăiseră multă vreme, mai ales Maiorescu, aspirațiile spre o Românie întregită mai mult sau mai puțin într'o confederație austriacă sau, în orice caz, sub protecția germană împotriva dușmanului de totdeauna, pe care îl apucaseră sub forma imperativă a consulului rusesc — concepția lor politică, ajutată și de formația lor intelectuală la Universitățile germane, nu trecea peste *Deutschtum*. Era, de sigur, o politică salutară în 1881, când o cerea Maiorescu, dar constituia în 1916 un anacronism, pe care l-a năruit generația mai tânără a bărbaților politici, tot atât de iubitori de țară, dar care știau că înfăptuirile mari nu se realizează decât cu îndrăzneală; iar dacă se prăbușesc, rămâne în scrumul lor scânteia idealului, în jurul căreia se pot ralia generațiile celor și mai tineri.

XXVIII

Talentul oratoric.

Oratorul politic a fost evocat de mulți contemporani, dar mai ales profesorul în cadrul cursului său. Scund, bine încheșat, cărnos fără a fi revărsat, cu o evidentă înfățișare de sănătate fizică, cu elasticitate în mișcări până la adânci bătrânețe, împinsă chiar la un fel de mobilitate și sprinteneală. Fără eleganță vestimentară, în costume semi-academice, pășea musculos, împrăștiind autoritatea printre rândurile subit amuțite ale unui tineret sgomotos altfel. Câteva clipe de tăcere convenită, în care prezența i se impunea întregului auditor suspendat. Cap tăiat dur, energic, dominat de o admirabilă frunte, sculpturală, desenată voluntar, imperial chiar, ochi adânci sub streășina unor sprâncene stufoase, mobile, din jocul cărora scotea mari efecte de expresivitate; nas lat, cărnos, a cărui vulgaritate era mascată de o muștață deasă, barbișon caracteristic, mare, bogat, unit aproape cu muștața într'un tot capilar, sub masivul căruia dispărea gura, mâini vorbitoare, expresive, agitate, modelând cuvintele, mâni de sculptor și de prestidigitator, mâni ce frământau materialul mai mult plastic decât

sonor al vorbelor. Oratorul nu se mișca dela tribună pe largul podium; corpul îi vorbea însă prin ochi, prin sprâncene și mai ales prin mâni cu ostensibilitate. Lecția se desfășura într'un ritual de exactitate cronometrată, de tăceri calculate cu o gesticulație sobră de altfel și fără dezordine, profund adaptată conținutului, într'un amestec dozat de abstracție și de anecdotă biografică odihnitoare, într'o combinație deci esențial pedagogică, ce întreținea atenția fără eforturi prea mari, cu o claritate de expunere suverană, de păreau toate evidente, cu o gradație a interesului, studiată pentru a culmina pe ultima bătaie convenită a ceasornicului din fund, ce ne reamintea prezența timpului abolit un ceas și jumătate. Prin entuziasmul reînnoit al generațiilor de ascultători toate au trecut de mult în istoria literară. Din desăvârșirea cam subliniată a lecțiilor se crease legenda unui Maiorescu ce și le prepara înaintea oglinzii: omagiu adus perfecției. Nu vorbea, de sigur, nepregătit și nici nu trebuia: se respecta și ne respecta; lecțiile lui nu se pierdeau în improvizații și digresiuni ci constituiau un bloc organic cu un început, o tratare, o culminare, cu o compoziție constructivă, darul vocației lui pedagogice; nu voia să sperie, nici să obosească ci să lumineze și, mai ales, să se facă înțeles; însăși structura lui era, de altfel, clarificatoare, dela sine, fără sfortări. Legenda pregătirii în fața oglinzii voia să explice siguranța apăsată a expresiei, gesturile cu aparențe de a fi studiate pentru cei ce nu știu să le facă, repetarea unor mijloace de acțiune oratorică și chiar exploatarea unor anecdote, spuse totdeauna cu proștețimea improvizației, deși

serviseră de mult. Intr'o lecție a lui ne impresionase povestirea minunat modelată a unui caz de televiziune: tânăr încă și fără rost, Goethe se văzuse într'o zi de vară, venind din față, pe drum, în haine de curte, călare, așa cum avea să fie mulți ani după aceea la Weimar. Pentru a evoca sugestia exercitată asupra publicului de «prelecțiunile» populare dela Iași, ținute cu un sfert de veac înainte, G. Panu ne descrie în *Amintiri* cu câtă emoție ascultase povestirea aceleiași anecdote Goethiane făcută de Maiorescu. Ea își păstrase frăgezimea în gura oratorului; o ridicase din categoria clișeului spre a-i da tonul comunicativ al improvizației. Că avea anumite explicări demonstrative intercalate în cursuri pentru re-paosul minții e firesc; meritul lui era de a ști să le însuflețească. Dincolo de scheletul lecției bine îmbinat și de anumite bucăți de efect nu e admisibil ca să-și fi învățat frazele; cât despre gesticulație, ea se integra în persoana lui, egal expresivă și în simpla conversație, cu sublinierea cuvintelor celor mai uzuale, cu punctuații energice și uneori chiar cam teatrale, cu întreruperea obișnuitelor lui exclamații: «doamne!», «asta da, asta nu», ce-i îndulceau solemnitatea în oarecare cordialitate. Vorba era elementul lui natural, spațiul vital al existenței lui, de unde pasiunea de a conferenția. Impresiile celor ce l-au ascultat în debuturile lui la Iași în «prelecțiunile populare» sunt identice cu cele ale auditorilor de mai târziu. Caracterul de «vulgarizare» al acestor conferințe venea din putința de a face accesibile probleme abstracte, cu eliminări masive și schematizare liniară. Sistemele filosofice cele mai neguroase au trecut, astfel,

prin expresia lui fără a-și lăsa nimic din negură. Pe cât desghioca ideile de toate aderențele, pe atât le prezenta însă de elegant, cu nimic popular sau familiar. Arta lui trezea în ascultător satisfacția de a înțelege idei repute adânci, redată însă simplu și clar.

Și discursurile lui politice au aceeași tonalitate academică; multe pe teme ideologice, constituționale; altele cu caracterul pledoariilor de afaceri, cu studiul serios al dosarului, fără balast de amănunte și statistici, fără digresiuni. Simplificator și unificator și la tribuna Camerei, nu uita niciodată obiectul precis al cuvântării, nu se abătea în disertații istorice; nu avea elocința impulsivă, vehementă și brutală a lui Al. Lahovari sau cea lapidară, plină de formule puternice, agresivă a lui P. Carp, ci o elocință așezată, expozitivă, a cărei forță stă mai mult în argumentare și în logica faptelor înșirate.

Totul era prezentat unit, în cadrul unei urbanități universale, nu însă fără o oarecare intenție ironică și ton superior. Prin calitatea lor academică lipsită de elementul esențial al pasiunii, discursurile lui au convins fără să miște. O astfel de elocvență poate trezi emoția intelectuală a unui public restrâns, dar rămâne ineficace în cadrul discuțiilor agitate de patimi politice. Vorba nu-i tâșnea din inima lucrurilor, cu vehemența, pe care uneori o găsim chiar și la Carp, cum e, de pildă, în discuția Camerei din ziua de 15 Martie 1888, când ușierul N. Popovici fusese ucis de un foc de revolver: « Domnilor deputați, strigase Carp, dacă îndrăzneala ar fi suficientă ca să acopere o crimă, guvernul ar fi alb ca omătul; dacă numărul ar fi suficient pentru a asigura impunitatea,

veți rămâne nepedepsiți. Sunt însă pete, care, odată căzute pe fruntea unui om, trebuie să-l facă să plece capul; orice va face, de răspunderea finală nu va putea scăpa și am convingerea că răspunderea crimei va fi mai apropiată decât se poate crede».

Pe lângă universală a lui urbanitate, Maiorescu mai arăta și un spirit tot atât de elastic și împăciuitoare. Nicio asemănare cu maniera tranșantă a lui Carp în toate situațiile și cu vehemența întrebuintată, de pildă, în ziua istorică dela 12 Februarie 1901 a prăbușirii primului său guvern, pentru că nu voise să cedeze la o reducere a patentei avocaților cerută de taciști. Când Barbu Păltineanu îl întrerupsese cu vorba:

— Atunci să-i jupui? — el se repezise plin de indignare:

— Va să zică să-i jupui? Imi pare bine că aud cuvântul ăsta. Domnilor stenografi, mă rog, scrieți acolo că am fost învinuit de a jupui pe profesioniști pentru că le-am cerut 72.000 de lei. Scrieți, vă rog, că am jupuit pe comercianți pentru că n'au vrut să-mi dea decât 200.000 de lei. Scrieți-o, să se știe și să rămâie, și scrieți că aceasta s'a zis în momentele acelea, în care România era obligată să impună sarcini grele oricărei suflări din această țară, ca să scape nu averea lor, ci ca să scape onoarea ei».

Iar când G. Gr. Cantacuzino i se adresase împăciuitoare:

— Domnule Carp, pune sabia în teacă și nu vei avea printre noi decât amici.

Carp îi replicase:

— Guvernul nu primește a discuta mai departe cu Comitetul delegaților pe tărâmul unor concesi, pe care nu le poate admite.

Maiorescu era, dimpotrivă, dispus la concesi; în afară de linia fermă a ideologiei sale, el se arăta totdeauna conciliant și se declara gata de a primi orice amendament. Discursurile lui cele mai bune sunt cele privitoare la revizuirea articolului 7, adică în chestia evreiască și în jurul modificării Constituției la 1884, în care găsim și căldură, dar numai de ordin ideologic. Nimic nu l-a făcut să vibreze mai mult decât spiritul de toleranță religioasă, dragostea pentru libera cugetare și expresia ei, în apărarea căreia, peste argumentarea logică, se simte urcându-se în cuvinte căldura inimii.

Adunările mari deliberative, fără să mai vorbim de întrunirile publice de masse, nu se conduc însă cu logica inteligenței, ci de cea a sentimentelor; ea a împins Parlamentul liberal de a da în judecată guvernul Lascar Catargi, după cum era gata să împingă Parlamentul conservator de a da în judecată guvernul Brătianu, experiența unuia neservind la nimic altuia. Făcută din luciditate, din stăpânire de sine, din argumentație logică și din toleranță, elocința academică a lui Maiorescu n'a putut avea deci în politică acțiunea hotărîtoare, pe care o merita altfel.

XXIX

1. Scriitorul: realitatea talentului literar. — 2. Caracterele clasice ale artei lui Maiorescu.

1. Înainte de a preciza natura valorii de expresie a lui Maiorescu, izbește realitatea ei; interesul *Criticelor* a rămas egal cu cel din momentul producerii lor. Merit cu totul excepțional. Realizate într'o epocă de instabilitate nu numai a ortografiei ci și a limbii, ele ni se prezintă și azi ca un punct stabil, fix, peste care au trecut aproape trei sferturi de veac fără să le fi măcinat. Indiferent de conținut, articolele lui și-au păstrat actualitatea formei. Chiar dacă n'ar fi fost deplin îndreptățite, materialul lor verbal s'a dovedit atât de rezistent, încât se poate spune că Maiorescu și-a strivit adversarii nu numai prin poziția lui intelectuală și prin simțul orientării ci și prin soliditatea expresiei artistice; timpul nu l-a aruncat în categoria valorilor exclusiv culturale, ci l-a ținut într'o circulație vie peste cartea de lectură și capitolul de istorie literară. E prestigiul artei de a acorda durată dincolo de conținut și de vicisitudine; talentul îmbălsămează și menține.

Problemele, de care s'a ocupat Maiorescu, și-au pierdut de mult actualitatea; arta cu care le-a exprimat nu numai că le-a prelungit existența dar a conservat în cristalul ei și amintirea adversarilor.

Oricât de absolut ar părea, talentul nu este însă o invariantă; el e legat de timp și de idealul lui estetic, de gust și de modă; prețuiți într'o epocă, chiar și poeții mari își pierd interesul în alta; fondul emoțional variază puțin în decursul veacurilor dar expresia lui se schimbă cu generațiile. Câți mai citesc azi pe Byron? Pe drept gustat acum o jumătate de veac, se putea ca arta lui Maiorescu să nu prezinte formula estetică a vremii noastre. Există deci în orice artă personală de expresie un germene ce o condamnă la o caducitate relativă. Dacă nu vom putea atinge chiar esența artei lui Maiorescu,— rămâne să ne apropiem de ea prin câteva considerații și definiții.

2. În talentul lui de expresie, ca și în celelalte manifestări, izbește mai întâi egalitatea cu sine însuși, eleatismul personalității. *Sibi constat* al poetului latin e însăși formula lui: aderența cu sine, unitatea morală. Dacă s'ar putea concepe un om scăpat de sub legile devenirii, s'ar numi Maiorescu. Analogia stejarului cuprins în ghindă nu i se aplică integral; n'a fost simplă ghindă plină de toate devenirile ulterioare ale stejarului; n'a fost blocul de marmură capabil de a se prefăce în statuie; s'a născut stejar, statuie. La o vârstă când alții sunt încă amorfi, *Inseminările* ne-au făcut să asistăm totuși la germinația ghindei și la ecarisajul marmurei; și-a rotunjit însă repede o psihologie, când alții abia o încep. După

ce și-a rotunjit-o, nimic n'a mai schimbat-o; stejarul s'a înălțat deplin format pe deal și statuia s'a împlântat pe coloană — model eleatic de imobilitate vrednic și de admirație și de spaimă. Ochiul cere variație; câmpia aspiră la spinarea dealului și însuși dealul presupune o vale; liniștea reclama sfâșierea sunetului. Unitatea lui Maiorescu nu s'a manifestat numai în actele vieții publice; n'a fost numai de ordin sufletesc ci și de ordin tehnic, deși, în genere, expresia reprezintă o căutare, un exercițiu continuu ajuns numai târziu la echilibrul unei formule definitive, ultim popas al unei lungi experiențe; poetul se naște dar artistul dintr'însul se realizează prin etape succesive. Arta lui Maiorescu *sibi constat*: o pagină din 1867 are aceleași caractere ca o pagină din 1917; în sânul unei producții de jumătate de veac nu putem determina nicio evoluție, nicio variație; egalitate absolută. Nu numai ideile sunt aceleași ci și expresia lor, timbrul e același. Dacă n'ar avea date, ne-ar fi cu neputință să stabilim cronologia articolelor lui. Rămâne acum să dăm câteva indicații asupra naturii egalității și asupra cauzelor care i-au păstrat actualitatea, căci noțiunile nu se suprapun întotdeauna. Egalitatea e supusă aceleiași mode și caducității ca și inegalitatea și evoluția, așa că viabilitatea nu constă în simpla ei prezență — ci și în talent.

Talentul nu se poate dovedi; el e substanța impalpabilă, volatilă care scapă analizei; chiar când îi descompunem componentele materiale, ne convingem că nu ele îi dădeau valoarea ci suflul inezisabil ce le pătrunde. Talentul îl admitem, așa dar, ca un punct de plecare

sigur, ca o invariantă; nu ne rămâne apoi decât să procedăm la izolarea elementelor, care, fără să-l explice, îl definesc.

Arta lui Maiorescu este de ordin clasic, bazată pe echilibrul static de forțe. Ea este expresia literară a însăși structurii lui psihologice clasice. Cea mai însemnată dintre creațiile lui e cea a personalității lui armonice. N'a fost, după cum am văzut, nici un om politic propriu zis, nici un creator literar, nici un învățat specializat, nici un scriitor profesionist, nici un filosof și nici măcar un critic literar; le-a îmbinat pe toate într'un ansamblu armonios de calitate solid încheigate; personalitatea lui nu stă în excesul unei însușiri în dauna celorlalte, ci într'un raport, un echilibru de forțe: formula tipică a omului și a artei clasice. Stilul literar al lui Maiorescu se suprapune exact pe stilul de viață. Arta fiindu-i o creștere normală și nu bovarică a psihologiei, e dela sine înțeles că și stilul se află în același raport și corespondență; stilul e, în adevăr, în cazul lui, omul.

Clasicismul reprezintă un caracter de permanență; static, el durează arhitectural ca o construcție de blocuri. Toate celelalte formule reprezintă o rupere de echilibru; prin deslănțuirea uneia din însușirile sufletești, a sensibilității în genere, ele se realizează în creațiuni strălucite, originale, impresionante, dar nu și trainice sau cu o viabilitate legată de o epocă, de un gust, de o modă; satisfac cu exces o curiozitate și dispar odată cu îndestularea ei. Intensitatea vibrației lor nu se poate statornici în durată; izbucnește, luminează puternic și dispar. Durata iese numai din echilibru, pentru că se adresează omului

normal, construit pe un raport armonic de funcțiuni și nu pe un conflict anarhic de forțe inegale.

Plecat dela un artist normal clasicismul se adresează oamenilor normali și are perspectiva duratei pentru că oamenii normali vor exista întotdeauna, în timp ce, pornind dela un dezechilibru, celelalte formule artistice participă mai mult la fenomenele de psihoză trecătoare; trezesc entuziasmul sau indiferența după starea momentană a spiritului public.

Maiorescu n'a fost așadar un om de specialitate exclusivă, ci a realizat tipul clasic, *l'honnête homme*, cu lumini egale despre orice, fără exces; n'a ancorat în nicio știință. Prin natura ei formală și abstractă, preferința lui a mers totuși spre logică, cu care s'a putut orienta în celelalte domenii ale culturii. Abstracțiunile filosofice au luat, astfel, o formă elementară; cultura generală luminează și clarifică, pe când cea exclusiv specială lunecă repede la pedanterie. Claritatea în expunere, sobrietatea, logica argumentării, echilibrul conțin în ele înșile virtuți tonice și rețin prin simplitatea lor desfășurare, indiferent de subiectul în care se încorporează.

Eliminarea voită și practică dela începutul carierei până la urmă a oricărui aparat științific, a oricărei trimiteri, e una din notele cele mai caracteristice ale tehnicii maioresciene. « Erudiția unui om, care pentru orice discuție mai neînsemnată aduce o mulțime de autori străini — scria el despre N. Blaremborg — deșteaptă din capul locului îndoiala celor cunoscători, căci este evident că cele împrumutate prea mult dela alții, au prea puțin în

sine». Citațiile sunt, deci, foarte rare la Maiorescu, citațiile străine și nu din autorii discutați, care, de obicei, sunt abundente. Multe din articolele lui (*In lături!*, *Beția de cuvinte*, *Răspunsurile*, etc.) sunt construite exclusiv pe această tehnică: firul luminos al unor expoziții precise și categorice se susține prin citate, uneori masive, pentru a produce evidența prin acumulare, alteori limitate la un număr restrâns, alese însă cu precizie în vederea aceleiași evidențe. Exemplele din *Beția de cuvinte* produc nu numai convingerea ci și o dilatație de ilaritate asociată pentru totdeauna de numele celor vizați; analiza unui singur discurs a anulat definitiv gloria de mare orator a lui N. Ionescu. Citația pregnantă nu e întrebuințată numai din necesități polemice ci și în articole expositive: meritele excepționale ale lui Eminescu sau meritele relative ale lui Ioan Popovici-Bănățeanul sau Victor Vlad Delamarina sunt puse în lumină printr'o simplă culegere de citate cu o modestie interpretativă ce impune atenției cetitorului mai mult pe scriitor decât pe critic. Citațiile din autori străini sunt însă rare și, în deosebi, lapidare și mai mult de natură literară, pentru a prinde ideea într'o formulă, culese din dicționare, din enciclopedii, din manuale, tocmai pentru a le sublinia caracterul de generalitate, pe înțelesul și sub controlul oricui. Lipsa documentării ostentative nu înseamnă totuși lipsa de informație; dela primele pagini, cititorul câștigă, dimpotrivă, un sentiment de siguranță și în călăuză dar și în sine însuși; satisfacția e de ordin moral și estetic. Absentă în note, informația se simte totuși: e cea a omului de cultură generală, perfect mistuită,

transformată în substanță proprie, personalizată; dispărută ca element separat, nedigerat, corp străin intrat în economia altui corp. Invinuit de plagiat (cazul lui Aron Densușianu din 1867 sau a d-rului Zotu), Maiorescu nu s'a apărat; prezentă în întreaga sa critică, estetica lui Schopenhauer nu a fost niciodată citată și expusă: a asimilat-o și a redat-o personal, fără erudiție, desfăcută de orice negură filosofică, suplă, elementară, în formule pe înțelesul tuturor, fără pretenția de originalitate, cu tonul unor adevăruri irecuzabile, bunuri comune; cu seninătatea cu care Virgiliu urmărise, pas cu pas, *Odiseia* în primele șase cărți ale *Eneidei* și *Iliada* în celelalte șase, sau cu care Terențiu contopea două piese grecești ale lui Menandru și Difil în una singură — a sa. Problema plagiatului nici nu se pune într'o artă, în care originalitatea nu stă în invenție ci în asimilație și redare expresivă.

Natura însăși a stilului maiorescian e clasică; elaborat prin eliminări și nu prin adaosuri succesive, el pare de o extremă simplitate; scos după multe operații de filtrare, se prezintă sub o formă de perfectă solubilitate și limpiditate. Apropiind orice idee de cetitor, el pare la îndemâna oricui; stil clasic de clarificator. Cu toate că formația lui intelectuală era aproape exclusiv germană, cu toate că teoriile lui sociale și estetice îi veneau din aceeași sursă, arta lui nu-i datorește nimic influenței germane. Maiorescu a fost un mediteranian, un greco-latin, un simplificator al metafizicei germane, într'un stil analitic mai apropiat de moralistii francezi decât de metafizicieni germani. Marea lui admirație pentru

Schopenhauer se explică și din faptul că, prin specia talentului său, Schopenhauer a fost cel mai latin dintre filosofi germani; prin strălucirea formei literare și incisivitatea expunerii. *Aforismele* lui sunt mai aproape de Chamfort decât de Kant.

Latin, arta lui Maiorescu converge înainte de toate spre claritate; cu riscul oricărei simplificări și deci al unei pauperizări a substanței, ea reprezintă harta schematică dar definitivă a chestiunilor tratate fără nicio încărcare de incidente, fără digresiuni. E poate cel mai bun stil științific din câte avem, mânuit însă de un scriitor clasic, care nu se servește de un vocabular profesional, ci se folosește de limba oricui. Nicăiri nu vom găsi un cuvânt local, dialectal, un cuvânt pitoresc sau tehnic; ca la toți clasicii, ca la moraliștii francezi, limba este obștească, instrumentul de comunicare al tuturor ¹⁾. Arta

¹⁾ Limba lui Maiorescu a rămas atât de actuală, în cât rar găsim în ea forme ieșite azi din uz. Așa, de pildă, întrebuintarea atât de repetată a formelor *abundant*, *abundanță* (*abundanța inimii*, *mișcarea abundanță*) răspunde gramaticii; noi spunem totuși azi *abundent*, *abundentă*, poate prin faptul asimilării cu formele mai numeroase ale adjectivelor și ale participiilor dela conjugarea a II-a și a III-a (*dement, recent, insistent, aparent*, etc.). E o presupunere, pentrucă găsim totuși *amant*, *flagrant*, *crispant*, etc. Limba nu e logică.

Forma *aprefiare* ar fi logică, derivând-o dela *pref*; în realitate, cuvântul e neologistic și derivă dela forma scrisă (de ce?) și nu vorbită a franțuzescului *apprecier*. . . Multă vreme Maiorescu s'a înverșunat să scrie *Eugenie*, *Iulie Caesar*, *Iunie Brutus*, etc., pe cuvântul că *ius* a devenit în limba română *ie* de ex.: luna Iunie, luna Iulie, etc. Numai că aceste sunt în adevăr cuvinte românești, pe când *Eugeniu*, *Iuliu*, *Iuniu*, sunt nume proprii, venite târziu fără să fi urmat legile de formație a limbii române.

clasică e prin esență discretă, ea nu e emotivă și rațională; nu vrea să miște ci să convingă, nu vrea să turbure ci să limpezească. Vremea macină elementul pitoresc și podoabele imagistice; desenul din peniță al lui Maiorescu a rămas totuși pur. Pentru necunoscători stilul lui nici nu există: limpiditatea lui se scurge neoprită prin nimic; obiectul se prezintă singur și nu prin intercesiunea unui mijlocitor, care ține să dea relieful convenit ideilor expuse, adevărului simplu și elementar. Cu toată nuditatea, calitatea lui literară e cu atât mai mare cu cât e mai puțin aparentă; el e strict noțional și fără imagini sensibile. Rece în genere, în unele pagini circulă totuși o căldură emoțională, care-i dă stilului o mișcare, un ritm mult mai viu deși în aceeași tonalitate de seninătate și nobleță. Nu vom face decât un singur citat din începuturile activității lui (1872):

« Era într'o seară lină de Mai din anul 1871; dar în salonul, unde se adunase atâta mulțime de oameni, nu se observa frumusețea naturii renăscute; pasiunile politice erau la ordinea zilei și cu cea mai mare încordare se agitau întrebările momentului. În fundul acestei săli, atinsă încă de razele luminilor, se înălța pe un pedestal închis o marmoră albă, frumoasă imitare a unei statui antice; și, pe când toți oamenii erau cuprinși de discuțiile

Maiorescu mai întrebuița mereu *idea platonice, filosofia platonice, etc.* Așa ar fi fost natural; dar cuvântul «*platonice*» a luat un înțeles atât de special la noi, ca și în franțuzește («*dragoste platonice*»), încât cu greu se mai poate întrebuița în sensul tehnic. E prea târziu pantru a reacționa; ar fi poate nimerită întrebuițarea adjectivului «*platonician*». De altfel, și în franțuzește avem: *amour platonique* și *l'idée platonicienne*.

politice, în mijlocul cuvintelor aprinse, a gesticulărilor vii și a emoției tuturor, în confuzia acestei mișcări țintite spre un singur punct din viața reală, punct trecător, de o importanță fără măsură în prezent, de o nulitate fără măsură în viitor: statuia albă, cu surâsul ei blând, sta senină deasupra haosului, forma ei trecea neatinsă peste valurile timpului; păstrată în trecut, sigură de viitor, ea își purta înaintea noastră cu o liniște supranaturală viața-i eternă. Da, în lumea fericită a artei timpul nu mai are putere, și nu mai are înțeles și cine, înălțat în sfera ei, a știut să plăsmuiască forma frumoasă, acela desigur, dar numai acela a ajuns pe calea nemuririi».

Secretul artei lui de scriitor este la fel cu cel al oratoriei: dublu proces de apropiere și de depărtare, de scoborîre și de înălțare a conținutului și a expresiei. Conținutul este redus la un minimum de formule clare; orice complică, secundar sau parțial, este înlăturat sistematic pentru a nu rămâne decât miezul elementar. Procesul de simplificare a ideilor e urmat apoi de un proces de înălțare a expresiei lor la o demnitate stilistică, la o proprietate de termeni, la un ton susținut, ce le dă în formă ceea ce le luase în conținut. De aici satisfacția cetitorului de a putea urmări cu lesniciune idei recunoscute ca subtile într'o formă a cărei elevație e totuși evidentă.

« Indrumătorul » i-am spune, încheind aceste rânduri, nu fără a preciza: rolul îndrumătorilor este de obicei legat de o epocă; el devine repede istoric și se transformă

într'un moment al evoluției culturii. Soarta lui Maiorescu a fost să rămână actual și astăzi, adică după trei sferturi de veac, și, din nefericire, încă pentru multă vreme. În materie de cultură evoluțiile nu sunt nici perpetui, nici liniare; când crezi că ai pus mâna pe țărnam, un val te smulge departe în larg; pânza țesută ziua se desface noaptea; apele se ascund sub nisip și ciulinul crește pe marmura cetății ruinate; în adăpostul limpezit odinioară îți umple ochii cerneala norilor învolburăți. Optimismul nostru trebuie să fie însă la fel cu cel al lui Maiorescu: *birui-va gândul*, cum spunea înțelepciunea cronicarului și inscripția criticului deasupra ușii bibliotecii. Altfel, la ce am mai trăi?

La răspântiile culturii române veghează ca și odinioară degetul lui de lumină: pe aici e drumul. Autoritatea i s'a menținut și astăzi pentru că pleacă din însăși izvoarele spirituale fără moarte ale logicei, bunului simț, bunului gust, și s'a realizat într'o formă pură, fără vârstă.

BIBLIOGRAFIE

« LUCRĂRILE LITERARE » ALE LUI
T. MAIORESCU

Păstrăm acest titlu de « Lucrările literare » întrucât este titlul pus chiar de Maiorescu la cele două foi scrise de dânsul prin 1860—61 și publicate în Anexele volumului I al Insemnărilor zilnice. Ele constituie o primă încercare de « bibliografie maioresciană » pentru anii 1851—1861 făcută de Titu Maiorescu și pe care o reproducem aici cu explicațiile necesare, chiar când unele din « lucrări » s'au pierdut sau au fost numai simple planuri. Și în cazul acesta e bine să se cunoască preocupările copilului și apoi ale omului matur, fie și ca indicația numai a unei intenții.

Oricât ar fi fost de relativ redusă activitatea literară a lui Maiorescu și oricât s'ar părea că merg de departe investigațiile acestei bibliografii, se vor găsi și lacune. Rămâne să precizăm dela început că ea îmbrățișează numai activitatea literară scrisă a lui T. Maiorescu. Numeroasele lui conferințe nu sunt indicate decât atunci când ne-au rămas dela ele rezumate prin reviste destul de amănunțite pentru a ne arunca oarecare lumini asupra ideilor cuprinse.

Fiind vorba de o « bibliografie literară », e dela sine înțeles că această încercare nu dă indicații nici asupra discursurilor parlamentare, nepublicate în volum, nici asupra articolelor politice destul de numeroase. Numai ediția « Operelor complete » va trebui să adune această activitate în parte necunoscută a marelui critic, risipită prin foile timpului (Vocea națională, Timpul, România liberă, Constituționalul, Epoca, etc., etc.), pentru a i se înălța monumentul cuvenit.

1851

« Cwântarea în românește ținută la încheierea întâiului an școlar la gimnaziul românesc din Brașov » — indică Anexa primului volum de *Insemnări*. Ea a apărut sub titlul « Cwântul rostit la împărțirea premiilor în școalele române din Brașov », în « Foaia pentru minte, inimă și literatură » Nr. 151 din 2 August 1851 fără indicația numelui elevului; menționarea se face în Nr. din 6 August. S'a reprodus în Anexa Nr. 1 a Volumului I al acestei lucrări.

1855

1. « *Die Blödsinnige*. Comedie într'un act ». Pe data de Noemvrie 1855 notează: « Am terminat piesa mea *Die Blödsinnige* (*Bleoata*). E bine. Aș vrea să o trimit la teatrul din Josephstadt » (*Insemnări*, I, p. 6).

*

2. « *Manuscriptul unui nebun*. Traducere din Boz, Pik-wik-Club ». Boz se știe că e Dickens.

*

În *Insemnări* (I, p. 10), la acest an mai notează alte intenții literare. Mai întâiu două versuri:

*Ach! Auf der Erden weiten Strassen
Bin ich so einsam und verlassen!*

Apoi își propune:

1. Să desvolt poezia *Weiss der Teufel* u. s. w.
2. Să prelucrez cât mai curând poezia: «*Ach! Auf der Erden weiten Strassen*» u. s. w.
3. Să fac mai dinainte poezii pentru scris în vreun album al cuiva.
4. Să traduc în românește gramatica greacă (Curtius).
5. Un fel de fabulă în care Concordat (?).

1856

1. «*Nachtgedanken*, (dedicat) Contesei Olga Coronini-Cronberg». Despre această poezie pomenește în *Insemnări*, I, p. 45 (Iunie 1856). «Făcui o poezie sub titlul de «*Ich und mein Geist*» care e ocazională și pentru Olga Coronini». Urmează mai departe scena de prezentare a poeziei.

*

2. «*Un fragment din tinerețea mea*». Despre această lucrare pomenește și în bilanțul de sfârșit de an. «Din Aprilie până în Iulie e importantul episod care e descris cu de-a-mănuntul în *Fragment din tinerețea mea* (*Insemnări*, I, p. 56 apoi I, p. 102 unde arată (30 Iulie 1858) că a dat soru-si să citească apendicele II la «*Un fragment din tinerețea mea*»).

*

3. «*O comedie fără nume în 5 părți*».

E vorba de *Ein Lustspiel ohne Namen*, despre care pomenește în bilanțul anului 1856 (*Insemnări*, I, p. 56): «In Septembrie am început și în Octombrie am terminat *Comedia fără nume*, această spirituală contopire de scene». Ea s'a jucat de autor și alți câțiva tineri în casa lui Vicențiu Babeș, colegul lui Ion Maiorescu la Minister (Soveja, *op. cit.*, p. 22). Tot el o judecă la 4 Noembrie: «Astăzi am terminat piesa mea «*Lustspiel ohne Namen*». Mare lucru nu e de ea, căci e un lucru de ocazie; dar e destul spirit în ea» (*Insemnări*, I, p. 53).

*

Planurile și începuturile lui literare sunt mai mari în acest an, după cum reiese din *Insemnări*, I, p. 38:

1. Incepui (cu soru-mea), însă voi să finesc articolul pentru *Gazeta Transilvaniei*: «*Câteva cuvinte despre educația la Români*».

*

2. Am un plan de o tragedie în cap, sub titula de *Salomon de Caus*, — care să mă desemneze pe mine.

*

3. *Das Becher - Comité und das Treiben der 6-ten Classe* — o umorescă cu ilustrațiuni.

*

4. O bucată comică, sub titula: *Unsere Zeit. Ein trauriges Lustspiel*. Va fi personal. Voi să bat: a) un pedant grozav, căruia nu-i pot arăta ideile mele în alt mod. b) Certele moderne între Saphir - Laube - Schorn-Bacherl - Halm - Waldeck ș. c. l.

*

5. O poezie în hexametre pro primo germănește apoi românește; sub titula *Ich*, ca un fel de scuză.

*

La data de 23 Mai notează «*Azi începui a lucra pentru Gazeta Transilvaniei* aceste «*Schizze din Viena de acum*» (*Insemnări*, I, p. 44).

*

La data de 5 Noemvrie notează «*Traduc în românește două mici poezii elegiace ale lui Goethe și începui (a traduce) o odă de Klopstock*».

*

La 12 Noemvrie adaogă «*Am terminat oda lui Klopstock*» (*Insemnări*, I, p. 53).

*

La bilanțul anului 1856 scrie «*cea dintâi poezie propriu zisă e datată 24 Februarie: Miezul Noptii*, — traducere din românește. La 3 Martie a urmat traducerea *Nocturnei*. La 13 Martie întâiul subiect humoristic *Comitetul paharelor*. In Martie și Aprilie am făcut mai multe traduceri.

În Noemvrie, traduceri din nemțește în românește...» (*Insemnări*, I, pp. 55—56).

1857

1. «*Die Buchstaben - Camerate Satiră*».

Despre această satiră notează Maiorescu la 6 Februarie 1857 «Tocmai sunt patru acte gata ale unei satire ce o scriu în contra unora din camerată (*Die Buchstaben - Narren - Comödie*); are un humor local personal, de făcu să râdă cu hohote pe toți la câți le-o cetiiu până acum; se înțelege că e polemică», (*Insemnări*, I, p. 64).

*

2. «*O dovadă desvoltată. Exercițiul logic*». Nu știm de ce e vorba.

*

3. «*Despre măsurătoarea înălțimilor prin barometru*». Lucrarea aceasta științifică avea să apară la venirea în București în 1859, în revista lui Iuliu Barasch «*Isis*».

*

În acest an, începe inițierea lui în filosofie. La 18 Decemvrie 1857 notează: «Am tradus mult din Herbart, am scris în caetul meu câteva disertații cu subiecte de fizică, de estetică și de istorie a religiunilor» (*Insemnări*, I, p. 83). La sfârșitul anului își încheie bilanțul cu acest rămas bun dela lucrările literare. «De când am ajuns să fiu pregătit în mod serios din punct de vedere științific nu-mi reușește nicio rimă; pe de o parte, sunt bucuros că a încetat această operație; pe de alta, poate și din cauza asta devin din zi în zi mai rece, pentru cei mai mulți din jurul meu mai indiferent» (*Insemnări*, I, p. 86).

1858

1. «*Welser și Welsersheimb, scrișă genealogică dedicată contelui Rudolf Welsersheimb*». Nu știm nimic de această lucrare.

*

2. «*De latinitate et quibusdam litteris latinis*». Nu știm nimic de această lucrare.

*

3. *Grundzüge der Logik für Gymnasien*. Prelucrată la Braşov.

Despre această *Logică* scrisă anume pentru un prieten, Arnim Löhner, cu un an în urma lui, pomeneşte în *Insemnări*, I, p. 107; despre ea aminteste şi la bilanţul anului 1857, exprimându-şi dorinţa «de a o lăsa, la câţiva din așa numiții mei «școlari» la plecarea mea din Germania» (*Insemnări*, I, p. 87).

1859

«*Traducerea a întregii gramatici a lui Borel*». E din epoca de predare a limbii franceze în familia Kremnitz (*Insemnări*, I, 109). Nu știm nimic.

*

Πρός τι (Relațiunea). Nu știm nimic.

*

«*Măsurarea înălțimii prin barometru*». În «*Isis*» jurnalul lui Barasch». E vorba de lucrarea scrisă încă la Theresianum în 1857. Apărută sub titlul «*Măsura înălțimii prin barometru de dr. Titu Liviu Maiorescu*», în «*Isis*» sau natura, jurnal pentru răspândirea științelor naturale și exacte în toate clasele redigeat de profesorul Dr. Iuliu Barasch, an. IV, Nr. 31 din 22 August 1859.

*

«*Despre socialism și comunism*. Discurs public ținut în București, în Septembrie 1859». Conferința a fost ținută la 20 Septembrie 1859, într-o sală a colegiului național dela Sf. Sava. Ea a fost repetată apoi în același an la Berlin la Justizrath Kremnitz, *Ueber Socialismus und Communismus*. Dela această conferință avem un rezumat în *Reforma*, 24 Septembrie 1859.

1860

«*Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form*, Berlin, la editorul Nicolai». Publicarea s'a făcut la sfârșitul lui 1860.

Din această carte s'a tradus în românește un singur capitol *Ce e filosofia?* în *Conv. literare*, 1920, p. 85 sub semnătura M și R-Dj (uvara?).

*

În tabloul lucrărilor sale Maiorescu menționează la același an: « Tradus în franțuzește *Einiges philosophische* în cea mai mare parte ». Nu știm nimic de această traducere.

1861

« La 10 Martie, conferință la Berlin, în folosul monumentului lui Lessing la Camenz ».

Reluată apoi: « La 12 Aprilie conferința la *Cercle des sociétés savantes* despre Wagner și Corneille ».

Nouă ne-a venit sub forma unei comunicări făcute înaintea *Societății filosofice* din Berlin, al cărei membru era, și anume: *Die alte französische Tragödie und die Wagnerische Musik*. Nu avem textul conferinței ci numai discuția ședinței dela 27 Aprilie 1861, publicată în « *Der Gedanke* », *Philosophische Zeitschrift*. Organ der philosophischen Gesellschaft zu Berlin. Herausgegeben von Dr. C. L. Michelet, Schriftführer der Gesellschaft. Zweiter Band; Nicolaische Buchhandlung, 1861, p. 112 și următoarele.

Ea se află reprodusă în original și traducere în Tudor Vianu, *Influența lui Hegel în cultura română*. Memoriile Secțiunii literare a Academiei Române. Seria III, tom. VI (1933).

*

Tot în acest an Maiorescu mai notează: « Lucrat complet teza franceză pentru doctoratul în litere » și « Teza latinească pentru doctoratul în litere ». Reiese că T. Maiorescu intenționase să-și treacă doctoratul în litere la Paris — și că a renunțat. Nu putem ști de ce lucrări e vorba. S'ar putea ca teza de doctorat să fi fost în intenția lui traducerea în franțuzește a cărții lui *Einiges philosophische*, despre care pomenește mai sus.

*

« Teza pentru licență în drept, în August ». E vorba de teza *Du régime dotal*, susținută la 12 Dec. 1861.

*

« *Disertație despre opiniunile fundamentale teleologice ale Herbartianului Cornelius* ». E vorba de *Ueber des Herbartianers C. S. Cornelius*

teleologische Grundgedanken, apărută în *Der Gedanke*, vol. III, fasc. I, 1862.

*

«Curs public și popular despre *Educațiunea în familie, fundată pe psihologie și estetică, cu privire perpetuă la cercustările noastre*». Cursul începe la 10-22 Decembrie 1861 și se va continua în toate Duminicile în tot anul școlar 1861—1862. Despre prima conferință avem o dare de seamă sub titlul «*Un fiasco*», în *Țeranul român*, 17 Decembrie 1861 al lui Ion Ionescu dela Brad, reprodusă și de G. Bogdan-Duică, *Titu Liviu Maiorescu*, discurs de recepție, 1921, p. 26.

Despre aceste conferințe Maiorescu amintește în anexa din *Insemnări*, I, «Intâia și a doua conferință în românește despre *Educația în familie*, ținute la Academie (Universitate) în București, în Decembrie 1861»:

1863

«*Anuarul gimnasiului și Internatului din Iași pe anul școlastic 1862—63*», publicat de directorul T. L. Maiorescu, doctor în filosofie și licențiat în drept, profesor la Universitatea din Iași și membru cor. al societății filosofice din Berlin. Iași, tip. Bermann, 1863.

Aici apare cunoscuta disertație a lui Maiorescu «*pentru ce limba latină este chiar în privința educației morale studiul fundamental în Gimnaziu*».

1864

Anuarul Institutului Vasile Lupu, Școala normală dela Trei-Ierarhi din Iași pe anul școlar 1863—1864, publicată de Directorul Titu Maiorescu, etc. Iași, Imp. Adolf Bermann.

Anuarul conține *Regulele limbii române*, de T. Maiorescu (12 p.) și *Observațiuni la regulele precedente* (18 p.).

*

In broșură separată.

Regulele limbii române pentru începători. Iași, 1864 (p. 18). Ediția a doua trebuie căutată la anul 1879.

*

Cuvânt de introducere la serbarea funebră în memoria lui S. Barnușiu. Ținut de T. Maiorescu în calitate de Rector la 13/25 1864. Publicat în *Anuarul general al instrucției publice* pe 1863—64, București, 1866, p. 208. Reprodus în Anexa Nr. 9 a primului volum al acestei lucrări.

1866

În Octombrie 1866 găsim următoarea însemnare:

« În acest răstimp am scris și pentru revista lui Brockhaus (numărul din Iulie 1866) articolul « *Principatele dunărene Moldova și Valachia subț Principele Alexandru Ioan I* » — și am primit pentru el 21 de taleri.

La înapoerea la Iași la 4/16 Septembrie trimis articolul *Moldova* pentru a doua ediție a *Enciclopediei* (Brockhaus) » (*Insemnări*, I, p. 125).

*

Despre scrierea limbii române. Iași, 1866, 3 f. + 152 p.

*

Gramatica limbii române pentru școalele primare cl. I, II. (metoda analitică), Iași, 1866. Nu se află în biblioteca Acad. Rom. (?)

*

Plinii Epistolae Selectae. Edițiune în uzul școalelor, cu adnotațiuni române, Iași, 1866. Nu se află în biblioteca Acad. Rom. (?)

1867

Despre poezia română, în *Conv. literare*, 1867 (I), p. 17 și 38; 53, 61, 89, 101.

Studiul a apărut și separat: *Poesia rumână. Cercetare critică urmată de o alegere de poezii.* Iasi, 1867. 4 f. + 204 p. devenit apoi « *O cercetare critică asupra poeziei române dela 1867* » din volumele de *Critice*.

*

Pütz W., *Geografia și istoria evului mediu*, recenzie în *Conv. literare*, 1867 (I), p. 255.

*

Poezii populare adunate de V. Alecsandri, în *Conv. literare*, 1867 (I), p. 311.

*

T. Maiorescu și N. Culianu, *Raport despre starea școalelor publice din Iași la finea anului școlar 1866—67 pronunțat înaintea M. S. Domnitorului Carol la 2 Iulie 1867*. Iași, 1867.

*

« *Introducerea* » din primul număr al *Convorbirilor literare*, 1 Martie 1867, deși iscălită de Iacob Negruzzi, e de T. Maiorescu (Iacob Negruzzi, *Amintiri din « Junimea »*, p. 93).

*

Critica ortografiei d-lui Cîpariu, în *Conv. literare*, 1 și 15 August 1867 (I), p. 137, 158. Devenită apoi partea IV din *Despre scrierea limbii române: Cercetări lingvistice și critica sistemului etimologic*.

*

Dreptul public al Românilor și Școala lui Barnuțiu, în *Conv. literare*, 1867 (I), pp. 273, 286, 317, 333.

*

În ciclul de prelecțiuni « *Cărțile omenirii* », Maiorescu ține trei conferințe: *Pentateucul și K' bagiur (Budha)* rezumate în *Conv. literare*, Nr. 1 din 1867 (I) și *Kant* rezumat în *Conv. literare*, Nr. 5 din 1 Mai 1867.

1868

Limba română în jurnalele din Austria, în *Convorbiri literare*, 1868 (II), pp. 97, 113, 138, 225.

*

În contra direcției de astăzi în cultura română, în *Convorbiri literare*, 1868 (II), p. 302.

*

Aforisme, în *Convorbiri literare*, 1868 (II), pp. 274, 289, 322.

*

I. Popescu, *Compendiu de pedagogie*, recenzie în *Convorbiri literare*, 1868 (II), p. 145.

*

Contra școalei Barnuțiu, apărut în broșură separată, 1868.

Intr'un ciclu de «prelecțiuni» cu titlul generic *Cercetări psihologice*, el tratează următoarele subiecte:

1. Osebirea între inteligență și pasiune.
2. Valoarea istorică a acestor două elemente sufletești.
3. Imperfecțiunea radicală a inteligenței.
4. Individualitatea și Egoismul.
5. Adâncimea sufletului.
6. Importanța lumii interioare.

Asupra acestor «prelecțiuni» avem o serie de rezumate ale lui C. Eraclide, în *Convorbiri literare*, 1868 (II), pp. 27, 36, 55, sub titlul «*Reflecțiuni asupra prelecțiunilor populare ținute de T. Maiorescu în Universitatea din Iași*».

În afară de aceasta mai avem un *Rezumat de prelecțiunile populare ale d-lui Maiorescu*, de caracter redacțional, în *Convorbiri literare*, 1868, p. 47.

1869

Observări polemice, în *Convorbiri literare*, 1869 (III), pp. 193, 209, 417.

*

Pütz W., *Geografia și istoria Evului mediu*, recensie în *Convorbiri literare*, 1869 (III), p. 136.

*

În ciclul de «prelecțiuni» cu titlul general *Cercetări psihologice*, tratează următoarele subiecte:

1. Frenologie și Fiziognomie.
2. Un dialog despre moarte și imortalitate.
3. Tradițiunea în progres.
4. Genialitate.
5. Elementul psihologic în politică.
6. Necesitatea.

Asupra primei «prelecțiuni» avem un rezumat în *Convorbiri literare*, 1869 (III), pp. 50, 100, 170.

1870

Despre filozofia la Universitate (O prescurtare din Arthur Schopenhauer), în *Convorbiri literare*, 1870 (IV), p. 325.

*

Despre reforma învățământului public. I. În administrație, în Convorbiri literare, 1870 (IV), pp. 237, 253.

*

Învățământul primar amenințat, în Convorbiri literare, 1870 (IV), p. 33.

1871

Despre filozofia la Universitate (O prescurtare din Arthur Schopenhauer), continuare, în Convorbiri literare, 1871 (V), pp. 384, 394.

*

Contra unei copilării (e vorba de o farsă a lui Hasdeu), în Convorbiri literare, 1871 (V), p. 199.

*

Direcția nouă, în Convorbiri literare, 1871 (V), pp. 85, 201, 217.

*

În ciclul colectiv de «prelecțiuni»: *Semnele de cultură în popoare*, Maiorescu figurează cu *Introducere teoretică* (7 Februarie), *Religia* (21 Februarie) și *Învățământul elementar* (7 Martie). Rezumatul lor făcut de Miron Pompiliu, în *Convorbiri literare*, Nr. 4 din 15 Aprilie 1872 (V), p. 68.

1872

Direcția nouă, continuare în Convorbiri literare, 1872 (VI), pp. 214, 253.

*

Aforisme pentru înțelepciunea în viață de Arthur Schopenhauer, în Convorbiri literare, 1872 (VI), p. 289.

*

O scrisoare a lui Maiorescu în polemică cu *Familia din Pesta*, în *Convorbiri literare*, 1872 (VI), p. 287.

*

Prelegerea introductivă a ciclului «*Elementele de educație*» ținută de Maiorescu, e rezumată în *Convorbiri literare*, 1872 (VI), p. 34.

*

Prelegerea despre *Religie* din același ciclu e rezumată în *Convorbiri literare*, 1872 (VI), p. 38.

*

Prelegerea *Despre jocuri* din același ciclu e rezumată în *Convorbiri literare*, 1872 (VI), p. 128.

*

Prelegerea despre *Viața practică* rezumată în *Convorbiri literare*, 1872 (VI), 131.

*

În «programa» anului 1872 din *Insemnări*, I, p. 180, găsim însemnarea: VIII. Să scot *Gramatica română pentru școlile elementare*, ediție nouă și să o completez. O notă marginală de mai târziu adaugă: «Făcut prin Creangă».

Cum n'a apărut decât în 1879, trebuie căutat la acel an.

1873

Prelecțiunea «*Morala și știința*». Rezumatul e în *Convorbiri literare*, 1873 (VII), p. 282.

*

Beția de cuvinte, în *Convorbiri literare*, 1873 (VII), p. 78.

A apărut și în broșură separată: *Beția de cuvinte*, în *Revista contemporană. Studiu de patologie literară*. Iași, 1873, 30 p.

*

Răspunsurile *Revistei contemporane*, în *Convorbiri literare*, 1873 (VII), p. 142.

Broșură separată: «*Al doilea studiu de patologie literară. Răspunsurile «Revistei contemporane»*». Iași, 1873, 56 p.

*

Despre principiul scrierii și o critică a sistemului fonetic în *Conv. lit.* VII, No. 1 Noembrie și 1 Dec. 1913, p. 321 și 342. Devenită partea III din cartea *Despre scrierea etc.*

*

Despre scrierea limbii române, ediția II, completă. Socec, București, 1873.

*

Plănuia o « broșură despre chestiunea evreiască » (*Insemnări*, I, p. 204), despre care nu știm nimic altceva.

1874

Critice. București, Socec, 1874, XV + 466. p. Cuprinde: *Prefață*. *Limba română în jurnalele din Austria* (1868). *Despre scrierea limbii române*. *Observări polemice. În contra direcției de astăzi în cultura română*. *Direcția nouă în poezia și proza română*.

*

Bret-Harte, *Norocul din Roaring-Camp*, trad., în *Convorbiri literare*, 1874 (VIII), p. 402.

1875

Asupra broșurii germane: «România și Principele Carol de Hohenzollern». Iași, 1875.

*

Raport către Măria Sa Domnitorul asupra lucrărilor Ministerului Cultelor și al Instrucțiunii Publice, 15 Noembrie 1875.

1876

Aforisme pentru înțelepciunea în viață de Arthur Schopenhauer, în *Convorbiri literare*, 1876 (X), pp. 32, 48, 115, 125, 176, 240, 262, 313, 365, 423, 459.

*

Istoria suferinții (trad. din germană), în *Convorbiri literare*, 1876 (X), p. 205.

*

Logica. Partea I: Logica elementară. București, 1876, 110 p.

*

O poezie germană: *All und Nichts* într'o scrisoare către Emilia, 21 Noemvrie/3 Decemvrie 1871, în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, VI, p. 20.

*

În programul de lucru pe 1876 găsim o însemnare din 18/30 Octomvrie 1876 (*Insemnări*, I, 268).

Idei în lucru:

1. Istorie a influenței eroilor intelectuali până la recunoașterea lor (cel puțin Lessing, Goethe, Beethoven, care, se știe, au fost combătuți neîncetat până au ajuns la recunoașterea generală. De ce d. e e uitat Klotz acum?. De controlat, din punct de vedere literar, căderea lui în uitare, încetul cu încetul». (Probabil că această intenție s'a realizat parțial abia în 1882 în micul eseu *Progresul adevărului*).

2. Hipocrizia timpului nostru. Morala creștină la ordinea zilei alături de invidie, ură, calomnie. Sensibilitatea modernă. Problema căsătoriei.

3. Filozofie a lucrărilor de toate zilele. (Aceste două lucrări au rămas simple proiecte).

1877

Sub semnătura ** o recenzie despre Mite Kremnitz: *Rumänische Skizzen*, în *Convorbiri literare*, 1877 (XI), p. 199.

1878

Ministerul Brătianu—Kogălniceanu și tractatul dela Berlin. Discurs rostit în ședința Camerei dela 30 Septemvrie 1878. București, 1878, 37 p.

*

Un proverb: *N'est pas ami qui veut*, de care pomenește în *Insemnările zilnice*, I, p. 329, fără să ne fi rămas.

1879

Chestia Ovreilor. Revișuirea art. 7 din Constituție, discurs rostit la 10 Septembrie 1879. București, 1879.

*

Regulele limbei române pentru începători (clasa II-a primară) de Titu Maiorescu, retipărită cu învoiala autorului de I. Creangă, Iași, 1879.

*

Spre sfârșitul anului 1879 găsim în *Insemnări* (I, p. 328): «Lucrările mele comunicate despre G. Jäger «*Entdeckung der Seele*». Dare de seamă despre asta la aniversarea *Junimii*, la care am fost la Iași». Probabil nepublicată.

1880

Alarcon: *O bună pescuire*, trad. în *Convorbiri literare*, 1880 (XIV), p. 376.

*

Istoria lui Ciuang-Söng și a soției sale Tren-Si (după trad. germană a lui Grisebach), în *Convorbiri literare*, 1880 (XIV), pp. 312, 349.

*

Raport asupra noului proiect de ortografie română, în *Anale Ac. Rom.*, seria II, vol. I (1879—80), și în *Convorbiri literare*, 1880 (XIV), p. 65.

*

Tot în acest an găsim «Mă văd des cu Eduard Grisebach, consulul Prusiei la București. Cunoscut prin el pe Alarcon, eu tradus după aceea *O bună pescuire* și o poezie din «*Noul Tannhäuser*» (e vorba de o operă a lui Ed. Grisebach «*Der neue Tannhäuser*», 1869) și *Quadrinhas* braziliene și afară de asta chiuitori tiroleze, îndemnat la aceasta de o seară petrecută la Iași la Negruzești la sfârșitul lui Mai (Joi seara 29 Mai) (*Insemnări*, I, p. 335). În afară de «*O bună pescuire*», nu cunoaștem celelalte traduceri.

*

Altă însemnare ne indică: «Intăile idei ale unei hotărâri de a scrie *Istoria Românilor* ca o operă principală a vieții mele» (*Insemnări*, I, p. 340). Ideie nerealizată.

*

În acest an menționăm «patru conferințe la Ateneu psihologice-filosofice, mai mult pentru însuflețirea micului meu cerc literar, decât din alte motive». («Din sfatul Mitei») și anume:

1. Duminecă 10/22 Februarie 1880 «*Despre cunoașterea de sine și cunoașterea altora*». «E întâia oară când aproape toate ziarele românești vorbesc despre mine, recunoscându-mi meritul. Faptul devine prin aceasta răspândit (??)». «Am tratat teoria mea despre strimtul cerc al conștiinței în deosebire de larga sferă a amintirii»... E cunoscuta teorie, pe care o găsim expusă în *Logică* și în atâtea articole (cu deosebire: *Din experiență*).

2. Duminecă 17/29 Februarie 1880. Despre «*Înțelesul cuvintelor*». «A treia circonvoluțiune frontală a vorbirii a lui Broca și cerința localizării înțelesului (cuvintelor). «Viața sufletului» a lui Lazarus. Multă fiziologie».

3. Duminecă 24 Februarie. *Despre visuri*.

4. Duminecă 2/14 Martie: «*Artele în educațiune*». Teorie nouă a forței morale latente. Aplicare a cunoscutei teorii a eredității.

Dela fiecare conferință s'au luat stenograme; textul lor nu ne-a rămas totuși (*Insemnări*, I, p. 332).

1881

In contra neologismelor, în *Convorbiri literare*, 1881 (XV), p. 281.

*

Literatura română și străinătatea, în *Convorbiri literare*, 1881 (XV), pp. 361, 401.

*

O psihologie empirică în limba română, I. Popescu; recensie în *Convorbiri literare*, 1881 (XV), p. 241.

*

Deși nu cităm articolele politice, facem o excepție pentru articolul *Zur politischen Lage Rumäniens*, apărut în *Deutsche Revue*, 1 Ianuarie 1881, pentru marea vâlvă ce a trezit, punct de plecare al noii orientări politice a României. A fost tradus de Eminescu în *Timpul* și reprodus în

România liberă, 4 Septembrie 1883. Cf. *Insemnări zilnice*, II, p. 4, nota 2.

*

La data de 15/27 Februarie 1881 (ziua de naștere a lui Maiorescu), găsim în *Insemnări*: «Noaptea, pus în gând să redactez, în sfârșit, articolul: *Despre centrul vieții sufletești. Un postulat psihologic pentru cercetări fiziologice*, à propos de articolul lui Varigny, «*Sur les localisations du cerveau*» (în *Revue des deux mondes*, Octombrie 1880) și de proasta biografie a lui Hume de Huxley (*Insemnări*, II, p. 7)». Nu cunoaștem nimic despre acest articol.

1882

Patru romane, de Carmen Sylva, Alarcon, Bret-Harte și din chinezește, traducere română de Titu Maiorescu, în *Biblioteca literară*, vol. mic, 134 p. Craiova, 1882. (Cf. *Insemnări*, II, p. 60, nota 1).

*

G. Bengescu: *Voltaire, Bibliographie de ses oeuvres*, recenzie în *Conversări literare*, 1882 (XVIII), p. 269.

*

Din *Insemnări*, II, p. 62, la 30 Aprilie 1882 «Acum, ora 12 noaptea vreau să termin de redactat articolele privitoare la România (din litera C din *Conversations-Lexicon* al lui Brockhaus (ediția 13)).

*

La 12/24 Septembrie 1882 (*Insemnări*, II, p. 117) notează «trimes la Brockhaus articolul *Dobrudscha*».

*

Altă «însemnare» dela 5/17 Noiembrie 1882: «Încă noapte târziu tradus cu Eminescu două poezii ale Reginei, eu tradus alegoria ei «*Vremea și iubirea*». Livia le-a copiat și totul trimis dimineața la România jună pentru «*Almanahul*» ei» (*Insemnări*, II, p. 134).

*

Raport asupra unui volum din manuscrisele lui G. Săulescu, în Analele Ac. Rom., tom. IV, I (1881—1882), p. 150.

1883

Despre progresul adevărului în judecarea lucrărilor literare. Publicat întâi în Almanahul Societății academice «România jună» din Viena. Apoi în Convorbiri literare, 1883 (XVII), p. 81.

*

Raport despre Logica d-lui Iosif Fericeanu, în An. Ac. Rom., seria II, tom. V, 1882—83, p. 17.

*

Raport despre scrierile d-lui G. Săulescu, în An. Ac. Rom., seria doua, V, p. 210.

*

POESII, de Mihail Eminescu. Editura Librăriei Socec & Comp. București, 1884. VIII + 307 p.

Se cunosc împrejurările tragice în care a apărut această ediție primă: poetul era nebun; editarea poeziilor fără controlul lui (ceea ce avea să dea loc mai târziu la o vastă literatură critică pentru fixarea textului original) era simțită și pentru o difuziune cerută de marea vâlvă trezită în jurul lui și de nevoia de a i se veni în ajutor și sub această formă. Că Maiorescu s'a ocupat personal de editarea poeziilor nu mai e nicio îndoială. «In răstimpul acesta, îi scria el Emiliei la 6 Decemvrie 1883, am trimis astăzi corectura ultimei coli Tipografiei Socec-Teclu, care tipărește într'o admirabilă ediție poeziile lui Eminescu, așa că peste vreo zece zile apare volumul, pe care, natural, ți-l voi trimite imediat. Ii mai scriu numai o scurtă prefață. Poeziile așa cum sunt orânduite, sunt cele mai strălucite din câte s'au scris vreodată în românește și unele chiar și în alte limbi. Unele absolut inedite, mai ales un foarte frumos sonet despre *Veneția* și o *Glossă*. In ultimele trei săptămâni am corectat zilnic câte 4 coli, două din Eminescu, două din Kotzebue ¹⁾». Ediția apărui cam pe la sfârșitul luni Decemvrie 1883, precedată de următoarea prefață a lui T. Maiorescu:

¹⁾ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, V, p. 18.

«Colecția de față cuprinde toate poeziile lui Eminescu publicate în *Convorbiri literare* de vreo doisprezece ani încoace, precum și cele aflate până acum numai în manuscris pe la unele persoane particulare.

Publicarea se face în lipsa poetului din țară. El a fost totdeauna prea impersonal și prea nepăsător de soarta lucrărilor sale, pentru a putea fi înduplecat să se îngrijească însuși de o asemenea culegere cu toată stăruința amicilor săi literari.

Poeziile, așa cum se prezintă în paginile următoare, nu sunt revăzute de Eminescu și sunt, prin urmare, lipsite de îndreptările ce avea de gând să le facă, cel puțin la cele vechi (*Venere și Madonă, Mortua est, Egiptul, Noaptea, Inger de pază, Impărat și proletar, Rugăciunea unui Dac, Inger și demon*).

Dacă totuși am publicat și aceste poezii, împreună cu celelalte, așa cum se găsesc, am făcut-o dintr'un simțimânt de datorie literară. Trebuiau să devie mai ușor accesibile pentru iubitorii de literatură noastră toate scrierile poetice, chiar și cele începătoare, ale unui autor, care a fost înzestrat cu darul de a întrupa adâncă sa simțire și cele mai înalte gândiri într'o frumuseță de forme, sub al cărei farmec limba română pare a primi o nouă viață».

București, Decembrie 1883.

T. Maiorescu.

Această ediție princeps, atât de venerabilă astăzi, punct de plecare al multor retipăriri, cuprinde 64 de poezii (din care trei variante la *Mai am un singur dor*), cele mai multe retipărite după *Convorbiri literare*, cu adaosul unui grup de poezii, despre care Maiorescu spunea că le are «dela persoane particulare». E probabil, după cum arată d-l Perpessicius, că «persoanele particulare» sunt el însuși, în posesiunea căruia se aflau toate manuscrisele poetului, donate mai târziu, la 1902, Academiei Române¹⁾.

Ținând seama de scopul ei, adică de a prezenta publicului o imagine cât mai perfectă a poetului, nu putem decât aproba pe critic pentru faptul de a fi înlăturat poeziile de adolescență, care nu-și au loc decât într'o ediție completă, critică, și mai mult în anexă. Criteriul după care

¹⁾ M. Eminescu, *Opere*, ediție critică îngrijită de Perpessicius. București, Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», I, p. XIV.

a orânduit celelalte poezii ne scapă. Singurul criteriu valabil este cel cronologic, pe care l-au adoptat toate edițiile de astăzi; încercarea lui I. Scurtu de a le grupa după genuri n'a dus la rezultate fericite. Criteriul lui Maiorescu pare a fi fost estetic, prin ceea ce a lăsat pe din afară, dar nu și prin ordinea poeziilor; nu putem ști ce a făcut pe critic de a da *Singurătății* Nr. 1, pe când *Egiptul* are Nr. 25, *Glosa* Nr. 41 iar *Strigoii* Nr. 55...! Poate că e o simplă întâmplare, nedominată de niciun criteriu. În reproducerea poeziilor din *Convorbiri literare* editorul a păstrat greșelile de tipar de acolo, ceea ce înseamnă că n'a revăzut originalele, ce se aflau totuși în posesiunea sa. *Luceafărul* a fost amputat de critic de patru strofe care apăruseră și în *Almanahul «României June»* din Aprilie 1883 și în *Convorbiri literare*.

Aceeași amputare de ordin critic o va aplica Maiorescu și la *Dalila*, tipărită pentru întâiași dată poate în ediția a V-a (ce nu e cunoscută) sub titlul de *Scrisoarea V*, după ce apăruse mai întâi în *Convorbiri literare*.

*

Patru conferințe de Mihai C. Brăneanu, cu un apendice de Anghel Demetrescu, București, 1883, 3 p. + 170 + 1 planșă.

Cele patru conferințe sunt:

1. *Ipnotismul*, conferință ținută la 11 Aprilie 1882.
2. *Darvinismul în progresul intelectual*, conferință ținută Duminică 25 Aprilie 1882.
3. *Temperamente*, conferință ținută la 2 Mai 1882 (rezumată de Ignota).
4. *Originea limbajului*, conferință ținută la 9 Mai 1882.

*

Citim în *Insemnări*, II, p. 210 la data de 5 Decembrie 1883 «Eu cuget mereu de două săptămâni la posibilitatea de a scrie lucrarea mea principală ca «*Cercetări politice*». Pentru asta citesc acum pe Machiavel». Lucrarea a rămas în stare de proiect.

1884

Pomenește de o farsă «*Monumente arheologice*», pe care a citit-o la banchetul *Junimii* la Iași, 6/8 Ianuarie 1884 «Farsa mea reușită», notează în *Insemnări*, II, p. 223.

1885

Statistica sinuciderilor, în *Convorbiri literare*, 1885 (XIX), p. 317. Semnat numai cu inițiale T. M. E un rezumat al cărții profesorului Morselli: *Sinuciderea, un capitol din Statistica morală*, Brockhaus, 1881.

*

Comediile d-lui I. L. Caragiale, în *Convorbiri literare*, 1885 (XIX), p. 448. Articolul a servit ca prefață a volumului de teatru al lui Caragiale, 1889.

*

Conferința lui T. Maiorescu, *Spiritul public la noi*, ținută la Ateneu la 24 Noembrie 1885, e rezumată de Hermes (M. C. Brăneanu), în *România liberă* (IX), 25 Decembrie 1885. Rezumatul rezumatului, în *Convorbiri literare*, 1 Ianuarie 1939 (LXXII), p. 112.

*

Capitolele 30—51 din cartea III din *Lumea ca voință și ca reprezentare* a lui Schopenhauer, traduse în *România liberă* (IX), Aprilie 12—23 Mai 1885.

*

Din «*Completări la cartea III*» (*Lumea ca voință și ca reprezentare*, vol. II), a publicat trad. cap. 31 *Despre geniu*; cap. 37 *Despre estetica poeziei* și cap. 38 *Despre Istorie*, în *Conv. literare*, 1 Aprilie, 1 Mai, 1 August 1885 (XIX).

*

Ar. Densușianu, *Negriada*, epopoe națională, partea II cu ultimele 6 cânturi. București, 1884, 1 vol. 244 p. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. VII, 1884—85, p. 186.

*

Asupra lui ũ scurt. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. VII, 1884—85 p. 87.

1886

«*Schopenhauer tradus în franțuzește de I. A. Cantacuzin*», recenzie în *Convorbiri literare*, 1886 (XX), p. 284.

*

Poeți și critici, în *Convorbiri literare*, 1886 (XX), p. 3.

*

In lături! în *Convorbiri literare*, 1886 (XX), p. 193.

*

«*Contrațiceri?*» și «*Regretabil*», articole apărute în *România liberă*, 6 Noemvrie 1886.

*

Gr. H. Grăndea, *Miosotul*, ed. IV, București, 1885.

Gr. H. Grăndea, *Nostalgia*, poezii, București, 1885.

Gr. H. Grăndea, *Fulga sau ideal și real*, a opta ediție, București, 1885.

Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. VIII, 1885—1886, p. 24.

*

Raport asupra colecțiunii de arii populare prezentate la concurs de D. Vulpian. În *An. Ac. Rom.*, VIII (1885—86), I, p. 139.

1887

Logica, ediția a doua; București, 1887, 167 p. Cuprinde și «*Metodologia*».

*

Intru amintirea lui W. de Kotzebue, în *Convorbiri literare*, 1887 (XXI), p. 269.

*

I. Popescu, *Psihologia empirică*, ed. II, recenzie în *Convorbiri literare*, 1887 (XXI), p. 742. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. X, 1887—88, p. 146.

*

Timotei Cipariu, necrolog, în *Convorbiri literare*, 1887 (XXI), p. 646.

1888

Din experiență (publicat în *Almanahul Societății academice «România Jună»* din Viena, 1888). Reproduș în *Convorbiri literare*, 1888 (XXII).

1889

Eminescu și poeziile lui, în *Convorbiri literare*, 1889.

*

Umpleți-mi paharul din Byron, traducere de X, în *Convorbiri literare*, 1889 (XXIII). Identificarea lui X cu Maiorescu după scrisorile lui către Negruzzi (*Cugetul Românesc*, II, 1923, p. 762), a fost făcută de P. Grimm, *Traducere din lit. engleză*, în *Dacoromania*, III, 1922—23, p. 309.

1890

Logica, ediția a treia. București. Nu mai însemnăm celelalte ediții.

*

«*Leon Negruzzi și Junimea*», articol apărut ca prefață la Leon Negruzzi, *Serghe Pavlovici și alte nuvele*. București (XII + 128 p.).

*

Arthur Schopenhauer, *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de T. Maiorescu, București, 1890, XII + 436 p.

*

C. Dumitrescu, *Quatuors*. Raport în *An. Ac. Rom.*, XII (1889—1890), I, p. 180.

1891

Discurs asupra reformei instrucțiunii publice, rostit în Senat. În anexă «*proiectul de lege pentru reformă*». București, 1891.

*

Emil Du Bois Reymond, *Despre limitele cunoașterii naturii* (discurs ținut la congresul naturaliștilor și medicilor germani la Lipsca, 14 August 1872), în *Convorbiri literare*, 1891 (XXV), p. 620.

*

Horățiu, *Ode și epode*, *Carmen Saeculare*, traducere de D. C. Ollănescu. Raport în *Convorbiri literare*, 1891 (XXV), p. 698.

1892

Critice (1867—1892), București, Socec 1892. Ediție în 3 volume.

Vol. I, cuprinde: *Prefața*, la ediția *Criticelor* dela 1874; *Poezia română la 1867*; *Asupra poeziei populare* (1867); *Limba română în jurnalele din Austria*, 1868; *Observări polemice* (1869); *In contra direcției de astăzi* (1868); *Direcția nouă* (1872).

Vol. II: *Beția de cuvinte* (1873); *Răspunsurile Revistei Contemporane* (1873); *Despre progresul adevărului* (1883); *Din experiență* (1888); *Comediile d-lui Caragiale* (1885); *Poeți și critici* (1886); *In lături!* (1886); *In contra neologismelor* (1881); *Eminescu* (1889); *Leon Negruzzi și Junimea* (1890); *Contrașiceri?* (1882).

Vol. III (1893): *Literatura română și străinătatea*; *Intru amintirea lui Wilhelm de Kotzebue* (1887); *Contra Școalei Barnuțiu* (1868); *Despre scrierea limbei române*; *Raport citit în Academia Română asupra noului proiect de ortografie* (1880).

*

Asupra personalității și impersonalității poetului, în *Convorbiri literare*, 1892 (XXV), p. 885.

1893

Sub pseudonimul Lico, *Lexicografia la noi: Dicționarele d-lui Bonifaciu Florescu și Frédéric Damé*, în *Convorbiri literare*, 1893 (XXVII), p. 800.

*

Ab. Corydon, Corydon, quae te dementia cepit, în *Convorbiri literare*, 1893 (XXVII), p. 852.

*

In contra socialismului (Din libertate în asuprire), de H. Spencer (trad.), în *Convorbiri literare*, 1893 (XXVII), p. 481. In broșură, București, 1893, 30 p.

*

Anuarul Universității din București pe 1892—93. București, 1893.

1894

Poesiile d-lui Anton Naum (Răspuns la discursul de recepție al d-lui Anton Naum, citit în Academia Română la 2/14 Aprilie 1894 sub președinția Regelui), în *An. Ac. Rom.*, XVI (1893—1894), I, p. 224. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1894 (XXIX), p. 1.

1895

În chestia lui u final. (*An. Ac. Rom.*, tom. XVII, 1894—1895). Partea administrativă, p. 179.

*

Gramatica istorică, de I. Manliu. Raport în *An. Ac. Rom.*, XVII, I, p. 468.

*

Th. D. Sperantia, *Popa cel de treabă și alte anecdote*. Raport în *An. Ac. Rom.*, XVII (1894—95), I, p. 213. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1895 (XXIX), p. 503.

*

Th. D. Sperantia, *Mama soacră*. Raport în *An. Ac. Rom.*, XVII, (1894—95), I, p. 403. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1895 (XXIX), p. 506.

*

I. Pop Florentin, *Reforma metodelor și știința și practica și teoria consecutivismului universal*. Raport în *An. Ac. Rom.*, XVII (1894—95), I, p. 403. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1895 (XXIX), p. 515.

*

I. N. Roman, *Poezii*. Raport în *An. Ac. Rom.*, XVII (1894—95), I, p. 494. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1895 (XXIX), p. 508.

*

D. Alexandrescu, *Explicațiunea teoretică și practică a dreptului civil*, tom. IV. Raport în *An. Ac. Rom.*, XVII (1894—1895), I, p. 363.

*

Ioan Popovici-Bănăţeanul, în *Convorbiri literare*, 1895 (XXIX), p. 879.

*

Ibsen, *Copilul Eyolf*, dramă în trei acte, în *Convorbiri literare*, 1895 (XXIX), p. 113, 263, 365. În broşură, Bucureşti, 1895, 64 p.

1896

În memoria unui poet Bănăţean: Victor Vlad (Delamarina), în *Convorbiri literare*, 1896 (XXX), p. 113.

1897

Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I. Vol. I ((1866—1876). Bucureşti, ed. Sococ, 1897. Cu următorul cuprins:

Introducere.

I. O scurtă privire asupra situaţiei politice a României dela 11 Februarie 1866 până la 11 Martie 1871. (Apărut în *Conv. literare*, 1897 (XXXI), p. 5).

II. Sub ministerul Lascar Catargi 11 Martie 1871—3 Aprilie 1876. (Apărut întâiu în *Conv. literare*, 1897, p. 129).

Discursul 1 (27 Iunie 1871):

Contra agitării politice la Universitatea din Iaşi. Pentru întinderea învăţământului primar.

Discursul 2 (28 Iunie 1871):

Pentru reducerea subvenţiilor la societăţile de cultură.

Discursul 3 (28 Iunie 1871):

Contra reducerii învăţământului primar.

Discursul 4 (29 Iunie 1871):

Contra profesorilor fracţionişti. Notă asupra atacurilor din ziare.

Discursul 5 (18 Noemvrie 1871):

Contra amestecului Rusiei în chestia mitropolitului.

Discursul 6 (30 Noemvrie 1871):

Asupra profesorilor deputaţi.

Discursul 7 (12 Martie 1872):

Pentru restabilirea şcoalelor normale.

- Discursul 8 (13 Martie 1872):
Contra sporirii salariului câtorva profesori universitari.
- Discursul 9 (23 Ianuarie 1873):
Pentru libertatea presei.
- Discursul 10 (2 Martie 1873):
Pentru creditul funciar român.
- Discursul 11 (10 Martie 1873):
In favoarea școalelor române din Brașov.
- Discursul 12 (22 Noemvrie 1873):
Pentru adresă.
- Discursul 13 (15 Decemvrie 1873):
Asupra reformei codului penal.
- Discursul 14 (31 Ianuarie 1874):
Pentru reforma legii comunale.
- Discursul 15 (18 Decemvrie 1874):
Contra internatelor statului.
- Discursul 16 (18 Decemvrie 1874):
Premiile școlare.
- Discursul 17 (16 Ianuarie 1875):
Pentru P. Mavrogheni.
- Discursul 18 (16 Ianuarie 1875):
Restaurarea bisericii din Curtea de Argeș. Notă cu scrisoarea lui A. Odobescu.
- Discursul 19 (18 Februarie 1875):
Repararea teatrului.
- Discursul 20 (5 Martie 1873):
Bugetul școalelor pe 1876. Notă asupra documentelor Hurmuzachi.
- Discursul 21 (6 Martie 1875):
Legea pentru subvenționarea școalelor din Brașov.
- Discursul 22 (6 Martie 1875):
Libera practică a medicilor. Stipendiile d-lor Gr. Tocilescu, G. Panu, Al. Lambrior și G. Dem. Teodorescu.
- Discursul 23 (4 Iunie 1875):
Asupra alegerilor libere.
- Discursul 24 (26 Noemvrie 1876):
Asupra adresei Senatului.
- Discursul 25 (12 și 13 Decemvrie 1875):

Pentru suprimarea unor catedre universitare.

Discursul 26 (17 Ianuarie 1876):

Răspuns la o interpelare personală.

Discursul 27 (19 Ianuarie 1876):

Sf. sinod și adunarea dela Bonn.

Discursul 28 și 29 (21 și 22 Ianuarie 1876):

Asupra reformei școlare. Expunerea de motive la proiectul de lege asupra învățământului public.

Discursul 30 (28 Ianuarie 1876):

La o interpelare în Senat. Vot de blam.

Discursul 31 (5 Februarie 1876):

Contra internatelor liceale. Pretinsul cosmopolitism.

Discursul 32 (6 Februarie 1876):

Pentru facultatea de Teologie.

Discursul 33 (9 Februarie 1876):

Pentru ministerul Lascar Catargi.

Discursul 34 (11 Februarie 1876):

Contra profesorilor agitatori.

Discursul 35 (26 Februarie 1876):

Asupra legilor financiare propuse de Ministrul Strat.

*

Volumul II apărut tot în 1897, îmbrățișând epoca dela 1876—1881, are următorul cuprins:

Introducerea istorică: III. *Căderea și darea în judecată a ministerului Lascar Catargi la 1876.* Apărut întâiu în *Convorbiri literare*, 1897.

IV. *Sub ministerul Ioan Brătianu. Răsboiul și Proclamarea regatului, 24 Iulie 1876—14 Martie 1881.* Apărut întâi în *Convorbiri literare* în 1897, pp. 853, 1004.

Discursul 36 (16 Mai 1878):

Asupra legii comunale.

Discursul 37 (20 Mai 1878).

Ancheta parlamentară la Pomârla.

Discursul 38 și 39 (2 Iunie 1878):

Contribuabilii și școalele în comună.

Discursul 40 (28 Septemvrie 1878):

Tratatul dela Berlin. Cedarea Basarabiei în Iunie 1877. Trecerea armatei fără convenție.

Discursul 41 (7 Februarie 1879):

Neaplicarea tratatului dela Berlin și programul ministerial.

Discursul 42 (9 Februarie 1879):

Asupra calității de român a d-lui Degre.

Discursul 43 (24 Februarie 1879):

Asupra declarării de revizuire.

Discursul 44 (24 Martie 1879):

Asupra finanțelor sub conservatori.

Discursul 45 (22 Mai 1879):

Despre primul apel nominal.

Discursul 46 (5 Septemvrie 1879):

Pentru amânarea desbaterilor asupra revizuirii.

Discursul 47 (10 Septemvrie 1879):

Chestia Evreilor și art. 7.

Discursul 48 (6 Octomvrie 1879):

Explicarea finală asupra art. 7.

Discursul 49 (11 Decemvrie 1879):

Nepotrivirea între vorbe și fapte la guvernul liberal.

Discursul 50 și 51 (11 Ianuarie 1880):

In contra insinuărilor și calomniilor.

Discursul 52 (12 Ianuarie 1881):

Restaurarea dela Curtea de Argeș.

Discursul 53 (13 Martie 1881):

Contra încurajării turburătorilor; procese de presă sub guvernul liberal; încurajarea anarbiei. Notă asupra proclamării Regatului.

1898

Const. Hamangiu, *Scriitori și artiști*. Studiu asupra dreptului lor. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XX, 1897—98, p. 320.

1899

Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I. Vol. III (1881—1888). București, Socec, 1899.

Introducerea istorică: V. *Sub ministerul Brătianu. Dela Proclamarea Regatului până la Tratatul dela Londra 14 Martie 1881—26 Februarie 1883.* Apărut întâiu în *Convorbiri literare*, 1898, p. 961.

VI. *Revizuirea Constituției și căderea ministerului Brătianu. De la 1883—23 Martie 1888.*

Discursul 54 (2 Decembrie 1881):

Asupra tezaurului dela Petroasa.

Discursul 55 (3 Decembrie 1881):

La adresă. Contra-proiectul cu programul junimist.

Discursul 56 (11 Decembrie 1881).

Divulgarea actelor diplomatice. Cazul Calimachi-Catargi.

Discursul 57 (10 Noembrie 1882).

Contra sancționării unei legi prin telegrame.

Discursul 58 (12 Noembrie 1882):

La adresă.

Discursul 59 (16 Ianuarie 1883):

In contra propunerii de revizuire constituțională.

Discursul 60 (18 Mai 1883):

Demisie din comisia adresei.

Discursul 61 (27 Mai 1883):

La adresă.

Discursul 62 (28 Martie 1884):

Asupra votării celor 25 articole de revizuit.

Discursul 63 (28 Martie 1884):

Asupra textului art. I din Constituție.

Discursul 64 (1 Aprilie 1884):

Pentru amânarea legii electorale.

Discursul 65 (2 Aprilie 1884):

Contra revizuirii legii electorale.

Discursul 66 (4 Iunie 1884):

Asupra urgenței pentru desbaterea dotațiunii.

Discursul 67 (6 Decembrie 1884):

La adresă. Situația junimiștilor în alegeri.

Discursul 69 (28 Decembrie 1884):

Asupra interpelării d-lui Kogălniceanu în contra Sinodului.

Discursul 70 (27 Noembrie 1885):

La adresă.

Discursul 71 (4 Mai 1886):

In contra unui ordin de zi neconstituțional. (Cazul generalului Al. Anghelescu).

Discursul 72 (5 Iunie 1886):

Precedent parlamentar la închiderea discuției.

Discursul 73 (28 Noembrie 1886):

La adresă.

Discursul 74 (2 Decembrie 1886):

La aceeași adresă.

Discursul 75 (10 Ianuarie 1887):

Interzicerea interpelării asupra bătailor dela 5 Septembrie 1886.

Discursul 76 (13 Ianuarie 1887):

Interpelarea asupra devastării redacțiilor opoziționiste.

Discursul 77 (în aceeași ședință):

Chestii personale.

*

M. Strajan, *Principii de estetică și poetică, partea II. Poetica*, Craiova, 1896. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXI, 1898—99, p. 459.

1901

«*Discursul d-lui T. Maiorescu ținut la întrunirea publică a partidului conservator din Brăila în ziua de 14 Octombrie 1901*». București, 1901.

1902

Oratori, retori și limbuși, în Convorbiri literare, 1902 (XXXVI), p. 1057, 1903), pp. 97, 193.

1903

O rectificare literară (Eminescu), 1903 (XXXVII), p. 548.

*

1904

Raportul secțiunii literare (*An. Acad. Rom.*) asupra revizuirii ortografiei, București, 1904, în *An. Ac. Rom.* Sesiune generală din 1904 și sub titlul *Ortografia revizuită*. Raport asupra ortografiei revizuite, în *Convorbiri literare*, 1904 (XXXVII), p. 321.

*

Pentru jubileul revistei «*Familia*»; în *Familia*, 27 Mai 1904.

Discursuri parlamentare cu priviri asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I. Vol. IV (1888—1895). București, Socec, 1904.

Introducere istorică: VII. *Sub regimul conservator. Dela ministerul T. Rosetti—P. Carp până la formarea ministerului Lascar Catargi—Carp*. Apărut întâiu în *Convorbiri literare*, 1903, p. 1076.

VIII. *Continuarea regimului conservator. Ministerul Lascar Catargi—Carp 18 Decembrie 1891—3 Octombrie 1895*. Apărut întâiu în *Convorbiri literare*, 1904, p. 1.

Discursul 78 (2 Aprilie 1888):

Restaurarea bisericilor, Dr. Asaki, Monopolul pulberelor.

Discursul 79 (7 Noembrie 1888):

Validarea alegerii unui socialist.

Discursul 81 (26 Noembrie 1888):

Asupra legii clerului mirean.

Discursul 83 (22 Decembrie 1888):

Despre numirea protoereilor.

Discursul 83 (12 Ianuarie 1888):

Școala Roșca - Codreanu din Bârlad.

Discursul 84 (12 Ianuarie 1887):

Clădirea gimnaziului din Târgoviște.

Discursul 85 (12 Ianuarie 1888):

Restaurarea Mitropoliei din Târgoviște.

Discursul 86 și 87 (14 Ianuarie 1889):

Profesorii socialiști și libertatea învățământului.

Discursul 88 și 89 (20 Ianuarie 1889):

Administrarea mănăstirii Neamțu.

Discursul 90 (21 Ianuarie 1889):

Dreptul de interpelare.

Discursul 91 (24 Ianuarie 1889):

Școli și biserici.

Discursul 92 (31 Ianuarie 1889):

Contra dării în judecată a cabinetului I. Brătianu.

Discursul 93 (14 Februarie 1889):

Dărâmarea turnului Golia și restaurarea bisericii Sf. Nicolae din Iași prin d-l Lecomte du Noüy.

Discursul 94 (24 Februarie 1889):

Asupra prof. Dr. Asaki.

Discursul 95 (10 Martie 1889):

Amănunte din administrația școalelor și a cultelor.

Discursul 96 (1 Aprilie 1888):

Despre «petiția dela Iași».

Discursul 97 (19 Mai 1889):

Interese private și idei politice.

Discursul 98 (14 Decembrie 1889):

Situația internă în partidul conservator.

Discursul 99 (12 Decembrie 1890):

Asupra alineatului din Adresă relativ la școale.

Discursul 100 (18 și 19 Decembrie 1890):

Despre bugetul Căilor ferate pe 1891.

Discursul 101 (16 Ianuarie 1891):

In contra amânării legii școlare.

Discursul 102 (21 Ianuarie 1891):

Calea ferată Galați-Bârlad. Contra cheltuielilor neprevăzute.

Discursul 103 (22 Ianuarie 1891):

Același obiect.

Discursul 104 (28 Ianuarie 1891):

Asupra aplicării legii concursului.

Discursul 105 (29 Ianuarie 1891):

Restaurarea Capelei române dela Paris.

Discursul 106 (29 Ianuarie 1891):

Arhitectii Lecomte du Nouy și Révoil la restaurarea bisericii Sf. Nicolae din Iași.

Discursul 107 (28 Ianuarie 1891):

Iar calea ferată Galați-Bârlad.

Discursul 108 (5 Februarie 1891):

La o interpelare a d-lui D. Sturdza despre șoselele din Moldova.

Discursul 109 (12, 13 și 14 Februarie 1891):

Asupra reformei învățământului public.

Discursul 110 (6 Martie 1892):

La adresă. Prerogativele Coroanei.

Discursul 111 (26 Noembrie 1892):

La adresă.

Discursul 112 (11 Decembrie 1893):

La adresă. (Contra atitudinii d-lui Dimitrie Sturdza în chestia Transilvaniei).

Discursul 113 (3 Decembrie 1894):

La adresă. (Contra falsificării ideilor «junimiste». Dinasticismul junimiștilor. Contra cosmopolitismului.

*

N. Rădulescu-Niger, *Patriotism. Tribunul poporului*, Roman social. București, 1903. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXVI (1903—1904), p. 395.

*

Dim. S. Nenițescu, *Studiu asupra fluviilor convenționale. Dunărea în dreptul internațional public*. București, 1903. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXVI (1903—1904), p. 427.

*

H. Sanielevici, *Incerări critice*, București, 1903. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXXI (1903—1904), p. 444.

1906

Octavian Goga, *Poezii*. Budapesta, 1905. Raport seria II, tom. XXVIII (1905—1906), p. 272. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1906 (XL), p. 205.

*

Dr. Vasile Bologa, *Studii pedagogice și discursuri*. Sibiu, 1905. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXVIII, p. 337. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1907, p. 142.

*

Gr. I. Dianu, *Criminalitatea și cauzele ei în România*, Studiu social și de moravuri. București, 1905. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), p. 346.

*

Mihail Sadoveanu, *Povestiri de Războiu*. București, 1905. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), p. 337.

*

Mihail Sadoveanu, *Povestiri*. București, 1906. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXVIII (1905—1906), p. 379. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1907 (XLI), pp. 254.

*

Ana Conta Kernbach, *Elemente de metodică*, Buc. 1905. *An. Ac. Rom.* seria II, tom. XXIX (1906—1907) p. 340.

1907

G. Silvan, *Pentru neatârnnare*, roman războinic. Ploești, 1906. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), p. 340.

*

Al. Valeriu, *Lecțiuni de logică*, Iași, 1905. Raport în *An. Ac. Rom.* seria II, tom. XXIX (1906—1907), p. 351.

*

I. Al. Brătescu-Voinești, *In lumea dreptății*. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), p. 84. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1907 (XLI), pp. 465.

*

M. Sadoveanu, *Mormântul unui copil*. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXIX (1906—1907), p. 304.

1908

Ion Boteni, *Casa din Muscel*, Nuvele și schițe. Câmpulung, 1907. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXX (1907—1908), p. 304. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1908 (XLII), pp. 377-379.

A. de Herz (Dinu Ramură), *Domnița Ruxandra*, dramă istorică în trei acte în versuri. București, 1907. Raport în *An. Ac. Rom.*, seria II, tom. XXX (1907—1908), p. 316. Reprodus în *Convorbiri literare*, 1908 (XLII), p. 379.

*

Pentru «*Gazeta Transilvaniei*», e un articolăș datat 29 Martie 1908 pentru nr. jubilar al *Gazetei*. Reprodus în Ioan Georgescu, *Din legăturile lui Maiorescu ca Ardelenii în Convorbiri literare* nr. jubilar, Ianuarie-Mai 1937, p. 291.

*

Critice (1866—1907). Ediție completă, 3 vol., Minerva, 1908.

Vol. I, 243 p.; față de ediția din 1892, are în plus, trecute dela vol. II: *Beția de cuvinte* (1873); *Răspunsurile Revistei contemporane*.

Vol. II, 288 p.: *Despre scrierea limbei române* (1866); *Rapoarte citite în Academia Română asupra modificărilor ortografiei* (1880 și 1904); *Neologismele* (1881); *Contra școalei Barnușii* (1868); *Progresul adevărului* (1883); *Din experiență* (1888); *Câteva aforisme*.

Vol. III: *Literatura română și străinătatea* (1882); *Comediile d-lui Cargiale* (1885); *Poeți și critici* (1886); *Contrașiceri?* (1892); *In lături* (1886); *Eminescu în poeziile lui* (1889); *Intru amintirea lui Kotzebue* (1887); *Leon Negruzzi și «Junimea»* (1890); *I. Popovici-Bănățeanul* (1895); *In memoria poetului dialectal Victor Vlad (Delamarina)* (1898); *Oratori, retori și limbuzi* (1902); *Pentru jubileul revistei «Familia»* (1904); *Recensiuni literare și rapoarte academice*: 1. *Traducerea odelor lui Horațiu*, de D. C. Ollănescu (1891); 2. *Poeziile d-lui Naum* (1894); 3. *Poeziile d-lui Octavian Goga* (1906); 4. *Povestirile d-lui Mihail Sadoveanu* (1906) și *Nuwelele d-lui I. A. Brătescu-Voinești* (1907). Indice nominal și real.

1909

Răspuns la discursul de recepție a d-lui Duiliu Zamfirescu, în *Convorbiri literare*, 1909 (XLIII), pp. 711—727.

*

Răspunsul lui T. Maiorescu în *Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București în ziua de 22 Noembrie 1909*. București, Sococ, 1910.

1910

Culese și alese din scrierile Lordului Chesterfield către fiul său, în Convorbiri literare, 1910, p. 269.

*

Din memoriile Cardinalului de Retz, în Convorbiri literare, 1910, p. 416.

1913

Acțiunea diplomatică a României în cursul evenimentelor balcanice. Discursul rostit în ședința Senatului dela 4 Decembrie 1913. București, 1913, 40 p.

1915

Discursuri parlamentare cu privire asupra dezvoltării politice a României sub Domnia lui Carol I, vol. V (1895—1899). Minerva, 1915.

Introducerea istorică: IX. Sub noul regim liberal. Primul minister Sturdza și ministerul Aurelian.

X. Tot sub regimul liberal. Al doilea minister Sturdza. Apărute întâi în Convorbiri literare, 1914, pp. 349, 479, 507.

Discursul 114 (21 Decembrie 1895):

Contra adresei.

Discursul 115 (10 Aprilie 1896):

In contra violării inamovibilității la Curtea de Casație.

Discursul 116 (13 Decembrie 1895):

Contra adresei.

Discursul 117 (4 Decembrie 1897):

Contra adresei.

Discursul 118 (17 Martie 1898).

Asupra legii învățământului secundar și superior prezentat de ministrul Spiru Haret.

Discursul 119 (23 Noembrie 1898).

Interpelarea în chestia școalelor române din Brașov și replica.

Discursul 120 (15 Februarie 1899):

Interpelare asupra lipsei de direcție în politica guvernului. Alegerile comunale și alianța guvernului cu socialiștii.

Discursul 121 (16 Februarie 1899):

Chestie personală.

Discursul 122:

Explicarea obstrucționismului.

Discursul 123 (21 Martie 1899):

Discurs obstrucționist.

Discursul 124 (21 Martie 1899):

Discurs obstrucționist.

Discursul 125 (23 Martie 1899):

Interpelare în contra scrierii unei istorii, în deosebi a lui Cuza-Vodă, din ordin guvernamental și cu spirit de sectarism politic. Replica.

*

În editura Minerva, a doua și ultima «ediție completă», apărută la 1915 din timpul vieții lui Titu Maiorescu. Cuprinsul și ordinea materiei sunt aceleași cu adaosul discursului academic «*In chestia poeziei populare*», la sfârșitul vol. III. Indicele alfabetic e inutilizabil întrucât e reprodus după cealaltă ediție cu paginația schimbată.

1916

La aniversarea de 70 de ani a Reginei Elisabeta, în Convorbiri literare, 1916 (L), pp. 246.

LUCRĂRI POSTUME

Istoria contemporană a României (1866—1900). București, Ed. Socec, 1925.

Volumul postum cu un titlu fals și excesiv, pe care Maiorescu nu l-ar fi admis niciodată (deoarece e vorba numai de istoria politică), cuprinde introducerile celor cinci volume de «*Discursuri parlamentare*» publicate în viață. Se mai adaugă încă două capitole:

XI. *Primul ministru G. Gr. Cantacuzino* (11 Aprilie 1899—6 Iulie 1900).

XII. *Primul ministru P. P. Carp* (7 Iulie 1900—13 Februarie 1901).

Ele au apărut postum în *Convorbiri literare* și trebuiau să servească celui de al șaselea volum de discursuri care n'a văzut lumina nici până acum.

*

România și politica de neutralitate în conflictul european din 1914—1919. Fragment dintr'un memoriu încheiat în 13 Februarie 1917. Publicat în *Convorbiri literare*, 1920 (LII), p. 81.

*

«*Insemnări zilnice*» ale lui T. Maiorescu 1912—1913, apărute în *Convorbiri literare*, 1931 (LXIV), pp. 53, 135, 338, 448, 558, 636, 746, 818, 920; 1932 (LXV), pp. 102, 162.

*

Despre Eminescu, 1932 (LXV), p. 427.

*

Despre Duiliu Zamfirescu, 1934 (LXIV), p. 864.

*

Aforisme, în *Convorbiri literare*, 1919 (LI).

* *

Insemnări zilnice, publicate cu o introducere, note, fac-simile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu. Vol. I (1855—1880). Soccec, 1937, XXXV + 356 p.

*

Insemnări zilnice, publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu. Vol. II (1881—1886). Soccec, 1940, LI + 384 p.

*

T. Maiorescu: *Gedichte* (1855—1878). Herausgegeben mit einem Vorwort von I. E. Torouțiu, 1940.

Plachetă apărută cu ocazia sărbătoririi centenarului lui Maiorescu la Academie și nepusă încă în comerț.

Publicația s'a făcut după manuscrisele oferite de d-na Livia Dymysza și cuprinde zece poezii și anume:

1. *Ein Läuterungsprozess*, 12 okt. 1855.
2. *Es schien als sollt es anders sein*, Nov. 1856.
3. *Frühlingsanfang*, März 1858.
4. *Die Liebe hab' ich errungen*, Nov. 1861.

5. *Warum, mein Mädchen, soll ich klagen*, Mai, 1862.
6. *Metaphysik der Liebe*, Socola bei Jassy, 22 Aug/10 Sept. 1863.
7. *Was hat das Unglück für Gewalt*, 1863.
8. *Im unscheinbaren Keim*, Iassy, 14 Sept. 1871.
9. *Lebenstraum*, 10/22 Iuni 1876.
10. *Am Ufer der Donau*, Galați, 20 Iuli / 2 Aug. 1876, Früh 4 Uhr Bukarest, 3/15 Iuli 1878.

*

Titu Maiorescu: *Logica*, cu îndreptările adăogirile și însemnările autografe ale autorului.

Cu adnotări, note și un studiu introductiv de I. Brucăr. Academia Română, studii și cercetări, XLV, 1940. Volumul compact și minuțios documentat de 400 pp., a apărut prea târziu — chiar în timpul redacției definitive a acestei bibliografii — pentru a fi folosit altfel de cât cu titlul de indicație. Materialul e bogat; tendința apologetică îl depășește însă.

II

CĂRȚILE ȘI ARTICOLELE DE CONSULTAT

Această «listă» ar fi voit să fie un repertoriu cât mai complet al referințelor privitoare la viața și opera lui Maiorescu. Cum însă, în afară de activitatea literară mai ușor și mai cu folos cercetată, T. Maiorescu a avut și o viață politică risipită pe jumătate de veac, se poate înțelege mulțimea articolelor din ziare pe chestiuni ieșite din sfera preocupărilor noastre. Repertoriul de față s'a încadrat deci în domeniul literar și n'a urmărit decât cărțile și revistele și numai în chip excepțional ziarele, când se raportau la literatură sau la cultură în genere. Pe lângă omisiunile voite se vor adăuga, firește, și alte scăpări din vedere, pe care cititorul va avea satisfacția să le descopere singur.

A

Alecsandri (V.), *Scrisori*, I Ed. Minerva, 1904. Publicate de Il. Chendi și E. Carcalechi.

Andreescu. (C. I.) *Istoricul Liceului Național din Iași, 1835—1935 în De la Academia Mibăileană la Liceul Național 1835—1935*. Iași, 1935.

B

Bacalbașa (C.), *Bucureștii de altădată*, cu deosebire vol. IV, ed. Universul.

Bagdasar (N), *Istoria filozofiei românești*, 1940. Cap: T. Maiorescu, p. 34.

- Bănescu (N.) și Mihăilescu (V.), *Ioan Maiorescu, scriere comemorativă cu prilejul centenarului nașterii lui 1811—1911*. București, 1912. Conține și elemente biografice ale lui Titu Maiorescu.
- Barasch (dr. Iuliu), O dare de seamă asupra lucrării de debut a lui T. Maiorescu, *Einiges philosophische in gemeinfasslicher Form*, publicată întâi în *Românul* și republicată în articolul lui G. Sion: *Un student român în Germania*, în *Revista Carpaților*, 1861, vol. I, p. 709. Articolul e reprodus în anexa nr. 5 a vol. I al lucrării de față.
- Bariț (G.), *Critica în Convorbiri literare* (răspuns la articolul lui T. Maiorescu: *Limba română în jurnalele din Austria*), în *Transilvania*, I, 1868, p. 366. Reprodus în anexa nr. 8 a vol. I al lucrării de față.
- Bariț (G.), *Răspunsul lui la discursul de recepție al lui A. Papiu-Ilarian din 14 Septembrie 1869*. (*Analele Societății academice române*, tom. II, 1869). Prima învinuire de «cosmopolitism» adusă Junimii.
- Barnuțiu (Simion), *Dreptul public al Românilor*, Ianuarie 1867, 472 pp. + XXVI.
- Bârseanu (Andrei), *Din trecutul școalelor române din Brașov*, în *Convorbiri literare*, 1910, p. 498.
- Bassarabescu (I. A.), *Maiorescu și «gura lumii»*; *Amintire. O vizită la Maiorescu în 1915*, în *Convorbiri literare*, 1927 (LIX), p. 171.
- Bassarabescu (I. A.), *Patru scrisori dela Titu Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1935 (LXVIII), p. 563.
- Bassarabescu (I. A.), *Amintiri despre T. Maiorescu în Libertatea*, VIII, nr. 5 din Martie, 1940.
- Beza (Marcu), *Cum l-am cunoscut pe Titu Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, număr jubilar, LXX, 1937, p. 334.
- Bianu (I.), *Despre moartea lui T. Maiorescu*, în *An. Acad. Rom.*, tom. XXXIX, 1916—1919, p. 82.
- Bodin (D.), *A. D. Xenopol și Junimea*, în *Convorbiri literare*, numărul jubilar, 1937 (LXII), p. 237.
- Bodin N. «*Junimea*» în fața istoriei în *Convorbiri literare*, Ianuarie-Martie 1938.
- Bogdan (G. I.), *Studii critice de I. Gberea*, în *Convorbiri literare*, 1890 (XXIV), p. 393.
- Bogdan-Duică (G.), *Titu Liviu Maiorescu*, discurs de recepție la Academia Română (2 Mai 1921). Cf. *Transilvania*, nr. 2, Februarie 1922 (LIII).

- Bogdan (I.), discurs în *Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București, în ziua de 22 Noemvrie 1909*. București, Socec, 1910.
- Boldur-Lățescu (T.), *Adevărul adevărat, răspunderea la articolul din «Vocea națională», subscris X. Y. sau relatarea evenimentelor petrecute în Iași la 3 Aprilie 1866*. Broșură apărută la Cernăuți, 1866.
- Brăneanu (Mihai C.), *Vezi Demetrescu (Anghel)*.
- Brătescu-Voinești (Ion Al.), *Luceafărul, Din pragul apusului*. București, Cartea Românească, 1935. E vorba de interpretarea dată de Maiorescu *Luceafărului* lui Eminescu.
- Breazu (Ion), *Literatura «Tribunei» (1884—1895), în Dacoromania*. v. VIII. București, 1936.
- Brucăr I., *Cadențe filozofice*, Alcalay, 1934. În articolul *Pentru o filozofie a lui T. Maiorescu*.
- Buckle Henry Thomas, *History of civilisation in England, 1857*.
- Bucuța (Emanoil), *Duiliu Zamfirescu și Titu Maiorescu în scrisori (1884—1913), cu un cuvânt de introducere și însemnări*. Ed. Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», 1937. Volumul conține 197 de scrisori ale lui Duiliu Zamfirescu pe spațiul de timp 1884—1913 și 44 ale lui T. Maiorescu către Duiliu Zamfirescu.
- Burileanu (C.), *Monsieur Maioresco et le Ministère des Affaires étrangères (lettres ouvertes), (I—V)*. București, 1912.

C

- Călinescu (G.), *Viața lui Mihai Eminescu*, ed. Cultura Națională, 1932. Mai ales în capitolele: *Bibliotecar și revizor*, p. 264; *Eminescu și Junimea*, p. 295; *Eminescu gazetar*, p. 367.
- Călinescu (G.), *Titu Maiorescu critic*, în *Jurnalul literar*, 12 Martie 1939.
- Călinescu (G.), *Titu Maiorescu polemist*, în *Rev. Fund. Regale*, 1 Martie 1940, p. 575.
- Caracostea (D.), *Cu prilejul sărbătoririi d-lui Maiorescu*, în *Vieța nouă*, V, 1909—10, p. 403.
- Caracostea (D.), *Specificul românesc*, în *Gândirea*, XII, nr. 2 din Febr. 1940.
- Caracostea (D.), *Semnificația lui Maiorescu*, Ed. Institutului de Istorie literară și Folklor, 1840, p. 36.
- Caragiale (I. L.), *Ironie*, în *Timpul*, 25 Iulie 1890. *Două Note*. Republicate în *Note și schițe*, ed. Sfetea, 1892 și apoi în *Opere*, ed. Cultura

- Națională, 1932. Vol. III: *Reminiscențe și notele critice*. Articolele conțin insinuări nedrepte privitoare la atitudinea lui T. Maiorescu față de M. Eminescu.
- Carp. (P. P.), *Discursuri*, v. I. (1878—1888), București ed. Socec, 1907.
- Chendi (Ilarie), *D. T. Maiorescu despre noi*, în *Familia*, Oradia Mare, 3 Mai 1898, p. 213.
- Chendi (Ilarie), *Poporanismul d-lui Maiorescu*, în *Viața literară*, 23 Iulie 1906.
- Chendi (Ilarie), *Junimea și Ardealul* (cu prilejul jubileului *Convorbirilor*), în vol. *Impresii*. București, Minerva, 1908, retipărit la Cartea Românească, 1924, p. 229.
- Cioculescu (Șerban), *Titu Maiorescu și Eminescu*, în *Revista Fundațiilor Regale*, VII, 1 Martie 1940, p. 627.
- Cioculescu (Șerban), *Viața lui I. L. Caragiale*, ed. Fundația pentru literatură și artă «Regele Carol II», 1940. Mai ales capitolul: *La Junimea*, p. 82 și *Director al Teatrului Național*, p. 185.
- Cioculescu (Șerban) *T. Maiorescu, critic literar*, în *Libertatea*, VIII, nr. 4 din 20 Febr. 1940.
- Cipariu (Timotei), răspunde lui T. Maiorescu indirect în *Arhivul pentru filologia și istoria*, 1867, p. 84.
- Cipariu (Timotei), *La una imputațiune*, în *Arhivul pentru filologia și istoria*, 1869, p. 438.
- Constantinescu (Emilian I.), *Valorile literare în critica lui T. Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, numărul jubilar, 1937 (LXX), p. 172.
- Constantinescu (Pompiliu), *Titu Maiorescu față de noi*, în *Revista Fundațiilor Regale*, VII, 1 Martie 1940, p. 584.
- Constituțiunea*, ziar conservator, Iași, 24 Septembrie 1866 (privitor la candidatura lui T. Maiorescu în alegerile din 1866).
- Creangă (I.), *Opere complete*, ed. Minerva, 1906, p. XII. *Răspuns la criticele lui Ion Pop Florentin*. Iași, 1888. Referințe la activitatea lui T. Maiorescu ca pedagog.
- Crețeanu (G.), recensie a unei conferințe a lui T. Maiorescu, în *Revista română*, 1861, p. 853. («Mișcarea literară din 1861 în țările române»). Republicată în Anexa nr. 6 a primului volum al acestui studiu.
- Cuza (A. C.), *Amintiri dela «Junimea» din Iași*, în *Convorbiri literare*, număr jubilar, 1937 (LXX), p. 29. Tratează despre cele două

curente (naționalist și umanitarist) din sânul *Junimii* și despre întemeierea ziarului săptămânal *Era nouă* (8 Octombrie 1889—1895), organul *Junimii politice* din Iași, redactat de A. C. Cuza, P. Missir, Eugen Ionescu, N. Volenti.

D

Daianu (Elie dr.), *Dr. S. Ramonțai și Titu Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1910 (XLIV), p. 444.

Damé (Frédéric), *Histoire dela Roumanie contemporaine*, 1900.

Delavrancea (Barbu), *Oratorul: Titu Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1910, pp. XCIV—XCVIII.

Demetriescu (Anghel), *Titu Maiorescu: Patru conferințe*. Rezumate de Mihai C. Brăneanu. Cu un apendice de d-l Anghel Demetriescu. București, 1883.

Demetriescu (Anghel), *Discursuri parlamentare de Titu Maiorescu*, în *Literatura și arta română*, III, 1899, pp. 272. Reprodus în Anghel Demetriescu, *Opere*, ediția îngrijită de Ovidiu Papadima. Ed. Fundațiilor pentru literatură și artă « Regele Carol II », 1937, p. 327.

Densușianu (Aron), *Critica unei critice*, în foiletonul *Federațiunei* din Pesta: I, nr. 82 din 30 Mai/11 Iunie 1868; II, în nr. 83 din 2/14 Iunie; III, în nr. 85 din 6/18 Iunie; IV, în nr. 87 din 9/21 Iunie. Retipărite în *Cercetări literare*, ed. Șaraga, Iași, 1887, p. 59.

Tot în acest volum la p. 366 se publică *Scrisoarea a treia* apărută mai întâiu în *Oriental latin*, încercând să dovedească cu exemple limba plină de germanisme a lui T. Maiorescu, Eminescu și a altor scriitori din *Direcția nouă*.

În articolul *Glorii de afiș* (*Scrisoarea XVI*), p. 431—479, răspunde la articolul lui T. Maiorescu *În lături*. Se reproduc vechile acuzații în chestiunea Vischer, acuzațiile d-rului Zotu în chestiunea *Logicei*, contradicția în chestia Bărnăț, duplicitatea față de Vasile Alecsandri.

Densușianu (O.), *Alecsandri și Junimea*, în *Vieața nouă*, I, nr. 2.

Densușianu (O.), *O legendă literară*, în *Vieața nouă*, 1905, p. 313.

Dissescu (C.), *Discurs în Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București în ziua de 22 Noembrie 1909*, București. Socec, 1910.

- Djuvara (M.), T. Maiorescu, profesor în *Libertatea*, VIII, nr. 4 din 20 Febr. 1940
- Drăghicescu D, T. Maiorescu, Schiță de biografie psiho-sociologică, (Extras din revista *Libertatea*), 1940.
- Dragomirescu (M.), *Criticele d-lui Titu Maiorescu* (studiu de critică generală), în *Convorbiri literare*, 1893 (XXVII), pp. 8, 284.
- Dragomirescu (M.), *Criticele d-lui Titu Maiorescu* (partea generală), în *Convorbiri literare*, 1896 (XXX), p. 1.
- Dragomirescu (M.), *Direcții literare* (Studiu de critică generală), în *Convorbiri literare*, 1897 (XXXI), p. 105.
- Dragomirescu (M.), *Dela misticism la raționalism*. București, 1925 (p. 7).
- Dragomirescu (M.), *Legăturile mele cu Convorbirile literare*, în *Convorbiri literare*, număr jubilar, LXX, 1937, p. 88.
- Dragu (G. C.), Discurs în *Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București în ziua de 22 Noembrie 1909*. București, Socec, 1920.
- Drobisch (Moritz Wilhelm), *Neue Darstellung der Logik nach ihren einfachsten Verhältnissen*, ed. II, 1851, ed. III, 1863.
- Duca (I. G.), *Portrete și amintiri*, 1932.
- Dumitrescu-Iași (C.), Discurs în *Sărbătorirea profesorului Titu Maiorescu la Universitatea din București în ziua de 22 Noembrie 1909*, București. Socec, 1910.

E

- Eminescu (M.), *Naționali și Cosmopoliți* (1871), un admirabil studiu despre Junimea și T. Maiorescu, scris la Viena (Acad. Rom., Ms. M. Eminescu 225—7, f. 224—236), publicat în *Convorbiri literare* în Aprilie 1903 și apoi în I. Rădulescu-Pogoneanu, *Studii*, 1910; retipărit în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, IV, p. 85 și următoarele.
- Eminescu (M.), *Observații critice*, în *Curierul de Iași*, 12 August 1877. Reprodus în M. Eminescu, *Opere*, ed. I. Crețu; Cultura românească, 1939, I, p. 492. E apărarea *Logicei* lui Maiorescu împotriva atacurilor d-rului Zotu.
- Eminescu (M.), *Încă odată recensiunea logicei Maiorescu* (iscălit Y), în *Convorbiri literare*, 1 Septembrie 1877. Reprodus în M. Eminescu, *Opere*, ed. I. Crețu, Cultura românească, 1939, I. p. 504.
- Eminescu (M.), *Contestarea alegerii d-lui Maiorescu*, în *Timpul*, 8 Februarie

1878. Reprodus în M. Eminescu, *Opere*, ed. I. Crețu, Cultura românească, v. II, p. 215.

Eminescu (M.), *D. Holban și Schopenhauer*, în *Timpul*, 9 Aprilie 1878; reprodus în M. Eminescu, *Opere*, ed. I. Crețu, Cultura românească, II, p. 300.

Eraclide (Const.), *Reflecțiuni asupra prelecțiunilor populare ținute de d-l Titu Maiorescu în Universitatea din Iași*, în *Convorbiri literare*, 1868, pp. 27, 36, 55.

Evolceanu (D.), *Câteva cuvinte despre criticele d-lui Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1910 (XLIV), pp. XCIX—XCIV.

F

Feuerbach (Ludwig), *Grundzüge der Philosophie der Zukunft*, Leipzig, 1843.

Feuerbach (Ludwig), *Philosophie und Christentum*, Ansbach, 1939.

Feuerbach (Ludwig), *Abälard und Heloise*, Ansbach, 1833.

Filipescu (N.), *Titu Maiorescu în politică (schiță)*, în *Convorbiri literare*, 1910, pp. CV—CXV.

Florian (Mircea), *Filosofia «Junimei»*, în *Convorbiri literare*, 1927 (LIX), pp. 99—105.

Florian (Mircea), *Inceputurile filosofice ale lui T. Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1937, p. 132.

Floru (I. S.), *D. T. Maiorescu istoric al României contemporane*, în *Convorbiri literare*, 1910, pp. CXXV—CXXXIII.

Filitti (I. C.), *Maiorescu la 1913*, în *Convorbiri literare*, 1920 (LII), p. 115.

G

Gane (C.), *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*. Vol. I (ed. II), *Universul*, 1937.

Gane (C.), *P. P. Carp și locul său în istoria politică a țării*. Vol. II (ed. I), *Universul*, 1936. Din vol. I cu deosebire cap. II *Junimea*, pp. 75—85; *Ministerul Lascar Catargi (1875—1876)*, pp. 143—190; *Guvernul Theodor Rosetti (Martie 1878—Martie 1889)*, pp. 275—372. Din vol. II cu deosebire: *Toastul lui Maiorescu la înființarea Clubului constituțional*, p. 17; *Ministerul Titu Maiorescu—Take Ionescu (1912—1913)*, pp. 499—542; *Carp și Maiorescu. Moartea lui Maiorescu*, pp. 545—555. Se mai publică și două scrisori inedite ale lui T. Maiorescu: una către Canano, dela 11 Iunie 1898 și alta către St. Gane dela 30 Octomvrie 1898, Vol. II, p. 210.

- Gane (N.), *Zile trăite*, Iași, 1903.
- Georgescu (Ioan), *Din legăturile lui Maiorescu cu Ardelonii*, în *Convorbiri literare* numărul jubilar Ian. 1937 (LXX), p. 284.
- Georgiade (Const.), *Adnotațiile lui T. Maiorescu pe marginea unui studiu de critică literară al d-lui Dobrogeanu-Gherea*, în *Convorbiri literare* (LVII), p. 850. Autorul a mai publicat câteva din adnotațiile lui Maiorescu și în alte reviste.
- Gherea I. devenit apoi Dobrogeanu-Gherea (C.), *Asupra criticei* (aici e vorba de « critica judecătorească » a lui Maiorescu), în *Studii critice*, vol. I, 1890.
- Gherea I. devenit apoi Dobrogeanu-Gherea (C.), *Asupra criticei metafizice și celei științifice* (răspuns d-lui Bogdan), în *Studii critice*, vol. II, ed. I din 1891.
- Gherea I. devenit apoi Dobrogeanu-Gherea (C.), *Personalitatea și morală în artă*, în *Studii critice*, vol. II, București, 1891.
- Gherea I. devenit apoi Dobrogeanu-Gherea (C.), *Asupra esteticei metafizice și științifice*, în *Studii critice*, vol. III. București, 1897.
- Gherea I. devenit apoi Dobrogeanu-Gherea (C.), *Către d-l Maiorescu*, în *Contemporanul*, V, 1886, nr. 1, p. 43.
- Ghica (Pantazi), *Câteva cuvinte asupra criticei d-lui Titus Livius Maiorescu în beția d-sale de cuvinte din Convorbiri literare*, în *Românul*, XVII din 3 Iunie 1873.
- Giurgiu (Oct.), *Titu Maiorescu și gimnaziul român din Brașov*, în *Țara Bârsei*, I, p. 254.
- Gorovei (Artur), *Titu Maiorescu. Amintiri*, în *Adevărul literar și artistic*, X, nr. 540.
- Grădișteanu (Petre), « *Convorbirile literare* » și « *Revista Contemporană* », în *Revista Contemporană*, I, 4 Iunie 1873, p. 384 sqq.
- Grămadă (I.), *Societatea academică socială-literară «România Jună» din Viena (1871—1911)*. Monografie istorică, Arad, 1912.

H

- Haneș (P. V.), *Titu Maiorescu la Theresianum*, în *Convorbiri literare*, Decembrie 1938.
- Hasdeu (B. P.), *Prelecțiuni filosofice populare relative la familie și educațiune*, comentar plin de umor al anunțării conferințelor lui T. Maiorescu,

- în *Lumina*, 1863, nr. 10, pp. 69—71, reproduc de Mihail Popescu sub titlul: *B. P. Hasdeu și Titu Maiorescu, în Convorbiri literare*, număr jubilar, LXX, 1937, p. 396.
- Hasdeu (B. P.), *Literatura. Mișcarea literelor în Egipt*, în *Lumina*, 1863, II, nr. 12, p. 89; III, nr. 13, p. 1; nr. 16, p. 50 (neterminat).
- Hasdeu (B. P.), *Tutti Frutti*. Scrisoarea comitetului de Inspecție și răspunsul lui Hasdeu, în *Lumina*, 1863, III, nr. 15.
- Hasdeu (B. P.), *Toate vrutele*, despre T. Maiorescu și școalele primare, în *Agbiuță*, 1863, nr. 3, p. 23.
- Hasdeu (B. P.), *Toate vrutele*, o glumă împotriva lui T. Maiorescu, în *Agbiuță*, 1853, nr. 8, pp. 61—63.
- Hasdeu (B. P.), *Cosmopolitism și Naționalism*, Discursul prezidențial de redeschiderea ședințelor societății «*Românismul*» ținut în 26 Septembrie 1870 de d-l B. P. Hasdeu, în *Columna lui Traian*, I, nr. 50, din 30 Septembrie 1870, pp. 1—2, în *Foaia Societății Românismul*, I, nr. 7, Octombrie 1870, p. 303.
- Hasdeu (B. P.), *Diverse Negruzziade*, în *Columna lui Traian*, I, nr. 53; la fel și în nr. 56.
- Hasdeu (B. P.), *Buletin Interior*, în *Columna*, II, nr. 20, din 24 Mai 1871. Atacă pe Maiorescu ales deputat al țăranilor.
- Hasdeu (B. P.), *Varietăți*, în *Columna*, II, nr. 22, contra pretenției lui T. Maiorescu de a fi creat «o nouă direcție».
- Hasdeu (B. P.), *Buletin interior*, în *Columna*, II, nr. 26, din 5 Iulie 1871, împotriva lui Maiorescu pentru a-l fi atacat pe Bărnuț în Cameră.
- Hasdeu (B. P.), *Un rămășag*, în *Familia*, 1871, nr. 31, p. 368 (1/13 August); idem, *Columna*, II, nr. 30 (92) din 11 August 1871.
- Hasdeu (B. P.), *Buletin interior*, în *Columna*, II, nr. 31 (93) din 23 August 1871, în chestia sărbătoririi lui Ștefan cel Mare la Putna.
- Hasdeu (B. P.), *Buletin interior*, în *Columna*, II, nr. 32 (94) din 30 August 1871; iarăși despre cosmopolitismul lui T. Maiorescu și sacrilegiul serbării dela Putna.
- Hasdeu (B. P.), *Câteva întrebări d-lui T. Maiorescu*, în *Columna lui Traian*, 1875, nr. 1, p. 57; nr. 2, p. 65.
- Hasdeu (B. P.), *Răspunsul meu avocatului d-lui T. Maiorescu*, în *Columna lui Traian*, 1875, nr. 3, p. 125.
- Hasdeu (B. P.), *Al doilea rămășag*, dedicat lui V. Alecsandri, în *Românul*,

- XX, 5 Februarie 1876; idem, *Revista literară și științifică*, nr. 1 din 15 Februarie 1876.
- Hasdeu (B. P.), «*Eine Trilogie*». O istorie germană a literaturii române. Critica de Lazăr Șăineanu, G. I. Ionescu-Gion și B. P. Hasdeu. Socec, 1892; partea lui Hasdeu e reprodusă în *Sarcasm și Ideal*, p. 75. Socec, 1897.
- Hasdeu (B. P.), *Școala Carp—Măiorescu—Caragiale—Tocilescu—P. Missir. Vizita armenescă*, în *Apărarea Națională*, III, nr. 88 din 21 Aprilie 1902.
- Hasdeu (B. P.), *Carliștii în Apărarea națională*, III, nr. 66 din 23 Martie 1902.
- Hegel (V. Fr.), *Vorlesungen über die Aesthetik, Werke*, Vollständige Ausgabe, vol. X.
- Herbart (J. Fr.), *Sämtliche Werke*, ed. G. Hartenstein.

I

- Iarnik (I. Urban), *Câteva amintiri despre T. Măiorescu*, în «*România Jună*» lui T. Măiorescu, Scriere omagială. Suceava, 1910.
- Ibrăileanu (G.), *Spiritul critic în Cultura românească*. Iași, 1909, ed. III. *Viața românească*, Iași, 1909, capitolul V. *Locul Junimeii în această evoluție*, p. 59.
- Icaș, *Inaugurarea cursului d-lui Măiorescu la facultatea de litere*, în *Fântâna Blanduziei*. București, 12 Noemvrie 1889.
- Ionescu dela Brad (Ion), recensia primei conferințe a lui T. Măiorescu, *Țeranul român*, din 17 Decemvrie 1861, p. 48. Reprodusă în G. Bogdan-Duică. *Titu Măiorescu, discurs de recepție*, 1921, p. 26.
- Ionescu Take, *Souvenirs*, 1919.
- Ionescu Take, *Amintiri*, Socec. 1923.
- Ionescu (Gr. N.), *Mișcarea separatistă*, Iași, 1911.
- Iorga (N.), *Discursurile d-lui T. Măiorescu* (vol. IV), în *Semănătorul*, III, 1904, p. 65. Republicat în *O luptă literară*, I, 1904, p. 100.
- Iorga (N.), *Opinions sincères*. Bucarest, 1899, p. 53.
- Iorga (N.), *Istoria literaturii românești contemporane*, ed. *Adevărul*, 1934, vol. I, capitolul *Junimea și Conworbirile literare*, pp. 66—79.
- Iorga (N.), *T. Măiorescu, în Oameni care au fost*, vol. II, ed. Fundația

- pentru literatură și artă « Regele Carol II », 1935, p. 277 (de fapt scris la moartea lui Maiorescu 1917 și publicat în *Neamul românesc*).
- Iorga (N.), *Supt trei regi*, 1932.
- Iorga (N.), *O viață de om — așa cum a fost*. În multe pasagii de ex. v. I (1934), p. 194, 267, II, p. 120 și următoarele.
- Iorga (N.), *Titu Maiorescu intim*, în *Cuget clar* (an. I, nr. 340). Despre vol. I din *Insemnări zilnice*.
- Iorga (N.), *Un nou volum de « Insemnări » al lui T. Maiorescu*. Vălenii de Munte, 1940. Se adaugă alte numeroase articole și mai ales conferințe, — fie și prin digresiune. Ultima e: *O încercare zadarnică de înviere*, în *Cuget clar*, IV, nr. 37 din 21 Martie, 1940 și nr. 38 din 28 Martie, 1940.

J

- Jura (Julian), *Cum trebuie studiat T. Maiorescu*, în *Darul vremii*, I, 1930, nr. 4, p. 104.
- Juvara (G.), *Titu Maiorescu, fragment de istorie politică*, ed. Cultura poporului, 1939.
- Juvara (G.), *Titu Maiorescu în 1858*, ed. Cultura poporului, 1939.

K

- Kanner (B.), *La société littéraire « Junimea » de Jassy et son influence sur le mouvement intellectuel en Roumanie*. Paris, 1906.
- Kremnitz (Mite), *Aus dem Leben König Karls I. von Rumänien*. Aufzeichnungen eines Augenzeugen. Nach des Königs Tagebüchern und offiziellen Dokumenten, 4 Bände, Stuttgart 1894—1901.

L

- Laurian (August D.), *Tablete bibliografice*, în *Revista contemporană*, I, 5, 1 Iulie 1873.
- Lovinescu (E.), *T. Maiorescu*, în *Flacăra*, 1914—1915, pp. 493, 507, 518, 530.
- Articole adunate în *Critice*, III, ed. I, « Flacăra », 1915, pp. 194—217; retipărite în *Critice*, IV, ed. Alcalay, 1920, pp. 95—117; retipărite vol. IV, ed. def. Ancora, 1928, p. 36.

- Lovinescu (E.), T. Maiorescu, în *Sburătorul*, I, 1919, p. 73; retipărit în *Critice*, V, ed. «Viața românească», 1921, p. 67; retipărit în *critice*, V, ed. def. Ancora 1928, p. 117.
- Lovinescu (E.), *Istoria civilizației române moderne*, în vol. II, *Forțele reacționare* (1925), se studiază în cap. XIV (pp. 127—139), critica socială și culturală junimistă și în deosebi a lui T. Maiorescu.
- Lovinescu (E.), în *Memorii*, I, ed. *Cugetarea*, 1930, p. 52.
- Lovinescu (E.), *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I; *Evoluția ideologiei literare*, ed. Ancora, 1926. În cap. IV (pp. 32—45) se studiază ideologia și critica lui T. Maiorescu.
- Lovinescu (E.), T. Maiorescu și M. Eminescu, în *Memorii*, III, ed. *Adevărul*, p. 231.
- Lovinescu (E.), T. Maiorescu, 16 articole publicate în *Adevărul* (ultimul e din 19 Aprilie 1937), cu ocazia apariției primului volum din *Însemnări zilnice*.

M

- Mandrea, Carp, Negruzzi, Pogor, *Procesul Maiorescu și actele autentice*. Iași, 1865.
- Mârțescu (G.), *Apărarea dinaintea tribunalului de Iași, Secțiunea II, a d-lui Titu Liviu Maiorescu, doctor în filosofie și licențiat în legi, directorul școlii preparandale, profesor de filosofie și rector la Universitatea din Iași de Gb. Mârțescu, avocat, membru Consiliului de inspecțiunea școlilor și profesor de codicile civil la facultatea juridică*. Iași, Tip. Buciumul românesc, 1865.
- Marmeliuc (D. N.), *Cuvânt rostit în ședința literară din 27/II, în localitățile (?) societății*, în «România jună» lui T. Maiorescu. Scriere omagială. Suceava, 1910.
- Mauxion (Marcel), *La métaphysique de Herbart et la Critique de Kant*. Alcan, 1906.
- Mauxion (Marcel), *L'éducation par l'instruction et les théories pédagogiques de Herbart*, Alcan, 1906.
- Marghiloman (Alex.), *Note politice* (1897—1920), 5 vol., 1927. Notele sunt interesante mai ales pentru guvernul T. Maiorescu și T. Maiorescu—Take Ionescu (vol. I—II): pentru toate debaterile ministeriale

din timpul războiului balcanic și apoi asupra atitudinii lui Maiorescu în timpul ocupației germane; moartea și înmormântarea lui Maiorescu (III, pp. 10—17).

- Massof (I.), *Matei Millo și timpul său*, Ed. Națională-Ciornei, 1940, cu privire la Maiorescu și Teatrul Național. O scrisoare a lui T. Maiorescu către V. Alecsandri în această chestiune (p. 259 și următoarele).
- Mehedinți (S.), *Titu Maiorescu*; singura biografie, cu informații directe dela Maiorescu, apărută în numărul jubilar al *Convorbirilor literare* dela 15 Februarie 1910. Reprodusă în vol. *Titu Maiorescu*, de Soveja, ed. Cartea Românească, 1925.
- Mehedinți (S.), *T. Maiorescu în Transilvania*, 1920, p. 685.
- Mehedinți (S.), *In amintirea lui Titu Maiorescu* (la 80 de ani dela moartea lui T. Maiorescu), cuvântare rostită la *Academia Română*, 1920; reproducă în vol. *T. Maiorescu*, ed. Cartea Românească, 1925, p. 104.
- Mehedinți (S.), *Atitudinea lui Titu Maiorescu în timpul invaziei*, în *Convorbiri literare*, Februarie 1923, reproducă în vol. *Titu Maiorescu*, ed. Cartea Românească, 1925, p. 127.
- Mehedinți (S.), *Locul Junimei în istoria neamului românesc*, în *Convorbiri literare*, număr jubilar, LXX, Ianuarie—Mai 1937, p. 42.
- Meissner (C.), *Despre T. Maiorescu și Mareșal Averescu dar mai ales despre M. Eminescu*, în *Convorbiri literare*, 1937 (LXX), p. 16.
- Mera (I. T.), *Scriitorii de la «Junimea»*, conferință reproducă în *Telegraful român*, 1882, no. 72—73 și *Familia*, 1882, p. 302.
- Cons. aulic Dr. Wilhelm Meyer-Lübke, *Discurs festiv ținut la matineul festiv în sala parlamentului provincial al Austriei de Jos*, în 1/III 1910, publ. în broșura *România Jună lui T. Maiorescu*, scriere omagială, Suceava, 1910.
- Mihăilescu (V.), *Titu Maiorescu, Amintiri*, în *Ramuri*, XXIII.
- Mill (John Stuart), *A system of Logic ratiocinative and inductive*, 1833, trad. germană de I. Schiel; trad. franc. de L. Peisse.
- Moldovanu (I. M.), *Critica d-lui Maiorescu*, în *Archivul pentru filologia și istoria* al lui T. Cipariu, Blaj, 1869, pp. 456, 495, 620.
- Murărașu (D.), *Maiorescu și Schopenhauer*, în *Convorbiri literare*, 1939 (LXXII), p. 39.
- Mureșianu (Aurel), *Cea dintâi încercare publicistică a lui T. Maiorescu*, în *Gazeta cărților*, Ploești, nr. 1, 15 Iulie 1934.

N

- Nanu (D.), *Titu Maiorescu în viața universitară*, în *Sburătorul*, I, 1. (1919), p. 84.
- Negruzzi (Iacob), *Amintiri din «Junimea»*, Ed. Viața Românească. (1921).
- Negruzzi (Iacob), *La a 80-a aniversare a nașterii lui T. Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1920 (LII), p. 278.
- Negulescu (P. P.), *Impersonalitatea și morala în artă*, în *Convorbiri literare*, 1892, (XXVI), p. 131 apoi *Impersonalitatea în artă. Socialism și artă*, într'un volum de *Polemice*. București, 1895.
- Negulescu (P. P.), *Profesorul Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1927 p. 141.
- Negulescu (P. P.), *Ceva despre Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1936, p. 141
- Negulescu (P. P.), *Ceva despre Junimea*, în *Convorbiri literare*, număr jubilar (LXX), Ianuarie—Mai 1937, p. 53.

O

- Onciul (D.), *Despre activitatea lui Titu Maiorescu*, în *Anal. Acad. Rom.*, Tom. 32, 1909—10, p. 59.
- Onciul (D.), *T. Maiorescu și Academia Română*, în *Convorbiri literare*, 1910 (XIV), LXVII—XCII.
- Onciul (D.), *Necrolog pentru T. Maiorescu*, în *Anal. Acad. Rom.*, tom. XXXIX, 1918—19, p. 82.
- Opinia națională*, ziar, în chestiunea procesului din 1864—65, în nr. 26/7 Martie 1865, 16 Aprilie 1865.

P

- Pangrati (E. A.), *Un adevărat învățător al neamului*, în *Convorbiri literare*, 1910 (XLI), pp. CXVIII—CXXIV.
- Panțu (I. C.), *«Cartea» lui Maiorescu*, în *Gazeta Transilvaniei*. Brașov, 1910, nr. 34—36.
- Panu (G.), *Tipuri parlamentare*, 1892, p. 85.
- Panu (G.), *Amintiri dela «Junimea»*, apărute în *«Săptămâna»* și apoi în două volume, 1908—1910.
- Pelimon (A.), O dare de seamă asupra conferinței *«Socialism și comunism»*, ținută la colegiul Sf. Sava, în *Reforma*, 24 Septembrie 1859; reprodusă în Anexa nr. 3 a primului volum al acestei lucrări.

- Petrașcu (N.), *Figuri literare contemporane*, 1893, p. 21.
- Petrașcu (N.), *Notițe*, în *La grande Encyclopédie*, Paris, v. XXII.
- Petrașcu (N.), *Aniversarea d-lui T. Maiorescu*, în *Literatură și artă*, IV, 1899—1900, p. 221.
- Petrașcu (N.), *Biografia mea*, în I. E. Torouțiu, *op. cit.*, v. VI, conține pagini asupra legăturii autorului cu T. Maiorescu (p. CLIII și următoarele).
- Petrescu (N.), *Critica societății românești la «Junimea»*, în *Convorbiri literare*, număr jubilar, 1937 (LXX), p. 103.
- Petrovan (V.), *Istoricul școlii normale «Vasile Lupu»*. Iași, 1917.
- Petrovici (I.), T. Maiorescu (profesor), în *Sburătorul*, I, 2, 1919, p. 12, republicat în *Amintiri universitare*, ed. Alcalay, 1920 și apoi în *Titu Maiorescu 1840—1917*, ed. Casei Școalelor, 1931, p. 54.
- Petrovici (I.), *Studii istorico-filosofice*. București, 1925, p. 217 (capitolul *Kant și cugetarea românească*).
- Petrovici (I.), *Titu Maiorescu*, în *Viața românească*, Septembrie 1923; republicat în *Figuri dispărute*, 1924; republicat în *Studii istorico-filosofice*. Ed. Casei Școalelor și apoi în *Titu Maiorescu 1840—1917*. Ed. Casei Școalelor, 1931, p. 11.
- Petrovici (I.), *Aforismele lui Titu Maiorescu*, în *Revista de filosofie*, Octombrie—Decembrie 1930, republicat în *Titu Maiorescu 1840—1917*. Ed. Casei Școalelor, 1931, p. 73.
- Petrovici (I.), *George Enescu și Titu Maiorescu*, în *Adevărul literar*, 1 Iunie 1929, republicat în *Titu Maiorescu 1840—1917*. Ed. Casei Școalelor, 1931, p. 105.
- Petrovici (I.), *Titu Maiorescu și soția sa*, în *Adevărul literar*, August, 1925; republicat în *Titu Maiorescu 1840—1917*. Ed. Casei Școalelor, 1931, p. 115.
- Petrovici (I.), *In memoria lui Titu Maiorescu, cuvântare rostită în ziua de 15 Noembrie 1926 la Seminarul pedagogic din București cu prilejul denumirii acestuia: Seminarul Pedagogic «Titu Maiorescu»*, în *Titu Maiorescu 1840—1917*. Ed. Casa Școalelor, 1931, p. 128.
- Petrovici (I.), *Maiorescu și... Ținbideal*, în *Adevărul literar*, Aug. 1928; republicat în *Titu Maiorescu 1840—1917*. Ed. Casei Școalelor, 1931, p. 137.
- Petrovici (I.), *Maiorescu și eliberarea Ardealului* (cu prilejul a zece ani dela Unire), în *Dimineața* din 2 Decembrie 1928; republicat în *Titu Maiorescu 1840—1917*. Ed. Casei Școalelor, 1931, p. 147.

- Petrovici (I.), *O amintire și un aforism*, în *Convorbiri literare*, număr jubilar 1867—1937, (LXX), 1—5, Ianuarie—Martie 1937, p. 80.
- Petrovici (I.), *Schopenhauer*, în *Biblioteca pentru toți*, nr. 1490—92. (Partea finală tratează raporturile între Maiorescu și filosofia schopenhaueriană).
- Petrovici (I.), *La centenarul lui Titu Maiorescu*, *Acad. Rom. Memoriile secțiunii literare*, seria III, tom. IX, 1940.
- Popovici (Aurel C.), «*Preot deșteptării noastre*». Despre Maiorescu și sărbătorirea lui la banchetul dela 15 Februarie 1910, în *Naționalism sau Democrație*. ed. Minerva, 1910, p. 58.
- Popovici (Aurel C.), *Fragment din toastul rostit la banchetul dat în onoarea d-lui T. Maiorescu*. București 1/III; publicat în «*România Jună*» și *Titu Maiorescu*. Scriere omagială. Suceava, 1910.
- Popovici (Dr. Mihai), *Cuvânt rostit la convenirea socială în seara 1/III*, publicat în *România Jună la T. Maiorescu*. Scriere omagială. Suceava, 1910.
- Popescu (Mihai), *Procesele lui Titu Maiorescu*, apărute fragmentar în *Adevărul literar*, 1937, în diferite numere. Autorul are o lucrare completă asupra acestor procese, inedită încă, pe care a avut bună voință să mi-o comunice spre consultare.
- Popescu-Spineni (Marin), *Instituții de înaltă cultură*, în tip. Datina românească. Vălenii de Munte, 1932.
- Popescu-Spineni (Marin), *Contribuție la istoria învățământului superior*, 1928.
- Pușcariu (Sextil), *Titu Maiorescu*, în *Junimea literară*, 1910, p. 27.

R

- Rădulescu-Pogoneanu (I. A.), *O corespondență dintre Eminescu și Maiorescu. Pregătirea lui Eminescu pentru o catedră de filosofie la Universitatea din Iași*, în *Convorbiri literare*, 1910 (XLIV), pp. 186—209. Apoi în *Studii*. București, 1910, p. 50.
- Rădulescu-Pogoneanu (I. A.), *Profesorul Titu Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1910. Apoi în *Studii*, p. 120.
- Rădulescu-Pogoneanu (I. A.), *Două scrisori ale lui Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1919 (LVI), pp. 393—398.
- Rădulescu-Pogoneanu (I. A.), *T. Maiorescu: Insemnări zilnice, publicate cu o introducere note, facsimile și portrete*, de I. Rădulescu-Pogoneanu. Ed. Soccec, vol. I (1855—1880), 1937; vol. II, (1881—1886), 1940.

- Rădulescu-Pogoneanu (I. A.), *Omagiu lui I. Al. Brătescu-Voinești* (e vorba și de legăturile acestuia cu T. Maiorescu), în *Convorbiri literare*, LXI, p. 149.
- Rădulescu-Motru (C.), *Cultura română și politicianismul*, în *Biblioteca pentru toți*.
- Rădulescu-Motru (C.), *Titu Maiorescu în filosofie*, în *Convorbiri literare*, 1920, p. 295. Numeroase articole și conferințe ocazionale mai ales cu prilejul serbărilor centenarului lui T. Maiorescu.
- Rășcanu (P.), *T. Maiorescu la «Liceul Național»*, în *Convorbiri literare*, 1910, p. 243
- Rellstab, O recenzie asupra lucrării: *Einiges philosophische*, în *Vossische Zeitung*, din 4 Decembrie 1860 (cf. Soveja, T. Maiorescu, p. 38).
- Rudow (Dr. V.), *Geschichte des Rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*, ausgearbeitet mit Unterstützung der angesehensten Schriftsteller, durchgesehen und ergänzt im Auftrage des Bukarester Cultus ministeriums von Prof. I. Negruzzi und G. Bogdan. Herausgegeben mit Unterstützung des Kgl. Preuss. Cultus ministeriums. Wernigerode, 1892.

S

- Săteanu (C.), *Figuri din «Junimea»* Ed. Bucovina, București.
- Schopenhauer (Arthur), *Arthur Schopenhauer's sämtliche Werke*, in sechs Bänden, herausgegeben von Eduard Grisebach. Leipzig, Philipp Reclam. Jun.
- Band I und II, *Die Welt als Wille und Vorstellung*. Nr. 2761—65 und 2781—85 der Universal-Bibliothek.
- Band III, *Satz vom Grunde. Wille in der Natur, Ethik*. Nr. 2801—2805 der Universal-Bibliothek.
- Band IV, *Parerga und Paralipomena*, Erster Theil. Nr. 2821—2825 der Universal-Bibliothek.
- Band V, *Parerga und Paralipomena*. Zweiter Theil. Nr. 2841—45 der Universal-Bibliothek.
- Band VI, *Farbenlehre. Biographisch-bibliographischer Anhang und Namen = und Sachregister*. Nr. 2861—65 der Universal-Bibliothek.
- Ediția e publicată de Eduard Grisebach (1845—1906) vice-consul al Germaniei la Iași, 1878—80, consul la București 1880,

în legătură de prietenie cu Maiorescu (*Insemnări*, I, p. 335 și notă).

Din îndemnul și cu revizuirea lui T. Maiorescu au apărut și traducerile lui Schopenhauer în franțuzește de I. A. Cantacuzène (cunoscut sub numele de Zizin) și anume: *Aphorismes sur la sagesse de la vie*, Paris, Germer-Baillère, 1880.

De la quadruple racine du principe de la raison suffisante. Germer-Baillère, 1882.

Critique de la philosophie Kantienne. Paris, Didier Perrin (1889).

Le monde comme volonté et comme représentation. București, Socec, vol. I, 1885; vol. II, 1886.

Schuchardt (H.), Recensie asupra *Criticelor*, în *Litterarisches Centralblatt*, Leipzig, 1875, nr. 12, p. 379.

Schuchardt (H.), *L'orthographe du roumain*, în *Romania*, 1873; tradus de P. Grădișteanu, în *La Romanie*, 19 Iulie 1873.

Scurtu (I.), *Sărbătorirea d-lui T. Maiorescu*, în *Semănătorul*, VIII, 1909, p. 931.

Scurtu (I.), *Titu Maiorescu*, în *Semănătorul*, IX, 1910, p. 123.

Sebastian (Mihail), *Titu Maiorescu și «Jurnalul» său*, în *Revista Fundațiilor Regale*, VII, 1 Martie 1940, p. 608.

Sion (G.), *Revista Carpaților*, II (1861), I, 709—727, la *Relațiuni științifice*, sub titlul: *Un student român în Germania*, reproduce și articolul d-rului Iuliu Barasch despre *Einiges* și dă în traducere recensia lui A. Stahr asupra conferinței: *Vechea tragedie franceză și muzica wagneriană*, din *National Zeitung*, 25 Martie 1861. Recensia e reprodusă în *Convorbiri literare*, 1 Ianuarie 1939 (LXXII, p. 109). Articolul lui Sion e reprodus în anexa nr. 5, al vol. I al acestei lucrări.

Slavici (I.), *Serbarea dela Putna*, în *Convorbiri literare*, Decembrie 1903 și Ianuarie 1904; retipărit în *Amintiri*, 1929.

Slavici (I.), *Unitatea noastră culturală*, în *Tribuna*, Arad, 1907, nr. 6—8; pp. 10—12.

Slavici (I.), *Inchisorile mele*, în *Viața românească*, 1921.

Slavici (I.), *Amintiri*, București, ed. Cultura Națională, 1929.

Slavici (I.), *Lumea prin care am trecut*; extras din *Convorbiri literare*, București, 1930.

Stahr (Ad.), *O recensie*, în *National Zeitung*, 20 Ian. 1861, despre *Einiges philosophische in gemeinschaftlicher Form*. Altă recenzie despre *Die alte französische Tragödie und die Wagnerische Musik*, tot în *National Zeitung*

- din 25 Martie 1861. Republicată în *Convorbiri literare* din Ianuarie 1939, p. 109, după traducerea ei tipărită în *Revista Carpaților*, II, 1861, v. I, p. 785.
- Stefănescu (Marin), *Filosofia Românească*, Buc. 1922.
- Streinu (Vladimir), *Spre Titu Maiorescu*, în *Pagini de critică literară*, ed. « Fundațiile Regale ». București, 1938, p. 219.
- Streinu (Vladimir), *Edgar Poe și scriitorii români*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1935, nr. 6.
- Streinu (Vladimir), *Maiorescu și rolul criticei* (fragment), în *Revista Fundațiilor Regale*, VII, 1 Martie 1940, p. 616.
- Struțeanu (Scarlat), *Titu Maiorescu și M. Dragomirescu*, în *Universul literar*, XLIII, p. 633.

T

- Tăușan (Gr.), *Discursuri parlamentare rosiite de d-l T. Maiorescu* (studiu sociologic), în *Conv. lit.* 1897, p. 403. Multe articole, conferințe și comunicări la Radio comemorative.
- Tăslăuanu (O. C.), *Informații literare*, 1910, p. 64.
- Toma (Const. G.), *Titu Maiorescu, om de drept*, Iași, 1940 (Conferință ținută la 3 Martie 1940 la Palatul de Justiție).
- Torouțiu (I. E.), *Dela T. Maiorescu la N. Iorga, Floarea soarelui*, I, pp. 19, 72, 124.
- Torouțiu (I. E.) și Cardaș (Gh.), *Studii și documente literare*, vol. I, « Junimea », 1931. Publică 30 de scrisori ale lui T. Maiorescu către Iacob Negruzzi.
- Torouțiu (I. E.), *Studii și documente literare*, III, cuprinde câteva scrisori către T. Maiorescu dela Ioan Sbiera, Al. Vlahuță, Nicolae Gane, și câteva ale lui T. Maiorescu către Ioan Urban Iarnik, Nicolae Gane.
- Torouțiu (I. E.), *Studii și documente literare*, IV, 1933. Volumul cuprinde două scrisori a lui M. Eminescu și I. Slavici către Maiorescu private la serbarea dela Putna. Interesantul studiu al lui Eminescu *Naționali și Cosmopoliți* (1871) în apărarea *Junimii* și a lui Maiorescu față de Societatea Academică « România Jună » dela Viena. Două scrisori ale lui Maiorescu către Eminescu, între care și

- admirabila scrisoare trimisă poetului în casa de sănătate dela Ober-Döbling, p. 186. Altă scrisoare către tatăl poetului din 8 Octomvrie 1883. De asemenea scrisorile adresate lui T. Maiorescu privitoare la boala lui Eminescu de: C. Popazu, Dr. Obersteiner, P. Missir, M. Pompiliu, Chibici-Râvneanu, precum și scrisorile lui T. Maiorescu în aceeași privință către A. Chibici-Râvneanu, Henrietta Eminescu. Volumul mai conține Procesele-Verbale ale *Junimii*, păstrate în hârtiile lui A. D. Xenopol pe anii 1865 (începe 19 Octomvrie 1865), 1866 și 1871—74. Procesele-verbale sunt deosebit de prețioase pentru studiul fizionomiei ședințelor *Junimii*. Volumul VI, 1938, cuprinde mai multe scrisori către soru-sa Emilia Humpel importante pentru amănunte biografice. Autobiografia lui N. Petrașcu are amănunte asupra relațiilor autorului cu Maiorescu (mai ales p. CLIII și următoarele).
- Trendelenburg, *Logische Untersuchungen*.
- Tribuna* (ziarul din Iași al lui Nicolae Ionescu). Atacurile îndreptate împotriva lui Maiorescu, care au dus la procesul din 1864—65. Numărul 3 August 1864; nr. din 13 August; 31 August; 7 Septemvrie.
- Trompeta Carpaților*, în chestia procesului din 1864—65, 1 Aprilie 1865; apoi, numerele 4, 13, 18, 22 April e, 6 Mai. Corespondențele din Iași, sunt semnate G. B.
- Tzigara-Samurcaș (Al.), *Titu Maiorescu și arta în România*, în *Convorbiri literare*, 1910, p. CXLIV.

U

- Urechia (V. A.), *Anuarul general al Instrucției Publice din România pe anul școlar 1863—64*, descris de V. Alexandrescu-Urechia, directorul general al Instrucțiunii publice și al cultelor. București, 1866.
- Urechia (V. A.), *Noua direcțiune din Iași*, în *Revista contemporană*, 1 August 1873, p. 542.

V

- Velovan (St.), *Câteva considerațiuni metodologice (Studiu asupra unor capite din «Logica» d-lui T. Maiorescu*, în *Convorbiri literare*, 1888.
- Vianu (T.), *Ideile estetice ale lui Titu Maiorescu*, în *Fragmente moderne*, ed. Cultura Națională, 1925, p. 121.

- Vianu (T.), *Influența lui Hegel în Cultura română*, în *An. Acad. Rom. Memoriile Secțiunii literare*, Seria III, Tom. VI (an. 1933). Se cuprind două capitole: *Radu Ionescu și Titu Maiorescu*, p. 4; și *Titu Maiorescu*, p. 22. În Anexe se reproduce: *Die alte französische Tragödie und die wagnerische Musik*. Diskussion der Sitzung vom 27. April 1861. Reproducerea se face după «*Der Gedanke*» Philosophische Zeitschrift. Organ der philosophischen Gesellschaft zu Berlin. Zweiter Band, Berlin. Nicolaische Buchandlung, 1861, p. 112. Se dă și traducerea în românește a aceleiași discuții.
- Vianu (T.), *Fragmente moderne*, 1925 (Eseul *Personalitatea lui Eminescu*).
- Vianu (T.), *Titu Maiorescu estetician și critic literar în Viața Românească*, 1940 (XXXII). no. 4 Aprilie.
- Vischer (Fr. Th.), *Aesthetik oder Wissenschaft d. Schönen*, Reutligen-Leipzig și Stuttgart 1846—57. în 4 volume.
- Vulcan (Iosif), răspunde la articolul: *Limba română în jurnalele din Austria*, în *Familia* nr. 2 din Iunie 1868.

X

- Xeni (C.), *Take Ionescu (1858—1922)*, ed. Universul, 1932.
- Xenopol (A. D.), Scrisoarea (importantă) către I. Negruzzi asupra articolului lui T. Maiorescu, *In contra direcției de astăzi a culturii române*, 1868. Scrisoarea e din 17 Ianuarie 1869, publicată de I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, II, p. 20 și urm. și e reproducută în câteva fragmente în anexa nr. 11 al primului volum al acestei lucrări.
- Xenopol (A. D.), (neiscălit dar identificat de T. Maiorescu, în *Contra-ziceri?*, în *România liberă* nr. 2775 din 7/19 Noembrie 1886. pp. 1—2 și în *S'a prins!* idem, nr. 2787 din 23 Noembrie/5 Decembrie, p. 1). Și anume:
- Xenopol (A. D.), *Un răspuns «României libere»*, în *Voința Națională* nr. 647 din 3/15 Octomvrie 1886.
- Xenopol (A. D.), *Contra-zicerile d-lui T. Maiorescu*, idem nr. 660 din 19/31 Octomvrie 1886.
- Xenopol (A. D.), *Răspuns d-lui T. Maiorescu*, idem nr. 689 din 18/30 Noembrie 1886.

Z

Zeletin (St.), *Burghezia română, origina și rolul ei istoric*, ed. Cultura Națională.

Zamfirescu (Mihail), *Muza dela Borta-Rece*. Bufonerie literară lirică în trei acte de Henri Meilhac și Ludovic Halévy. Muzică de J. Offenbach. Editată de *Revista conimporană*. București, 1873. Broșura del Acad. Rom. nu cuprinde decât actul I. Ea apăruse întâi în *Ghimpele*, numerele dela 22 și 29 Iulie 1873. Maiorescu figurează sub numele de Minorescu. Actul al doilea a apărut în *Ghimpele*, iar al treilea n'a mai apărut, se pare că în urma intervenției lui Alecsandri (Nicolae Țincu, *M. Zamfirescu*, în *Revista nouă*, V, 1—2, 15 Aprilie—15 Mai 1892).

Zotu (Dr.), *Titu Maiorescu, Logica*, în *Columna lui Traian*, 1877, p. 293. Autorul revine răspunzând lui M. Eminescu în *Presa*, 16 Sept. 1877.

INDICE

INDICELE NUMELOR DE PERSOANE ¹⁾

A

Aaron Florian

I, 12, 16, 348, 373.

Adamachi V.

II, 37 (notă).

Adrian Ion

I, 326.

Aerenthal (ministrul Austro-Un-
gariei la București).

I, 395.

Ahrens

I, 285 (text și notă).

Albini Septimiu

II, 136 (notă), 140.

Alcaz (camarad de la Viena)

I, 42.

Alecsandri Vasile

I, 5, 168, 199, 206, 232, 233,
234, 236, 277, 278, 279, 303,
307 (text și notă), 308, 310,
314, 321, 402, 403, 438, 439,

II, 36, 37 (text și note), 114,
119, 126, 129, 130, 131, 132,
133, 142, 150, 151, 152, 153,
155, 213, 215, 216 (notă), 238,
291, 292, 295, 303, 306, 308,
310, 313, 316, 390.

Alexandrescu Gr.

I, 205, 232, 233.

II, 133, 303.

Alexandrescu Stoica

II, 179.

Alexandru II. (Țarul)

II, 21.

Aliman (martoră în procesul lui
Maiorescu)

I, 141.

Almășanu (președintele eforiei
școalelor din Brașov)

I, 392 (notă).

Ammianus Marcellinus

I, 343, 344, 345.

Andreiescu C. I. (profesor Iași)

I, 106 (notă).

¹⁾ Indicele cuprinde numele proprii numai din text nu și cele din tabla de materie și din bibliografie.

- Anghel D.** (deputat)
 I, 141 (notă).
Anghelescu Al. General
 II, 178.
Andrassy (contele)
 II, 7.
Antonescu Em.
 II, 339.
Antoniadi C.
 II, 338.
Apostoleanu Gh. (profesor la Iași)
 I, 121, 122.
Archimede
 I, 426.
Argetoianu General
 II, 344.
Arghezi Tudor
 I, 228.
Aricescu C.
 I, 233 (notă).
 II, 235, 236.
Arion C.
 II, 148, 151, 227, 329, 330, 331,
 332, 339, 341, 344.
Aristofan
 I, 214.
Arnim
 II, 310, 313.
Aron-Vodă
 I, 394.
Asachi G.
 I, 268, 277, 278.
Aslan N. Ceaur
 I, 150, 153.
Aslan T.
 II, 68 (notă).
- Aster E. von**
 I, 81 (text și notă).
Attila
 I, 343, 344, 345.
Auber
 I, 33.
Auerbach
 II, 311.
Aurelian P. S.
 II, 162.
- B
- Babeș Vicențiu**
 I, 42, 323.
Bach I. Sebastian
 I, 73.
Bacinschi Ilie dr.
 II, 340.
Bădărău Al. Al.
 II, 346.
Bădescu Traian (episcop)
 I, 19 (notă), 23 (text și notă).
Bădescu Scipione I.
 I, 328 (notă).
Baican
 II, 152.
Băicoianu (doamna)
 II, 16.
Baiulescu Gh. dr.
 II, 141 (notă).
Bălăceanu I.
 II, 5, 6, 83.
Balassan (tipograf)
 I, 178, 182.
Bălcescu N.
 II, 133.

- Balș Al. 241, 242, 243, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 263, 279, 280, 319, 329, 335, 336, 368, 405, 443.
- I, 154, 378.
- Balș Gr. II, 68 (notă).
- Balzac Honoré de II, 218.
- Bănescu I. G. (revizor școlar) II, 17.
- Bănescu N. (și V. Mihăilescu) I, 8 (notă), 12 (notă), 13 (notă), 14 (notă), 16 (notă), 24 (notă), 36 (notă), 67 (notă). II, 338.
- Banffy Desiderius II, 324.
- Barac Iosif I, 22, 391.
- Barasch doctor Iuliu I, 76, 77, 94 (notă), 96 (notă), 99, 425, 429, 445.
- Barcian D. P. II, 137.
- Bardeleben (dr.) I, 347. II, 76, (notă), 78, 93.
- Bardeleben Thea (devenită Volkmar) II, 78, 91.
- Bariț Gh. I, 8 (text și notă), 9, 12, 13, 19, 21, 22, 24 (notă), 40, 199, 203 (notă), 317, 318, 319, 432. II, 111, 112, 115, 127, 152, 374, 406.
- Bărnăț S. I, 122, 123, 149, 238, 239, 240,
- 241, 242, 243, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 263, 279, 280, 319, 329, 335, 336, 368, 405, 443.
- II, 31 (notă), 388, 406.
- Baronzi G. I, 335.
- Bârseanu Andrei I, 24. II, 137, 140, 141 (notă), 338.
- Bassarabescu I. A. I, 165. II, 148, 338.
- Baudelaire Ch. II, 316.
- Bechnitz I. II, 137, 138, 139, 142, (text și notă).
- Beckmann I, 35.
- Beethoven Ludwig van I, 73, 93. II, 287.
- Beldiman Iordachi (deputat) I, 154, 155.
- Beldiman Al. (ministrul nostru la Berlin) II, 352 (notă).
- Bem (General) I, 21.
- Bengescu-Dabija G. I, 163. II, 151.
- Bengescu Titu I, 20,

- Bengescu** (d-na)
II, 151.
- Béranger**
I, 73.
- Berchtold** (Contele)
II, 361.
- Bernhardt** (tipograf)
I, 176, 178, 182.
- Bethmann-Hollweg**
II, 66 (notă), 200, 410.
- Bianu I.**
II, 116, 136 (notă), 151, 338.
- Bibescu Gh.** (Domnitorul)
I, 13, 20.
II, 215.
- Bismarck**
I, 335, 386.
II, 7, 72, 346.
- Bizet**
II, 218.
- Blank** (bancher)
II, 56 (notă).
- Blaremburg N.**
I, 375, 388.
II, 189, 194, 226.
- Bleichröder** (bancherul)
II, 34.
- Blondel** (minstrul Franței la București)
II, 355.
- Bobeica C.**
II, 70.
- Bodnărescu Samson**
I, 163, 234, 305, 307 (notă), 311,
- 312, 333, 334, 439.
II, 149, 296.
- Boerescu V.**
I, 389, 390, 393, 405, 406, 407.
II, 11, 16, 18, 21, 25, 28, 36, 38, 59, 228, 375, 404, 410.
- Bogdan G. I.**
II, 287.
- Bogdan-Duică G.**
I, 80 (notă), 86 (notă), 100 (notă), 101 (text și notă).
II, 142.
- Bogdan I.**
II, 330, 335, 336.
- Boileau**
I, 216 (notă).
- Boitoș Olimpiu**
II, 136 (notă), 142 (notă)
- Boldur Lătescu T.**
I, 150, 152 (notă), 374.
- Boliac Cezar**
I, 144 (notă), 206, 317.
- Bolintineanu D.**
I, 134, 205, 209, 232, 233, 333, 334.
II, 133, 213, 303.
- Bonald de**
I, 284.
- Borel**
I, 74, 76.
- Bosianu C.**
I, 405.
II, 375.
- Bossy B.**
II, 175.

- Botez Răducanu** (judecător)
I, 141, 145 (notă).
- Brăiloi** (ministru de justiție)
I, 103.
- Brăneanu M. C.**
II, 156, 157 (notă).
- Brătescu-Voinești I. Al.**
I, 165.
II, 148, 287, 289.
- Brătescu Iancu**
II, 227.
- Brătianu D.**
I, 335.
II, 67, 175, 180, 188.
- Brătianu G. (Giorgio)**
I, 388, 405, 407.
II, 226.
- Brătianu I. C.**
I, 153, 260, 261, 262, 291, 377.
II, 7, 8, 10, 11, 19, 20, 21, 25,
29, 30 (notă), 32, 37, 38, 39,
45, 46, 47, 49, 50 (notă), 62,
65, 66, 67, 70, 72, 75, 143,
144, 160, 166, 169, 170, 171,
172, 179, 180, 181, 182, 186,
188, 189, 190, 194, 206, 229,
233, 405, 407, 412, 419.
- Brătianu I. I. C.**
II, 334, 342, 343, 345, 358, 360,
363, 413.
- Breazu I.**
II, 136 (notă).
- Brentano**
II, 310, 313.
- Bret-Harte**
II, 293, 294, 311.
- Broca**
II, 155.
- Brociner** (colonelul)
II, 368.
- Brote Eugen**
II, 137, 138.
- Brote Emil**
II, 137.
- Brugsch**
II, 395 (notă).
- Büchner**
II, 397.
- Bucher Lothar**
II, 7.
- Buckle H. T.**
I, 171 (text și notă), 180, 263,
281, 282.
II, 247, 267.
- Bucuța Em.**
II, 304 (notă), 305 (notă), 307, 308
(notă), 384, 385, 387 (in notă).
- Budișteanu** (General)
II, 177 (notă).
- Buicliu Chr. (Doctor)**
I, 163.
- Buicliu Gr.**
I, 163.
II, 58.
- Buicliu Th.**
I, 178.
- Bulow von**
II, 6.
- Bumbac Ioniță**
I, 324.
II, 139.
- Bunea Augustin** (canonicul)
II, 141 (notă).

- Buol-Schauenstein** (ministrul de externe al Austroungariei)
I, 15, 16.
- Burada Teodor**
I, 117.
- Burghеле N.**
I, 161.
II, 81, 106, 152.
- Burlă V.**
I, 38 (notă), 163, 315, 316, 333.
II, 120 (notă).
- C**
- Calescu P. A.** (pseudonimul lui Hasdeu)
I, 328 (notă).
- Callimaki-Catargi** (ministru nostru la Paris)
II, 16 (notă).
- Callimaki-Catargi Eva**
II, 156.
- Câmpeanu** (profesor la Iași)
I, 13.
- Câmpeanu Ana** (moașă)
I, 136, 137, 138, 139.
- Câmpineanu I.**
II, 179.
- Cancicov V. T.**
II, 227.
- Candiano-Popescu Al.**
II, 151.
- Cantacuzino D.** (ministru la Iași)
I, 104, 105, 106, 136.
- Cantacuzino G. Gr.**
I, 356, 407.
II, 11, 21, 25, 63, 321, 324, 326, 357, 370, 418.
- Cantacuzin I. A.** (zis Zizin)
II, 97, 99, 150, 152, 250.
- Cantacuzino Matei**
II, 330.
- Cantacuzino Mihai**
II, 341, 344, 346.
- Cappelmann Richard** (camarad dela Theresianum)
I, 42, 50, 51, 63.
- Caragiale I. L.**
I, 5, 163, 165, 166, 303, 360.
II, 94, 95, 150, 153, 154, 244, 245, 246, 256, 257, 262, 271 (notă), 275, 279, 283, 286, 296.
- Caraiani I.**
I, 149, (notă), 156 (notă), 163, 170, 199, 200.
II, 111.
- Carcalechi**
I, 8.
- Carcalechi Eugenia**
I, 402 (notă).
II, 130, 131 (notă).
- Carcano** (camarad dela Theresianum).
I, 34.
- Cârlova Vasile**
II, 213.
- Carlyle Thomas**
I, 37.
II, 385.
- Carmen-Sylva**
II, 142, 153.
- Carol** (Principele, Domnitorul și apoi Regele sub numele său ori sub titlu)

- I, 74, 124, 151 (note), 152, 199, 259 (notă), 355, 361, 364, 367, 389, 196 (notă), 400, 408, 409, 410.
- II, 6 (text și notă), 8, 12, 18, 20, 21, 46, 72, 75, 76, 171, 173 (notă), 178, 197, 204, 326, 330, 343, 344, 350, 359, 370.
- Carol cel Mare**
I, 132.
- Carp P. P.**
I, 4, 126, 131, 132, 139, 145 (notă), 148, 160, 161, 162, 163, 166, 168, 176, 179, 210, 214, 238, 256, 257, 262, 264, 275, 276, 295, 299, 300, 301, 302, 315, 316, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 367, 369, 370, 377, 378, 391, 392, 395, 406, 407, 430, 437, 438.
- II, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 28, 31 (notă), 35, 36, 37, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 53, 54, 58, 59, 60 (notă), 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 81, 109, 148, 150, 152, 163, 171 (notă), 172, 173, 174, 175, 180, 181, 182, 184, 186, 187, 188, 189, 194, 196, 197, 198, 199, 205, 206, 207, 208, 209, 228, 233, 245, 273, 321, 324, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 396, 347, 356, 357, 366, 367, 368, 370, 372, 375, 377, 378, 379, 381, 387, 390, 408, 409, 410, 411, 413, 417, 418.
- Carus (filosof)**
I, 87.
- Caserta (baronul)**
I, 429 (notă).
- Cassu L.**
I, 176.
- Catargi Lascar**
I, 147, 150, 152, 153 (note), 323, 364, 369, 370, 372, 376, 389, 390, 406, 408, 409.
- II, 5, 6, 9, 11, 12, 15, 16, 19, 21, 22, 25, 26, 36, 59, 60, 61, 62, 63, 67 (notă), 69, 70, 148, 165, 172, 180, 183, 189, 194, 196, 198, 199, 200, 205, 206, 207, 208, 210, 228, 232, 233, 275, 321, 344, 377, 404, 407, 408, 410, 411, 419.
- Cazimir (prezident la curtea de Apel din Iași)**
I, 142, 143.
- Cerchez C.**
II, 37.
- Cerchez I.**
II, 151, 152.
- Cerchez Th.**
I, 178.
- Cerna P.**
I, 165.
II, 148, 338.
- Cernatescu P. (profesor)**
I, 149 (notă).

- Cernavodeanu** (economul colegiului național de la Iași)
I, 106.
- Cezar Iuliu**
I, 111, 112, 123, 132.
- Champollion** (Jean François)
II, 395 (nota).
- Chamfort**
II, 427.
- Chasles Philarète**
I, 342 (notă).
- Chelaru Gh.**
II, 141 (notă).
- Chendi Ilarie**
I, 402 (notă).
II, 130, 131 (notă) 136 (notă).
- Chibici Râvneanu**
II, 152.
- Chițu G.**
I, 376, 392.
II, 405.
- Christescu C.** (General)
II, 362.
- Cicerone**
I, 109, 213, 331.
- Cimabue**
I, 343, 345.
- Cimara** (avocat la Iași)
I, 139, 142, 144, 430.
- Cipariu Timotei**
I, 19, 184, 188, 193, 194, 195,
(text și notă), 196, 197, 199,
200, 202, 203, 278, 286, 319,
334, 335, 336.
II, 129, 138, 145, 374, 406.
- Circa Ieremia**
I, 149 (notă), 188, 189.
- Ciupercescu T.**
II, 37 (notă).
- Ciurcu Sterie**
II, 139.
- Ciurea Lascar**
I, 125, 163.
- Clemenceau**
II, 346.
- Coandă C.**
(Generalul)
II, 362.
- Cobâlcescu Eufrosina**
I, 136, 138, 142 (notă), 145
(text și notă).
- Cobâlcescu Gr.**
I, 133, 142, 144 (notă), 157.
- Codru Drăgușanu I.**
II, 137.
- Comăneanu A.**
I, 77 (notă).
- Comșa D.**
II, 137, 138.
- Comte Auguste**
I, 284.
II, 267.
- Condillac**
II, 397.
- Condorcet**
I, 292.
II, 397.
- Constantin** (regele Greciei)
II, 360.
- Constantinescu Barbu**
I, 400.

Conta Vasile

I, 5, 163, 166, 257, 303, 397,
398.

II, 37, 58, 59, 228, 402.

Corne M. D.

I, 163, 180, 232, 233.

II, 51 (notă).

Cornea D. (ministru de justiție)

I, 103.

II, 6.

Cornea (= Kernbach)

I, 59.

Cornean Nicolae

I, 19 (notă), 23 (notă).

Corneille Pierre

I, 73, 92, 93, 94, 220, 230.

Cornelius (filosof herbartian)

I, 89.

II, 248.

Cornelius Nepos

I, 109.

Coronini-Cronberg Olga

I, 59, 60, 61, 62.

Corssen W.

I, 188.

Cortambert

II, 16 (notă).

Coșbuc G.

I, 234.

II, 142, 145, 300, 301, 310.

Costaforu G.

I, 348, 355, 364, 365, 366, 367,
387, 388.

II, 11, 196, 228, 376.

Costiescu (poet)

I, 326.

Costin Miron

I, 343, 345.

Costinescu Emil

I, 358 (notă).

II, 11, 15, 34 (notă), 50 (notă),
177 (notă), 324, 410.

Cousin Victor

I, 78.

II, 397.

Cozacovici (academician)

I, 199.

Cozadin Dumitru

I, 175, 176.

Creangă Ion

I, 5, 22, 117 (text și notă), 119,
120, 154, 165, 257, 303, 400.

II, 141 (notă), 142, 290, 294, 297,
390.

Crețeanu G.

I, 102 (notă), 205, 207, 233, 430.

Crețu I.

I, 412 (notă)

II, 27 (notă), 29 (notă).

54 (notă), 55 (notă), 57 (notă)

Cugler-Poni Matilda

I, 164, 234, 311, 312, 333, 400.

II, 296.

Cristea N.

II, 137, 138.

Culianu N.

I, 123, 124 (notă), 125, 134, 135,
143, 149, 176 (notă), 179.

II, 141 (notă).

Cunțan Maria

II, 145.

Curtius

I, 38 (notă), 39.

- Cuza A. C.**
I, 259 (notă).
- Cuza Alexandru Ion** (Domnitorul)
I, 103, 121 (notă), 147, 148, 179, 291.
II, 228 (notă).
- Cuza Elena** (Doamna)
I, 136.
- Czernin**, (contele Otocar)
II, 348.
- Czapka-Winstetten**, cavalerul (camarad dela Theresianum)
I, 41.
- D**
- Daianu Ilie** (protopop)
I, 26
- Dan Pamfil**
II, 139.
- Daneff**
II, 349, 350, 353, 355.
- Danieleanu (Danielopol G.)**
I, 405.
II, 375.
- Daniels** (profesor Berlin)
I, 72.
- Dante**
I, 223, 224.
II, 125.
- Darwin**
I, 292.
II, 193, 258.
- Darzeu I. A.** (institutor Iași)
I, 119.
- Degre Al.**
I, 141, 145 (notă), 158, 159 (notă)
- Delavrancea Barbu**
II, 228, 292, 301, 330, 331, 338, 339, 341.
- Deleanu Budai**
II, 217 (notă).
- Demetriescu Anghel** (G.Gellianu)
II, 149, 157 (notă).
- Demitrovici** (academician)
I, 199.
- Densușianu Aron**
I, 204, 210 (text și notă), 211, 233 (notă), 320, 335, 413.
II, 130, 132, 138, 211, 212, 213, 214, 215, 216 (notă), 235, 316.
- Densușianu O.**
I, 236 (notă).
II, 116, 130, 132, 133, 317.
- Descartes**
I, 345, 426.
- Deșliu I.**
I, 405.
- Diamandi I.**
II, 180.
- Dickens** (și pseudonimul Boz)
I, 35, 36, 39, 69.
- Difil**
II, 426.
- Dimancea** (deputat)
II, 27.
- Diez**
I, 265.
- Disconto**
II, 327.
- Dissescu C.**
I, 393.
II, 227, 336, 346, 362.

Djuvara Al.

II, 227 (text și notă).

D(juvara) M. și R.

I, 81 (notă).

Donici Al.

I, 205, 232.

Donici D. (deputat)

II, 28, 30.

Donizetti

I, 33.

Dosoftei (mitropolitul)

I, 340, 344.

Drăgescu I. C. (poet)

I, 314, 326.

Dragomirescu Mihail

II, 149, 288.

Drobisch Moritz Wilhelm

I, 415.

Dudescu Sandu (judecător la Iași)

I, 140, 141.

Dumitrescu-Iași C.

II, 335, 336.

E**Ebers**

II, 395.

Egger (elenistul)

I, 78.

Eliade (I. Eliade-Rădulescu)

I, 21, 102, 199, 206, 230, 243,
263, 268, 278.

II, 111, 125, 373, 374.

Eliade I. (revizor școlar)

II, 17.

Elias M. I. (pseudonimul lui

Hasdeu)

I, 328 (notă), 334.

Eliescu Aurel

II, 227.

Elisabeta (Principesa apoi Regina)

II, 74, 75.

Emilian St.

I, 105, 123, 133, 240.

II, 20.

Eminescu Mihai

I, 5, 46, 125 (notă), 163, 165,
166, 229, 257, 275, 279, 307,
309, 310, 311, 317, 324, 325,
328, 333, 346, 350, 412 (text
și note), 414 (notă), 416, 438,
439.

II, 16, 17, 19, 26 (notă), 37 (notă),
28 (notă), 29 (notă), 36, 50, 54,
55, 56, 57, 63, 94, 95, 96, 138,
143, 145, 152, 153, 154, 213,
216 (notă), 218, 235, 236, 244,
249, 258, 260, 261, 263, 263,
269, 270, 271, 272, 273, 274,
275, 276, 277, 279, 280 (notă),
296, 297, 299, (notă), 300, 310
316, 375, 386, 390.

Epicur

I, 414 (notă).

Eraclide C.

I, 171.

II, 27.

Esarcu C.

I, 398.

II, 159.

Euclid

I, 415.

Euripide

I, 214.

Evolceanu D.

II, 338.

F

Fabian Vasile (Bob)

I, 335.

Făgărășanu Dionisie

II, 140.

Farra Al.

I, 178.

Fătu A. (dr.)

I, 261.

II, 37.

Favre (Louise)

I, 71.

Ferdinand (regele Bulgariei)

II, 349, 351, 356.

Feuerbach Ludwig Andreas

I, 73, 80, 87, 88, 89.

II, 247, 387.

Feuillet Octave

II, 295.

Fichte

I, 83, 428.

II, 161.

Fichtner (junior)

I, 35.

Filipescu Eugen

I, 178.

Filipescu N.

II, 148, 326, 329, 330, 332, 333,

334, 338, 339, 341, 345, 346,

347, 356, 357, 364, 365, 366,

413.

Filipide N. I.

II, 16.

Filitti I. C.

II, 362.

Filostrat (procuror la Iași)

I, 141, 145 (notă).

Flaișlen (dr.)

I, 347.

Flaubert Gustave

II, 281.

Fleva N.

II, 15, 182, 189, 190, 321, 324,
326.

Florentin Pop I.

II, 145.

Florescu I. Em. (General)

I, 364, 383.

II, 6, 11, 16, 18, 19, 26 (notă),

61, 82, 66, 67 (notă), 68 (notă),

180, 200, 201, 204, 205, 206,

232.

Florescu Al. C.

II, 330, 339.

Florian Mircea

I, 85 (notă), 87, 94, 284 (text și
notă), 285, 414.

Floru I. S.

II, 338.

Foerster (filosof hegelian)

I, 94.

Forăscu V.

I, 131.

Frederic cel Mare

II, 310.

Frollo G.

II, 152.

G

Gablitz (imaginar poet german)

I, 328, 334.

Gane N.

I, 165, 166, 178, 183, 206, 316,
360, 369.

II, 62, 68 (notă), 70, 141 (notă),
154, 294, 295.

Ganghofer

II, 311.

Gârbea O.

II, 151.

Garibaldi

I, 335.

Gârleanu Em.

II, 338.

Gaster M.

II, 151.

Gâță G. (deputat)

II, 28, 30.

Gautier Théophile

I, 342.

Geiger

II, 395.

Gellianu G. vezi Anghel Deme-
triescu

Georgescu Ion

I, 27 (notă).

II, 136 (notă).

Ghenadie (Mitropolitul)

II, 162.

Gheorghian V.

I, 156.

II, 37 (notă).

Gheorghiu Al. (profesor Iași)

I, 133, 155, 242, 298, 405, 407.

II, 20, 37 (notă). 375.

Gherea I. (= C. Dobrogeanu-
Gherea)

II, 244, 279, 280, 281, 282, 283,
284, 285, 286, 287, 288.

Gherghel (ofițer)

I, 152.

Ghermani Menelas

II, 61, 181, 189, 207, 233, 321.

Ghica Al. (Domnitorul)

I, 13, 17, 20.

Ghica D. (Beizadea Mitică)

I, 389.

II, 28, 234.

Ghica D. (ministru la Sofia)

II, 349, 351, 354, 355, 359.

Ghica Gr. (Domnitorul Moldovei)

I, 18, 121.

Ghica Ion

I, 153, 184, 263, 268, 275, 277,
278.

II, 10, 21, 115.

Ghica Pantazi

I, 139, 341, 342 (notă).

II, 27.

Giani D.

II, 11, 15.

Gibbon

I, 109.

Gion

II, 144, 151.

Giotto

I, 345.

Giurescu C.

II, 338.

- Goga Octavian**
 II, 145, 238, 291, 301, 303, 313,
 314, 317.
- Goethe W. von**
 I, 36, 37, 48, 220, 230.
 II, 258, 416.
- Goldner H. (tipograf)**
 I, 178, 181.
- Golescu Al. G.**
 I, 8 (notă), 348 (notă), 349, 383.
 II, 375.
- Golescu N. (Generalul)**
 I, 147, 150, 261, 262.
- Golescu Ștefan**
 I, 261.
- Golescu Gr.**
 II, 371.
- Goluchowski (contele)**
 II, 324.
- Goneta (academician)**
 I, 199.
- Gorciacoff**
 II, 21.
- Gracchi (frații)**
 I, 271.
- Grădișteanu I.**
 II, 329.
- Grădișteanu P.**
 I, 190 (notă), 314, 326, 330, 334,
 342, 343, 438.
 II, 54 (notă).
- Grămadă I.**
 II, 136 (notă), 139, 140 (notă).
- Grandeia Gr.**
 II, 67 (notă).
- Gregoriady-Bonachi Al.**
 I, 142 (notă), 176 (notă), 430.
- Grey sir Eduard**
 II, 354, 356.
- Grisebach (consul german)**
 II, 99.
- Grofsca (pedagoagă)**
 I, 136.
- Gros Olimpia (directoarea Școlii Centrale)**
 I, 104, 136, 137, 138, 140, 143.
- Gusti D. (ministru)**
 I, 121, 366, 394.

H

Hackländer

I, 35.

Hahn Erdmann von (= D. A.**Sturdza)**

I, 405, 409.

Halița Solomon

II, 140, 141.

Hallier (antreprenor)

II, 326.

Hammer (doctor)

II, 370.

Haralamb (Generalul)

I, 147.

Hanseann

II, 51 (notă).

Hardenberg

I, 270.

Haret Nini

II, 159.

- Haret Spiru**
I, 401.
II, 323, 324, 335, 410.
- Hârjeu General C.**
II, 346.
- Hasdeu Al.**
I, 199.
- Hasdeu B. P.**
I, 5, 126, 127, 128, 129, 151
(notă), 167, 243, 244, 317, 327,
328, 329, 332, 333, 401, 435,
436, 437.
II, 111, 112, 116, 119, 143, 151,
152, 242, 271 (notă), 337
(notă), 374, 375.
- Haydn**
I, 73.
- Hegel W.**
I, 81, 88, 89, 92, 93, 94, 95,
207, 208, 263, 282, 283, 284,
285, 286, 292, 415, 426.
II, 161, 247, 248, 251, 266 (text
și notă), 270, 267.
- Heidenhain Rudolf** (profesor
dr.)
II, 158, 159.
- Heine H.**
I, 224.
- Helm** (camarad dela Theresianum)
I, 45.
- Hemsterhuis**
I, 225.
- Hénault** (le président)
II, 234.
- Herbart I. F.**
I, 43, 73, 76. 80, 81, 82, 83, 84,
85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 96,
111, 410, 414, 426, 427.
II, 247, 397, 400.
- Herder**
I, 36.
II, 310.
- Hering** (doctor)
II, 159.
- Hessen I.**
II, 56 (notă).
- Hesiod**
II, 217 (notă).
- Heyse Paul**
II, 293, 294, 295.
- Hiotu C.**
II, 67 (notă), 330.
- Hirschler**
II, 57.
- Hodoș Enea**
II, 142.
- Hodoș Iosif**
I, 199.
- Hohenzollern Anton de**
II, 66 (notă).
- Holban A. D.**
I, 155, 156.
II, 27, 28, 29 (notă), 37 (notă),
263, 376.
- Homer**
I, 35, 36, 91, 111, 209, 212,
224.
- Horățiu**
I, 209, 216, 335.
II, 217 (notă).
- Horia**
I, 335.

- Horwitz**
 II, 57.
Hugo Victor
 I, 228.
Hume David
 II, 106, 397.
Hummel
 I, 73.
Humpel Wilhelm
 I, 26.
Hurmuzachi A.
 I, 199, 200.
Hurmuzachi Eudoxiu și Gh.
 I, 178, 389, 391, 399.
Huxley Aldous
 II, 295.
- I
- Iacobi (domnișoarele)**
 I, 72.
Iacovaki Nicu (prieten dela Viena)
 I, 42.
Iamandi I.
 II, 175.
Iancso Benedikt
 II, 324.
Iancu Avram
 I, 21, 239.
Ianov I.
 I, 122 (notă).
 II, 175.
Ianovici V. (poet)
 I, 335.
- Iarnik I. Urban**
 II, 338, 340.
Ibrăileanu G.
 I, 264, 276, 279.
Ieszenski Șandor
 II, 324.
Ionescu-Gion G.
 I, 8 (notă).
 II, 151.
Ionescu dela Brad I.
 I, 101, 102, 273.
Ionescu N.
 I, 105, 123, 130, 134, 134, 135, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 145, 149 (notă), 155, 199, 200, 201 (notă), 240, 241, 298, 368, 372, 375, 382, 386, 388, 390, 398.
 II, 7, 19, 20, 21, 223, 224, 226.
Ionescu Take
 I, 396.
 II, 321, 324, 326, 327, 329, 334, 341, 343, 351, 352, 353, 354, 360, 362, 364, 410, 413.
Iorga N.
 I, 8 (notă), 17 (notă), 26 (notă), 236 (notă).
 II, 336.
Iosif II (împăratul)
 I, 195.
Iosif St.
 II, 138.
Ispirescu Petre
 II, 151.
Iuliano Al. (magistrat la Iași)
 * I, 141, 145 (notă).

J

Jipescu

II, 152.

Jura Iulian

I, 96 (notă).

K

Kalinderu I.

II, 232, 234, 326, 370.

Kalinkoff

II, 348.

Kalinowski

II, 57 (notă).

Kanitz

II, 82.

Kant Immanuel

I, 73, 82, 83, 84, 90, 171, 376,

414 (notă).

II, 106, 251, 258, 393, 427.

Keudell, baroneasa de

I, 72 (notă).

Kessler Lina

II, 78.

Klopstock

I, 36.

Kogălniceanu M.

I, 122, 263, 269, 270, 271, 277,

295, 376, 394, 406, 443.

II, 6, 7, 8, 10, 11, 29, 38, 127,

132, 133, 165, 172, 194, 198,

206, 228, 374, 376, 405, 407.

Kostache Lupu

II, 363.

Kostake-Iepureanu Manolache

I, 291, 349, 351, 352, 365, 369,

375, 376, 382, 383, 385, 389, 390.

II, 6, 8, 10, 11, 28, 36, 60, 204,

232, 375, 404.

Kotzebue Wilhelm de

I, 32.

II, 310, 386.

Kremnitz (tatăl și familia)

I, 71, 74, 76, 81.

Kremnitz Clara (devenită apoi
Maorescu)

I, 74, 75, 76, 81, 99.

Vezi apoi Clara Maorescu

Kremnitz Elena

I, 74, 75.

II, 74.

Kremnitz Georg-Titus (Baby)

II, 85, 86, 87, 90, 91, 93, 94,

99, 147, 371.

Kremnitz (Hermann)

I, 74.

Kremnitz Mite

I, 74.

II, 13, 73, 76, 77, 78, 79, 80,

81, 83, 84, 85, 86, 87, 88,

89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96,

97, 98, 99, 100, 106, 107, 110,

147, 150, 153, 159, 371.

Kremnitz Wilhelm (dr.)

I, 74, 347.

II, 56 (notă), 76, 77, 88, 80, 81, 82

83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90,

93, 94, 98, 100, 107, 110, 146,

147.

Krețulescu N.

I, 134, 135, 137, 138, 140, 364.

II, 5, 6, 7, 11, 36, 38, 70.

Kutschera (camarad dela Theresianum)

I, 45, 46, 47, 51, 53, 54, 57, 69, 71.

L

Lahovari Al.

I, 356, 375, 376, 390.

II, 16, 19, 36, 61, 62, 63, 66, 148, 151, 165, 168, 177 (notă), 183, 192, 207, 228, 233, 321, 322, 417.

Lahovari Al. Em.

II, 353, 359.

Lahovari I.

II, 328, 329, 333, 341, 357, 364, 365, 366.

Lahovari Iacob (General)

II, 329, 333, 371.

Lamartine Alphonse de

I, 228.

Lapedatu I. A.

II, 138, 141 (notă).

Lapedatu Al.

II, 338.

Lambrior Al.

I, 143, 163, 164, 174, 315, 400.

II, 120 (notă).

Langa (Colonel)

II, 37 (notă).

Laroncière le Noury

II, 16.

Lascar V.

I, 393.

II, 410.

Lassalle Ferdinand

I, 79.

Lasson Adolf (filosof hegelian)

I, 93, 95, 96.

II, 393.

Lateş V. (profesor la Iaşi)

I, 242.

Laurian August Treboniu

I, 19, 121, 149 (notă), 199, 203, 239, 278, 280, 342.

II, 121, 122, 123, 127, 129, 236, 374.

Laurian D. A.

I, 342.

II, 67 (notă), 152, 175, 181.

Lazăr G.

I, 9, 381 (notă).

Lăzăreanu Barbu

I, 328 (notă).

Lecca Cleopatra

II, 98.

Lecca Const. (pictorul)

I, 21.

Lecomte du Nouy.

I, 397, 398, 399, 402.

Leibnitz

I, 82, 343, 414 (notă).

Lemeny (episcopul)

I, 8, 239.

Lepsius

II, 395 (notă).

Lessing

I, 35, 36, 39, 48, 78, 92, 96 (notă), 109, 207, 215, 331.

II, 382.

Lewandowski (librar Iaşi)

I, 178.

Lewes (biograful lui Goethe)

M

- I, 37.
 Litzica C.
 II, 338.
 Liebig
 I, 73.
 Livius Titus
 I, 109, 113.
 Locusteanu
 II, 27.
 Locke
 II, 397.
 Loehner Arnim (camarad' dela Theresianum)
 I, 47, 49, 58, 70, 71, 72.
 Loewenberg
 II, 51 (notă).
 Loewenfeld (camarad' dela Theresianum)
 I, 47.
 Lovinescu E.
 I, 264 (notă), 297, 312 (notă).
 II, 338.
 Lucae dr. (Berlin)
 I, 347.
 Lucrețiu
 I, 223.
 II, 217 (notă).
 Lupaș I.
 II, 338.
 Lupașcu Iacob (prof. Iași)
 I, 122.
 Lupu Vasile (Domnitorul)
 I, 107.

Măcărescu (institutor)

I, 120.

Macaulay

I, 109.

Macedonski Al.

I, 326.

II, 152, 235, 316.

Mackensen (Mareșalul)

II, 367, 368.

Maercker (filosof hegelian)

I, 93.

Maeterlinck Maurice

II, 222.

Magheru G. (Generalul)

I, 14 (text și notă), 21, 44.

Magheru Ghiță

I, 38.

Magheru Romulus

I, 44.

Maican (colonelul)

II, 181.

Maior Petre

I, 19, 197, 265, 280.

II, 122, 128.

Maiorescu Ana (fost Ana Rosetti) a doua soție a lui Maiorescu, sub numele Ana, Annette, Anicuța.

II, 73, 90, 96, 97, 98, 99, 106 (text și notă), 108, 110, 150, 154, 159, 371 (notă).

Maiorescu Clara (fost Clara Kremnitz) întâia soție a lui Maiorescu.

II, 73, 74, 75, 80, 81, 83, 84,

- 85, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 94,
95, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 106,
107, 108, 109, 110, 146, 159.
- Maiorescu Emilia** (devenită Hum-
pel)
I, 20, 26 (text și notă), 32, 36,
49, 58, 62, 68, 131 (notă), 177,
366 (notă), 391, 392 (notă).
II, 14 (notă), 88, 89, 90, 98,
101, 104, 108.
- Maiorescu Ioan**
I, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
16, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 26,
66, 67, 77, 79, 102, 115,
135, 157, 158, 194, 195, 240,
393, 395, 428, 441.
II, 405, 406, 412, 426.
- Maiorescu Livia** (devenită Dymcza)
I, 186.
II, 73 (notă), 74, 79, 80, 81, 82,
83, 85, 87, 88, 89, 92, 94, 95,
96, 97, 98, 99, 100, 108, 109,
110, 146, 150, 159.
- Maiorescu Liviu** (zis Kiki)
II, 73 (notă) 74 (notă), 75 (notă)
- Maiorescu Maria**
I, 19, 66.
- Maiorescu Vasile**
I, 22.
- Maistre Joseph de**
I, 284.
- Mallarmé**
I, 221, 224.
- Mandrea N.**
I, 139, 143, 144, 145 (notă), 163,
170, 176, 428.
II, 151.
- Manliu I.**
I, 400.
- Mann Thomas**
II, 295.
- Mano** (magistrat Iași)
I, 131, 143.
- Manu G.** (General)
I, 394.
II, 61, 62, 63, 66, 70, 192, 196,
197, 198, 199, 204, 205, 326,
328, 329, 407, 410.
- Marcovici Simion**
I, 12, 348.
- Marghiloman Al.**
II, 177 (notă), 189, 197, 207,
227, 228, 233, 321, 324, 326,
329, 333, 334, 339, 342, 344,
345, 346, 357, 362, 363, 365,
366, 367, 368, 369, 370, 371.
- Massim I. C.**
I, 19, 149 (notă), 199, 203, 278,
280.
II, 121, 123, 129, 236.
- Marienescu M. At.**
II, 137, 138.
- Marian Simion Florea**
II, 152.
- Marmeliuc D.**
II, 340.
- Marmorosch** (bancher)
II, 56 (notă).
- Marquardt** (domnișoara)
II, 16, 84, 88, 93, 94, 100.
- Massof I.**
I, 402 (notă).
- Mauxion Marcel**
I, 84 (text și notă).

- Matei Ion**
II, 142 (notă).
- Mavrocordat Nicu**
I, 259.
- Maudsley**
II, 285.
- Mavrogheni P.**
I, 349, 382, 409.
II, 11, 16, 37 (notă), 67 (notă),
70, 232, 233.
- Mehedinți S. (și Soveja)**
I, 20 (text și notă), 25, 43 (notă),
72, 73 (notă), 76, 78, 92 (notă),
99 (notă), 103 (notă), 123
(notă), 153 (text și notă), 347
(notă).
II, 13 (notă), 305, 315 (notă),
330, 331, 338, 339, 370,
372.
- Meissner C.**
I, 163.
II, 17, 338, 339.
- Meitani**
I, 405, 407.
- Melic I. M.**
I, 125, 143, 156 (notă), 178, 179.
II, 175.
- Melidon**
I, 105.
- Menabrea**
II, 16.
- Menandru**
II, 426.
- Meșota I. Gh.**
I, 179, 387 (notă), 392.
II, 137, 144
- Meyerbeer**
I, 33.
- Melchisedec (episcopul)**
II, 151.
- Meyer-Lübke W.**
II, 340.
- Mera I. T.**
II, 137, 140, 141 (text și
notă).
- Michelet (filosof hegelian)**
I, 93.
II, 393.
- Michelet (istoricul)**
II, 310.
- Micher Toma**
II, 17.
- Micle Ștefan**
I, 123, 133, 137, 144, 347.
- Micle Veronica (fost Câmpeanu)**
I, 136, 137, 138, 139, 142,
234.
II, 270.
- Miclescu Calinic (mitropolitul)**
I, 150, 151.
- Miclescu I. C.**
II, 330, 331.
- Micu Samuel**
I, 19.
- Mihăescu (autor didactic)**
I, 400.
- Mihăilescu Șt.**
II, 152.
- Mihalescu Simion**
II, 55, 56.
- Mihaly Victor (Mitropolitul)**
I, 27.

- Miklosich**
I, 265.
- Mill J. St.**
I, 413, 414 (text și note),
415.
II, 216 (notă), 247, 251, 397.
- Millo Matei**
I, 402 (text și notă).
- Milton**
II, 125.
- Mârzescu Gh.**
I, 105, 106, 122 (notă), 129, 134,
135 (text și notă), 139, 142
(notă), 143, 144 (notă), 145
(notă), 154, 155, 348, 356, 368,
430, 431, 434.
II, 10, 37, 165, 189, 193, 194,
374.
- Missail G.**
I, 317.
II, 11, 15.
- Missir P.**
I, 163.
II, 148, 151, 330, 331, 332.
- Mișu N.**
II, 340, 350, 351, 353, 355, 359.
- Moisil I.**
II, 140.
- Moldovanu I. M.**
I, 197, 336.
- Moldovan Silvestru**
II, 140.
- Molière**
I, 73.
- Möllhausen Justizrath**
II, 7.
- Mommsen Th.**
II, 383.
- Momuleanu Barbu**
I, 206.
- Montaureanu (arhitectul)**
I, 396, 402.
- Montecuccoli, Contele (camarad
dela Theresianum)**
I, 46.
- Morgan Ch.**
II, 295.
- Morțun V.**
II, 192.
- Moruzi C.**
I, 150.
- Moruzi D.**
I, 407.
- Mozart**
I, 33, 73, 344.
- Müller Max**
I, 265.
II, 395.
- Munteanu Gavril**
I, 24.
II, 129.
- Mura**
II, 67 (notă).
- Murărașu T.**
II, 248 (notă).
- Mureșianu Andrei**
I, 206, 233 (notă), 333.
II, 212, 213, 214, 215.
- Mureșianu Aurel A.**
I, 10 (notă), 41, 422.
- Mureșianu Iacob**
I, 11, 42, 422.

Murnu Gh.

II, 356.

N

Nachtigall

II, 16 (notă).

Nădejde I.

II, 192.

Nanu D.

II, 338.

Naum Anton

I, 163, 165, 176, 183, 234, 304.

II, 141 (notă), 142, 338, 390.

Napoléon I

I, 132.

Napoléon III

I, 260.

Negruzzi C.

I, 199, 263, 269, 277, 278, 279.

II, 111, 126, 133.

Negruzzi I.

I, 5, 133 (notă), 135 (notă), 139,

141, 142 (notă), 143, 144 (notă),

145 (notă), 146 (text și notă),

147, 149 (notă), 151 (notă),

154, 155, 161, 162, 163, 164,

166, 170, 179, 175 (notă), 177

(notă), 178, 179, 180 (notă),

181, 182 (notă), 183, 184 (notă

și text), 185, 186, 205, 206,

232, 233, 308, 312 (notă), 316,

328, 333, 360, 369, 370, 374

(notă), 377, 378, 429, 435.

II, 18 (notă), 27 (notă), 34 (notă),

36, 37 (notă) 58, 67 (notă),

68 (notă), 70, 96, 110 (notă),

120, 130, 139 (text și notă),

141 (notă), 142, 143, 152, 166,

175, 176, 180, 228, 249, 270,

297, 330, 338, 390, 406.

Negruzzi (doamna)

II, 75, 96, 110.

Negruzzi Leon

I, 163, 170, 176, 180, 259 (notă),

360.

Negulescu P. P.

II, 149, 288, 330, 331, 338.

Newton

II, 217, 258.

Nica T.

I, 163.

II, 6 (notă), 152, 181.

Niculeanu N.

I, 176, 177, 180, 205, 232.

Nenișescu D.

II, 341, 342, 344.

Neumann (domnișoara)

II, 370, 371 (text și notă).

Nicolai (editorul)

I, 81.

Nicolaide (prefect de Putna)

II, 12.

O

Odobescu Al.

I, 18, 106, 108, 114, 277, 315,

316, 332, 396, 397, 401.

II, 111, 128, 129, 130, 133, 249.

Oeconomu Ciru

I, 314.

Ollănescu Ascanio D.

I, 234.

II, 142, 150.

- Olănescu C.**
II, 233, 329, 357.
- Onițiu Virgil**
II, 142, 145, 300.
- Onciul D.**
II, 314, 338, 339.
- Orăscu Al.**
I, 349 (notă), 392.
II, 6, 161.
- Orășeanu N.**
I, 144 (notă).
- Ozegowich** (camarad dela Theresianum)
I, 45, 47.
- P**
- Paicu P.**
I, 125, 163, 166, 179, 185.
- Pala I. I.**
I, 323, 324.
- Palada** (magistrat)
I, 143.
- Păltineanu Barbu**
II, 418.
- Pandrea P.**
I, 238, (notă).
- Pangrati Ermil**
II, 338, 339, 344.
- Pangrati Ion**
I, 105, 106, 134, 135, 143.
- Panțu I. C.**
II, 136 (notă), 137, 138.
- Panu G.**
I, 162, 163, 164, 166, 169, 170,
174, 175, 281, 315, 339, 338,
400, 401.
II, 168, 189, 194, 195, 234, 416.
- Papadat-Bengescu Hortensia**
II, 295.
- Papahagi P.**
II, 356.
- Papiu Ilarian Al.**
I, 159 (notă), 318.
II, 126.
- Paravicini** (conte, camarad dela Theresianum)
I, 46, 67.
- Pascal Aristide**
I, 291, 405, 407.
- Pasteur Louis**
II, 217, 258.
- Pastia Scarlat**
II, 37 (notă).
- Pătărlăgeanu** (poet și deputat)
II, 27.
- Paul Jean**
I, 41.
- Paul I.**
II, 140.
- Pauliuc Burlă Vespasian**
II, 340.
- Papadopol-Calimach Al.**
II, 70.
- Păucescu Gr.**
II, 53, 61, 62, 66, 151, 209
(text și notă).
- Peisotto**
II, 82.
- Pelimon A.**
I, 77, 100, 233 (notă), 423.
- Petrescu C.** (directorul Colegiului Național)
I, 105.

Petrescu D

I, 373.

Petric (poet)

I, 314.

Petrino D.

I, 113, 312 (text și notă).

Petrovanu Gr.

I, 121.

Petrovanu V.

I, 114.

Pestalozzi

I, 174.

Petrovici I.

I, 79 (notă).

II, 149, 248 (notă), 266 (text și notă), 269 (notă), 338, 394, 402.

Pherekyde M.

II, 11, 181, 405.

Philippescu G.

I, 153.

II, 19.

Philippide C. (magistrat)

I, 143.

Philippide Al.

II, 116, 119.

Philippsborn von

II, 8.

Piliția N.

II, 141 (notă).

Pisoschi A.

II, 362.

Platen

I, 48.

Platon

I, 47, 414.

II, 251, 284, 286.

Platon ((gramatica lui)

I, 120.

Plinius

I, 167.

Pogor V.

I, 5, 126, 131, 139, 144 (notă), 245 (notă), 151 (text și notă), 154, 160, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, (notă), 175, 176, 180, 181, 205, 258 (notă), 333, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 369, 430.

II, 60 (notă), 68 (notă), 141 (notă), 175, 176, 177 (notă), 180, 247, 248, 273, 390.

Poincaré

II, 348.

Polibiu

I, 345.

Polizu

II, 6 (notă).

Pompiliu Miron

I, 172.

II, 145.

Poni P.

I, 125, 360.

II, 200.

Pop I. (profesor la Iași)

I, 123.

Pop Florentin I.

II, 145.

Popazu Ioan (episcopul)

I, 19 (text și notă), 22, 23.

Popazu C. (dr.)

II, 141.

Popea I.

II, 137.

- Popescu** (prefect de Râmnicul-Sărat)
 II, 12.
Popescu Iosif
 I, 386 (notă).
 II, 144.
Popescu Mihail
 I, 126 (notă), 135 (notă), 348 (notă).
Popfiu Iustin
 I, 233, 314, 335.
Popovici-Bănăţeanul I.
 I, 165.
 II, 145, 154, 264, 291, 296, 298, 300, 301, 306, 307, 308, 314, 425.
Porumbescu Ciprian
 II, 141 (notă).
Popovici Mihai
 II, 367.
Popovici Aurel
 II, 338, 339, 340.
Popovici N. (uşierul Camerei)
 II, 417.
Povrok St.
 I, 19 (notă).
Pradon
 II, 218.
Pralea
 I, 320, 334.
Pretorian Al.
 I, 105, 106, 107.
Proudhon
 II, 288.
Proust Marcel
 II, 295.
- Puchner** (general austriac)
 I, 14, 239.
Pumnul Aron
 I, 8 (notă), 190, 191, 278, 286, 320, 334.
Puşcariu Ilarion
 II, 137.
Puşcariu Sextil
 II, 120, 338.
Pütz W.
 I, 179, 386.
 II, 144.
- Q**
- Quinet Edgar**
 II, 310.
Quinezu D.
 I, 125.
Quintescu N.
 I, 161, 374.
 II, 112, 114, 115, 116, 119.
- R**
- Răceanu D.**
 I, 149 (notă).
Racine
 I, 73, 231.
 II, 218.
Racotă N.
 II, 371 (notă).
Racoviţă Gh. (prietin dela Viena)
 I, 43, 141, 145 (notă), 176, 177, 369, 370, 376.
 II, 374.

- Racoviță Mihail** (Domnitorul)
I, 394.
- Radovici Al.** (Colonel)
I, 153.
- Radoslavoff**
II, 360.
- Radowitz von** (diplomat)
I, 323.
II, 6.
- Radowitz** (d-na von)
II, 7.
- Rădulescu-Motru C.**
I, 264 (notă).
II, 149, 330.
- Rădulescu-Pogoneanu I. Al.**
I, 27 (text și notă), 30 (notă), 324 (notă).
II, 82, 338, 372.
- Raffalovici**
II, 57 (notă).
- Ramonțai Simion**
I, 26.
II, 373.
- Rășcanu P.**
II, 337.
- Rațiu V.**
I, 238.
- Rechtenberg** (camarad dela Theresianum)
I, 46.
- Reid Thomas**
II, 397.
- Redern** (contele)
II, 7.
- Regulus**
I, 348 (notă).
- Reille** (amiral)
II, 16.
- Reilstab L.**
I, 90, 429 (notă).
- Reuter Fritz**
II, 293, 294.
- Reuss Principele de**
II, 72.
- Révoil** (arhitectul)
I, 398.
- Reyer** (doctor)
I, 72.
- Richert Emilia**
I, 136, 137, 143 (text și notă), 144.
- Rilke Rainer Maria**
I, 224.
- Ritschl**
I, 188.
- Robeanu T.**
I, 305.
- Rodin**
II, 218.
- Roiu G.**
I, 174.
- Roman Ronetti**
II, 94.
- Roman Al.** (academician)
I, 197.
II, 152.
- Roman Visarion**
II, 138.
- Ronsard**
I, 228.
- Roșca Iuliu**
II, 154.

- Roșca**
II, 13 (notă).
- Rosetti Ana** (devenită a doua doamnă Maiorescu) vezi Ana Maiorescu.
- Rosetti C. A.**
I, 153, 198, 199, 205, 275.
II, 10, 21, 26, 30 (notă), 64, 66, 68, 169, 170, 172, 179, 193, 407.
- Rosetti D. G.**
I, 102, 163.
II, 37 (notă), 164 (notă), 175, 180.
- Rosetti D. (zis Max)**
II, 110, 151, 152.
- Rosetti Radu**
I, 150 (notă).
- Rosetti-Roznovanu Maria**
II, 156, 157.
- Rosetti Scarlat**
II, 30.
- Rosetti Solescu C.**
I, 178, 183.
- Rosetti Teodor**
I, 4, 103, 140, 161, 162, 163, 164, 176, 315, 316, 357, 367, 369, 392, 393 (notă), 399, 406.
II, 11, 59 (notă), 60 (notă), 61, 62, 63 (notă), 67, 68, 109, 148, 149, 151, 152, 173, 174, 183, 186, 188, 189, 197, 198, 199, 200, 273, 276, 339, 385, 407, 413.
- Rossini**
I, 33, 94.
- Rossmannit** (camarad dela Theresianum)
I, 46, 47.
- Roznovanu N.**
I, 149, 150, 151, 366.
II, 75.
- Rubinstein**
II, 56 (notă), 57 (notă).
- Rudow W.**
II, 144.
- Russel**
II, 6.
- Russo Alecu**
I, 277, 279.
II, 111, 126, 133.
- Rusu-Șirianu I.**
II, 142.
- Rylski** (camarad dela Theresianum)
I, 46, 48.
- S**
- Sadoveanu M.**
II, 291, 301, 302.
- Sachs Hans**
I, 47.
- Șaguna Andrei** (Mitropolitul)
I, 16, 17 (notă), 39, 239.
- Șăineanu Lazăr**
II, 144.
- Sainte-Beuve**
I, 342 (notă).
- Sallustiu**
I, 111, 112.
- Salomon Justizrath**
II, 6.
- Sand George**
II, 293, 294, 311.

- Sarafoff
II, 355.
- Săteanu C.
I, 157 (notă).
- Săulescu Gh.
I, 277, 320.
- Săulescu Mihail
II, 339.
- Săvescu (cumnatul lui Maiorescu)
II, 151.
- Savigny
I, 270, 271, 285.
- Sazonov
II, 353.
- Sbiera I.
I, 200.
- Schachmann (doctorul)
II, 370.
- Schagintweit von
II, 16.
- Schassler Max (filosof herbartian)
I, 93.
- Scheinfeld
II, 13.
- Schelling
I, 81, 83, 426.
II, 161.
- Scheletti N.
I, 163, 164, 176, 205, 206.
II, 390.
- Schmerling Anton (ministru austriac)
I, 15.
- Schiller Fr.
I, 16, 33, 37, 179.
- Schneider K. L.
I, 188.
- Schopenhauer Arthur
I, 79, 81, 225, 234, 416.
II, 27, 28 (notă), 29 (notă), 150, 193, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 256, 258, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 278, 382, 386, 390, 393, 397, 398, 427.
- Schuchardt Hugo
I, 188, 190 (notă).
- Schwabach (Commerzienrath)
II, 6.
- Schweinfurth
II, 16.
- Schwerin
II, 66 (notă).
- Scriban Filaret
I, 13, 123 (notă).
- Scriban Neofit
I, 334.
- Şebeco (ministrul Rusiei la Bucureşti)
II, 348. 351.
- Sefa-bey
II, 348.
- Şendrea Al.
I, 150.
II, 37 (notă).
- Şendrea St.
II, 20.
- Şerbănescu Th.
I, 163, 164, 232, 233, 234, 311, 312, 313, 314.
II, 150, 293, 390.

- Shakespeare W.**
 I, 33, 36, 179, 214, 217, 221, 230.
- Silaș Gr.**
 II, 141 (notă).
- Sihleanu Al.**
 I, 233.
- Șincai Gh.**
 I, 19, 280, 315.
- Sion G.**
 I, 92 (notă), 96 (notă), 99, 100, 207, 333, 334, 335, 340, 344, 425, 428, 429, 447.
- Slavici I.**
 I, 5, 163, 177, 315, 324, 399.
 II, 6 (notă), 13, 17, 81.
 II, 94, 106, 136 (notă), 137, 139 (text și notă) 142, 143, 148, 150, 152, 249, 264, 293, 294, 295, 305, 306, 307, 308.
- Socaciu I.**
 II, 141 (notă).
- Socrate**
 I, 47.
- Sofocle**
 I, 214.
- Spencer H.**
 I, 292.
 II, 106, 107, 267.
- Spinoza**
 I, 73.
 II, 258.
- Stahl Iuliu**
 I, 71.
- Stahr Ad.**
 I, 85, 92 (notă), 96 (notă) 97, 427.
- Stal (chimistul)**
 I, 414.
- Stamati C.**
 I, 199, 206.
- Stanley**
 II, 310.
- Stătescu Eugeniu**
 II, 177, 323, 411.
- Steinthal**
 II, 395.
- Sterca-Șuluti A.**
 II, 140.
- Stern (bancher)**
 II, 13.
- Ștefan cel Mare**
 I, 328, 329.
- Stephenson**
 I, 294.
- Știrbei Barbu (Domnitorul)**
 I, 17, 26.
 II, 373.
- Știrbei Al.**
 II, 61, 66, 67 (notă), 70, 150, 151, 152, 154, 173, 181, 189, 196, 207.
- Știrbei G.**
 II, 370.
- Stirner Max**
 II, 28, 29 (notă).
- Stoianovici Al.**
 I, 178.
- Stolo Licinus**
 I, 271.
- Stolojan A.**
 II, 11.
- Stosch**
 I, 73, 402.

Strat I.

I, 105, 122, 315, 316, 332, 406.

II, 36.

Stroici C.

II, 181.

Stratilesco (Generalul)

II, 318.

Streinu Vladimir

II, 318 (notă).

Sturdza Const.

I, 259 (notă).

Sturdza D. A.I, 153 (notă), 170, 393, 395, 396,
399, 408, 409.II, 10, 20, 21, 119, 143, 151,
160, 162, 181, 185, 200, 210,
233, 234, 321, 322, 323, 324,
325, 333, 334, 410.**Sturdza D. M.**

II, 386.

Sturdza G. (Colonel)

I, 370.

Sturdza Gr. (Beizadea)

I, 154, 364, 367 (notă), 370.

II, 26, 61.

Sturdza Mihai (Domnitor)

I, 273.

Suciu Lucreția

I, 232, 305.

II, 145, 299.

Suciu P.I, 122, 133, 155, 157, 159 (notă),
240, 242.

II, 20, 375.

Suttner (profesor la Theresianum)

I, 43, 410, 411.

Suțu Const. N.

I, 154, 259 (notă), 349.

II, 68 (notă).

Suțu G. N. Gr.

I, 259 (notă).

II, 68 (notă).

**Svoboda (rectorul Universității
din Viena)**

II, 340.

T**Tacian**

II, 67 (notă).

Tacit Corneliu

I, 113, 167, 344, 345.

Tacit I. C.

II, 137, 141 (notă).

Tacu D. (fracționist la Iași)

I, 155.

Tăutu I.

I, 233 (notă), 320, 335.

Tegetthoff (camarad dela Theresianum)

I, 47, 48, 57.

Tell Christian (Generalul)I, 106, 123, 364, 372, 373, 374,
376, 380, 382, 385, 389, 390,
394.

II, 67 (notă), 201, 204, 273, 376.

Teodorescu G. Dem.

I, 401.

II, 199.

Teodori OctavianI, 105, 106, 123, 129, 134, 135,
139, 143, 349 (notă).**Terențiu**

II, 426.

- Teulescu P.**
II, 61.
- Țichindeal**
I, 320, 334.
- Theodoru Paul**
II, 371.
- Thun (ministru austriac)**
I, 34, 35.
- Titu Liviu**
II, 383.
- Tocilescu Gr.**
II, 119.
- Toncef (plenipotențiar bulgar)**
II, 363.
- Torouțiu E. I.**
I, 26 (notă), 87 (notă), 125 (notă),
142 (notă), 157 (notă), 176
(notă), 187 (notă), 267 (notă),
312 (notă), 328 (notă), 430
(notă), 435 (notă).
II, 14 (notă), 18 (notă), 26 (notă),
27 (notă), 31 (notă), 34 (notă),
58 (notă), 67 (notă), 68 (notă),
90 (notă), 104 (notă), 110
(notă), 120 (notă), 142 (notă),
143 (notă), 248 (notă), 330
(notă).
- Träger Albert**
II, 51 (notă).
- Traian**
I, 319, 329.
- Trendelenburg**
I, 78, 416.
II, 251.
- Triandafil Gr.**
II, 61, 62, 66.
- Troidl**
II, 139.
- Tucidide**
I, 111.
II, 383.
- Tufescu (magistrat Iași)**
I, 143.
- Twesten**
I, 79.
- Tzigara-Samurcaș Al.**
II, 338, 367, 368.
- U**
- Unger (camarad dela Theresianum)**
I, 45, 51.
- Urechia Gr. A.**
I, 157.
II, 20.
- Urechia V. A.**
I, 5, 105, 106, 111 (notă), 121,
122, 123, 129, 134, 149 (notă),
198, 199, 307, 335, 342, 343,
344, 345, 381.
- V**
- Văcărescu Enăchiță**
I, 205, 232, 233, 335.
- Văleanu C.**
I, 375.
- Valaori Iuliu**
II, 356.
- Valentineanu I. C.**
I, 77.
- Vaida Al.**
II, 367.

- Valéry Paul**
I, 221.
- Vauthier (domnișoara)**
I, 20, 32, 72.
- Veisa Th.** (profesor la Iași)
I, 122.
- Ventura Gr.**
I, 407.
- Verdeanu C.**
I, 104, 136 (notă)
- Vernescu G.**
I, 142, 143, 375.
II, 66, 67 (notă), 165, 172, 180,
189, 195, 196, 199.
- Verussi P.**
I, 174.
II, 149.
- Vianu Tudor**
I, 92, 94, 96, 283 (text și notă).
II, 258 (notă), 266 (notă).
- Vigny Alfred de**
I, 53, 228.
- Vâlsan Gh.**
II, 338.
- Vincler Eugeniu**
I, 125 (notă).
- Viollet le Duc**
I, 397, 399, 402.
- Virgiliu**
I, 35, 91, 331.
II, 426.
- Vârgolici Ștefan Gh.**
I, 163, 164, 174, 315.
II, 141 (notă), 149, 390.
- Vârlănescu D.** (procuror)
I, 136, 137, 142, 144 (notă).
- Vischer Fr. Th.**
I, 204, 210, 211, 213, 214, 215,
220, 413, 416.
II, 216 (notă), 247.
- Vizanti Andrei**
I, 322.
II, 20, 375.
- Vlad Delamarina Victor**
II, 145, 291, 296, 299, 300, 301,
405.
- Vlahuță Al.**
I, 234.
II, 148, 151, 292, 338.
- Vogoridi**
II, 68 (notă).
- Voina V.**
II, 141 (notă).
- Volkmar**
II, 14, 85.
- Volenti N.**
I, 234, 305.
II, 338.
- Voltaire**
I, 73, 343, 348 (notă).
II, 231.
- Vulcan Iosif**
I, 203 (notă), 314, 433.
II, 145.
- Vulcan Samuel** (episcopul)
I, 8.

W

- Wagner Richard**
I, 92, 93, 94, 96, 97 (text și
notă), 98 (notă), 207.
II, 218.

Waldberg

I, 389.

Wallon (ministru francez)

II, 16.

Wallenstein

I, 131.

Warszawski

II, 55, 56, 57.

Weber

I, 344.

Werder Karl (filosoful)

I, 78.

II, 248.

Weltersheimb Rudolf (camarad
dela Theresianum)

I, 46, 54, 55, 56, 57, 58.

Wettstein (decanul facultății de
filozofie de la Viena)

II, 340.

Wilhelm I (împăratul)

II, 7, 66 (notă).

Winckelmann

I, 73.

Worell

II, 57 (notă), 148.

Wölfell

II, 51 (notă).

Wells Spencer

II, 105.

Wolff (filosoful)

I, 82.

X**Xenopol A. D.**I, 5, 46, 150 (notă), 162, 163,
165, 166, 174, 176, 264 (notă),
267 (notă), 282, 299, 302, 315,
329, 360, 435.II, 58 (text și notă), 142, 247,
249, 390.**Xenopol N.**

II, 346.

Z**Zalomit I.**

I, 77, 149 (notă), 348, 373.

Zamfirescu Al. D.

II, 320.

Zamfirescu Duiliu

I, 5, 163, 234.

II, 142, 151, 299, 301, 304, 305,
306, 308, 309, 314, 315, 318,
319, 384, 387.**Zappa**

I, 393 (notă).

Zeletin St.

I, 264 (notă).

Zerlendi (bancher)

II, 376.

Zhismann

I, 195, 196 (notă).

Zotu (dr.)

I, 412, 413.

II, 216 (notă).

TABLA DE MATERIE

TABLA DE MATERIE

Pagina

I

1. Acțiunea lui T. Maiorescu ca negociator al convenției comerciale cu Prusia (30 Martie 1876—31 Mai 1876). — 2. T. Maiorescu, agent diplomatic la Berlin (31 Mai 1876—2 Iulie 1876) 5—9

II

1. Ministerul Manolache Kostake dă în judecată guvernul Lascar Catargi, 10 Iulie 1876. — 2. Situația materială a lui T. Maiorescu în această epocă. Desfășurarea acțiunii de acuzare până la retragerea ei, 26 Mai 1878. — 3. T. Maiorescu la conducerea ziarului *Timpul*, 27 Ian. — 23 Aprilie 1877. Atitudinea « Junimiștilor » față de război 10—24

III

1. Reintrarea în Cameră la 24 Ianuarie 1878 și lupta pentru invalidarea lui. — 2. Chestiunea ratificării tratatului dela Berlin și a convocării Constituantei pentru modificarea art. 7. — 3. Primul discurs al lui T. Maiorescu dela 28 Sept. 1878 în chestiunea convocării Constituantei. — 4. Al doilea discurs dela 7 Febr. 1879. — 5. Atitudinea lui P. P. Carp în această chestiune 25—35

IV

1. Alegerile pentru Constituanta din Mai 1879. — 2. Proiectul de modificare a art. 7 redactat de V. Conta în numele minori-

tății devenită majoritate. — 3. Discursul rostit de T. Maiorescu la 19 Septembrie 1879 în numele partidului conservator. — 4. Proiectul guvernului și discursul de aprobare al lui T. Maiorescu dela 6 Oct. 1879. — 5. Aprecieri asupra schimbării atitudinii lui T. Maiorescu. — 6. Atitudinea rectilină a lui P. P. Carp: discursul lui dela 28 Sept. 1897. — 7. Atacurile lui Ion Brătianu împotriva lui T. Maiorescu. — 8. Divergența de M. Eminescu și P. P. Carp. — 9. Dislocări în sânul *Junimii* pe chestiunea evrească

36—58

V

1. Reconstituirea partidului conservator sub Lascar Catargi (20 Dec. 1880). — 2. Articolul lui T. Maiorescu din *Deutsche Revue*, 1 Ian. 1881 și discuțiile în Comitetul partidului. — 3. Refuzul conservatorilor de a intra în guvernul național pentru proclamarea regatului; rolul lui T. Maiorescu. — 4. Discuțiile asupra programului în sânul comitetului partidului conservator. — 5. Intemeierea grupului « constituțional » adică « junimist ». — 6. Programul de *eră nouă* expus în contraproiectul junimist dela 3 Dec. 1881. — 7. P. P. Carp primește să fie ministru plenipotențiar la Viena, 1 Noembrie 1882; alianța României cu puterile centrale 3 Oct. 1883

59—72

VI

1. Pacea căminului lui T. Maiorescu. — 2. Apariția scriitoarei Mite Kremnitz în *Insemnări zilnice* — în epoca dela Iași. — 3. La București, 1874; elementele dramei conjugale: Clara, Mite și Ana Rosetti. — 4. Planuri de sinucidere și, în genere, despre sănătatea lui T. Maiorescu. — 5. Continuarea dramei până la divorț (1887) și a doua căsnicie

73—110

VII

1. Reintrarea lui T. Maiorescu la Academia Română (24 Mai 1879). — 2. Raportul asupra ortografiei citit de T. Maiorescu (8 Aprilie 1880). — 3. T. Maiorescu autorul reformei ortografice din 1904: recunoașterea fonetismului integral. —

5. *Neologismele*, 1880. — 6. Predecesorii lui T. Maiorescu în lupta împotriva latinismului: I. Eliade, C. Negruzzi, Al. Russo, Al. Odobescu. — 7. T. Maiorescu rămâne totuși adevăratul exponent al acestei lupte. — 8. Contestarea meritului lui T. Maiorescu de O. Densușianu 111—134

VIII

1. Lupta lui T. Maiorescu s'a îndreptat cu deosebire împotriva Ardealului. — 2. Răspândirea *Convorbirilor literare* în Ardeal. — 3. Pătrunderea ideilor junimiste în diferite publicații din Ardeal. — 4. Societatea academică *România-Jună* dela Viena. — 5. *Tribuna* din Sibiu, 12 Aprilie 1884. — 6. T. Maiorescu și *Convorbiri literare* încurajează producția literară din Ardeal 135—145

IX

1. Vicisitudinile mutării lui la București. — 2. Ședințele literare bucureștene. — 3. Conferințe la București; cursul liber de logică la Universitate; numirea ca profesor la Facultatea pentru *Logică și Istoria filozofiei secolului al XIX-lea* (10 Oct. 1884). Cariera universitară 146—162

X

1. Propunerea de modificare a Constituției: discursul lui T. Maiorescu dela 16 Ian. 1883. — 2. Camera revizionistă: discursul lui T. Maiorescu dela 27 Mai 1883. — Discuția proiectului: intervenția lui T. Maiorescu la 28 Martie 1884. — 4. Discursul în chestiunea domeniului Coroanei la 5 Iunie 1884 . 163—171

XI

1. Tratatивele Carp-Maiorescu-Brătianu dela 14 Iunie 1884. — 2. Maiorescu în Camera din 1884; P. Carp anunță sfârșitul luptelor constituționale la 4 Dec. 1884; același punct de vedere al lui T. Maiorescu, la 6 Dec. 1884. — 3. Activitatea lui parla-

	Pagina
mentară. — 4. Noul parlament din Ianuarie 1888, fără T. Maiorescu. — 5. Judecata istorică asupra atitudinii <i>Junimiștilor</i> față de guvernul liberal	172—187

XII

1. Guvernul « junimist » Teodor Rosetti (23 Martie 1888). Programul. — 2. Alegerile dela 14 Oct. 1888; remanierea cu elemente conservatoare. — 3. Discursul lui T. Maiorescu (31 Ian. și 1 Febr. 1889) în chestiunea dării în judecată a guvernului Brătianu; retragerea guvernului T. Rosetti (29 Martie 1889)	188—195
---	---------

XIII

1. Guvernul Lascar Catargi-G. Vernescu (29 Martie 1889—5 Noemvrie 1889). — 2. Guvernul generalului G. Manu, 26 Noemvrie 1890. T. Maiorescu, ministru al Cultelor. Proiectul de lege al învățământului. Votul de blam	196—204
--	---------

XIV

1. Guvernul generalului I. Em. Florescu-Lascar Catargi (21 Febr. 1891). Inaugurarea « Clubului Constituțional » sub șefia lui P. Carp (9 Mai 1891). — 2. Guvernul Lascar Catargi-P. Carp (18 Dec. 1891—3 Oct. 1895). Inactivitatea lui T. Maiorescu timp de 4 ani	205—210
---	---------

XV

1. <i>In lături</i> (1886). Executarea lui Aron Densușianu. — 2. Eseistică: <i>Despre progresul adevărului</i> (1883). — 3. <i>Din experiență</i> (1886). — 4. <i>Oratori, retori și limbuși</i> (1902). — 5. <i>Istoria contemporană a României</i> (1866—1900)	211—234
--	---------

XVI

1. <i>Poezi și critici</i> (1886): sfârșitul « criticei generale ». — 2. Caracterele criticei « generale » sau « culturale » a lui T. Maiorescu	235—244
---	---------

XVII

1. *Comediile d-lui Caragiale* (1886). — 2. Despre influența filosofiei lui Schopenhauer asupra *Junimii* și a lui T. Maiorescu, în deosebi. — 3. Estetica lui Schopenhauer. — 4. Elementele esteticeii lui Schopenhauer în articolul asupra lui Caragiale: impersonalitatea; arta pentru artă; raportul între artă și morală 245—257

XVIII

1. *Eminescu și poeziile lui* (1889): conceptul schopenhauerian al «geniului». — 2. Aplicarea conceptului la Eminescu. — 3. «Pesimismul» lui T. Maiorescu. — 4. T. Maiorescu și M. Eminescu 258—278

XIX

1. Critica culturală a lui T. Maiorescu. — 2. C. Dobrogeanu-Gherea și critica literară. — 3. Polemica Maiorescu-Gherea . 279—290

XX

1. Etnosul și naționalul în concepția critică a lui T. Maiorescu. — 2. T. Maiorescu și Vasile Alecsandri. — 3. *Literatura română și străinătatea* (1889). Teoria romanului poporan. — 4. *Ion Popovici-Bănățeanul* (1895). — 5. *In memoria poetului dialectal Victor Vlad-Delamarina* (1898). — 6. Raportul asupra «*Povestirilor*» lui Mihail Sadoveanu (1906) și asupra *Poeziilor* lui Octavian Goga (1906): contradicția aparentă 291—303

XXI

1. Controversa T. Maiorescu-Duiliu Zamfirescu în privința poeziei populare. — 2. Discursul de recepție al lui Duiliu Zamfirescu (16 Mai 1909). — 3. Replica lui T. Maiorescu. — 4. Atitudinea eventuală a lui T. Maiorescu față de poezia modernistă. — 5. Drama Duiliu Zamfirescu-T. Maiorescu . . . 304—320

XXII

1. Acțiunea lui T. Maiorescu în timpul guvernului liberal D. A. Sturdza, 4 Oct. 1895—3 Martie 1899. — 2. Guvernul G. Gr. Cantacuzino, 11 Aprilie 1899 și guvernul P. P. Carp, 7 Iulie 1900—14 Febr. 1901 T. Maiorescu ministru de Justiție. — 3. Guvernul D. A. Sturdza 1901—20 Dec. 1904. Ruptura conservatoare: reorganizarea unui partid conservator în jurul lui P. P. Carp (7 Oct. 1901). — 4. Al doilea guvern Gh. Gr. Cantacuzino (1 Dec. 1904—12 Martie 1907; guvernul D. A. Sturdza, Martie 1907. Fuziunea conservatoare în jurul lui P. P. Carp, Martie 1907. Constituirea partidului conservator-democrat, 1908 321—334

XXIII

1. Retragera din învățământ la 31 Oct. 1909: sărbătorirea dela Universitatea din București la 13 Noemvrie 1909. — 2. Sărbătorirea dela Universitatea dela Iași, la 20 Noemvrie. — 3. Sărbătorirea de 70 de ani a lui T. Maiorescu la București. — 4. Sărbătorirea de *România Jună* la Viena 335—340

XXIV

1. Al doilea minister P. P. Carp, 29 Dec. 1900—28 Martie 1912, T. Maiorescu, ministru de Externe. — 2. Ministerul T. Maiorescu, 28 Martie 1912—10 Oct. 1912. — 3. Ministerul de concentrare T. Maiorescu-Take Ionescu, 10 Oct. 1912—4 Ian. 1914. — 4. Acțiunea diplomatică în timpul războiului balcanic. — 5. Pacea dela București. — 6. Retragera din viața politică. — 7. Ultimele manifestări publice și moartea lui T. Maiorescu 341—371

XXV

1. O sinteză asupra vieții și operei lui T. Maiorescu: «persecuțiile» îndurate în cariera lui. — 2. Portretul lui moral. —

	<u>Pagina</u>
3. Sterilitatea literară. — 4. Caracterul fragmentar și totuși unitatea operei lui. — 5. Incercare de a-i explica sterilitatea. —	
6. Cea mai însemnată operă a lui e el însuși	372—392

XXVI

1. A fost T. Maiorescu un « filosof », un cugetător original? —	
2. Ar fi fost oare dacă ar fi rămas în Germania?	393—403

XXVII

1. A fost T. Maiorescu un om politic? Inactivitatea lui în domeniul politicii interne. — 2. Orientarea în politica externă	404—413
--	---------

XXVIII

Talentul oratoric	414—419
-----------------------------	---------

XXIX

1. Scriitorul: realitatea talentului literar. — 2. Caracterile clasice ale artei lui T. Maiorescu	420—430
---	---------

BIBLIOGRAFIA MAIORESCIANĂ

1. « Lucrările literare » ale lui T. Maiorescu	433—473
2. Cărțile și articolele de consultat	474—495
Indicele numelor de persoane	499—532

MONITORUL OFICIAL ȘI
IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI, 1940